

NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM
RENDESZETTUDOMÁNYI KAR
RENDESZETTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Fekete Márta:

**Zárt intézeti neveltek és zárt intézetben dolgozók motivációs bázisának
elemző vizsgálata**

Doktori (PhD) értekezéstervezet

Témavezető:

Dr. Hegedűs Judit (PhD)

.....

BUDAPEST, 2022

Tartalomjegyzék

Bevezetés és témaválasztás indoklása	5
<i>A kutatás választott mintája</i>	<i>9</i>
<i>A kutatás módszertani háttere</i>	<i>10</i>
<i>A kutatás célja</i>	<i>11</i>
1. Az egzisztencializmus alapvetései és alkalmazhatósága a büntetés-végrehajtásra	13
<i>1.1. Az emberi élet lehetőségei</i>	<i>13</i>
<i>1.2. Mitől ember az ember? Az ember önteremtő képessége</i>	<i>14</i>
<i>1.3. Az emberben rejlő lehetőségek: jelenlét és potenciál</i>	<i>15</i>
<i>1.4. Az emberben rejlő lehetőségek: az egyéni felelősség felismerésének szükségessége</i>	<i>16</i>
<i>1.5. Az emberben rejlő lehetőségek: az értelmes élet felé vezető út</i>	<i>17</i>
1.5.1. Az alkotó folyamat, a kreativitás	18
1.5.2. A méltóság megőrzése	19
<i>1.6. Az élet értelmének keresése</i>	<i>19</i>
1.6.1. A börtönbe kerülés szakaszai és annak kihívásai az értelemkeresés tükrében	20
1.6.1.1. Kapcsolatok és önértékelés	21
1.6.1.2. Az idő	23
1.6.2. A belső szabadság elérése	25
1.6.3. Az értelmes élet	26
<i>1.7. Összefoglalás és záró gondolatok</i>	<i>27</i>
2. A konstruktivista pedagógiai paradigma és annak értelmezési lehetőségei a büntetés-végrehajtásban	27
<i>2.1. Büntetés-végrehajtás és nevelés</i>	<i>28</i>
2.1.1. A közös-ség ereje: az interakcionista paradigma értelmezési lehetőségei	28
2.1.2. Konstruktivista pedagógiai paradigma a büntetés-végrehajtásban	30
2.1.3. A totális intézmény adta lehetőségek	32
<i>2.2. Oktatás és nevelés a büntetés-végrehajtási intézetekben</i>	<i>36</i>
<i>2.3. Összefoglalás és záró gondolatok</i>	<i>42</i>
2. Motiváció és zárt intézeti nevelés	43
<i>3.1. Az intrinzik és az extrinzik motiváció</i>	<i>44</i>
<i>3.2. Az öndeterminációs elmélet</i>	<i>45</i>
<i>3.3. Az intrinzik és az extrinzik motiváció, és az öndeterminációs elmélet összefüggései</i>	<i>46</i>
<i>3.4. Az öndeterminációs elmélet a pszichológiai szükségletek beteljesítésében</i>	<i>50</i>
<i>3.5. A Herzberg-féle kéttényezős modell</i>	<i>52</i>
<i>3.6. Összefoglalás és fejezetzáró gondolatok</i>	<i>56</i>
4. Nagyítélet, börtönártalmak, adaptáció és öngyilkosság	58
<i>4.1. Prizonizációról, elidegenedésről, börtönártalmakról</i>	<i>58</i>
<i>4.2. A 21. század börtönének kihívásai</i>	<i>61</i>
<i>4.3. Börtönártalmak hosszúidejű elzárás alatt</i>	<i>64</i>
4.3.1. Kognitív képességek és mentális-lelki egészség nagyítéletes fogvatartottak esetében	69

4.4. Beilleszkedés, motiváció-motiváltság, kinti-benti kapcsolatok alakulása a börtönfalak között	71
4.5. Öngyilkosság.....	74
4.5.1. Öngyilkosság és prevenció.....	79
4.6. Nagyítéletes fogvatartottak a hazai zárt intézetekben	81
4.7. Összefoglalás és záró gondolatok.....	87
5. A fogvatartott és az állomány kapcsolódása: percepciók, érzelmek, stressz	88
5.1. A személyi állomány, mint a hatalom megtestesítője.....	88
5.2. A személyi állomány, mint támogató megjelenése.....	91
5.3. A támogató személyi állomány és a határok felállításának lehetőségei.....	94
5.4. Érzelmek megélése	96
5.5. Egy jó nap	98
5.6. Nemek szerinti különbségek a börtönmunka észlelésében	100
5.7. Stressz és kiegész, és annak értelmezési lehetőségei	103
5.8. Stressz és kiegész a hazai büntetés-végrehajtási szakirodalom alapján	105
5.9. Összegzés és fejezetzáró gondolatok.....	110
6. Módszertani dilemmák rendészetben és a büntetés-végrehajtásban végzett kutatásokban	111
6.1. Rendésztudományi kutatások	111
6.2. Módszertani lehetőségek.....	113
6.3. A módszertanok hierarchiája.....	115
6.4. A kvalitatív módszertan sajátosságai.....	116
6.4.1. Az interjú.....	117
6.5. Etikai szempontok a kutatás során.....	119
6.6. Kettősségek: „mi és ők”.....	122
6.7. Megkerülhetők-e az érzelmek a kutatásban?	124
6.8. Összegzés és fejezetzáró gondolatok.....	126
7. A kutatás összefoglalása: megtervezése, a helyszínek kiválasztása.....	127
7.1. A kutatáshoz használt interjúvázlat bemutatása	128
7.2. Az interjúfelvétel körülményei.....	142
7.3. Interjúalanyok kiválasztása és aránya.....	145
8. Az elemzési folyamat	153
8.1. Interjúk adminisztrálása	153
8.2. Interjúk gépelése	154
8.3. A kódolás folyamata.....	154
9. Az interjúk eredményei	159
9.1. Fogvatartotti interjúk	159
9.1.1. A fogvatartottak családdal kapcsolatos nézetei és a kapcsolattartás	159
9.1.1.1. Családdal kapcsolatos nézetek	159
9.1.1.2. Kapcsolattartás	163
9.1.2. A börtönlét percepciója: beilleszkedés és megküzdés.....	168
9.1.2.1. Beilleszkedéssel kapcsolatos narratívák	168

9.1.2.2.	Megküzdéssel kapcsolatos narratívák	174
9.1.3.	A fogvatartotti lét percepciója: hierarchiával kapcsolatos vélekedések, saját és mások véleménye 180	
9.1.3.1.	A hierarchiával kapcsolatos nézetek	181
9.1.3.2.	Vélemény saját magáról: milyen a jó fogvatartott?	184
9.1.3.3.	Mások véleménye	186
9.1.4.	Erőforrásokkal kapcsolatos narratívák	191
9.1.4.1.	Tehetség és kompetencia érzése	195
9.1.5.	Berendezkedéssel és idővel kapcsolatos narratívák	197
9.1.5.1.	Egy jó nap	202
9.1.6.	Utak a kiteljesedéshez	204
9.1.6.1.	A kiteljesedés feltételei	207
9.1.6.2.	Mit adott a börtön?	211
9.2.	<i>Narratívák a személyi állománnyal felvett interjúkból</i>	217
9.2.1.	A pályaválasztás jellemzői	217
9.2.2.	Pályaszocializáció, kezdeti nehézségek és a beilleszkedés folyamata	218
9.2.3.	A munkahelyen elfoglalt hely: munkavégzési stílus, pedagógiai kultúra	220
9.2.4.	Személyes erőforrások és feltöltődés	225
9.2.5.	Sikerek és kudarcok: egy jó nap	229
10.	Kutatói reflexió	232
	Összefoglalás és végkövetkeztetések	238
	HIVATKOZOTT IRODALOM:	245
	Mellékletek	262
1. sz. melléklet:	Ábrák, táblázatok és diagramok jegyzéke	262
2. sz. melléklet:	A kutatáshoz tartozó adatkezelési tájékoztató csomag	264
3. sz. melléklet:	Interjú kérdéssorok	270
	Interjú vezérfonal - Fogvatartott	270
	Interjú vezérfonal – Személyi állomány	273
4. sz. melléklet:	Tartalomelemzés – kulcsszavak, kategóriák	275

Bevezetés és témaválasztás indoklása

A rendészeti felsőoktatásban töltött immáron tízéves ügyintézői, később oktatói tevékenységeim során lehetőségem nyílt – a fogvatartotti létet fókuszba állító konferenciákon szakemberekkel megvalósult beszélgetések és nemzetközi projektekbe történő bekapcsolódás révén – megismerkedni a bűnelkövetői, fogvatartotti lét és a fogvatartottakkal foglalkozó szakemberi munka nehézségeivel, a társadalomba történő visszailleszkedés, és a társadalomban való megmaradás buktatóival.

Ennek az ismerkedésnek egyik állomásaként 2014-ben néhány kollégámmal együtt bekapcsolódtam egy Erasmus+ projektbe, melynek fókuszában a fiatalok bűnelkövetők munkaerőpiaci versenyképességét célzó és növelő, a kriminalizálódott fiatal reintegrációját elősegítő, nemzetközi szinten hasznosítható oktatási program kialakítása állt. A projekt egyik hozománya a fogvatartottak belső motivációs bázisának feltérképezése volt. Az ennek érdekében végzett kérdőíves felmérés kimutatta, hogy a fogvatartotti motiváció (tanulási és életvezetési) már a fiatalok esetében is aggasztóan alacsony (alacsony iskolázottság, vagy a megfelelő családi háttér és társas kapcsolatok hiányából, a börtönlét deperszonalizációs hozadékából adódóan), nemcsak magyarországi, de nemzetközi szinten is, ami megoldásért kiált.

Kutatási témám formálódásában a másik nagy állomás a Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet által kezdeményezett kutatómunka volt, melynek célja a bűnelkövetők családi hátterének megismerése: a velük szemben alkalmazott és általuk vallott nevelési-fegyelmezési eszközök tárháza, háttérbázisuk, családjukba és a társadalomba történő visszailleszkedési esélyeik áttekintése. A fogvatartottakkal felvett interjúk során fogalmazódott meg bennem konkrétan, hogy mind a hosszú-, mind a rövidtávú, mind a gyermek-, fiatal-, felnőttkori fogvatartottak esetében, nemtől függetlenül szükséges a belső motivációs bázis (tanulásban, munkavégzésben, családdal való kapcsolattartásban, életvezetésben) meglétének időről-időre történő felmérése, ennek a bázisnak szükség szerinti erősítése (akár valamilyen megfelelő oktatási módszer segítségével). Továbbá ez volt az az állomás a szakmai életemben, mely megszerettette velem a kvalitatív módszertanokat, ezen belül is az interjú, mélyinterjú módszerét, melyet a dolgozat kutatási módszerül is választottam.

A fenti munkák segítségével nemcsak a zárt intézetek világával tudtam közelebből megismerkedni, de a fogvatartottak gondolkodásmódjával is: általuk lehetőségem nyílt megpróbálni behelyezkedni a kutatói-résztvevő megfigyelői szerepbe (később szó esik a kutatást övező dilemmákról, melyek azonosítása szintén fontos tanulási folyamat volt a számomra), megtapasztalni a kommunikációs lehetőségeket és gátakat (Bernstein terminológiáját használva, a korlátozott nyelvi kóddal élőkkal történő eredményes kommunikáció mikéntjeit).

A zárt intézetek egy másik oldalával a fenti tapasztalásokon túl, melyek lehetővé tették a számomra, hogy a szervezeti kultúrával valamelyest megismerkedjek, Menedék Migránsokat Segítő Egyesület felkérésére, az őrzött szállásokon dolgozó fegyveres biztonsági őröknek tartott kommunikációs tréningen találkoztam. A közös munka 2017-18-as évben zajlott, aminek keretében munkatársammal a Nyírbátorban, Győrben és a Repülőtéri Rendőr Igazgatóságon működő őrzött szállásokon dolgozó biztonsági őrök alapvető kommunikációs- és konfliktuskezelési tréningjét tartottuk, összesen 8 alkalommal. A fent felsorolt tevékenységek mind hozzájárultak ahhoz, hogy közelebből is betekintést nyerhessek a zárt intézetek működésébe, az ott dolgozókat és a fogvatartottakat érintő kérdésekbe, illetve a kutatási témám kiválasztásához és kibontásához.

Amikor a kutatási témám kiválasztásán és kidolgozásán gondolkodtam, arra jöttem rá, hogy nem tudom „csak” az egyik, vagy „csak” a másik oldal felé fordítani a figyelmem, hiszen akkor, amikor zárt intézetről beszélünk, legalább ugyanannyira beszélünk az ott dolgozó személyi állományról, mint amennyire a fogvatartottakról, és véleményem szerint az ő kölcsönhatásuk a mindennapi munka során, illetve ennek megértése és sarokpontjainak azonosítása elengedhetetlen eleme egy motivációval, erőforrásokkal foglalkozó kutatásnak. Az elengedni „képtelenségnek” egyik oka lehet akár oktatói perszónám, hiszen egyetemi oktatói munkám során a büntetés-végrehajtásban dolgozó hallgatók képzéséhez-neveléséhez is részben hozzájárulok.

A nevelési cél sokkal eredményesebben tud megvalósulni, ha maga a bűnelkövetővel foglalkozó szakember motivációs bázisa is „rendben van”. A reintegrációs tisztek számára az egyik legnagyobb kihívás az, hogy a fogvatartottakat érdekessé tegyék saját maguk számára, érdekeltté tegyék őket önmaguk fejlesztésében. Ez a munka gyakran nem jutalmazó, nem kecsegtet a (látható, tapasztalható, végigkövethető) sikeresség ígéretével a szakember számára. Ugyanakkor letagadhatatlan, hogy a büntetés-végrehajtásban dolgozók „pozitívabb hozzáállásával [...] a börtönártalmak nagymértékben enyhíthetők lennének, segítve ezzel a

fogvatartottak visszailleszkedését a társadalomba” (Lebujos, 2012: 33). Az egyén pedig akkor képes mások motivációjára, ha önmaga is motivált, ezért – véleményem szerint – elengedhetetlen a fogvatartotti állomány motivációs bázisának elemzésén túl a szakemberi oldalon történő, hasonló célú kutatás. A rendszerszemlélet fontosságára Derek és Kruttschnitt is felhívja a figyelmet. A szerzőpáros arra figyelmeztet, hogy bizonyos kutatások szerint a fogvatartott jóllétére a személyi állomány van a legnagyobb hatással (Derek-Kruttschnitt, 2018). Véleményem szerint, egyrészt emiatt is kihagyhatatlan a diskurzusból a személyi állomány vizsgálata. Hasonlóképpen indokoltá teszi ezt a választást a hazai börtönkutatásokban a személyi állománnyal foglalkozó, kevés számú munka.

A motiváció és az erőforrások kérdésköréhez szorosan kapcsolható az egyén önteremtő képessége, a benne rejlő lehetőségek és potenciál kiaknázása, annak a kérdésnek a körbejárása, hogy bármilyen szélsőséges körülmények között is *mitől élet az élet?* Ezért disszertációm és kutatásom témájának tágabb elméleti keretét az egzisztencialista filozófiákat és pszichológiát választottam. Hosszú idő volt az, amíg eljutottam odáig, hogy ez lesz az a háttér, melybe ágyazva értelmezni és magyarázni tudom azt, hogy számomra mit jelent az „ember emberisége”. Egyetemistaként sokat foglalkoztam Holokausz irodalommal – főleg ahogyan a posztmodern amerikai irodalomban megjelenik –, ennek egyik talán legfontosabb „mementója” Primo Levi „Ember ez?” című memoárja, melynek középpontjában az extrém módon lealacsonyított élet értelemmel történő megtöltése áll. Milyen lehetőségei vannak erre annak az embernek, aki életének olyan szakaszában jár, mely nap, mint nap kihívások elé állítja? Egyáltalán, mitől lesz emberré az ember? Számítanak-e ebben a döntések? Hogyan élhető meg a szabadság? Felelős-e az egyén saját jóllétéért és fejlődéséért? És ha minden körülmény ez ellen dolgozik, mégis hogyan lehetséges *jól lenni*? Az egzisztencialista magyarázatokhoz elsősorban Jean-Paul Sartre, Martin Heidegger, Erich Fromm, Irvin D. Yalom, Viktor E. Frankl, Csíkszentmihályi Mihály gondolatait hívtam segítségül.

A motiváció-motiválhatóság értelmezéséhez, illetve az egzisztencialista vonalon gondolkodva az önteremtés, a saját erőforrások kiaknázásának képességének mélyítéséhez a motivációs elméletek ismerete is elengedhetetlen. Szükséges volt konceptualizálni, mit is értek motiváció alatt, mit keresek, amikor motivációt keresek? Az értelmezésemhez a Self Determination Theory (SDT) meghatározása áll a legközelebb (például Vallerand, 1983; Brown-Ryan, 2003; Deci-Ryan, 2008; Petri-Govern, 2013), melyet én e helyütt öndeterminálásnak fordítok. Az SDT egy motivációs megközelítés „csomag”, egyszerű megfogalmazásban az életcél megléte, jóllétre, személyes fejlődésre való belső igényt jelenti. Ide tartoznak az önszabályozó

mechanizmusok, energia, életkedv megléte. Érdekességgént jelent meg számomra a kontrollált motiváció, mely a jutalmazás-büntetés dimenziójában értelmezhető: elgondolkodtatott, hogy a zárt környezetben mennyire értelmezhető ez a jelenség, amit Deci és Ryan úgy fogalmazott meg, hogy amikor az egyén a jutalmazás-büntetés dimenziójában mozog, kontrollált, mesterséges térben, akkor viselkedési mechanizmusai nem ennek következményei-e?

Hasonlóképp érdekes adalék a Herzberg-féle kéttényezős motivációs elmélet, melyet ugyan munkapszichológiai értelmezésben dolgozott ki a kutató, mégis alkalmazhatónak érzem a zárt intézeti környezetben is. Herzberg a higiénés (külső) és motivátor (belső) tényezők kétszintes felosztása kapcsán teszi fel, hogy a belső tényezők közül – munkahelyi értelmezésben – az előmenetel motiváló hatással rendelkezik az egyén számára, ám a felelősség „odaítélésének” hosszútávon komolyabb hatásai vannak a téren. Kérdésselvetésem az, hogy a felelősség biztosítása hogyan és milyen formában valósulhat meg a börtönökben? Például Beller Balázs taglalja ezt a témát a Hadtudományi Szemlében megjelentetett írásában, a katonai szervezeteken belül megjelenő motiváció kapcsán (Beller, 2014).

Dolgozatom központi elemét képezi a prizonizáció és az elidegenedés jelensége. Donald Clemmer börtönszociológus 1940-ben prizonizációként definiálta azt a folyamatot, „melynek során az egyén, ’...többé-kevésbé átveszi a fegyintézet társadalmi gyakorlatait, erkölcsét, szokásait és általános kultúráját’” (Clemmer 1940/1958: 299, idézi Papp: 2009: 29). Clemmer szerint a fogvatartott prizonizációja börtönkarrierje során ingadozhat, ciklikussá lehet, mértéke függ családi háttérétől, a reintegrációs esélyektől (támogató családi háttér megléte, normakövető magatartásra való „hajlam”) (ibid).

Papp Gábor 2009-es tanulmányában utal Melvin Seeman 1959-ben közzétett munkájára is, melyben az elidegenedés öt fázisát mutatja be. Ezek: hatalomnélküliség, normánélküliség, jelentésnélküliség, izoláció, én-elidegenedés (Papp, 2009). Hogy az elidegenedés hozott, vagy a zárt környezetben születő jelenség-e, Papp szerint még további kutatásra vár, az biztos, hogy a prizonizáció és az elidegenedés, melynek jelen kutatás szempontjából talán legfontosabb állomásai a norma- és jelentésnélküliség, majd az én-elidegenedés, kapcsolata megkérdőjelezhetetlen. A prizonizáció egyes állomásai, véleményem szerint, analóggént értelmezhetők a szakemberi csoportban is, de esetünkben inkább a depriváció kérdéskörében, az általános tehetetlenség és az ennek hozadékaként felmerülő burn-out esélyeit vizsgálva. Röviden: az elszántság és lelkesedés megléte és erősítése mindkét csoportban nagyon fontos feladat; egyiküknél a társadalomba való sikeres visszailleszkedés esélyeit növelendő,

másikukban a burn-out jelenségével való megküzdés, és a fogvatartottal való élvezetes, élvezhető és kielégítő munkavégzés szempontjából.

Elméleti keretem főbb tartalmi csomópontjai az egzisztencializmus, a motivációs elméletek felőli megközelítés mellett a már említett prizonizáció-elidegenedés ütemének feltérképezése, és a konstruktivista pedagógiai paradigma (például Nahalka), amely már eleve meglévő motivációból indul ugyan, de a tudás konstruálását és a tanulást változatossággal, komplexitással célozza meg, vagyis a rendszerszemléletű megközelítésbe – véleményem szerint – beilleszthető.

Kutatási kérdéseim a fentiek tükrében tehát a következő témakörök köré épültek: fogvatartott motiválásának lehetőségei; milyen színtereken valósul meg a fogvatartott és a személyi állomány egymásra hatása; van-e jelentősége a fogvatartott hogylétére a személyi állomány munkáról alkotott felfogása, motivációs bázisa; milyen erőforrásokkal rendelkezik a fogvatartott; hogyan lehetséges ennek erősítése, fenntartása; milyen módszertani tárházzal rendelkezik a személyi állomány ehhez; illetve milyen módjai vannak a motiváció-motiváltság fenntartásának (mind a fogvatartotti, mind a személyi állomány esetében)?

A kutatás választott mintája

Az általam alkalmazott fogalmak konceptualizálásán kívül nagy kihívást jelentett a kutatáshoz alapul szolgáló minta leszűkítése. A nők és a férfiak, illetve a fiatalkorúak is eltérő mintázatokkal rendelkeznek, ami a motiváció meglétét illeti. Különbséget kell tenni a családjuktól, kisgyermeküktől esetlegesen elszakított nők, az éretlen személyiséggel bíró fiatalok és a felnőtt férfiak megküzdése között. Ugyanígy befolyásoló tényezőként lehet jelen a különféle rezsimek milyensége, jellemzői, az ítélet hosszúsága, beláthatósága. A szakirodalomban történő elmélyülésem hozadéaként érdeklődésem a hosszúítéletesek felé fordult: lehetséges-e, s ha igen, milyen módon, azon egyének belső motivációs bázisának fenntartása, megteremtése, akik hosszabb időre, mintegy életvitelszerűen kell, hogy berendezkedjenek a zárt ajtók mögötti életre? A minta egyrészt hozzáférése alapján, de a kutatási célt szem előtt tartva a mintámba olyan fogvatartottak, s a velük kapcsolatban lévő személyi állomány került, akik körülbelül 15-20 évnyi büntetést kaptak. A fogvatartottak között szerepelnek férfiak (33 fő) és nők (15 fő), és az általuk adott válaszokat a későbbiekben egymás relációjában is vizsgálom.

A kutatás módszertani háttere

A kutatás lefolytatása és az abban történő részvétel kutatási engedélyeztetési folyamatot követően előzetes állományilletékes vezetői hozzájárulás és önkéntes szerepvállalás mellett történt, az adatvédelmi és etikai szabályok tiszteletben tartásával és az anonimitás biztosításával, kiemelt, írásos tájékoztatás és beleegyezés formájában. A mintaválasztás a hozzáférhetőségen alapult, illetve a személyi állomány esetében azzal a feltétellel, hogy közvetlen kapcsolatban legyenek a fogvatartottakkal.

Kvalitatív kutatási stratégiát alkalmazva félig strukturált interjúk segítségével mértem fel a zárt intézeti neveltek és dolgozók motivációs bázisát három olyan intézetben, ahol felnőtt korú férfiak és felnőtt korú nők töltik büntetésüket: így a Balassagyarmati Fegyház és Börtönben, a Kalocsai Fegyház és Börtönben és a Szegedi Fegyház és Börtönben került sor a kutatás lefolytatására.

A kvalitatív stratégián belül tehát az interjúmódszert használtam. Fliegauf és Ránki felhívják a figyelmet arra, hogy ez a módszer azért célravezetőbb a zárt intézeti kutatások esetében, mert a fogvatartott általában az elvárt választ adja, viszont az interjúmódszerrel megfigyeléseket is végezhet a kutató (Fliegauf-Ránki, 2008). A kapott válaszokat, a módszertani teljesség céljával, szövegelemzésnek vetettem alá. A rendelkezésre álló tartalomelemző szoftverek használata helyett végül arra jutottam, hogy az interjúszövegeim elemzéséhez megfelelő a manuális kódolás és elemzés, így ehhez a módszerhez fordultam az elemzési munka során. A kvalitatív – minőségi – kutatások esetében nem szükséges a hipotézis megfogalmazása, ezért kutatási kérdéseket tettem föl. Ezek a következő témák köré rendeződnek:

- Milyen erőforrásokkal bír a fogvatartott?
- Milyen erőforrásokkal bír a személyi állomány?
- Milyen módszerekkel támogatható a fogvatartott?
- A személyi állomány milyen, a fogvatartott támogatásához szükséges pedagógiai és módszertani kultúrával rendelkezik?
- Hogyan hat a büntetés-végrehajtási intézetekre jellemző speciális berendezkedés a fogvatartottra és hat-e a személyi állományra (lásd: Foucault-féle koncepció)?
- Motiváció fenntartásának módszerei mindkét érintett csoportban.

A kvalitatív kutatások esetében szintúgy nem elvárás a reprezentativitás, hiszen nem mennyiségi adatok kinyerésére törekszünk, hanem „mélyfúrásokra”, attitűdök, vélemények megfogalmazására, aktuális pillanatkép leképezésére (lásd például Szabolcs, 2001; Sántha, 2020).

A kutatással kapcsolatban dilemmaként merül fel egyrészt az érzelmek jelentősége. Több kutató is felhívja a figyelmet a *tudni és érezni* kettőségére (például Jewkes, 2011; Liebling, 1999; Phillips, 2010). Azt gondolom, ez különösen érzékeny terület egy zárt világban, képesnek lenni a tudásról, a kapott információkról az érzelmeket lefejtetni, s annak befolyásolása nélkül, objektíven bánni az adatokkal.

A kutatói szereppel kapcsolatos dilemmák külön csoportba sorolhatók. Egyrészt problémaként merülhet fel a nő, mint kutató. Erről Jewkes (2011), Quina és társai (2008) írnak bővebben, részletesen kitérve akár a viselt ruha milyenségére is. Szintén fontos problémacsoport a *mi és ők* beállítódás, erről szintén Quina és társai írtak 2008-as cikkükben. A kutató kívülről jövő egyén, aki valahol a fogvatartott és a börtönben dolgozók között foglal helyet. A bizalom elnyerésének kérdése fontos terület, ahogyan annak üteme is. A „kívülről jövés” hozományai a biztonsági megfontolások is, mely extra terhet ró a börtönben dolgozó személyi állományra. E kondíciók között a bizalom elnyerése – mindkét oldal irányába – komoly kihívást jelenthet a kutató számára. Nagyon fontos etikai kérdéseket is megfontolni, vagyis azt, hogy jelenlétünkkel és kutatásunkkal ne ártsunk a zárt intézet falai között élőknek (Quina et al, 2008). Ezekkel a kérdésekkel részletesebben a kutatás módszertani háttérét feltáró fejezetben foglalkozom.

A kutatás célja

A kutatás célja a fent vázolt kérdéskör feltérképezése mind a fogvatartotti, mind a szakemberi állomány körében: feltárni a hosszútávú fogvatartottak motivációs bázisának jellemzőit, valamint a személyi állomány feladatait és lehetőségeit ennek támogatásában. A kutatás egy állapotfelmérés, mely a vizsgálni kívánt területek működésének aktuális helyzetéről ad képet. Összefoglalva, kutatásommal elsődleges célom egy olyan értelmezési keret megalkotása, mely mind a bűnelkövető, mind a vele foglalkozó szakember erőforrásai fenntartásának feltételeit és motivációja megőrzésének lehetőségeit magyarázza.

Nem képezi e doktori disszertáció részét, de hosszútávon, az eredmények mentén, a kutatás, az adatok ismeretében és újbóli elemzése mentén továbbfejleszthető, s keretein belül

megalkotható egy jól alkalmazható, élményszerű, tréning-jellegű oktatási program, mely mindkét célcsoport igényeire reagál. Ez lehet akár a tudatos jelenlét, mindfulness módszer, vagy az LSCI (*Life Space Crisis Intervention*) tréningmódszer, mely főként a nevelőképzésben ad támpontokat a konfliktuskezelés és a saját haraggal való megküzdés témakörében: e módszerek bármelyikének magyarországi börtönkultúrába történő adaptálása, véleményem szerint, új utakat mutatna a fogvatartottak és a velük foglalkozó szakemberek közös munkájában.

1. Az egzisztencializmus alapvetései és alkalmazhatósága a büntetés-végrehajtásra

Az egzisztencializmus szerint élni egyenlő a szenvedéssel, viszont túlélni egyenlő azzal, hogy megtaláljuk az értelmet a szenvedésben. Az viszont, hogy mit tartunk az élet értelmének, egyedi, és mindenkinek magának kell eldönteni, hogy számára mi jelenti az értelmes életet – fogalmaz Gordon W. Allport Viktor E. Frankl híres könyvének, a „Mégis mondj igent az életre!” címűnek előszavában (Frankl, 2018). Frankl könyve volt az, mely elindította bennem a gondolatot, hogy a benne foglaltakat, vagyis a holokausztban átélt megpróbáltatások közben és ellenére az értelemkeresésre, a túlélésre irányuló munkát, az ebbe vetett hitet, analógiaként lehet értelmezni a büntetés-végrehajtás közegében is, különösen azon fogvatartottak esetében, akik hosszabb ítélettel¹ szembesülnek tettüket követően.

Amikor az egyén extrém, a normálistól eltérő alkalmazkodást kívánó élethelyzetbe kerül, akkor szükségképpen felteszi azokat a kérdéseket magának, melyek az élete értelmére, a valódi értékekre, a továbbhaladás lehetőségeire irányulnak. Ezek megválaszolására, vagy újabb kérdések feltevésére és továbbgondolására alkalmas az egzisztencialista megközelítés. Az alábbi szakirodalmi áttekintésben összesítem azokat az egzisztencialista filozófiai és pszichológiai magyarázatokat, melyek – véleményem szerint – jól alkalmazhatók a kutatási témámul választott terület megértésében. Így a most következő oldalakon megjelennek Martin Heidegger, Jean Paul Sartre, Abraham Maslow, Erich Fromm, Rollo May, Szy Ágnes, Irving D. Yalom, Csíkszentmihályi Mihály, Fiáth Titanilla, és nem utolsósorban Viktor E. Frankl gondolatai, amelyeket segítségül hívtam kutatásom tárgyának elméleti bekeretezéséhez.

1.1. Az emberi élet lehetőségei

A fejezetrészen azokat a fogalmakat és szempontokat szeretném röviden felvillantani és megmagyarázni, melyek, véleményem szerint, az egzisztencialista filozófia és pszichológia megközelítéséből jól illeszthetők a zárt intézeti életre, és magyarázzák az ott megélt kihívások mögött húzódó drive-okat, dinamikákat, ugyanakkor a lehetőségekre is ablakot nyitnak. Ezek pedig a valamivé válás hívása és folyamata, az eközben munkáló külső és belső hatások, a szabadság, a felelősség, az autonómia kérdésköre, a jelenlét mélysége és annak értelmezési

¹ E disszertációban és az ahhoz kapcsolódó kutatásban hosszúítélet, nagyítélet alatt a minimum 12-15 éves börtönbüntetésekert értem.

lehetőségei, a választások, a vágyak és az identitás, az öndefiníció megszületése, végső soron az értelemnélküliből az értelmes élet felé megtett út.

1.2. Mitől ember az ember? Az ember önteremtő képessége

Az egzisztencializmus a konfliktusoktól szenvedő ember oldalán áll, és a létező emberre összpontosít Rollo May szerint, a kialakuló és valamivé váló emberre (May, 1994). „[I]tt azon van a hangsúly, hogy az emberi lény egy *kialakuló (emerging)*, *valamivé váló (becoming)* lény. Az »egzisztencia« (létezés) szó származási gyökere az *ex-sistere*, amelynek szó szerinti jelentése: »kirajzolódik, felbukkan« (May, 2019: 18.; *kiemelés az eredetiben*).

De mitől jut el az ember a kiteljesedés irányába? A legtöbb gondolkodó szerint egy saját magából induló, önteremtő tevékenységről van szó. Ebben az önteremtő folyamatban az egyén segítségére lehetnek a *döntések*, hiszen, Jean Paul Sartre vélekedésében, az emberek egyenlők a döntéseikkel, azok meghatározzák őket. Az ember: választás. Képes arra, hogy saját magát megteremtse. Tehát az ember mindig is tudja önmagát alakítani (Cartwright, 2019; May, 2019; Kiss, 2019). A választás maga, mint az embert alakító erő, Erich Fromm számára is fontos hozzávaló, hiszen már az első emberpár választása is meghatároz, nem is keveset: az emberiség történetét magát (Fromm, 1993). Más gondolkodók úgy tartják, hogy a *vágy* az, amitől az ember ember, a Rogers-i pszichológia szerint pedig a *belső én felfedezésének* van a valamivé válásban döntő szerepe, annak az útnak, amin járva az ember felfejti saját magát: identitását, követett és vallott értékeit, életfeladatait meghatározza. Az egzisztencialisták az ember egyedül valóságát hangsúlyozzák, ami „arra int bennünket, hogy jobban dolgozzuk ki a döntés, a felelősség, a választás, az önmegalkotás, az autonómia, az identitás fogalmait” (Maslow, 2019: 45).

Aki nem tud dönteni, annak a feje felett ott lebeg a mozdulatlanság veszélye. Samuel Beckett *Godot-ra várva* című abszurd drámájában épp ez a tragédia: Vladimir és Estragon mindig elhatározzák, hogy mit kéne tenniük, hogy mit tesznek másnap, majd ez soha nem következik be. A döntés és a cselekvések hiánya pedig mozdulatlanságukban csúcsosodik ki, az egyhelyben maradásban (Beckett, 1995). Miért olyan nehéz dönteni? – teszi fel a kérdést Irvin D. Yalom. „Dönteni valami mellett mindig lemondás valami másról” (Yalom, 2017: 382). Viszont, ha Arisztotelész vélekedését hívjuk segítségül, a választás egyúttal az életben maradás kulcsa is, tehát abban a pillanatban, hogy meghozom a döntésem valami mellett – és ezzel vállalom, hogy lemondok valami másról – képes leszek megtapasztalni saját határait, ami valójában nem is határ, hanem annak felismerése, hogy képes vagyok saját sorsomat alakítani. Tehát végső soron teremtés, ami pedig szabadság. Az értelmes élet kulcsa: elköteleződni valami

iránt (Yalom, 2017). Korlátaink elfogadása felszabadító, és ez döntéseinkkel lehetséges (Csíkszentmihályi, 2019).

1.3. Az emberben rejlő lehetőségek: jelenlét és potenciál

Az egzisztencializmusban fontos szerepet foglal el a *jelenlét*. Egyrészt, Rollo May szerint a terápiás folyamatban és megnyilvánulásban – ami e helyütt csak egy értelmezési adalék, hiszen nem terápiás helyzeteket veszek alapul a disszertációban – a kritikus átélést jelenti. Tehát a másokra figyelés művészete nem a saját prekoncepcióink és fejünkben létező konstruktumok mentén kell, hogy történjen, hanem a velünk szemben ülő egyén értelmezési kerete szerint – így az objektivitás felé evezve². A jelenlét tehát átélés. Aktív részvételt jelent, hiszen az eredmény nem a kívülről, passzívan szemlélődő egyénhez, hanem ahhoz kopogtat be, aki azokban tudatosan részt vesz, lehetőségei szerint alakítja, definiálja saját szerepét és helyzetét, mozgásterét benne. Természetesen az egyén saját megélése automatikusan hatással van, és alakul is a másokkal való kapcsolódásban (May, 2019).

Maslow szerint az ember *aktualitás és potencialitás*, amiben szintén ugyanúgy szerepe van a jelenlétnek, mint az identitáskeresésnek és az identitásélménynek is. Tehát eszerint nincs különbség aközött, hogy az ember micsoda, és ehhez képes mi szeretne lenni, hiszen az ember lényében benne van a lehetőség, az önmegvalósítás ígérete (Maslow, 2019). A potenciálra Arisztotelész is kitér akkor, amikor a lustaságról, mint negyedik főbűnről ír, hiszen amikor az ember nem teszi meg magának és magával azt, amire lehetősége lenne, akkor elherdálja a benne lévő potenciált, és a növekedés lehetőségét is. A modern pszichoterápia is erre int egyébként, habár más szavakkal hívja ezt a folyamatot, például önmegvalósítás, autonóm létezés, belső növekedés (Yalom, 2017). Ha az ember nem él a neki felkínált lehetőségekkel – melyek természetesen nem csak kívülről érkezve jelennek meg az életében, hanem belső forrásokra is gondolhatunk ilyenkor –, akkor kezd el fenyegetni az értelemnélküliség veszélye, mely az egzisztenciális szorongás egyik alappillérét is képezi (Tillich, 1952).

Martin Heidegger, az egyik legfontosabb egzisztencialista gondolkodó is kitér a jelenlét szükségességére, mégpedig akkor, amikor a jelenlét és a jelenvalólét (*dasein*) kettősségéről értekezik. „Mivel a jelenvalólét lényege abban rejlik, hogy létét mindenkor sajátjaként bírja, e

² Ezt a tudást egyébként nem árt szem előtt tartani akkor sem, amikor empirikus kutatást, kifejezetten interjút, végzünk: minden megnyilvánulásunk, értelmezni akarásunk, magyarázatunk a saját konstrukcióink irányába viheti a beszélgetést. Ezért szükségképpen az interjút készítő kutató természetellenes módon kell, hogy elnyomja saját vélekedését az interjúfelvétel közben, habár maga az interjú jellege nagyon is hasonlít hétköznapi beszélgetéseinkhez, kapcsolódásainkhoz.

létező lénymeghatározása nem történhet egy tartalmi „mi” [Was] megadásával; ezért választottuk e létező megjelölésére a jelenvalólét elnevezést mint tiszta lét kifejezést.” (Heidegger, 2019: 27) Tehát itt alapvetően nemcsak a térben és időben történő jelenlét a lényeges, hanem maga az emberi létben meglett esszencia, az embernek az önmagát birtokolni képessége, ami az egzisztenciát, a létezést, a jelenvalólétet, az öndefiníciót hozza magával. A jelenvalólét az, ami a lét során képes megragadni az abban rejlő lehetőségeket.

1.4. Az emberben rejlő lehetőségek: az egyéni felelősség felismerésének szükségessége

Az egzisztenciális pszichológia és filozófia hangsúlyozza az *egyén felelősségét*, mely nem csak saját magára és a saját cselekedetekre irányuló, hanem a többi ember felé is. Frankl szerint az egyéni felelősség az emberek egymáshoz kapcsolódásában abszolút értékben van jelen. Egyrészt, bizonyos helyzetekben egy jó szó a mindent jelentheti, tehát ennek felismerése „életmentő” lehet. Viszont a magatartás, a példamutatás sokkal messzebbre ható, tehát önmagunk tudatos viselése és az önmagunk megjelentetéséből induló tanulás-tanítás olykor többet ér, mint bármilyen beszéd (Frankl, 2018). A kapcsolódás fontosságára Csíkszentmihályi Mihály is rávilágít, amikor világos célok megfogalmazásának szükségessége mellett – amiben benne rejlik az egyéni felelősség – a visszacsatolás jelentőségét is aláhúzza. Egyrészt a visszacsatolás, ami *van*, másrészt annak milyensége is nagy súllyal esik latba a hatása vizsgálatakor. Csíkszentmihályi az alkotásban rejlő örömforrásokat is a visszacsatolás iránti igénnyel és annak szükségességével mélyíti: példaként egy nemlátó nőkből álló csoport által végzett munkafolyamatot állít ennek igazolására, ahol a nők által végzett tevékenységek örömteli jellege egyértelműen annak volt a függvénye, hogy kaptak-e megerősítést, vagy nem. Mivel a munkafolyamatokból egy érzékszervük mindig ki volt kapcsolva, mindennél nagyobb szükségük volt arra a szóbeli igazolásra, mely biztosította őket arról, hogy jó irányba halad a megkezdett munka (Csíkszentmihályi, 2019). Ezért is nagyon fontos az egyén saját felelősségének felismerése, mely nem csak maga felé, de a közössége felé is irányul, különösképpen akkor, amikor az egyén referenciapozícióban van.

„Az egzisztencializmus középpontjában az ember létezése áll, úgymint szabadság, felelősség és autenticitás” – fogalmaz Szy Ágnes, ahol a szabadság a reményt és az emberi értékeket is tartalmazza (Szy, 2019). Mit jelent a szabadság a modern kor emberének? Az emberben természetsszerűleg ott él a veleszületett szabadságvágy, még akkor is, ha azt valaki kívülről elfojtani készül, és Erich Fromm szerint a szabadságért életet áldozni valójában annak

bizonyítéka, hogy az ember uralja saját létét (Fromm, 1993), ami végső soron a legmagasabb szintű létezés. Érdekesség, hogy míg a szabadság koncepciója, és az arra való törekvés a szabad életben egyfajta életfeladat és kiváltság, Fiáth Titanilla szerint a szabadságvesztésben éppen a szabadság és a saját döntések bizonyulnak az egyén legfontosabb tulajdonának (Fiáth, 2012). A szabadság az akarattól elválaszthatatlan, és az akarat az az erő, mely a tudatosságtól a cselekvésig elvezet. A motiváció az akaratra hatással lehet ugyan, ám nem helyettesítheti azt (Yalom, 2017).

Gondolkodjunk el a felelősségen még egy pillanatra, hiszen a saját felelősség beismerése adott esetben teremtő erejű lehet. Az egyéni felelősség belátása: létkérdés. Sartre szerint: a felelősség annak elismerése, hogy „egy eseménynek vagy egy tárgynak kétségbevonhatatlanul én vagyok az előidézője” (Sartre, 2006: 652). Egy tudatos teremtő funkcióról van szó tehát, hiszen ha tudatában vagyok a saját felelősségemnek az életem alakításában, az egyet jelent azzal, hogy az életemet a kezemben tartom. És ebben, Sartre szerint, benne van mind a boldogság, mind a kihívások, mind a szenvedés, mind a körülményeink uralása. A felelősség teremtés, és a teremtés: szabadság (Yalom, 2017).

1.5. Az emberben rejlő lehetőségek: az értelmes élet felé vezető út

Filozófusok, pszichológusok, terapeuták egyaránt foglalkoznak az értelmes élet élésének szükségességével. Viktor E. Frankl például kimondja, hogy a praxisában általa kezelt egyének jelentős százaléka olyan neurózisokkal küzd, melyek az élet értelmes megtöltésének elszalasztásából erednek. Jung erre csak ráerősít, amikor azt mondja, hogy az értelem hiánya az emberi életben a legtöbb neurózis előszobája. Camus pedig egyenesen az értelem nélküli életet látja a halál legfőbb okának, tehát számára az élet értelmének keresése az egyik legsürgetőbb életfeladat is (Yalom, 2017). Különbséget kell tenni az élet értelme és az élet célja között, hiszen míg a cél inkább irányt, az értelem inkább mélységet jelöl. Tehát a célban mindig benne van a szándék, míg az értelem leginkább a koherens életre való törekvés.

A Maslow-i önmegvalósítás a személyiségnek, az életnek ez a kiterjesztése, és benne foglaltatik a korábban már tárgyalt teremtő erő, ami az egyénbe épül vissza. Frankl szerint azonban az önmegvalósítással, önkifejezéssel óvatosan kell bánni, mert amint megjelenik ebben a folyamatban az ego és öncélúvá válik, onnantól pont ellentétes irányúvá lesz, mint ami az értelmes élet felé mutat. Frankl tehát önmegvalósítás helyett inkább azt mondja, hogy az egyén törekedjen az egységre, egyensúlyra, viszont hangsúlyozza, hogy ez a folyamat soha nem egy feszültségektől mentes állapotot jelöl, hanem önállóan kijelölt célokat, utakat, munkát (Frankl,

2018). Ugyanerre mutat rá Csíkszentmihályi is, aki éppen Frankl-t (és Bruno Bettelheim-et, egy hasonló túlélőt) hivatkozza, amikor azt mondja, hogy a túlélők egyik közös jellemvonása a „túlzott éntudattól mentes individualizmus” (Logan, 1985, idézi: Csíkszentmihályi 2019: 130).

1.5.1. Az alkotó folyamat, a kreativitás

Fontos ezen a ponton kitérni a kreativitás szükségességére, ami speciális terep. Maga a folyamat, amiben valami új, hasznos, szép, másnak értéket jelentő születik, már ellenszere lehet az értelem nélküli életnek. Tehát van az a magába forduló, magányosnak mondott tevékenység, mely jellege ellenére képes arra, hogy hosszútávon értelemmel töltse meg az életet (Yalom, 2017). A kreatív tevékenységek, elfoglaltságok szükségességére és hasznosságára a zárt intézetekben Fiáth Titanilla is felhívja a figyelmet, amikor azt mondja, ezek segítségével a napok felgyorsítása lehetséges. Ez egyébként az idő múlásának észlelésében is nagy támaszt nyújthat a fogvatartottak számára, hiszen egy nap annál rövidebbnek észlelt, minél több értelmes tevékenységgel próbálja az ember azt megtölteni. Így az értelmes élet kialakításában az egyének segítségére lehet a munka, a sporttevékenységek, a vallás és annak gyakorlási lehetősége, a tanulás biztosítása – szervezeten vagy egyénileg –, a rajzolás, vagy egyéb kézműves tevékenység (Fiáth, 2012). Frankl szerint a kreatív tevékenységek, a művészet gyakorlása, mint versírás, éneklés, színházi előadás, kabaré nemcsak értelemmel töltik meg az időt és az életet, de rövid időre képesek feledtetni, enyhíteni a nehézségeket is (Frankl, 2018). Csíkszentmihályi is kihangsúlyozza az értelmes tevékenységek szükségességét: szerinte örömteli élményt, flow-t a sport, olvasás, játékok, a produktív munka, a tanulás, a zene, és az ezekben való elmerülés ad, amikor a cselekvés a figyelemmel egybeolvad. Ezeknek a tevékenységeknek a végzése közben fontos az összpontosítás lehetősége, és a tevékenység fölött érzett kontroll is: annak érzete, hogy a személy ura a munkájának, a helyzetének (Csíkszentmihályi, 2019).

Abban a pillanatban, hogy az ember rájön arra, számára mi jelenti az értelmes életet, megszületik benne a kompetencia érzése. A kompetencia érzése pedig visszavezethető ahhoz a teremtő erőhöz, ami felszabadít, addig nehéznek ítélt helyzeteket segít újradefiniálni, ami visz előre. Csíkszentmihályi szerint a flow-élmény a munkavégzés közben is megvalósulhat – hiába munka! –, és ezt pontosan a kompetencia érzésével köti össze. Szembeállítva a szabadidővel, a munkavégzés közben kevesebb esélye van az unalomnak, a flow hiányából adódó ürességnek és szorongásnak, és ez a végzése közben születő kompetencia érzésből adódik. Amikor az emberek nem tudják kihasználni a bennük rejlő lehetőségeket, tehetséget, abban nincs meg az

áramlás lehetősége sem. Azonban ahhoz, hogy a munkát a személyek ne kötelezőnek, tehernek éljék meg, szükség van annak változatosságára, a többi kollégával való kapcsolatra, kapcsolódásra – azért használok itt két szót, mert különbséget érzek a szimpla kapcsolat és a kapcsolódás szó mélysége között – és mindez egyébként a kiégést is segítheti megelőzni. A munkában benne van a cél, a visszacsatolás, a szabályok, az elvárások, a kompetencia és az elmélyülés lehetősége is – csakúgy, mint az egyéb kreatív vagy közösségi tevékenységekben (Csíkszentmihályi, 2019).

1.5.2. A méltóság megőrzése

Azt mondja Tolsztoj, hogy az élet „értelmeválsága közepette nemcsak a »miértekre« (»Miért élek?«), de a »hogyanokra« (»Hogyan éljek?«) is [rá kell kérdezni]” (Yalom, 2017: 555). A hogyan mélységet ad a miért után, hiszen már útmutatást nyújt, amihez automatikusan kapcsolódnak az értékek, majd ezt követi a valahova tartozás érzése és igénye is.

Az életnek értelemmel való megtöltésére irányuló kísérletre Erich Fromm is kitér írásaiban. Ő ezt a szükségletet az „önfenntartás parancsoló szükségletének” hívja (Fromm, 1993: 26), mely ott ágaskodik minden ember felett, és ez azt indítja el az emberben, hogy elfogadja az életkörülményeit. Ám elfogadni nem jelent egyet azzal, hogy ne akarnánk azt valamilyen módon megváltoztatni (Fromm, 1993). Tehát az aktív részvétel, a jobbítás szándéka minden esetben a létnek egy magasabb megnyilvánulása, hogy a lehetőségeinkből igyekszünk a legtöbbet kihozni, bármilyen banálisan is hangzik ez. Fromm a szmokingot viselő angol úriember képével festi ezt alá, aki a leglehetőlenebb körülmények ellenére is felveszi a legszebb ruháját. Az emberi mivolt megőrzése, az emberfeletti erő kinyilatkoztatása Primo Levi „Ember ez?” című holokauszt memoárjában is megjelenik, melyben egy ízben arról ír, hogy az embert és emberséget próbáló időben annak ellenére tisztította csillogóra minden reggel a cipőjét, hogy pontosan tudta, amint a barakkból kilép, csupa sár lesz. De mégis ez volt az, ami az emberségét szimbolizálta: a méltóság és illendőség jelképe volt a számára, azé, hogy mégis több, mint egy csonttá fogyott, emberségében lealjasított élet (Levi, 1988). A szenvedésben a lehetőség és értelem megtalálásának képessége is egzisztencialista kategória.

1.6. Az élet értelmének keresése

Viktor E. Frankl egzisztencialista megközelítésének alapját a koncentrációs táborban átélt szenvedésekre való visszaemlékezés, az azokon való felülemelkedés inspirálta, és ennek

alapján alkotta meg a logoterápia módszerét, melynek lényege az, hogy a terapeutával együtt dolgozó egyén a jövőbe tekintve igyekezzon megtölteni az életét számára értéket, értelmet jelentő dolgokkal. Nietzsche-t idézve: „Akinak van miért élnie, szinte minden hogyan kibír.” (Frankl, 2018: 9.) Frankl azt mondja, hogy a koncentrációs táborban az egyének elveszítik a talajt, a célkitűzéseik semmissé válnak, és felteszi a kérdést, hogy hogyan lehet mindezen körülmények ellenére mégis felébreszteni a fókusz az egyénben? Erre keresi a választ a könyvében.

„Ha a balsors meg akar minket bénítani, vissza kell szereznünk az irányítást azzal, hogy új irányba fordítjuk pszichikai energiánkat, olyan irányba, amely a külső erők hatósugarán kívül esik. Ha minden reményünk füstbe száll, akkor is kell olyan értelmes célt keresnünk, amely köré az énünket szervezhetjük. Ha sikerül, akkor külsőleg lehetünk akár rabszolgák is, de belsőleg szabadok vagyunk.” (Csíkszentmihályi, 2019: 129).

Csíkszentmihályi könyvében az egyik példaként felhozott ember Tollas Tibor költő, aki a kommunizmus legnehezebb éveiben magánzárkában töltött éveire visszaemlékezve mesélte, hogy a – többségében értelmiségi – rabok műfordítóversenyt rendeztek, mely nemcsak akkor töltötte meg értelemmel és játékossgal az életét, miközben maga a munka folyt, de amikor az örök kegyetlenkedését kellett elviselnie, akkor is a rímekre, a sorokra gondolt, és szinte azonnal képessé vált a szabadságot megélni ezekkel az emlékképekkel. Ezekben a tevékenységekben egyébként a munkának az intellektuális jellege is kifejezetten fontos elemként jelenik meg (Csíkszentmihályi, 2019).

Bár a zárt intézeti környezetet nem lehet teljes egészében analójként értelmezni a koncentrációs táborban, vagy a legsötétebb kommunista rezsimben fogva tartott foglyok által átéltekkel, mégis úgy gondolom, hogy az alkalmazkodás ütemében, illetve abban a dinamikában, ahogy a fogva tartás éveinek – és e körülmények közt életének is – értelmet keres az egyén, mégis vannak hasonló elemek, ezért tartom jól alkalmazható elméleti megközelítésnek Frankl-ét.

1.6.1. A börtönbe kerülés szakaszai és annak kihívásai az értelemkeresés tükrében

Hasonlóan a prizonizáció üteméhez, Frankl szerint a bekerülés utáni állapotnak három szintje van:

- 1) a táborba való felvétel és az ezt kísérő sokk;
- 2) a tábori élet szakasza;
- 3) felkészülés a kibocsátásra.

Az első szakaszban a lét az egyetlen tulajdon, azon kívül földönfutóvá válik az ember, amire az az egy reakció létezik, hogy – lezárva addigi életét – az egyén húz egy vonalat. Frankl tagadja azokat a feltételezéseket, hogy az ember nem tud megszokni új, addig ismeretlen dolgokat, helyette azt állítja, hogy az ember bármihez képes hozzászokni, bármihez képes alkalmazkodni, így ehhez a sokkoló helyzethez is egy idő után. Az első szakaszt, a kilátástalanság, a jövőbe vetett hit elvesztése okán gyakran jellemzik öngyilkos gondolatok. Nem is csoda ez, hiszen „egy abnormális szituációban éppen az abnormális reakció jelenti a normális magatartást” (Frankl, 2018: 44.). A büntetés-végrehajtásban is alkalmazható ez a megközelítés, hiszen ennek alapján a fogvatartottól sem várható el bekerülésekor a normális emberi működés, az adaptációnak hagyni kell időt kiforrni.

A második szakasz a tábori élet szakasza: a fásultság kezdete, amikor az egyén addig gyűjtött tartalékai leapadnak, és ezek helyét egyfajta belső kiüresedés veszi át. Frankl szerint a közömbösség és az apátia önvédelmi mechanizmusokként jelennek meg az egyén életében, és az élet beteljesületlensége álmokban, vágyálmokban manifesztálódik csak (Frankl, 2018). Csíkszentmihályi szerint az anómia és az elidegenedés (szorongás és unalom) a flow akadályaként jelennek meg az egyének életében (Csíkszentmihályi, 2019). A pedagógia tudománya azt mondja ki, hogy a közömbösség a legnagyobb baj: az az állapot, ahonnan nagyon nehéz kimozdítani a tanítandót, viszont a pedagógia is gyakran úgy tekint erre az állapotra, mint énvédő mechanizmusra. A kibocsátásra készülve (harmadik szakasz) pedig a rab legfontosabb feladata az, hogy az addig felépített készségeket, túlélésért kifejlesztett módszereket sikeresen adaptálja a kinti létre (Frankl, 2018).

Fontos erőforrásként jelenik meg ezekben a szakaszokban, de tulajdonképpen a fogva tartás időszakának majd minden percében a rituálék megléte és ezek tudatos használata. Korábban utaltam Fromm mindig fess angol úriemberére, vagy Primo Levi cipőpucolás rituáléjára, mely a legnehezebb időszakokban is az értékelt ember szintjére segítette őket, hiszen ezek nemcsak utolsó szabad perceik mementói, de emberiségük folyamatos hívívői is voltak. A rituálék megtartása Frankl szerint is elengedhetetlen, hiszen ezek azok a jelek, melyek még azt mutatják, hogy az ember: van. Stabilitást nyújt és biztonságot abban az időszakban, amikor a legtöbb dolog bizonytalan és ismeretlen.

1.6.1.1. Kapcsolatok és önértékelés

Érdekesség, hogy a bekerülést követően Frankl szerint minden tulajdonnak nevetségesen kis értéke lesz az ember számára. Minden csak akkor képvisel értéket, ha valamilyen felsőbb érdek

szolgáltatásban áll. (Ugyanakkor az öröm is relativizálódik, hiszen sok, addig értéktelen tulajdon, történés felértékelődik, és az apró örömek olykor szinte mindent jelentenek a fogvatartott számára.) Így a gátlástalanság a szelekció egyik alappillérvé válik: azok képesek előnyös helyzetbe jutni, akik – nem törődve mások életével – képesek a legbrutálisabban működni (Frankl, 2018). Fiáth Titanilla is hasonlóra hívja fel a figyelmet, amikor a személyes kapcsolódások folyamatát vizsgálja: ebben az időszakban és sokszor később is, minden csak mint kapcsolati tőke számít. De ugyanígy a kapcsolati tőke kamatoztatására van a fizikum – az erős fizikum és az éjszakai életben korábban elfoglalt prominens hely például a tekintély megalapozására tökéletesen alkalmas – és az elkövetett bűncselekmény is fokmérője lehet az egyénnek a hierarchiában elfoglalt helyét illetően (Fiáth, 2012). Erre később az empirikus részben is visszatérek, hiszen fontos szempontként jelenik meg a fogvatartottnak az önmagát definiálási folyamatában az, hogy a ranglétra mely fokára helyezi az általa elkövetett bűncselekményt.

Csikszentmihályi a kapcsolatoknak egy másik oldalát villantja fel, amikor az ember, mint társas lény jellegére irányítja a figyelmünket könyvében. Némely primitív kultúrában a magány az egyik legnagyobb fájdalom, ezért az emberek szinte bármire képesek, hogy ne maradjanak egyedül. Más kultúrák esetében a kirekesztés, száműzetés a legkomolyabb büntetés, aminek vége – természetesen – a halál, hiszen aki magára maradt, az senkinek nem fontos, így egy idő után magának sem lesz már az. Szociológiai és pszichológiai felmérések tömkelege mutatja, hogy az emberek szeretteik, vagy más emberek társaságában a legboldogabbak, legkiteljesedettebbek. (Paradox módon persze számos fájdalmas élmény és emlék is születhet a társas kapcsolódásokból, egy figyelmetlen barátból, igazságtalan vezetőből, kegyetlen munkatársból.) A figyelmünk élesítéséhez, agyunk frissen tartásához is szükségünk van az emberi kapcsolódásokra, hiszen magányban az ember kiüresedik: szüksége van célokra, ingerekre ahhoz, hogy szárnyalni tudjon – amikor nincs inger, akkor érkeznek a negatív gondolatok (és az önmaga ellen fordulás is). Egyébként ilyen értelemben Csikszentmihályi a televíziót is fájdalomcsillapítónak ítéli, egy olyan eszköznek, amely ideiglenesen védeltséget ad a problémáinkkal szemben. Az ember alapvetően rugalmas, tehát képes arra, hogy magát a helyzethez alakítsa, vagy a helyzetet alakítsa magához, amint felismeri azt, hogy szüksége van a többi emberrel való együttműködésre ahhoz, hogy túléljen. Tehát szerencsés esetben eljön az a pont minden ember életében, minden extrém élethelyzet mellett és ellenére, amikor a személyes kapcsolódásokra már inkább támaszként, és nem kihasználandóként tekint (Csikszentmihályi, 2019).

A kisebbségi érzés megszületése fegyelmi problémákban csúcsosodhat ki, ám a fegyelmi vétség ebben az esetben kizárólag mint az identitásvesztés kompenzációja értelmezhető: mégpedig a deklasszáltág kompenzációjaként. *Voltam valaki, most vagyok-e valaki, vagy senki vagyok?* Hogy legyek valaki, ahhoz ki kell, hogy tűnjek a rendelkezésemre álló (véges) eszköztárral. Az identitás kifejezésének lehetőségei között azonban szerencsére megtalálhatók még kevésbé radikális eszközök, mint a már korábban említett rituálék – melyek, ennek nyomán, több dimenzióban is értékes kapaszkodót jelentenek a fogvatartottak számára –, mint például az étkezések sajátossága, a szakralitás, a társas élet megélése. A bv-intézetben az egyéniség megteremtése és megtartása az egyik legfőbb motiváció (Frankl, 2018; Fiáth, 2012), és az egyéniség elnyerése a saját élet élésének egyik útja, ám szükségképpen magányos út is, mert distinkció, leszakadás is egyúttal (Fromm, 1993).

A gátlástalanság jelenségét kibővítendő érdekes gondolatkezdemény, hogy vajon a büntetés-végrehajtási intézet szempontjából ki az a fogvatartott, aki előnyös? Az, aki gátlásos? Viszont így nem biztos, hogy képes magának kivívni egy megbecsült helyet, így önmagával folyamatos küzdésben maradhat. Az, aki gátlástalan? Akinek – ezen a logikán haladva – egészen biztosan meglesz a helye a rabok hierarchiájában, így talán referenciaszeméllyé is előléphet, amitől fontosnak érezheti magát hosszútávon, viszont lehet, hogy karaktere okán sok fejtörést okoz a zárt intézetnek. Látni fogjuk, hogy a hosszútávú fogvatartottak ezen a területen is speciális helyet képeznek a büntetés-végrehajtási intézetben, a kutatás eredményeit alapul véve.

1.6.1.2. Az idő

A zárt intézeti környezetben az idő végtelensége tapasztalható meg. Teljesen átformálódik az idő-felfogás, amikor mind térben, mind időben korlátok közé van szorítva az ember. Van egyfajta abszolút jövőtlenség, és ez főleg akkor értelmezhető, amikor az egyénnek nincs esélye a szabadulásra, vagy nem belátható időn belül, esetleg ezt az időpontot folyamatos bizonytalanságok, homály fedi. A végeláthatatlanság és a bizonytalanság stressz, nehezítő tényező, és alapvető előidézője lehet a jövőkép elvesztésének, vagy meg sem születésének (Fiáth, 2012; Frankl, 2018). Foucault szerint a börtönben töltött idő: most, és a „mostok” egymásutánisága (Foucault, 1990). Más olvasatban a benti idő az életidőtől való megfosztottság (Jamieson – Grounds, 2005). Fiáth Titanilla szerint a két meggyőződés eredője más, hiszen míg Foucault esetében a szenvedés gyökere a jelenbe vetettség, addig Jamieson és Grounds szerint az elvesztett évek jelentik a szenvedés fő forrását (Fiáth, 2012).

Nehézséget jelent az idő felügyelete is, az idő, ami nincs a fogvatartott saját kezében, hiszen beosztott, strukturált, és napról napra ugyanazok a pillanatok ismétlődnek ugyanabban az időben. Csíkszentmihályi szerint a tér strukturálása kifejezetten fontos minden élethelyzetben a saját élet kiterjesztésén igyekezve, de ennél még sokkal fontosabb az idő strukturálásának képessége. Ha az ember „idegen környezetben uralma alatt akarja tartani a helyzetet, akkor a saját rendjét kell rákényszerítenie [a környezetre]” (Csíkszentmihályi, 2019: 226). Természetesen ebben az esetben, amikor az egyénnek kevés mozgástere van arra, hogy proaktívan belenyúljon napirendek, időbeosztások elkészítésébe, meg kell találni azt a területet, ahol viszont ura lehet a helyzetének, az idejének, a világnak, amiben aktuálisan benne létezik. Visszaautalnék arra, amit korábban a fegyelmi vétségek, gátlástalan viselkedések kapcsán írtam, hogy a monotónia megtörése több gondolkodó szerint a magatartásbeli kihágásokkal, a „balhékkal” lehetséges (Fiáth, 2012; Frankl, 2018), ám az értelmes időtöltések biztosításával a napok látszólag rövidülnek, és a rabok is úgy érezhetik, hogy végtelenített napjaik és életük értelemmel telik meg.

„A lassan csordogáló idő élménye [...] a negatív értelmű *jelentudatosság* fokozódásával jár együtt. Amikor az aktuális és a kívánatos állapot közötti különbség elviselhetetlennek tűnik, a fogvatartott telítődik az »itt és mosttal«: sokszor éppen az ideális helyzetről szóló fantáziákat mozgásba lendítő, irreális ábrándozásra késztető ingerszegény környezet az, amely az elviselhetetlenségig fokozza a jelentudatosságot. Az idő komplexitása elvész: megszűnik a múlt-jelen-jövő hármassága, és a jövőorientáltság helyett a személy a végtelennek tűnő pillanatba ragad. [...] Mindezek miatt a börtönhelyzettel viszonylag jól megbirkózó fogvatartottak igyekeznek elkerülni, hogy »tudatában legyenek az időnek«.” (Fiáth, 2012: 43.)

Egyébként ebben az értelemben a csuklón hordott karóra sem az idő mérésére szolgál elsősorban, hanem sokkal inkább az identitás kifejezésének, érvényre juttatásának eszköze (ibid). A fent kihangsúlyozott jövőkép nélküliség elkerülése miatt érdemes például az időt mindig apró egységekbe tagolni, és minden egységnek valamiféle értelmes célt, fókuszot adni. Az apró célok beteljesítik a „valamire várás” ígéretét: amikor várok valamire, akkor jobban telik az idő. Ezek gyakran egyébként olyan, nem is kifejezetten érzelmdús, hanem sokkal inkább praktikus események, mint az ügyvéd látogatása, vagy valamilyen új szabályzó publikálása, amiben a benne foglalt változások a fogvatartott életére hatással vannak.

Fiáth Titanilla könyvében az időnek az ellentétes előjelű felfogása is megjelenik, amikor egy fogvatartott úgy fogalmaz, számára az idő a legnagyobb szövetséges, hiszen ez teszi lehetővé azt, hogy véghez vigyen, beteljesítsen olyan dolgokat, célokat, amelyekkel a kívül maradt

családtagjait büszkévé teheti. Ebben az esetben azonban megjelenik a konstruktív időtöltés, az értelmes elfoglaltságok iránti igény, amelyek nyomán a személy kiterjesztheti önmagát. És hiába van a kinti és a benti időnek az a nagyon nyilvánvaló ellentéte, mégpedig, hogy a kinti idő rohan, a benti idő pedig csak lassan vánszorog, mégis megjelenik az a belülről jövő előrehaladni vágyás, amelyben ott a jövőkép, így az egzisztencialista lét-értelmezéssel rokon létezés előszobája (Fiáth, 2012).

1.6.2. A belső szabadság elérése

Ebben az extrém helyzetben hol marad az ember szabadsága? – teszi fel a kérdést Frankl. Itt különbséget kell tenni a külső és a belső szabadság között a gondolkodó szerint. Hiszen, ha a szabadságra csak mint külső tényezőre tekintek, akkor azt is gondolhatom, hogy a kényszerítő körülmények engem felhatalmaznak arra, hogy bármilyen eszközzel is, de kivívjam a szabadságomat. Ám itt Frankl felhívja a figyelmet a döntés fontosságára, ahogyan többször is utaltam már erre Sartre gondolatait kölcsönvéve. Ez az, ami a különbséget adja, hiszen az élet értelmes alakításának lehetősége nem a külső körülményeken múlik, hanem ott, amikor a belső szabadság győzi le a ráerőszakolt élethelyzetet. Annak ellenére kiemelkedő fontosságú a döntés „birtoklása”, hogy Frankl szerint előfordul, hogy a foglyok végül eljutnak arra a szintre, hogy már iszonyodnak attól, hogy saját döntéseken gondolkodjanak, saját döntéseket hozzanak (Frankl, 2018).

Fiáth szerint a szabadság kulcsa az önmeghatározás, az énkifejezés, a presztízs és a hierarchia is, ahol az önmeghatározás, az énkifejezés (az énnak a térben is történő kiterjesztése), a presztízs (mint birtokolt holmik) mind az identitás kiforrálásához szükséges elemek, következésképpen a hierarchiához szervesen kapcsolhatók (Fiáth, 2012). Az is érdekes kérdés, hogy a túlélés érdekében mennyire érdemes az – elviekben – ideiglenes létet főszereplővé tenni az egyén életében? Mennyire engedheti meg magának az ember azt, hogy önmagát a zárt ajtók mögött definiálja? Hiszen szabadulás esetén újra fel kell magát építeni, az addig értéknek tekintett dolgokat, tulajdonságokat átformálni, a kinti, szabad életre alkalmazhatóvá tenni.

A Frankl által megalkotott logoterápia alapvetően jövőfókuszú. És bár az extrém nehézséget hozó helyzetben jellemző az egyénekre a jelenből a múltba menekülés, és az értelemnek az ott történő felkutatása, a logoterápia mégis abban hisz, hogy az értelmet a jövőre érdemes adaptálni. Frankl szerint a jelentéskeresés kifejezetten motiváló az emberi életben, ezért hosszútávon megmaradó célként is értelmezhető (Frankl, 2018). És itt azért kifejezetten kitűnik a büntetés-végrehajtási intézet feladatköre is, hiszen a cél nem a túlélés, hanem az értelem

keresésére motiválás. Ami megvalósulhat új készségek elsajátítása révén, például tanulás, szakképzés, vagy munka, alkotótevékenység révén. Erről az útról azonban generálisan beszélni nem nagyon lehet, hiszen minden egyénnek más fókusza, már érdeklődése, tehetsége, más individuális hívása van. „A logoterápia [...] a felelősségvállalásban látja az emberi létezés legtisztább megmutatkozását” (Frankl, 2018: 202), ami egyrészt az egyéni döntések és utak szükségességét hangsúlyozza, másrészt pedig indukálja bennem azt a kérdést, hogy kívülről hogyan biztosítható felelősség a fogvatartottak számára, mint olyanféle támogatás, mely az odaszánást, az odafordulást elindítja a rabokban, akár kilátástalan helyzetük ellenére is? A későbbi fejezetekben a motivációs elméletek és az együttműködés fontosságát elemezve, illetve a kutatás eredményeinek értékelésekor is visszatérek erre a szegmensre.

1.6.3. Az értelmes élet

Mindezeknek a körülményeknek és lehetőségeknek a bemutatása után feltehető a kérdés, hogy miként lehet az ember ura az életének? Csíkszentmihályi Mihály szerint az öröm és az élet minősége egyrészt annak függvénye, hogy a külső körülmények miképpen illeszkednek életünkre, másrészt pedig annak, hogy magunk hogyan vagyunk képesek illeszkedni a körülményekhez, vagy éppen azokat illeszteni az életünkre (Csíkszentmihályi, 2019). Hogy ez hogyan lehetséges, remélhetőleg a fenti oldalakon sikerült kidomborítani. Az értelmes élet tudja, mit akar. Vannak céljai, elhatározásai, elszántsága. A tragédiákat átalakítani képes, a szenvedést értelmezi, figyelmét a világról önmagára összpontosítja és folyamatosan új megoldásokat keres. Az egzisztencialista filozófusok pont erre hívják fel a figyelmet: annak fontosságára, hogy az egyén minden tevékenységének valamiféle mélyebb értelmet adjon, és ezt ők élettervnek hívják. Nem mindegy azonban, hogy az egyén autentikus vagy nem autentikus élettervvel bír, tehát, hogy, mint az első esetben, tudatosítja önnön felelősségét és a döntéseinek fontosságát, és ennek mentén igyekszik élni, vagy, mint a második esetben, inkább csak kötelező választásként követi azt, amit mindenki csinál. Csíkszentmihályi szerint egyébként nincs választási lehetőség, hiszen az embernek mindig afelé kell törekednie, amit nem külső erők tudnak kizárólag motiválni, hanem arra, amit belülről jövő motiváció kísér. Tehát minden esetben a *sajátra*, ami az értelmes, minden körülmény ellenére szabad, konstruktív élet kulcsa (Csíkszentmihályi, 2019).

1.7. Összefoglalás és záró gondolatok

Amikor azon gondolkodtam, hogy milyen elméleti beágyazottságban tudnám a leginkább elképzelni választott kutatási témámat, azon kaptam magam, hogy nagyon sokszor eszembe jutnak az egyetemista koromban sokat olvasott és elemzett holokauszti irodalmak, és azon belül is Primo Levi méltósággal kapcsolatos elmélkedése és a Viktor E. Frankl által létrehozott logoterápia módszere. Mivel mindkettő az értelmes élet iránti törekvések lehetőségeit az extrém helyzetekben és azok ellenére, illetve a méltóság és az emberi mivolt megőrzésének esélyeit vizsgálják, úgy véltem, hogy az ezekben a művekben azonosított motívumok jól alkalmazhatók saját kutatási témámra, ami a hosszúítéletesek megküzdési stratégiáira fókuszál. Ezért fordultam az egzisztencialista gondolkodókhoz. A fenti fejezetet Martin Heidegger, Jean Paul Sartre, Abraham Maslow, Erich Fromm, Rollo May, Szy Ágnes, Irving D. Yalom, Csíkszentmihályi Mihály, Fiáth Titanilla, és nem utolsó sorban Viktor E. Frankl munkásságára támaszkodva és azokból inspirálódva írtam meg, külön fejezetekben reflektálva az értelmes élet kialakításának opcióira, az emberi életben rejlő lehetőségek megragadására minden nehézség ellenére, a jelenlét és a jelenvalólét (melyben már benne foglaltatik az aktualitás és a potenciál, a sajátként birtokolt lét) összefüggéseire, a felelősségre, az idő- és szabadság koncepcióira, mint a zárt intézeti környezetben különösen felértékelődő jelenségekre.

2. A konstruktivista pedagógiai paradigma és annak értelmezési lehetőségei a büntetés-végrehajtásban

A büntetés-végrehajtás és a nevelés kapcsolódása nemigen szorul magyarázatra, hiszen, bár egy zárt intézetnek soha nem lehet célja félresiklott életeknek a teljes egészében történő megjavítása, azonban mindig igyekeznie kell azon, hogy a büntetések letelte után a társadalommal együtt élni képes egyének kerüljenek ki a falai közül. Ebben a folyamatban pedig a nevelés, az oktatás az egyik legkézenfekvőbb eszköz. A nevelésnek azonban van egy olyan oldala, mely sokkal kevésbé nyilvánvaló és kézzel fogható, konkrét rendszerbe nem szedhető, mégpedig az a hatás, amely a zárt intézetben levő egyének kapcsolódása nyomán megy végbe. Szűkebb elméleti keretnek a konstruktivista pedagógiai paradigma és az interakcionizmus alapvetéseit választottam, melyeket alkalmazhatónak tartok erre a láthatatlan folyamatra, ezáltal új értelmezési lehetőségeket nyújtva a zárt intézeti neveléshez. Ezeknek az értelmezéseknek az elemzésekor és megvalósulásakor nem szabad figyelmen kívül hagyni a

totális intézmény által biztosított lehetőségeket és akadályokat, illetve a motiváció-motiválhatóság kérdéskörét, melyekre szintén kitérek az alábbi fejezetben.

2.1. Büntetés-végrehajtás és nevelés

Amikor kimondjuk azt a két szót egymás után, hogy büntetés-végrehajtás és pedagógia, szinte azonnal a börtönökben biztosított oktatási rendszerek jutnak eszünkbe. Nagyon fontos, hiszen a zárt intézetekben folyó oktatási munka útlevél lehet a fogvatartottak reintegrációs törekvéseihez, így kézenfekvő is lenne ennek a vizsgálata. Most azonban nem csak arra teszek kísérletet, hogy a börtönben folyó oktatási munkát elemezzem, hanem egy sokkal kevésbé szembeötlő, ám annál nyilvánvalóbb oktatási folyamatot veszek górcső alá: azt, ami a fogvatartott és a személyi állomány kapcsolódásából, szinte észrevétlenül születik meg. Ennek magyarázatára, véleményem szerint, jól illeszkednek a szimbolikus interakcionizmus és a konstruktív pedagógiai megközelítés alapvetései – ez utóbbit a hagyományos oktatási folyamatban is magyarázom –, ahogyan ezek a totális intézményben érvényre jutnak. Bemutatom azt, ahogyan mindezek a totális intézményi struktúrában érvényesülni képesek, ezáltal egy teljes képet nyújtva a lehetőségekről és buktatókról.

2.1.1. A közös-ség ereje: az interakcionista paradigma értelmezési lehetőségei

A kriminológiában az interakcionista paradigma a 20. század közepének terméke, ami a társadalom figyelmét a deviáns, normaszegővé válás értelmezési lehetőségeinek problémakörére irányította. Az, hogy mit tekintünk normaszegésnek és deviánsnak, végső soron társadalmi konstrukció, akciók és reakciók egymásutánisága, és ezek következményeinek feltárása áll a megközelítés középpontjában (Borbíró, 2016). „Deviáns az, akit annak minősítenek” (Borbíró, 2016: 45). Véleményem szerint, a zárt intézetekben folyó szakmai munka minősége nagy mértékben függ attól, hogy kire, hogy tekint a *fogvatartó*. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a börtön objektifikáló (személyi állománytól az elítélt felé irányuló), személytelenítő (az intézmény jellegéből adódóan) karaktere, akár az általános pedagógiai, akár kriminálpedagógiai, akár a motiváció és a kompetencia kérdésköreit vizsgálva, válasz lehet sok kérdésre. Ezért fontos tudatosítani azt a konstrukciót, melyben ezek a jellegek és fogalmak ebben a speciálisan berendezett mikrokörnyezetben manifesztálódnak, érvényre jutnak. Érdekes, és némileg szembe megy az általános büntetés-végrehajtási gyakorlattal, viszont az interakcionista paradigma értelmezési lehetőségeit kibővíti az, amit

Alison Liebling, a kutatásai során tapasztaltakból kiindulva követendőnek ítél a fogvatartottal kapcsolatos gondoskodásban. Liebling ugyanis azt állítja, hogy ahhoz, hogy megfelelő szakmai munka tudjon működni a börtönökben, szükséges az, hogy az állomány a fogvatartottra *emberként* tekintsen. Ez a pozitív viszonyulás nemcsak szavatolja a szakmai munkát, de elősegíti a két világ közti falak lebontását azáltal, hogy a sztereotip gondolkodást szétmállasztja (Liebling 1993, 2013).

A pszichológiában a fenomenológiai irányzat megközelítése (szubjektív interpretációk jelentősége), illetve a George Herbert Mead-féle szimbolikus interakcionizmus paradigmája tovább bővíti az értelmezési lehetőségeket. Utóbbi arra mutat rá, hogy az egyén identitása a társadalmi viszonyok egymásra hatásában alakul ki. „A szimbolikus interakcionista szerint tehát a ”deviáns” vagy ”bűnöző” minőség nem bizonyos magatartások inherens eleme, csupán az interakciók során e cselekménynek tulajdonított jelentés” (Győry, 2016: 169). Vagyis: nem a magatartások deviánsak, hanem az ezekre adott társadalmi viszontválaszok. Mead és az ő nyomán gondolkodó Herbert Blumer szerint a szimbolikus interakcionizmus lényege – a devianciaértelmezésektől kissé más irányba fordulva – a gondolat, a nyelv és a jelentés egysége, abból a premisszából kiindulva, hogy az egyes jelenségekhez való viszonyulás előjele olyan, mint amit az egyének az adott jelenségekről gondolnak. A jelentés az emberek közötti társadalmi interakció következménye, így ilyen értelemben önmagában egy szónak vagy jelenségnek nincs jelentése, azt csak akkor kap, amikor az egymással interakcióban lévő emberek közösen alkotnak hozzá egyet. Ezáltal a diskurzus egy közösen teremtetett folyamattá válik. Nagyon egyszerű példával élve: a *kiscica* szóban semmi nincs, ami arra predesztinálná, hogy egy kedves szőrgombolyagra gondoljunk a hallatán. Ezt a jelentést a szót használó egyének alkotják az interakciójuk során. Ugyanezen a logikán továbbhaladva, a *kiscica* az interakcióba lépő egyik egyén számára kedves társállatot jelenthet, míg a másik számára egy fújó-karmoló, mindenhova felugráló fenevadat. Hogy kinek mit jelent, az sem magától értetődő pusztán a szót hallva, ezért az értelmezés keretének megalkotása a kapcsolatba kerülő egyének feladatává válik (Griffin, 2003). Tehát itt a kapcsolódás és az egymásra hatás az az elem, mely fontos vezérelvként munkálhat (legalább) két ember közösségében.

Ugyanígy, az egyén magáról alkotott vélekedése a mások általi visszatükrözés eredménye is lehet, kérdéses egyébként, hogy melyik tükörképet fogadja el valósnak (Griffin, 2003)? Számos olyan magyarázat létezik, mely a *közös-ség* jelentőségét húzza alá, amely megközelítés közel áll ahhoz, ahogyan e sorok írója a fogvatartott és az állomány közötti kapcsolódást és munkát vizsgálja. Nem lehet kivenni a képletből az egymásra hatásnak azt az óriási befolyását, amely

véleményem szerint ilyenkor munkál a háttérben. Ezekről a magyarázatokról már csak egy lépésre van a konstruktivista pedagógiai paradigma, mely szintén egy új ajtót nyit ebben a szemléletben, még úgy is, hogy nem elsősorban hagyományos oktatási kontextusban vizsgáljuk e helyütt.

2.1.2. Konstruktivista pedagógiai paradigma a büntetés-végrehajtásban

Nahalka István meghatározása szerint „a tanulás egy rendszerben bekövetkező, hosszabb távon ható, adaptív változás” (Nahalka, 2006: 9). A tanulás során valami történik, folyamatában változás áll be. Adaptívnek ez a változás akkor tekinthető, ha kellően hosszú időn keresztül uralkodik, megmarad az egyén életében. Amikor büntetés-végrehajtási korrektív folyamatokról beszélünk, akkor is egy hosszútávon megmaradó, adaptív változás az, ami igényként, végcélként megfogalmazódik a fogvatartottal foglalkozó szakemberben, ezért gondolom úgy, hogy a pedagógiai folyamatok, és az azok által indukált változás parallel módon értelmezhető a korrekciós tevékenységekben a személyi állomány és a fogvatartott kapcsolódásában.

A tanulásról többféle pedagógiai elképzelés látott napvilágot. Az ismeretátadás pedagógiája a klasszikus, frontálisnak nevezhető oktatási módszertan: „amiről tanulunk, azzal nem vagyunk közvetlen kapcsolatban, hanem csak annak nyelvi leírásával” (Nahalka, 2006: 12). A szemléltetés pedagógiája ennél egy fokkal komplexebb, itt már olyan módszerre gondolhatunk, amit például egy kísérletet bemutató fizika- vagy kémia tanár alkalmaz az ismeretátadás során. Hegedűs szerint az IKT eszközöknek az oktatásba való integrálásával is a szemléltetés pedagógiájának módszertani tárháza bővül (Hegedűs, 2019). A cselekvés pedagógiájában a cselekedeteké a főszerep, ennek hitvallása szerint a „tanuló öntevékenysége vezet tanuláshoz. A forrás továbbra is a tanulón kívüli valóság, de annak üzeneteit már nem csak az érzékszerveinek segítségével fogadja be a diák, hanem a cselekvései lesznek a közvetítők” (Nahalka, 2006: 12).

A többféle értelmezés közül a büntetés-végrehajtási pedagógia törekvéseivel, és főleg abban az értelemben, ahogyan e helyütt alkalmazom, leginkább egybecsengő paradigma a konstruktivista pedagógiáé, mely úgy akar tanítani, hogy azt nem kifejezetten *tudásátadásnak* hívja. Erről a 20. század végén létrejött pedagógiai gondolkodásmódról azt mondja Ernst von Glasersfeld, hogy „a tanuló ember nem átveszi a tudást, a tudás nem közvetítődik, hanem a tudást a tanuló ember maga hozza létre, maga konstruálja magában” (Glasersfeld, 1995, idézi Nahalka, 2006: 13). Glasersfeld egyébként Kantnak *A tiszta ész kritikájára* is hivatkozik akkor, amikor a konstruktivizmussal kapcsolatban a következőket megfogalmazza:

„Azok között a tárgyak között, amelyeket egy organizmus az élményvilágában konstruál, mindig talál olyanokat, amelyeket már nem tud kezelni a többi tárgyhoz készített szabályokkal. Ha például egy gyerek bizonyos mértékig már megtanulta, hogyan kell a labdával bánni, és aztán séta közben felvesz a földről egy békát, akkor nagyon hamar észreveszi, hogy itt sokminden másképp van. Például ez a dolog magától is tud mozogni, ha arra kerül a sor. Ebben különbözik a labdától, amelyet fel lehet emelni és lehet pattogtatni, amelyet gurítani lehet és rúgni. Ez a „magától-mozogni-tudás” valami olyasmi, amit a gyerek nagyon jól ismer a saját tapasztalatából. És amit a saját tapasztalatából ismer, azt egy másik tárgyra is átviheti (unterschieben), hogy ezúttal Kantnak ezt a tanulságos szavát használjam. Kant arról beszél, hogy »a sajátunkat átvisszük a másikra« – és épp ez az, amire az érvelésemhez szükségem van. Másnak és másoknak folytonosan olyan tapasztalatokat tulajdonítunk, amelyekre a saját tapasztalatkörünkben tettünk szert. [...] Átviszünk képességeket, aztán átviszünk módszereket, átviszünk intenciókat, stb.; és aztán megállapítjuk, hogy ez nemcsak a mi esetünkben működik, hanem tapasztalatvilágunk önálló dolgainál is.” (Glaserfeld, 1993: 77)

A konstruktivista pedagógia a tudásátadás helyett tehát konstruálást mond. Középpontjában az áll, hogy a dolgok egésze több a részek összességénél, s minden csak egészében érthető meg akkor, ha megértjük a miértet, a funkciót. Attól még, hogy ismerjük az összes összetevőjét és azoknak egyenkénti működését, még nem fogjuk látni, mitől működik a gép. A konstruktivista pedagógus a tanuló előzetes tudásában hisz: abban, hogy az átfogó egész a tanulás során válhat egyre részletesebbé, kidolgozottabbá. A megközelítés logikája nem az indukció, hanem az előzetes tudásból, konstruktumból való elindulás (Nahalka, 2006). Amikor valakinek megtanítunk valamit, gyakran csak a magolásig juttatjuk el. Az igazi tanulás viszont egy folyamat, mely nem áll meg a befogadásnál, erőfeszítést, kitartást igényel, tehát az adaptív jelleg is itt kezd igazán érvényesülni. Fontossá válik a tanulónak a családi háttere, a rá ható, iskolán kívüli tényezők. A kudarcok értékelésében a konstruktív pedagógiai irányzat képviselőinek el kell felejtetniük a „gyenge képességű” címkét, helyette kontextusban, viszonyrendszerben kell látni és értelmezni a gyerek nehézségeit, mint lehetséges termékét rossz szociális háttérének. A differenciálás azonban nem csak az értékelésben szükséges, hanem a célok, követelmények, elsajátítás útja és logikája tekintetében is (Nahalka, 1997).

A konstruktív pedagógia tisztában van azzal, hogy nincsen változás, cselekvés és képesség ismeretek nélkül, s fontos, hogy a tanító által nevelt egyén ne csak holt, használhatatlan, lexikon-szerű tudással rendelkezzen, hanem tudása predesztinálja őt arra, hogy hasznos tagja legyen a társadalomnak. Nahalka István ezt a kijelentést a snooker-játékos tudásával példázza. A snooker-játékos hallatlan pontossággal irányítja saját mozgását a meglökendő golyó irányába, „kiszámolja” a lökés sebességét, erősségét, mely a golyót egy bizonyos irányba, adott

erővel taszítja. Vagyis, szakmájában lenyűgöző tudásról tesz tanúbizonyságot. Azonban, ha részleteiben kérdeznénk őt arról, hogy milyen fizikai törvényszerűségek mentén csavarja adott módon a snooker-golyót, nem tudna kielégítő választ adni. Tudása nem verbalizált, nem tudatosított ismeret, hanem egy jól szervezett és használt ismeretegyüttes. A későbbiekben tárgyalandó börtönoktatás esetében szintén felmerül majd, de felmerül itt is, a konstruktivista pedagógia bemutatásánál, az oktatás módszerének sokszínűsége. Igen fontos a komplexitás, hogy egy megtervezett óra, tevékenységi kör, vagy nevelési folyamat ne csupán egyféle feladattípusból álljon össze, hanem képes legyen egyszerre mozgatni a testet, a fejet, a lelket. Minél változatosabb csatornákon keresztül valósul meg a tudás átadása, annál nagyobb eséllyel rögzül az a gyerekekben, s későbbiekben is nagyobb sikerrel „alkalmazódik” (Nahalka, 1997).

A börtönben történő oktatás során nagyon hangsúlyosan, és a klasszikus oktatói feladatok teljesítése esetében is erőteljesen megjelenik a motiváltság, motiváció fontossága. Motiváció nélkül tudásátadás nem, legfeljebb magolás valósulhat meg. A motiváció megszületésében, motiválhatóságban – ez szintén szerepet kap a fogvatartottak és a velük foglalkozó személyi állomány egymásra hatása minőségének jelentőségében – nagy lenyomatot képez a tanító személye, s az általa kifejtett konceptuális, szociális hatás. A tanító, nevelő ember, mint olyan valaki a gyermek életében, akire érdemes felnézni, érdemes őt követni (Nahalka, 1997). Magamban ezt az egyént referenciaszemélynek hívom: aki követendő példaként és hatásként magasodik a nevelés alatt álló egyén fölött.

Mivel a motiváció és a motiválhatóság kérdésköre egy sokkal bonyolultabb és fontosabb folyamat a nevelési folyamatok – és különösen a börtönben megvalósuló nevelés – szempontjából, ennek mélyebb kifejtésére egy későbbi fejezet részben fogok kitérni.

2.1.3. A totális intézmény adta lehetőségek

A fentiekből láthatóvá válik, hogy a kapcsolódások során végbemenő nevelési folyamatok elengedhetetlen „kelléke” a bizalom. Ahhoz, hogy megértsük, miért kihívásokkal tüzdelte a börtön személyi állománya számára ennek a közösség, bizalmon alapuló nevelésnek, korrekciónak a kivitelezése, érdemes látnunk a zárt intézetek kettős szerepét.

A 18. századtól kezdve érzékelhető, hogy a társadalomnak a bűnelkövetésre adott válaszból a korábbiaknál nagyobb felelőssége olvasható: az ipari forradalmak, majd a Jeremy Bentham-féle Panopticon börtönterv megjelenésekor egyre inkább hangsúlyossá kezdett válni a korábban, a büntetéssel kapcsolatban vallott uralkodó nézettel szemben – melynek középpontjában a fizikai fájdalom okozása állt – a lélek, a gondolkodás megjavítása (lásd

például Czenczer, 2006). Bentham börtönterve egy kör alaprajzú épületegyüttest hozott a köztudatba, melynek belső falára, egymás mellé tervezett zárkákban helyezkednek el a fogvatartottak úgy, hogy sem egymást, sem a középben elhelyezkedő őrt nem láthatják. Michel Foucault magyarázata alapján a Bentham-féle Panopticonban a pusztán megfigyelve levés érzése következtében valósul meg a fogvatartottban az engedelmeskedni, megjavulni akarás mechanizmusa. A „Panopticon tehát működésével meghaladja a hatalomgyakorlás és a kényszerítés hagyományos formáit és személytelenített formában, folyamatosan és szinte automatikusan kényszerít az intézmény szabályainak való megfelelésre” (Vig – Fliegauf, 2016: 955)³. Ennek mentén elmondható, hogy a modern börtön megszületésében hangsúlyos volt a test regulázása helyett a lélek megjavítása, az egyén viselkedésének korrekciója.

Ez képezi alapját a börtön, mint korrekciós intézmény képének. A társak befolyásának csökkentésére hivatott a csillag alaprajzú börtön, melyben a fogvatartottak nem tudtak érintkezni egymással, nem tudtak hatni egymásra, így „elvileg semmi nem állhatott az elítéltek lelki megjavulásának útjába” (Vig – Fliegauf 2016: 957). Ez a csillagbörtön modell a 19. századi kultúrára volt jellemző. Kövér Ágnes szerint azonban a fogvatartottak számára a legnagyobb kihívást éppen azok jelentik, akikkel egy helyre kényszerültek. Mivel a hatalmat gyakorló személy nincs állandóan jelen, hogy ezáltal kontrollt helyezzen a bentlakókra, ezért ez a feladat részben áttolódik a társak közt egymásra. Nem kizárólag a kontroll tud így megvalósulni, hanem az állandó „valakivel levés”: nem jöhet létre az egyén magánya, melyben – a formaruha magára öltésén és a személyes tárgyak hátrahagyásán túl – szintén életre kel az egyén deindividualizációja (Kövé, 1994). A magánélet hiányából eredő problémákra Rasch és Flanagan is felhívják a figyelmet tanulmányaikban (Flanagan, 1981; Rasch, 1981).

Ugyanebben az időszakban jelent meg a büntetés-végrehajtásban az a nézet, mely a korrekció középpontjába helyezte a fogvatartottak egyéni sajátosságait és teret engedett annak, hogy velük a bánásmód különféle képpen realizálódjon. Ez a veleje a treatment modellnek is, melynek megszületése a 20. század elejére tehető, de hangsúlyossá a II. világháborút követően vált. A modell lényege az elítéltek klasszifikálása és tipologizálása. A szerzett ismeretek alapján indulhatott el az egyénnek megfelelő korrekciós program kidolgozása és alkalmazása. Ennek az egyéni bánásmódnak és kezelésnek a szükségessége ugyanígy megjelenik az említett

³ Hasonló elven működik egyébként – irodalomelméleti szempontokat is figyelembe véve – az Orwell-i Big Brother, mely később a mai modern társadalmakba is beszívargott a valóságshow-k és az állandó megfigyelve levés, állandó követve levés ideológiájában. Már pusztán az óvatossá teszi a hétköznapi egyént, és nem kell ehhez fogvatartottnak lenni egy Bentham-i börtönben, hogy azt hiszi, figyelve van minden mozdulata. Így a hatalomgyakorlás, és annak mentén az egyénben születő önkontroll önmaga által vezérelt mechanizmusként valósul(hat) meg.

pedagógiai paradigmában, illetve kifejezetten a kriminálpedagógiai irányzatok esetében. Ruzsonyi Péter külön felhívja a figyelmet a differenciálás szükségességére: számolni kell a fogvatartottak kognitív és személyiségbeli különbségeivel akkor, amikor az esetükben alkalmazandó nevelési eszközt és célt megválasztjuk, és a „büntetés-végrehajtási nevelés célja vélemény[e] szerint nem lehet más, mint *a fogvatartottak konstruktív életvezetése megalapozásának az elősegítése*”⁴.” (Ruzsonyi, 1997: 85)

A börtön totális intézményében azonban ez nem mindig egyszerű feladat, hiszen az autoritás elveit követve, hivatalos személyek – felülről és belülről – szigorú adminisztratív szabályoknak megfelelően irányítják az ottani életet; ez maga után vonja a bentlakók kiszolgáltatottságát a hivatalos személyek felé, illetve az interakciókat is sajátos szabályrendszerbe szorítja. Erving Goffman totális intézmény értelmezése szerint az állomány nem személyként, hanem tárgyként tekint a fogvatartottra, és ez az értelmezés némiképp bizonyítást is nyer: a formaruha kötelező viselete, a mások által előírt napirend betartatása mind-mind a fogvatartott autonómiájának csökkentését hivatottak szolgálni (Vig – Fliegauf, 2016)⁵.

A fogvatartotti oldal szempontjából egyértelmű, hogy miért jelent a totális intézmény megléte nehézséget. Ám, a nevelési cél megvalósulása szempontjából – annak ellenére is, hogy, ahogy Földvári fogalmaz, „a büntetés-végrehajtási intézetek nem nevelőintézetek, és nem az az alapvető feladatuk, hogy a szabad életben csődöt mondott nevelőmunkát itt korrigálják” (Földvári, 1987: 254) – a személyi állomány számára is konfliktusokkal terhelt. Érvényes ez főleg a reintegrációs tisztt, korábban nevelő, szerepére. Hiszen az e feladatkört betöltő hivatásos egy személyben kell, hogy megtestesítse a totális intézmény adminisztratív feladatokkal és szereppel felruházott dolgozóját, és ezzel egyidőben azt az egyént, aki a fogvatartott büntetéséért-jutalmazásáért, a szabadulásra való előkészítéséért, nevelői munka megvalósításáért is felelős. Ezért bizalmi szerepe csak nagy nehézség árán valósulhat meg (Vig – Fliegauf, 2016).

A börtön ugyanakkor a bűnmegelőzés eszközeként is funkcionálhat. Három fogalom mentén lehet ezt a kijelentést megközelíteni: a börtönnek van

- prevenció,
- reszocializációs és
- rehabilitációs célja.

⁴Kiemelés az eredetiben.

⁵Ennek ellenpólusaként jelenik meg Liebling-nek a korábban, e fejezetben hivatkozott megközelítése.

Az első, prevenciós cél megértéséhez elég csak annyit kiemelni, hogy a zárt intézetek egyik funkciója jóformán bűnmegelőzési funkció, annak megakadályozása, hogy a bűnismétlés megtörténjen. Nehéz feladat elé állítódnak a börtönök, ha ezt a célt vesszük alapul, hiszen – a totális intézményi jellegből adódóan – éles ellentét húzódik a fegyelmező-büntető és a bűnmegelőző funkció érvényre juttatásának karakterisztikaiban. Visszaautalva korábban Földvári szavaira, vagyis, hogy a zárt intézetnek nem lehet célja, feladata a korábban zátonyra futott nevelési próbálkozásokat új mederbe terelni, kijavítani, mégis van egy ilyen elvárás irányában, bár kérdéses, „hogyan valósítható meg egyszerre a börtön „nevelő” funkciója életidegen zárt intézeti körülmények között, hogyan lehet a fogvatartottakat felkészíteni a más típusú ingerekkel teli szabad életre [...]?” (Vig-Fliegauf 2016, p. 972). Ugyanakkor, a prevenciós célt szem előtt tartva, szintén ellentmondás uralkodik abban a tekintetben, hogy a börtönnek gondozó, óvó feladatokat kell ellátnia, s személyi állományának közben nem „ildomos” a fogvatartottak bűncselekményén gondolkodni, elítélni azt pedig még kevésbé (ibid). Pedig ez szimpla emberi viszonyulás, s nem kis feladat elé állítja a börtönben dolgozó egyéneket nap, mint nap (s talán az objektifikálás meglétére egy magyarázat). Ez mindenféleképpen nehézséget jelent ugyanúgy, ahogy a totális intézményi jelleg és a „segítő-nevelő” jelleg kettőssége is az.

A reszocializáció célja a fogvatartott társadalomba történő visszailleszkedésének segítése, a rehabilitáció pedig a kisebb közösségbe való integrálódás támogatása. Ezeket az intézet különféle programokon keresztül tudja megvalósítani, oktatás-képzés biztosítása, fogvatartotti munkáltatás, pozitív attitűdök fejlesztése, kísérlet a stigmák csökkentésére. Szintén nagyon fontos szegmensei a reintegrációs programoknak a családba, kisközösségbe való visszagondozás, melyhez előzetes környezettanulmányokat, akcióterveket kell készíteni. Az új Bv. kódexben foglalt társadalmi kötődés program ezt a célt hivatott szolgálni: a fogvatartott visszailleszkedésének segítségét családi, munkahelyi környezetébe (Vig-Fliegauf, 2016).

Láthatjuk tehát, hogy a zárt intézetek milyen stádiumokon keresztül jutottak el jelenlegi állapotukba, láthatjuk azokat a nehézségeket, melyeket áthidalva működni kénytelenek, melyek javarészt kettősségekből, egymásnak ellentmondó, s egymásnak feszülő elvárásokból tevődnek össze.

2.2. Oktatás és nevelés a büntetés-végrehajtási intézetekben

A keretként alkalmazni kívánt pedagógiai paradigmák bemutatását és a börtön világának rövid áttekintését követően a most kezdődő fejezet rész a zárt intézetekben megvalósuló oktatási jellegzetességeket kívánja górcső alá venni. Talán nem szorul magyarázatra a fentebb vázolt (börtön)konstrukcióról olvasva, hogy miért jelent az oktatás megszervezése kifejezetten nagy kihívást a szakemberek számára.

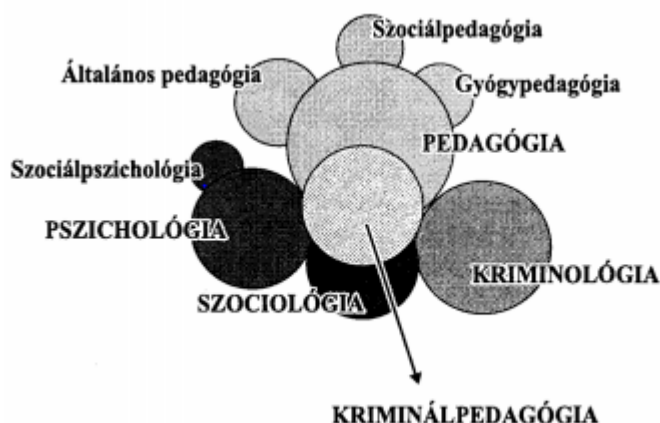
Magyarország Alaptörvénye XI. cikkelyében kimondja a művelődéshez való jogot, melyben az alap- és középfokú oktatás ingyenes és kötelező, illetve mindenki számára hozzáférhető, a felsőfokú oktatás pedig mindenki számára, képességei alapján elérhető. Némileg bonyolultabb a helyzet az elítéltek esetében, hiszen ők állampolgári jogaikban korlátozottak, így tanulási jogaik is eltérnek a szabad emberekéitől. A Bv. törvény alapján azonban a fogvatartott is jogosult állampolgári jogai ilyen jellegű gyakorlásához, hiszen szabadságvesztése alatt is biztosítani kell számára az oktatásához szükséges feltételeket, alap-, közép-, s ha igényelt, felsőfokon is, illetve szakképzésekben, reintegrációs programokban.

A börtönben oktatók által tapasztalt nehézségekkel kapcsolatban több megközelítés is napvilágot látott. Ruzsonyi Péter 1997-es cikkében hangsúlyozza, hogy a büntetés-végrehajtási pedagógia speciális terep, mely nem tud megvalósulni a klasszikus értelemben vett pedagógiai módszertannal. Ezt nehezíti még a fogvatartotti hozzáállás is, mely nem minden esetben ígér sikerességet, akadálymentességet (Ruzsonyi, 1997). Szegál Borisz megfogalmazása szerint a börtönoktatói feladat lényegesen túlmutat a tananyag száraz, vagy nem száraz átadásán, hiszen a hatékonysághoz szükséges a börtön környezetének és kultúrájának, berendezkedésének ismerete, továbbá annak megértése, hogy a fogvatartott nem pusztán diákként van jelen ebben a rendszerben, hanem olyan egyénként, akinek a világlátását, normarendszerét formálni, alakítani szükséges (Szegál 2007, idézi Csukai 2014: 191). Míg a hagyományos oktatási rendszerben fontos szempontként van jelen az értékelés, a teljesítmény, addig a zárt intézeti nevelés során a támogatás, a nevelés, a visszaailleszkedésben segítség a fókusz (Czenczer, 2008). Az intézetekben alkalmazott oktatás tehát nem kizárólag a tudásbővítésre helyezi a hangsúlyt, hanem célja a személyiségfejlesztés, a börtönártalmak csökkentése az egyén életében, és a reszocializáció egyik legalapvetőbb eszköze (mely a szabadulás utáni, és nem a zárt ajtók mögött töltött évekre kell, hogy felkészítsen) (Miklósi, 2014; 2016).

Egy 2019-ben véget ért Erasmus+ projekt, melynek célja állampolgári ismeretek oktatása a börtönben, kutatási fázisának eredménye szintén hasonló a fent vázoltakhoz: amikor kívülről érkezik a pedagógus különböző programok megtartására a börtönbe, akkor először egyfajta kulturális sokk éri. Főleg érvényes ez akkor, amikor nem gyakorlott „börtönlátogató”. A kinti, hagyományosnak mondható pedagógiai módszerek bent nem minden esetben alkalmazhatók, s egy, a börtönkultúrában kezdő oktatónak nem csupán azzal a nehézséggel kell megküzdnie, hogy egy zárt, másfajta struktúrájú világba érkezett, hanem azzal is, hogy ami kint működik, bent – adott esetben – kudarcra van ítélve. Így, nagyon sok esetben, több kintről jövő oktatási program nem, vagy csak nagyon lassan tudja beváltani a hozzá fűzött reményeket (Fekete, 2017).

Ruzsonyi Péter a börtönoktatók négy típusát különítette el 2011-es tanulmányában. Az önellátó modellben az oktatók egyúttal büntetés-végrehajtási dolgozók, az import modell esetében külsős tanárookra van bízva az oktatás (ezek a külsős tanárok benti munkájuk mellett hagyományos iskolai keretek között is tevékenykednek odakint). A szerződéses modellben olyan külsős oktatók végzik a munkát, akik kizárólag a bv-intézettel állnak szerződésben, míg a vegyes modell alapján a börtön saját iskolát tart fenn saját tanárokkal, esetenként külsős oktatókat szerződtetve. Mindegyik modellnek megvannak a sajátosságai, előnyei és hátrányai az alkalmazás tekintetében, egy bizonyos, minden esetben életútjukban félresiklott, munkára és tanulásra nehezen motiválható (mert kudarcos előéletű), javarészt hátrányos helyzetű, vagy sérült, terhelt személyek oktatására vállalkozik az, aki börtönoktatásra adja a fejét. (Ruzsonyi, 2011).

Itt adódik a kérdés, hogy milyen típusú oktatás kell, hogy megvalósuljon a zárt intézeti falakon belül? A kriminálpedagógia a kriminológia és a pedagógia metszéspontjában elhelyezkedő tudomány, melynek interdiszciplináris jellege megkérdőjelezhetetlen (1. ábra).

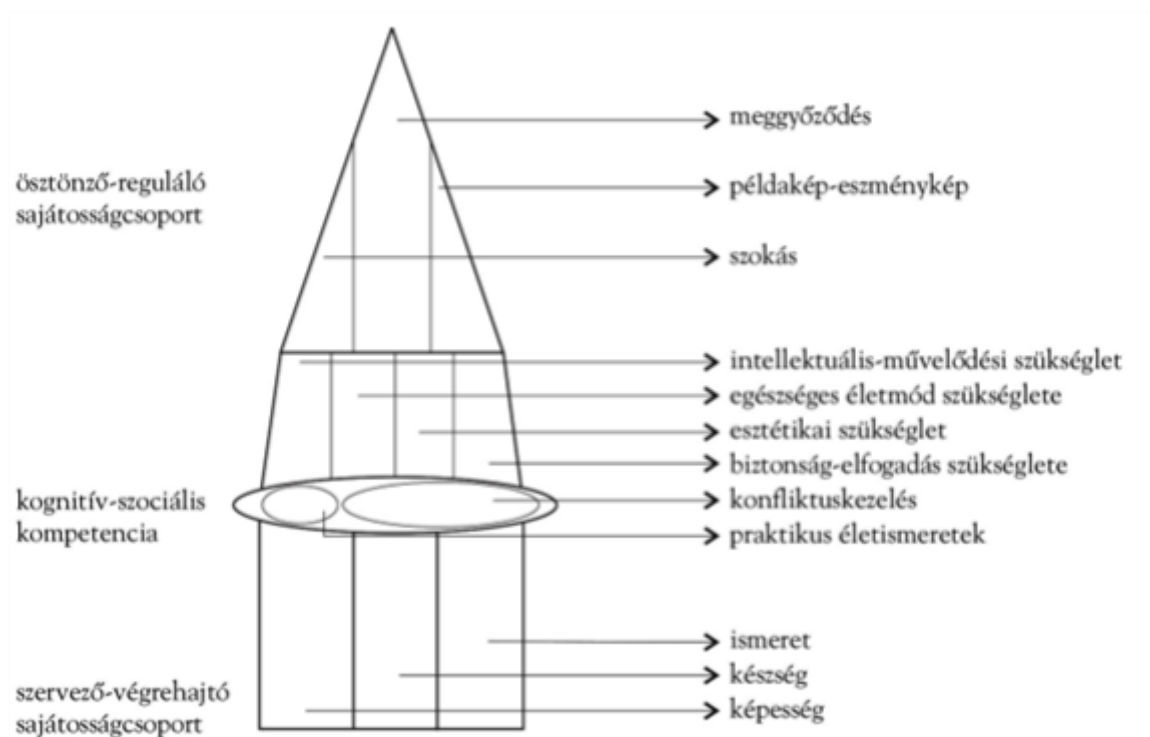
1. Ábra: A kriminálpedagógia elhelyezkedése a neveléstudományok rendszerében (Forrás: Ruzsonyi, 2006)

Mivel korábban – ahogy láthattuk is – az volt az uralkodó nézet, hogy a bűnelkövetők nem szorulnak különleges bánásmódra, nevelésre, egy ideig kevésbé volt tisztázott, hol foglal helyet a börtönvilágban alkalmazandó különleges pedagógia a neveléstudomány rendszerében. Ruzsonyi Péter annak ellenére, hogy elismeri a kriminálpedagógia interdiszciplinaritását, ragaszkodik ahhoz a nézethez, hogy a tudomány a személyiség alakításával kapcsolatban a saját rendszerét szeretné kialakítani, és azon belül kíván tevékenykedni (Ruzsonyi, 2006). „A nevelés a személyiségformálás eszköze. A nevelés tehát nem cél, hanem eszköz. Eszköze a bűnelkövetők életfelfogása, gondolkodásmódja, érték- és motivációrendszere megváltoztatásának” (Földvári, 1987: 256).

Problémaként fogalmazódik meg a börtönben megvalósuló oktatással kapcsolatban az is, hogy a nevelés a kényszer eszközeivel valósul meg. Folyamatában a fogvatartottak nem minden esetben érzik a nevelés szükségességét, s ezért az oktató rendkívül sok ellenállásba ütközhet a nevelői munka során (Ruzsonyi, 1997).

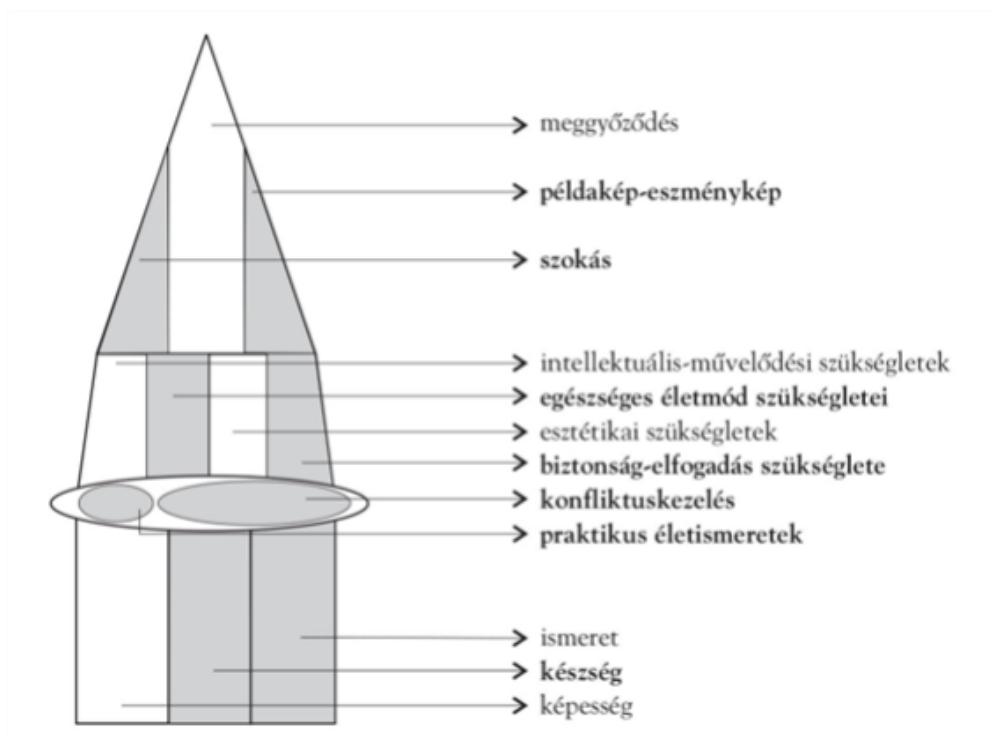
Konstruktív életvezetésnek hívja Ruzsonyi Péter azt a célt, mely véleménye szerint a börtön zárt falai között meg kell, hogy születessen az oktatás-nevelés során, erre a jelenségre a fenti oldalak egyikén már utaltam. Bábosik meghatározása szerint a konstruktív életvezetés olyan életvitel, mely „szociálisan értékes, de egyénileg is eredményes” (Bábosik 1994, idézi Ruzsonyi 1997: 85). Vagyis a börtönnevelés célja olyan „tényleges nevelési [akciók szervezése], amelyek »a magatartás és a tevékenység formálását szolgálják«” (ibid). A korrekciós nevelés értelmezésekor Bábosik nyomán Ruzsonyi beemeli a Maslow-féle szükségletlathierarchiát, annak

is főképp két elemét: a biztonsági- és szeretetszükségleteket (korábban olvashattuk, hogy a biztonság hiánya jellemző a zárt intézetekre, ezért ennek megléte alapvető igény lenne), a másokhoz tartozás igényét. Ruzsonyi ehhez hozzáteszi az általa alkotott fogalomcsoportot, ami a kognitív-szociális kompetencia elnevezést kapta. Az alábbi (2.) ábrán láthatók a korrekciós pedagógia részterületei:

2. Ábra: A zárt intézeti korrekciós pedagógia részterületei (Forrás: Ruzsonyi, 2004)

Az alábbi (3.) ábrán látható, hogy a konstruktív életvezetés megalapozását célként tartva szem előtt melyek azok a részterületek, melyek nevelése a korrekciós pedagógiában megvalósulhat.

3. Ábra: Preferált nevelési területek (Forrás: Ruzsonyi, 2004)

Az említett, változtatható, célozható területek a fenti ábrán az előzőhöz képest szürkével vannak jelölve.

Természetesen figyelembe kell venni a börtönpedagógiai programok megalkotásakor az egyének kognitív-szociális sajátosságait, ami kifejezés egyrészt „gondolkodási deficitjükre” utal, másrészt pedig azokra a társas deficitekre, melyek azt mutatják, hogy szocializációjuk úgy ment végbe, hogy nagy eséllyel nem állt előttük minta, melyről a társadalmilag hasznos magatartásformák lemásolása megtörténhetett volna (Ruzsonyi, 2004). De a kognitív specifikumokra – ahogy korábban olvashattuk az általános pedagógiai paradigmákat taglaló fejezettrészen – a klasszikus iskolai oktatási modell esetében sem árt odafigyelni.

A sikeres és hatékony oktatás buktatóiról fentebb már írtam, így csak röviden összefoglalva a korábban leírtakat, nehézséget jelent a börtön totális intézmény-jellege, a kívülről érkező oktatók adaptálódásának üteme, annak ténye, hogy a fogvatartott nem érdekelt saját maga nevelődésében, az intézménynek az a kettőssége ennek nyomán, hogy bármiféle együttműködést gyakran csak kényszer útján tud „kicsikarni” az elítéltektől. Illetve annak ténye, hogy a börtön elszemélyteleníti, szociálisan életképtelenné teszi a lakóit – a korrekciós célokat szem előtt tartva és azért, hogy dolgozói munkájukat könnyebben végezhessék –, s ez is egyfajta nehezítés a konstruktív életvezetés kialakításában. (Ruzsonyi, 2004).

Nagyon fontos adalék a börtönben megvalósuló oktatással kapcsolatban leírni, hogy az alkalmazott oktatási programnak feltétlenül sokfélének és komplexnek kell lennie. Ez az igény a hagyományos iskolai berendezkedés esetében is célként fogalmazódik meg. Nem egy módszer alkalmazását kell segítségül hívni, hanem a sokféleség az, ami célhoz vezet, és elsősorban az elítéltek gondolkodásmódját formálja.

„Általánosságban megállapítható, hogy a hatékony programok valamennyijére jellemző, hogy a nevelési tevékenység során nemcsak a fogvatartottak környezetével, érzéseikkel, magatartásukkal, esetleg szakmai képzésükkel, hanem ismereteik bővítésével, illetve a megismerés folyamatának tökéletesítésével is foglalkoztak. Előtérbe állították az elítéltek gondolkodási képességének fejlesztését, valamint az őket körülvevő világ kiértékelésének megtanítását. A korrekció során olyan módszereket alkalmaztak, amelyek fejlesztették a fogvatartottak logikus okfejtési, illetve vitakészségét, a magatartásuk következményei iránti érzékenységüket, megtanították őket a cselekvést megelőző gondolkodásra, kifejtették az interperszonális problémák kezelésének képességét, bővítették a világról alkotott ismereteiket, hozzásegítették őket ahhoz, hogy értelmezni tudják a társadalmi szabályokat és kötelezettségeket, valamint segítettek más emberek gondolatainak és érzéseinek megértését.” (Ross 1989, idézi: Ruzsonyi 1997, p. 88.)

2.3. Összefoglalás és záró gondolatok

A fejezet elkészítése során abból a gondolatból indultam ki, hogy az egyén identitása a társadalmi viszonyok egymásra hatásában alakul ki. Mivel értekezésem kutatásának két oldala van, a fogvatartotti és a személyi állományi oldal, azt gondolom, hogy ez a mondat nagyon jól leírja azt, hogyan alakulnak és alakítják egymást a társadalomban (mikro-makroközösségekben) egymással kapcsolatba kerülő egyének. A fejezetben megvizsgáltam a konstruktivista pedagógiai paradigmát és annak értelmezési lehetőségeit a büntetés-végrehajtásban, áttekintettem a büntetés-végrehajtási nevelés színtereit (lehetőségeit és akadályait), különös fókuszot helyezve az észrevétlenül megvalósuló tanulási folyamatokra, mely a fent említett egymásra hatásban értelmezhető.

2. Motiváció és zárt intézeti nevelés

Korábban utaltam a motiváció jelentőségére a fent bemutatott dinamikákban. Ebben a fejezetben néhány, a büntetés-végrehajtásban véleményem szerint alkalmazható motivációs elméletet mutatok be.

A motivációnak a nevelési folyamatokban elfoglalt helye mellett nehéz szó nélkül elmenni, hiszen a börtönben történő *oktatás* során a klasszikus oktatói feladatok és az észrevétlenül végbemenő nevelési feladatok teljesítése esetében is nagyon erőteljesen megjelenik annak fontossága. Minden, a tudás átadására, nevelésre, hatásgyakorlásra irányuló törekvés motiváció nélkül egydimenzióssá lesz: hagyományos oktatói kontextust alapul véve magolássá, nevelési célokat szem előtt tartva pedig talajt nem érő és meggyökerezni képtelen maggá redukálódik. A fenomenológiai irányzat képviselői úgy tartják, hogy mellékes a tanulás folyamata, ahogyan az technikai oldalról megközelíthető, őket sokkal inkább érdeklik a személyiség kiterjesztésének útjai, az ösztönzés lehetősége, a tanár személye, motiválni képessége, illetve a konfliktushelyzetek konstruktív megoldása. Igaz, ez utóbbi leginkább az iskolai környezetben vizsgált, azonban véleményem szerint így is szorosan értelmezhető a zárt intézeti közegben is (Gaskó, 2006).

A motiváció megszületésében tehát nagy súllyal jelenik meg a tanító személyisége, az a hatás, amely az ő személyéből, lényéből ájtön. Nem lehet kivenni az egyenletből azt, aki hatással bír, referenciaként képes előlépni a gyermek, a nevelendő életében (Nahalka, 1997). Korábban, így hívtam, tehát ennél az elnevezésnél maradok: a referenciaszemély, akinek a viselkedése tetszik, számomra hiteles, azt követendőnek tartom, szívesen utánzom le az ő érték- és normarendszerét, teszem magamévá tudását és világlátását, és nem jelent kihívást megfelelni *akarni* neki. A referenciaszemély nemcsak a személyi állományból, de a fogvatartottak közül is kikerülhet. Daniel kutatása szerint azon fogvatartottaknál, akik elfogadottabbak társaik körében, sokkal kisebb eséllyel jelenik meg a reményvesztettség vagy az öngyilkosság gondolata (Daniel, 2006). Így akár a fogvatartott részéről is célként fogalmazódhat meg, hogy referenciaszeméllyé lépjen elő fogvatartott társai szemében, ami egy komoly motivációs eszköz is lehet a zárt intézetekben. Nahalka szerint igazából bármiféle motiváció jobb, mint a motiváció teljes hiánya, viszont az önmagából induló, hatékony tanulás-változás alapja minden esetben belső motivációs tényező (Nahalka, 2006).

Kozéki Béla szerint a motiváció természete olyan, hogy üzemanyagként működik az egyénben, viszi előre egészen célja megvalósulásáig. Legyen ez egy előmenetel, az egyéni életben kitűzött

cél, vagy akár egy pozitív visszacsatolás megszerzése. Amint pedig a kijelölt cél valósággá válik, a motiváció egyre csökken, majd megszűnik, felváltja a helyét egy jóleső érzés, az elégedettségé. Ez azonban nem tart örökké, ezért nagyon fontos mind rövid-, mind hosszútávú célok kijelölése, ebben pedig egy feljebbvaló igen sok támogatást, hátszínnyújtást tud nyújtani (Kozéki, 1975) – itt sem elhanyagolható az egymásra hatás ereje.

Az alábbi fejezetrészekben három olyan motivációmegközelítést mutatok be, melyek véleményem szerint jól értelmezhetők a korábban bemutatott egzisztencialista irányzat keretrendszerében, és a börtönvilágban is. Ezek pedig: az intrinzik és extrinzik motiváció alapvetései, ehhez kapcsolódóan a konstruktív pedagógiában alkalmazott intrinzik motivációrendszer, a Herzberg-féle motivációs modell, illetve a Ryan és Deci-alkotta öndeterminációs elmélet (SDT).

3.1. Az intrinzik és az extrinzik motiváció

A motiváció kutatása a pszichológiában „olyan kérdésekkel foglalkozik, hogy milyen külső és belső tényezők játszanak szerepet a cselekvés megindításában, az adott viselkedés kiválasztásában, a viselkedés melletti kitartásban, vagy éppen a viselkedés leállításában” (Oláh-Bugán 2000: 171). A motivációról a most olvasott meghatározáson kívül még nagyon sokat és sokfélet lehetne írni, ebből ebben a fejezetrészben az intrinzik és az extrinzik motivációról lesz szó, mint alapvető motivációelméleti megközelítés. Az extrinzik motiváció a kívülről vezérelt motiváció, nagyjából elhelyezhető a jutalmazás-büntetés dimenziójában. Motiváló jellege lehet a pénznek, a pénzmegvonásnak, de lehet külsőleg motiválni érzellemmel, vagy annak megtagadásával is. Természetesen az extrinzik motivációnak is vannak osztályai, ezek pedig:

- introjektált szabályozás: az extrinzik motivációnak az a stádiuma, amikor a jutalmazás-büntetés már belsővé váltak, a cselekvés mozgatórugói a megbecsültség elérése, vagy éppen a szégyen elkerülése;
- azonosulás: ennek során az egyén maga is fontosnak kezdi tartani cselekvését;
- integrált szabályozás: az extrinzik motiváció leginkább autonóm lépcsőfoka, mely a személyiségbe integrálódni képes (Oláh – Bugán, 2000).

Az intrinzik motiváció ezzel szemben belülről vezérelt motiváció, az a hajlam, mikor az egyén önállóan keres tanulandó vagy fejlesztendő területeket, hogy személyiségét, képességeit kiterjessze. Ezen belül megkülönböztethetünk

- tudásra irányuló;

- fejlődésre és alkotásra irányuló;
- élmények átélésére vonatkozó intrinzik motivációt (Oláh – Bugán, 2000).

Nahalka az intrinzik motivációnak négy alfaját rendszerezi:

- kompetenciamotiváció: a bennünket körülvevő világgal való hatékony bánásmódhoz kell;
- elsajátítási motiváció: a gyarapodás örömeire irányuló motiváció;
- érdeklődésmotiváció: egy tárgyhöz vagy csoporthoz kötődő;
- teljesítménymotiváció: a sikerélmény megélésére irányuló motiváció (Nahalka, 2006).

Korábban utaltam Nahalka azon véleményére, hogy bármiféle motiváció jobb, mint a motiváció teljes hiánya, tehát talán nem lényeges, hogy azért tanulunk-e egy tárgyat/teszünk meg valamit, hogy jó jegyet kapjunk/elismerésben részesüljünk, vagy azért, mert őszinte érdeklődésünk van iránta, viszont az „önszabályozott, egyben hatékony és sikeres tanulásról azt mondhatjuk, hogy elsősorban belső, azaz intrinzik motivációs tényezőkre épül” (Nahalka, 2006: 34). A büntetés-végrehajtásban végrehajtott oktatási folyamatnak tehát mindenféleképpen az intrinzik motivációs bázis felébresztését kellene kitűznie saját maga elé célul.

3.2. Az öndeterminációs elmélet

A Self-Determination Theory (SDT), vagyis öndeterminációs elmélet Richard M. Ryan és Edward L. Deci nevéhez fűződik. Az elmélet sajátossága az, hogy mind a külső, mind a belső motivátor tényezőket tovább bontja azt vizsgálva, hogyan képes az egyén a külsőleg „biztosított” motivációt belsővé tenni, internalizálni. Az öndeterminációs elmélet alapvetően az emberi élet számos területére alkalmazható, így sport, oktatás, terápiás folyamatok, szervezetek kapcsán, és kíváncsi azokra a feltételrendszerekre, melyek erősítik, vagy csökkentik a motivációt (Deci – Ryan, 2008). Az SDT azt mondja ki, hogy a motiváció kérdéskörét nem lehet pusztán az intrinzik és extrinzik motiváció dichotómiájában elemezni, hiszen az annál sokkal összetettebb folyamat; hanem ezek értékelése egy kontinuumban kell, hogy megtörténjen, mely az intrinzik és extrinzik motivációt alacsony és magas öndeterminációs szintben és az ezek közötti dimenziókban szemléli (Vallerand, 2000). Ahhoz, hogy megértsük a külsőből belsővé válás folyamatának jelentőségét az SDT elméletben, nézzük meg, hogy milyen stádiumok vannak ebben a kontinuumban, szintek abban a folyamatban, ahol az extrinzik motivációtól az intrinzikig eljutunk.

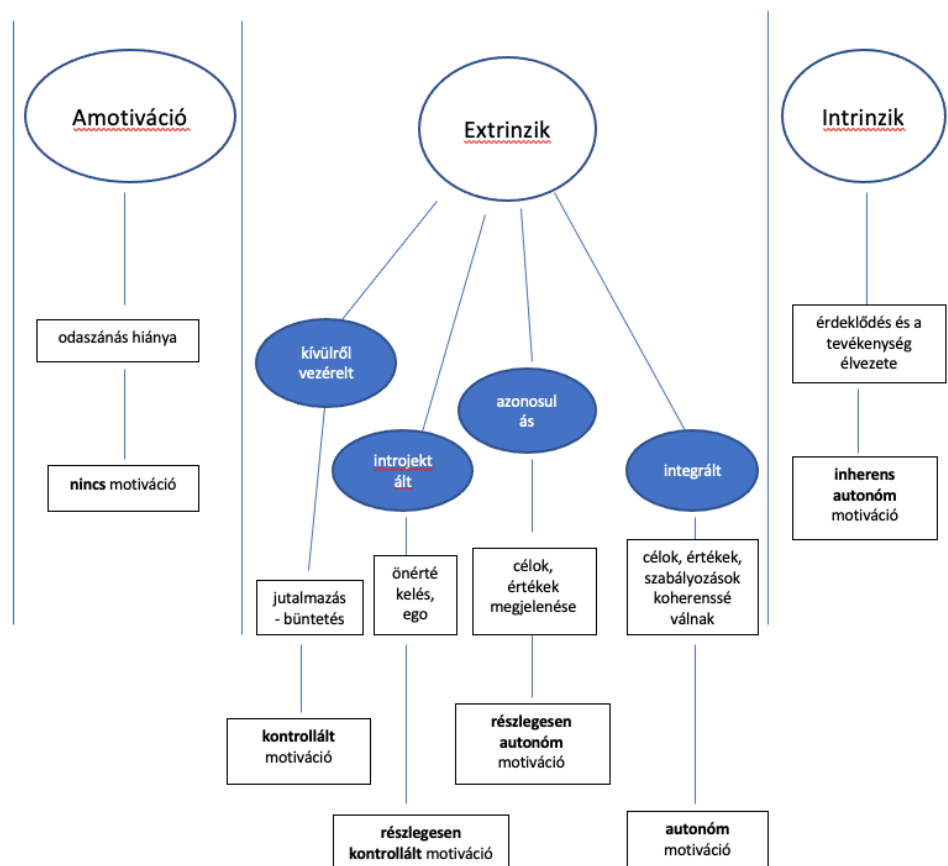
3.3. Az intrinzik és az extrinzik motiváció, és az öndeterminációs elmélet összefüggései

Az öndeterminációs elmélet szerint az alapvető különbség az intrinzik és az extrinzik motiváció között az, hogy az intrinzik motiváció mozgatórugója az őszinte és mély érdeklődés a szóban forgó tárgy, feladat iránt, míg az extrinzik motivációnak egy jól körülhatárolható és látható eredménye van. Ilyen értelemben a folyamatok közben munkáló tapasztalás és teljesítmény teljesen más előjelű lehet, amikor a folyamatot intrinzik, vagy extrinzik motiváció mozgatja (Ryan – Deci, 1985), és ez független attól, hogy a külsőleg motivált egyén később képes-e internalizálni a rá gyakorolt, tevékenységet indukáló hatásokat. Az elmélet tulajdonképpen aköré a motivációs kontinuum köré épül, amely az autonóm (önmagától vezérelt) és a heteronóm (kontrollált) motiváció között elhelyezkedik. Ennek alapján a motiváció lehet:

- kívülről vezérelt, ami a leginkább heteronóm formája a motivációnak;
- introjektált, amely a külső kontrollok részleges internalizálását jelenti, azonban az introjektált szabályozás minden esetben kapcsolatban van az önbecsüléssel, az önértékeléssel, tehát az ego-dinamikák ebben működnek – például: nem azért dolgozom és csak akkor, amikor a főnököm lát – ez lenne a kívülről vezérelt motiváció –, hanem azért dolgozom, mert ezáltal hasznosnak érzem magam;
- azonosulás, melyben a tevékenységek értékelése bizonyos mértékig megtörténik: képes vagyok azonosulni a tevékenységem végcéljaival és a közben mutatott viselkedéssel, mert ez a saját céljaimmal és egyéniségemmel kongruens – abban a pillanatban, hogy értékesnek kezdem érezni a munkát/tevékenységet, amit végzek, és fontosnak is ítélem azt, ezzel párhuzamosan elkezdem megtapasztalni benne az autonóm, szabad működést is;
- integrált, amikor mindez belsővé válik és harmóniába kerül az egyén saját értékeivel és identitásával, szelf-koncepciójával;
- intrinzik motiváció, mely a leginkább autonóm motivációnak tekintett (Gagné – Deci, 2005; Ryan – Deci, 2006).

Fontos kiemelni, hogy hiába a fokozatokkal történő felsorolás, ez nem jelenti azt, hogy az egyének életük során ezek között a stádiumok, fokozatok között egyenletesen mozognak, a megközelítés sokkal jobban illeszkedik arra, hogy beazonosítsuk egy egyén involváltságát és motivációjának mértékét, jellegét egy adott tevékenységet illetően. Tehát az SDT azt mondja ki, hogy megfelelő, ideális körülmények között és a megfelelő tevékenységben az egyének

képesek a belsővé tételre (Gagné – Deci, 2005). Az alábbi ábrán folyamatában és egymáshoz való viszonyukban szemlélhető a fent kifejtett motivációs kontinuum.

4. Ábra: Motiváció az öndeterminációs kontinuum folyamatában szemlélítve, kezdve az amotivációtól, a belülről jövő, autonóm motivációig, a fokozatokat, és az azokat jellemző viselkedéseket és érzéseket jelölve. Saját szerkesztésű ábra Gagné – Deci (2005). alapján.

Ryan és Deci felhívja a figyelmet az intrinzik és extrinzik motiváció mélyítési lehetőségeire. Az intrinzik motivációval kapcsolatban elismerik annak „függetlenségét”, és azt az emberi, belülről jövő vágyat, ami a növekedésre, fejlődésre irányul, és amit intrinzik motiváció alatt érthetünk. Az extrinzik motiváció autonóm jellegét azonban megkérdőjelezzük, hiszen ennek esetében egyáltalán nem világos, hogy külső kontrollt, vagy egyéni önszabályozási folyamatokat rejt ez a fogalom egy adott esetben (Ryan – Deci, 2000a). Tehát e második esetében a tevékenységnek egy pontján dől el, hogy az egyén képes-e legalább valamilyen szinten belsővé tenni a motivációt.

Az állatvilágban és a gyermekek körében is megfigyelhető az a belefeledkezés, amit egy-egy aktivitásuk közben mutatnak, vagy amilyen örömmel és kíváncsisággal ezekhez a

tevékenységekhez állnak. Ezekben a helyzetekben a motiváltságnak semmi köze a végcélhoz vagy a dicsérethez, a tevékenységet pusztán a hozzá kapcsolódó pozitív érzések és tapasztalások mozgatják előre. Azt meg kell értenünk, hogy nem mindenki motiválható azonos módon például ugyanarra a feladatra. Ilyen értelemben az intrinzik motiváció meglétét vonatkoztathatjuk az egyén és a feladat közötti kölcsönhatásra is (Ryan – Deci, 2000a).

Az intrinzik motivációval kapcsolatban az öndeterminációs elmélet követői kihangsúlyozzák a külső, feljebbvaló személy jelentőségét, hiszen az ő kontrolláló viselkedése – mely gyakran saját egóból lép működésbe – csírájában folytathja el ezt a belefeledkezést, amíg egy autonómiát propagáló vezető támogató lehet ebben a folyamatban. Tehát a teljesítmény maximalizálódik, a motiváció önmagától születik minden olyan helyzetben, amely lehetőséget biztosít az egyéneknek arra, hogy a kompetencia, kapcsolódás, autonómia iránti pszichológiai szükségleteiket kielégítsék, és ez az egyéni kapcsolódások jellegére is ugyanúgy érthető, mint az intézményi berendezkedések adta lehetőségekre (Ryan – Williams – Patrick – Deci, 2009; Deci – Vallerand – Pelletier – Ryan, 1991). A pszichológiai szükségletek kielégítésének összefüggéseire a későbbiekben visszatérek.

Az extrinzik motiváció értelmezése az öndeterminációs elmélet keretén belül sokkal kevésbé egyértelmű, mint az intrinzik motivációnak az elhelyezése, hiszen a szabályozó mechanizmusok teljesen más jellegzetességekkel rendelkezhetnek. Extrinzik motiváció alatt tehát azt értjük, amikor egy tevékenységet valamilyen külső cél, külső körülmény hatására végzünk, és nem a tevékenységért magáért. De miután egy tevékenység elvégzésére mutatott hajlandóság nem egyforma mértékű egyik egyénben és a másikban, ezért az extrinzik motiváció is lehet különféle intenzitású, vagyis egy ponton akár internalizálódhat is az adott feladatra önmagát jobban odaszánó egyén esetében (Ryan – Williams – Patrick – Deci, 2009; Deci – Vallerand – Pelletier – Ryan, 1991). Az önmeghatározás elmélet tehát az emberi motivációnak nemcsak a szintjét, de a minőségét is vizsgálja, így az autonóm és a kontrollált motiváció során létrejövő eredményekre, illetve a motiváció hiányra is reflektál. „Amikor az egyének autonóm motivációtól vezérelve cselekszenek, megtapasztalhatják a saját akarat, az önfogadás és önmagából eredő odaszánás erejét” (Ryan – Deci, 2000a: 182). Mindeközben a kontrollált motiváció, nagyon leegyszerűsítve egy külső „fegyelmező” erő, a jutalmazás-büntetés dichotómiájának az egyén motivációjára gyakorolt erejét mutatja. Amikor egy cselekedet önmagától elhatározott, akkor annak szabályozója a szabad választás, az egyén önmaga, míg amikor kontrollált, akkor ez a mozgatórugó az engedelmesség lesz (Deci – Vallerand – Pelletier – Ryan, 1991). De ezek is képesek egy idő után belsővé válni – ahogy erre korábban többször

kitértem, például az introjektált motiváció említésekor –, például amikor a cselekedetünket a szégyen elkerülése indukálja, vagy akár az elismerés iránti igény.

Motivátlanság (amotiváció) esetén okként szóba jöhet az egyén inkompetencia érzése az adott feladattal kapcsolatban, amikor úgy gondolja, nincs birtokában az annak megoldásához szükséges kompetenciákkal, készségekkel. Motivátlanságra magyarázatul szolgálhat az is, hogy az egyén nem látja az összefüggést nevezett tevékenység és annak végkimenetele között, így nem tudja értékelni a hozzá kapcsolódó munkát. A harmadik ok lehet az, hogy egészen egyszerűen az egyén nem akar semmilyen módon részt venni ebben a tevékenységben, mert nem talál benne saját maga számára érdekes elemet. A motivátlanság koncepciója azért komplex, mert a motivátlatlan egyén esetében – az SDT szerint – fel kell ismerni kivonulásának okait, és azt a megfelelő módon kezelni, akár úgy, hogy segítjük a saját készségei kiterjesztésében, akár úgy, hogy felismertetjük vele az addig elutasított tevékenység hosszútávú értékét (Ryan – Williams – Patrick – Deci, 2009). Érdekes adalék, és szintén Deci és munkatársai nevéhez fűződik ennek kimondása, hogy amint az adott tevékenység iránt érdektelen egyénnek lehetősége nyílik verbalizálni érzéseit a számára izgalmat nem ígérő tevékenységgel kapcsolatban, az internalizálódási folyamat megindulhat (Deci – Eghrari – Patrick – Leone, 1994). Tehát, itt is megfigyelhető a motiváció kapcsolódása a pszichológiai szükségletekhez, amiről a későbbiekben részletesebben szót ejtek, és ebben az esetben a kapcsolódás, kötődés, a biztonságos közeg indukálta motiváció teljesül.

Érdekes adalék, hogy számos külső tényező, mint például a határidők, a folyamatos ellenőrzés és figyelve levés, értékelés csökkentik az autonómia, önállóság érzését, ezáltal a motivációra is nagy hatással bírnak – negatív értelemben. Ugyanakkor számos extrinzik motivátor tényező, mint például a döntési szabadság biztosítása egy tevékenység kapcsán erősítik az autonómia és a szabadság érzését, tehát képesek arra, hogy egy alapvetően külső tényezőt a belső, internalizálódás felé mozdítsanak el (Gagné – Deci, 2005). Tehát megjelenhet a külső, kontrolláltabb környezetben is a belülről jövő motiválás lehetősége, csak jól kell tudni élni ezzel az eszközzel annak a személynek, akinek *felelősségi körében, hatalmában áll* a motiválás lehetősége.

A motivációt nem lehet egységesen kezelni, hiszen annak nemcsak mennyisége, szintje, de középpontja és iránya is teljesen eltérő lehet. Egyes kutatások szerint a kontrollált környezetben végzett aktivitásokban érzett sikerélmény a boldogság érzését beteljesíti, míg az életerő, vitalitás érzését nem. Ugyanakkor az autonóm környezetben végzett tevékenységeket kísérő sikerélményben mindkét „kitétel” teljesülhet (Nix – Ryan – Manly – Deci, 1999). Itt most már

egyre inkább haladunk afelé a kérdés felé, hogy az autonómia iránti igény, az autonóm környezet megteremtése, az autonóm módon vezérelt cselekvések biztosítása miképpen lehetséges a zárt intézeti környezetben?

3.4. Az öndeterminációs elmélet a pszichológiai szükségletek beteljesítésében

Az SDT-t övező tudományos vizsgálatok azt mutatják, hogy alapvető pszichológiai szükségletek kielégítése szükséges ahhoz, hogy a motiváció működésbe lépjen és eredményes egyéni aktivitás valósuljon meg. Tehát az elmélet középpontjában a pszichológiai szükségletek kielégítése áll, és azok a szociális hatások, amelyek ennek eléréséhez hozzájárulnak. Ennek alapján a belülről motivált tevékenységekről azt tartjuk, hogy belső pszichológiai szükségleteket elégítenek ki, vagyis az egyén igényét a:

- kapcsolódásra/kötődésre;
- az autonómiára;
- és a kompetencia érzésre – az öndeterminációs elmélet ezekkel a pszichológiai szükségletekkel foglalkozik (Ryan – Deci, 2000a).

Következésképpen csak azok a cselekedetek lehetnek belső motivációval kísérték, melyek ezeket a bizonyos pszichológiai szükségleteket kielégítik (Ryan – Williams – Patrick – Deci, 2009). A kapcsolódás szüksége a szeretet iránti igényt jelzi, az autonómia igénye annyit tesz, hogy az egyén szabadon követi saját elhatározásait, belső indíttatásból, és nem külső kényszertől vezérelve, a kompetencia érzése pedig a hasznosságot rejt magában, a minden emberben benne lévő, az iránti vágyat, hogy hatékonyak, fontosnak érezhessük magunkat (Ryan – Deci, 2000b). Hangsúlyozom, hogy az a kérdés még mindig ott lebeg a fejünk fölött, hogy a zárt intézetek és azok „lakói” jellegét tekintve az autonómia, a felelősség milyen módokon biztosítható a fogvatartotti állomány számára – mint alapvető motivátor tényező? Erre megpróbálok a későbbiekben – kutatásom alapján – válasszal szolgálni.

Kérdés továbbá, hogy miért éppen a pszichológiai szükségletek irányából közelít a kutatópáros? „Először is, mert azt vizsgálja, hogy vajon lehet-e egységesen kezelni a motivációt az emberekben? Másrészt, lehetőséget teremt arra, hogy integráljunk egy sor olyan jelenséget, amely első ránézésre nem mutat kapcsolatot egymással. Harmadrészt, lehetővé teszi azt, hogy azokat a kontextuális, környezetbéli feltételeket is elkezdjük vizsgálni, melyek a motivációt, a teljesítményt és a fejlődést szolgálják.” (Deci – Vallerand – Pelletier – Ryan, 1991: 327).

Ugyanakkor, a fent említett szükségletek közül egyedül az autonómia iránti igény az, ami öndeterminációt idéz elő, hiszen a kompetencia iránti igény támogatása önmagában képes ugyan motivációt kiváltani, ám intrinzik motivációt csak akkor, ha közben az autonómia iránti szükséglet is kielégítődik. Parallel módon értelmezhető a kapcsolódás iránti igény is, amely önmagában belülről jövő motivációt nem ad, csak akkor, ha az autonómia iránti igény kielégítődik a kontextusban, amelyben megjelenik (ibid.).

A veszély abban jelentkezik, hogy amikor az öndeterminációs elmélet gondolkodói által alapvetőnek állított pszichológiai szükségletek kielégítése sérül, akkor az egyén központi megélése a düh és a szorongás, a frusztráció érzése lesz. Az intenzitás természetesen attól függ, hogy az egyén milyen munícióval van felszerelve a veszélyek elhárítására, illetve magától a fenyegetettség mértékétől is (Ryan – Deci, 2000b).

A motiváció facilitálásának lehetőségeire szintén a pszichológiai szükségletek kielégítésének a folyamata a magyarázat az SDT követői szerint. Tehát az kijelenthető, hogy ahhoz, hogy egy feladatot élvezetesnek, hasznosnak találjunk, annak végzése közben fontos megtapasztalni, hogy a fent említett szükségletek (kompetencia, kapcsolódás és autonómia) teljesülnek. Hogyan lehetséges ezek promotálása? A kompetencia érzésének erősítése például pozitív visszacsatolással elérhető, hiszen a sikerélmény vagy a dicséret nyomán az egyén megélheti azt, hogy ő kompetens egy feladat elvégzésében, ami meglehetősen motiváló. Ugyanígy, a folyamatos kritika és negatív visszajelzés csökkenti a kompetencia érzését és ennek nyomán a motivációt is, tehát csak az a visszajelzés számít a folyamatban hasznosnak, mely az egyént autonómiájában és hozzáértésében támogatja. Amikor erre a vezetők, tekintélyszemélyek külön képzést kapnak, és képessé válnak elismerni és felismerni az egyéni perspektívákat, képessé válnak kezdeményezésre bátorítani és olyan módon visszacsatolni, hogy az szupportív és az autonómiát aláhúzó legyen, azzal elérhetik a bizalmat és odaszánást a beosztottakban, alárendeltekben (Deci – Connell – Ryan, 1989). A pozitív visszacsatolásról tehát elmondható, hogy nyomán intrinzik motiváció születik, de ha ugyanez a visszacsatolás kontrolláló stílusban és nyelvezettel mondódik ki, az csökkenti a belülről jövő motiváció esélyét. És bár a tevékenység elvégzéséhez hozzákapcsolt jutalom az intrinzik motiváció megszületésére negatív hatással bír, ha mindez nemkontrolláló környezetben jelenik meg és a kompetencia érzését erősíti-hangsúlyozza, akkor a jutalom ellenére képes a belülről jövő motiváció meglétét erősíteni (Deci – Vallerand – Pelletier – Ryan, 1991; Ryan – Williams – Patrick – Deci, 2009). Vallerand és munkatársai szerint azoktól az egyénektől érkező kritika, akiket kedvelünk, akikhez kapcsolódunk, sokkal nagyobb eséllyel esik termő táptalajba, mint az azoktól érkező,

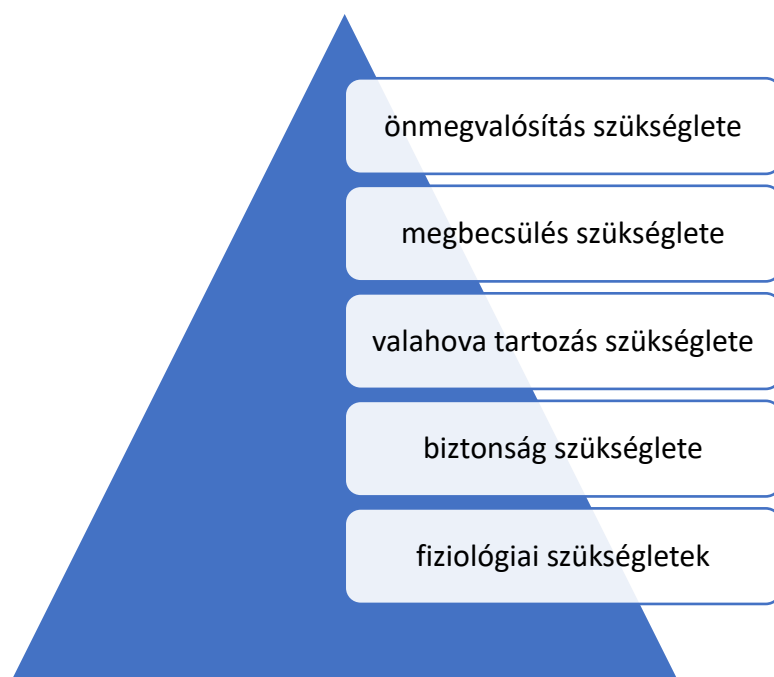
akikhez semmilyen módon nem tudunk kötődést kialakítani, vagy nem kedveljük őt. Szóval, a kritikának, előremutatónak, építőnek, konstruktívna, mindenféleképpen fontos szerepe van, hiszen teret enged a kötődés pszichológiai igénye kielégítésének (Vallerand – Pelletier - Koestner, 2008). Mindez megint csak a referenciaszemély, a tekintélyszemély stílusát és hatását hangsúlyozza a motiváció-motiválhatóság kontextusában, hiszen az autonómia támogatása az SDT megközelítésében az egyik kulcs interszonális kategória. Vallerand azt mondja, hogy a kötődés iránti szükséglet és az önmagából induló motiváció kapcsolódása sokkal kevésbé észrevehető olyan folyamatokban, ahol egyébként az autonómia vagy a kompetencia iránti igény amúgy is kielégítődik. Ilyen például az oktatás. Ez az érvelés el is fogadható, hiszen a tanulás, főképpen az osztálytermi, sok esetben inkább mondható egyéni tevékenységnek. Azonban a kötődés iránti igény sokkal hangsúlyosabban megjelenik olyan tevékenységekben, ahol a csapatmunkának nagy jelentősége van, mint például csapatsportban, vagy munkavégzés, társas tevékenységek esetén is (Vallerand, 2000). Véleményem szerint az oktatásban akkor lehet a kötődésnek és az emberi kapcsolatoknak nagy szerepe, amikor annak berendezkedése nem egyéni tanulás-fókuszú, hanem – a fenti fejezetekben bemutatottakhoz híven – a tudáskonstruálást, a közös gondolkodást, a kiscsoporos tevékenységeket, projekt munkákat helyezi előtérbe. Ilyen értelemben érdemes ezeknek az erősítése és promotálása a zárt intézeti környezetben is, és nem csak oktatási tevékenységeket alapul véve. Vallerand továbbmegy a kötődés iránti igény elemzésében, amikor azt mondja, hogy az értékátadásban, értékközvetítésben azonban kifejezetten nagy szerepe van az interszonális kapcsolatoknak és a referenciaszemélynek, hiszen az értékek és hitrendszerek, vélekedések, egy idő után képesek más egyénekben – átvitel, közvetítés során – belsővé válni (Vallerand, 2000).

3.5. A Herzberg-féle kéttényezős modell

A Herzberg-féle motivációs elmélet a munkaelégedettség mérésére, növelési lehetőségeinek áttekintésére nyújt egyfajta megközelítést, éppen ezért érdekes, hogy milyen módokon illeszthető a büntetés-végrehajtáshoz.

Ahhoz, hogy közelebb kerüljünk a Herzberg-féle megközelítéshez, röviden érdemes felvázolni Abraham Maslow motivációelméletét. Maslow a motívumok hierarchikus rendszerét alkotta meg, és ezeket egy piramis ábrába foglalta. A piramis alulról lefele olyan motivációs értékek egymásra épültségét mutatja be, melyek kielégítése följebb és följebb haladva egyre kevésbé alapvető, egyre inkább emberi. A szintek a következők:

- fiziológiai szükségletek: például éhség – ezek a legsürgetőbb szükségletek;
- biztonság szükséglete: stabilitás, struktúra iránti igény;
- valahova tartozás és szeretet szükséglete: elfogadásra irányuló igény;
- megbecsüléssel kapcsolatos szükségletek: elismertségre, a teljesítmény értékelésére irányuló szükséglet;
- önmegvalósítás szükséglete: a legmagasabb szint, a bennünk rejlő lehetőségek felvirágoztatására irányul (Oláh – Bugán, 2000).

5. Ábra. Maslow-piramis. Saját szerkesztésű ábra Oláh – Bugán (2000) alapján.

A Herzberg-féle motivációs elmélet a Maslow-i továbbgondolása. Herzberg azt mondja, hogy az egyénnek kétféle szükségletkészlete van: az egyik hasonlóan az állathoz, a fájdalom elkerülésére irányul, a második pedig egy magasabbrendű, „emberarcúbb” szükséglet, a személyes növekedés iránti igény. Tulajdonképpen ez a „felfedezés” az alapja a kéttényezős elméletnek. Herzberg és munkatársai – kutatásaik alapján – azt mondják, hogy a munkával való elégedettség két dimenzió között helyezkedik el:

- a munkával való elégedettség
- és a munkával való elégedetlenség dimenziói között (House, 1967).

Fontos azt kiemelni, hogy ez a két dimenzió nem egy kontinuumnak a két ellentétes végén helyezkedik el, hanem önmagukban két különálló folyamatot jelképeznek.

A munkával való elégedetlenség kontinuumát higiénés tényezőknek nevezzük, és ezek leginkább kontextuális, a környezettel, berendezkedéssel kapcsolatos tényezők. Az elégedettségi tényezők magához a munkához kapcsolódnak, illetve az abban elért teljesítményekhez, ezeket motivációs tényezőknek hívjuk. Ha a higiénés tényezők biztosítása nem teljesül a munka során, akkor az elégedetlenséget szül, míg, ha a motivátor tényezők biztosítása teljesül, akkor annak nyomán elégedettség és odaszánás születik. Tehát az elégedettség elérése csak „intrinzikus” úton, az elégedettség növelésével lehetséges, a higiénés változtatások segítségével csak az elégedetlenség elkerülését érhetjük el. (Ez a vélekedés a Maslow-féle motivációs piramisnak a mélyítése.) Fontos kiemelni, hogy az elégedetlenség kiiktatása nem eredményez automatikusan elégedettséget, míg az elégedettség állapotának elérése sem jelenti azt, hogy nincs valahol elégedetlenség az egyénben (Herzberg – Mausner – Bloch Snyderman, 2017).

Az elmélet szerint a higiénés tényezők az alábbiak lehetnek:

- vállalati szabályzat és vezetés;
- fizetés és munkahelyi biztonság;
- kapcsolat a munkatársakkal;
- munkafeltétel;
- felügyelet.

Míg a motivátor tényezők a következőképpen alakulnak:

- előrelépés és önkiterjesztés lehetősége;
- felelősség;
- maga az elvégzendő munka;
- elismerés;
- teljesítmény.

Az alábbi ábrán szemléltetem ezek elhelyezkedését az elégedettség – elégedetlenség kontinuumban.

Elégedetlenség	Higiénés tényezők	Nincs elégedetlenség
	<i>felügyelet</i>	
	<i>munkafeltételek</i>	
	<i>kapcsolat a munkatársakkal</i>	
	<i>fizetés és munkahelyi biztonság</i>	
	<i>vállalati szabályzat és vezetés</i>	

Elégedettség	Motivátor tényezők	Nincs elégedettség
	<i>teljesítmény</i>	
	<i>elismerés</i>	
	<i>elvégzendő munka</i>	
	<i>felelősség</i>	
	<i>előrelépés és önkiterjesztés lehetősége</i>	

6. Ábra: A Herzberg-féle kéttényezős elmélet felosztása: higiénés és motivátor tényezők az elégedettség – elégedetlenség kontinuumban. Saját szerkesztésű ábra Herzberg – Mausner – Bloch Snyderman (2017) alapján.

Herzberg utólagos értékelése szerint a higiénés tényezők ismertetése az elméleten belül kevésbé vált népszerűvé, mint a motivátor tényezőké, holott vélekedése szerint az elégedetlenség elkerülése legalább annyira fontos terület kell, hogy legyen minden olyan szektorban, ahol emberekkel és emberek motiválásával kell foglalkozni, mint az elégedettség növelésére törekvés (Herzberg – Mausner – Bloch Snyderman, 2017).

Az attitűd változásában a legnagyobb szerepet a fenti motivátor tényezők közül a maga a munka, illetve annak fontosnak értékelése, a felelősség, az én kiterjesztésének lehetőségei játsszák. A visszajelzés vagy elismerés kategóriája – érdekes módon – nem csak akkor lehet motiváló, ha a feljebbvalótól érkezik, hanem akkor is hathatósan hozzájárul az egyén odaszánásához, ha azt a társaktól, vagy akár az alá beosztottaktól kapja (House - Wigdor, 1967). Következésképpen, és ez az egyik alapvetése a kéttényezős elméletnek, a motivátor tényezők képesek arra, hogy hosszútávon fenntartsák az egyén lelkesedését egy adott tevékenység iránt, míg a higiénés tényezők szavatossága véges.

Az elméletnek több kritikája napvilágot látott. Az egyiket önmaga Herzberg fogalmazta meg, és fentebb már említettem. Másik érdekes nézőpont, hogy ebben az esetben is működésbe léphetnek az egyéni különbségek, csakúgy, mint az SDT esetében, hiszen egy adott feltétel megléte az egyik egyén számára elégedettséget hoz, míg a másik ugyanúgy elégedetlen marad,

ha az megvan, ám elégedettséget nyer, ha egy harmadik feltétel teljesül (Smith – Kendall, 1963). Továbbá az is az elmélet kritikájaként fogalmazható meg, hogy nem vizsgálja az elégedettség – elégedetlenség meglétét a nemek függvényében. Clark szerint általánosságban a nők elégedettebbek a munkájukkal, mint a férfiak, ezt arra alapozza, hogy a női munkavállalók alapvetően alacsonyabb elvárásokkal érkeznek a munka világába, így amikor ezek az elvárások teljesülnek, ők már megélik az elégedettséget (Clark, 1996)⁶. Ugyanígy módosíthatja az elégedettség – elégedetlenség kontinuumon való elhelyezkedést az életkor, a betöltött pozíció, a csoportban elfoglalt hely (például: Centers – Bugental, 1966; Singh – Baumgartel, 1966; Eran, 1966). Tehát ezeket objektíven kezelni, szemlélni nem lehet.

A kritikákon és az egyéni különbségek, jellegzetességek felismerésén túl nem szabad szó nélkül elmenni amellett, amely motivátor tényezőt az idézett szakirodalmak a leghosszabb távú attitűdváltoztatási képességgel ruháztak fel: ez pedig a felelősség kérdésköre. Visszacsatolva az öndeterminációs elmélet megközelítésére, hasonlóképpen előkerül az autonóm működés kitétele, mint a leghatékonyabb motivátor, és véleményem szerint ez analóggént értelmezhető a Herzberg-féle felelősség koncepciójával. Adódik a kérdés, és empirikus kutatásomban erre igyekszem válaszokat találni, hogy egy zárt intézeti, szigorúan hierarchizált környezetben milyen módokon kelhet életre a felelősség és az autonómia a fogvatartotti állomány esetében?

3.6. Összefoglalás és fejezetzáró gondolatok

Talán nem szorul magyarázatra a fejezetben fentebb vázolt (börtön)konstrukcióról olvasva, hogy miért jelent az oktatás-nevelés megszervezése kifejezetten nagy kihívást a szakemberek számára. Fontosnak tartom újból hangsúlyozni, hogy amikor oktatásról beszélek, nem kizárólag a hagyományos értelemben vett oktatási folyamatokra utalok, hanem azokra az észrevétlen dinamikákra, mozzanatokra, melyek a nevelés erejét és lehetőségét hordozzák magukban. „A nevelés a személyiségformálás eszköze. A nevelés tehát nem cél, hanem eszköz. Eszköze a bűnelkövetők életfelfogása, gondolkodásmódja, érték- és motivációrendszere megváltoztatásának” (Földvári, 1987: 256). Problémaként fogalmazódik meg, hogy a fogvatartottak nem minden esetben érzik a nevelés szükségességét, ezért az erre vállalkozó rendkívül sok ellenállásba ütközhet a nevelői munka során (Ruzsonyi, 1997), amely az ő saját

⁶ Kérdés, hogy ez a meglátás az elmúlt 25 év egyenjogúsodási törekvéseit és irányait tekintve is megállja-e a helyét? Ennek megválaszolása nem célja e disszertációnak, csupán továbbgondolásra érdemes kérdés.

megküzdését is nagymértékben befolyásolhatja, és tulajdonképpen itt kerül a képletbe a motiváció kérdésköre is – munkán és oktatáson innen, és túl.

Természetesen figyelembe kell venni a nevelési munkáról való gondolkodás során az egyének kognitív-szociális sajátosságait, ami kifejezés egyrészt *gondolkodási deficitjükre* utal, másrészt pedig azokra a társas deficitekre, melyek azt mutatják, hogy szocializációjuk úgy ment végbe, hogy nagy eséllyel nem állt előttük minta, melyről a társadalmilag hasznos magatartásformák lemásolása megtörténhetett volna (Ruzsonyi, 2004). Talán ezért is van kiemelkedő jelentősége a referenciaszemély „intézményének” a börtönfalakon belül.

A szintén a fejezet részét képező, fentebb bemutatott és kifejtett motivációelméletek elméleti keretül történő kiválasztása során arra törekedtem, hogy olyan megközelítéseket osszak meg, amelyek véleményem szerint képesek az egyén autonóm mivoltát hangsúlyozva, annak motivációjára irányítani a figyelmet, és amelyek megvillantják azokat a területeket, ahol a zárt intézeti neveltek motiválására lehetőség nyílhat. Nem szeretnék szó nélkül elmenni amellett, hogy mindegyik elmélet aláhúzza a feljebbvaló, a referenciaszemély jelentőségét, mely szintén fontos kutatási kérdés a disszertációmban annak vizsgálatában, hogy milyen hasznos dinamikák mennek végbe a fogvatartotti-személyi állományi kapcsolódásban, melyek lefölözése, kivonatolása következtében felszínre kerülnek azok a lehetőségek, ahol a fogvatartott, különösen a hosszú időre berendezkedő, számos börtönártalommal szembenézni kénytelen fogvatartott életereje, vitalitása mégis megőrizhető.

4. Nagyítélet, börtönártalmak, adaptáció és öngyilkosság

Ebben a fejezetben a témakör egy kisebb szegmensére fókuszálok: az életfogytiglani börtönbüntetést töltő fogvatartottak adaptív stratégiáinak áttekintésére, a szuicidum jelenlétére, a prizonizáció hatására, ahogyan a fogvatartottat és a szakemberi állományt érinti, utóbbiak esetében kitérve a stressz-kiégés, valamint a beválás kérdéskörére is.

4.1. Prizonizációról, elidegenedésről, börtönártalmakról

Donald Clemmer börtönszociológus 1940-ben *prizonizáció*ként definiálta azt a folyamatot, melynek során az egyén, „többé-kevésbé átveszi a fegyintézet társadalmi gyakorlatait, erkölcsét, szokásait és általános kultúráját” (Clemmer, 1940/1958: 299). Az elmélet arra készítette a gondolkodókat, hogy a börtön formális keretei között meghúzódó fogvatartotti társadalomra irányítsák a figyelmüket. Clemmer szerint valamilyen mértékig mindegyik fogvatartott prizonizálódik, a mérték azonban minden esetben függ a büntetés előtt kötött és – ideálisan – megmaradt kapcsolatok milyenségétől: mélységétől, minőségétől, intenzitásától. Természetesen a büntetés hossza is számottevően befolyásolja annak esélyét, amennyire az elítélt „sérül” az elzárás ideje alatt: hosszabb büntetés alatt az egyén jobban ki van téve a prizonizáció ártalmainak. A prizonizáció mértéke fokmérője lehet a fogvatartott későbbi esélyeinek a reintegrációját illetően. A prizonizáció nemcsak a fogvatartott egyéni szempontjait figyelembe véve problematikus, hanem a rendszer szempontjából is, hiszen az idő előrehaladtával a börtön belső kódrendszerének integrálásával a fogvatartott elkezd lojalitást érezni fogvatartott társai iránt, míg a személyi állományt ellenséggként kezdi értelmezni, mint a kinti társadalom – mely őt kivetette – „utolsó” képviselőjét (Clemmer, 1940/1958).

Egyéb feltételek befolyásolhatják a folyamat sebességét és mélységét:

- azok a fogvatartottak, akik a börtönkarrierjük előtt jó társas kapcsolatokat és megbecsültséget tudhattak magukénak,
- akik rövidebb időt töltenek a börtönfalak között,
- akik bent létük alatt is megtartják családi-baráti kapcsolataikat,
- akik reintegrációs esélyei előnyösebbek,

azok kevésbé esnek a hatása alá (Clemmer, 1940/1958: 697-98). Ezen kívül a személyi állománnyal kialakított kapcsolat is jelentősen befolyásolhatja a prizonizáció folyamatát (Gruninger, 1975; Schwartz1971).

Paterline és Orr szerint a prizonizáció hatásait csak akkor tudjuk megfelelően felmérni, ha következményeinek vizsgálatát kiterjesztjük a szabadulás utánra. Joggal merülhet fel a kérdés, vagy a kétely, hogy amennyiben a fogvatartott sikeresen adaptálódik a börtönbeli viszonyokhoz, hogyan hat ez a szocializációs folyamat a későbbi reintegrációs törekvéseire? Ennek feltérképezése érdekében ők azt javasolják, hogy a prizonizációs kutatásokat ki kell terjeszteni a börtönfalakon túlra, a szabadulást követő évekre is (Paterline és Orr, 2016).

Clemmer elméletének kritikája lehetne, és talán annak befejezetlenségét mutatja, hogy nem vizsgálja függő változóként a büntetésüket töltő egyéb fogvatartottakat és a fogvatartotti kultúrát/közeget, akik és amely kétségkívül befolyásolhatják a prizonizáció ütemét és mértékét. A bírálatok ellenére azonban Clemmer munkája a börtönszocializáció alapos és részletes leírásának számít, melyet azóta is számos kutató vesz alapul, amikor a börtönhöz való adaptálódást választja vizsgálódása fókuszául.

A habituáció börtönbeli folyamatairól beszélve nem kerülhető ki *Melvin Seeman* 1959-ben közzétett munkája, az *On the Meaning of Alienation* sem, melyben az elidegenedés öt fázisát mutatja be. Ezek a következők:

- hatalomnélküliség,
- jelentésnélküliség,
- normanélküliség,
- izoláció,
- én-elidegenedés.

Bővebben kifejtve, az első pont, vagyis a hatalomnélküliség visszavezethető a Marx-i faszedegető parasztok esetéhez, akik addig megszokott és elfogadott tevékenysége az uralkodó osztály újraértelmezett bűn-büntetés viszonyrendszerében vált büntethetővé, és vezetett hatalomnélküliségükhöz. Egyszerűbben fogalmazva, a(z addig megszokott) kontroll hiányát is érthetjük alatta. Jelentésnélküliség alatt Seeman azt érti, amikor az egyén bizonytalanná válik azzal kapcsolatban, hogy mit és hogyan *szabad hinni*: részvétele a döntéshozási mechanizmusokban lecsökken, tisztánlátása nem adott. A normanélküliség az a folyamat, amikor minden, amiben az egyén addig hitt, semmissé válik, a korábban használt viselkedési mintázatok már nem elfogadottak. Az izolációval az egyén eltávolodik a társadalomtól: azokat a célokat, hiedelmeket, melyek az adott társadalomban nagy értékkel bírnak, ő maga jelentéktelennek kezdi tartani. Az én-elidegenedés talán a leginkább absztrakt koncepció az öt közül, melyet Seeman a következőképpen magyaráz: az egyén, aki pusztán a fizetésért

dolgozik, a háziasszony, aki csak abban a reményben főz, hogy hamarosan elkészül vele, mind olyan függést mutatnak a nevezett viselkedéssel egy feltételezett „jutalom” reményében, mely függésnek a szélsőséges mértéke már én-elidegenedésként értelmezhető (Seeman, 1959).

Hogy az elidegenedés hozott, vagy a zárt környezetben születő jelenség-e, még további kutatásra vár, az azonban biztos, hogy a prizonizáció és az elidegenedés, melynek a börtön-fogvatartotti és személyi állomány kutatása tekintetében talán legfontosabb állomásai a norma- és jelentésnélküliség, majd az én-elidegenedés, kapcsolata megkérdőjelezhetetlen. A prizonizáció egyes állomásai, véleményem szerint, analógiaként értelmezhetők a szakemberi csoportban is, de esetükben inkább a depriváció kérdéskörében, az általános tehetetlenség és az ennek hozadékaként felmerülő burn-out esélyeit vizsgálva. Röviden: az elszántság és lelkesedés megléte és erősítése mindkét csoportban nagyon fontos feladat; egyiküknél a konstruktív életvezetés tudásának adaptálási esélyeit növelendő, másikukban a burn-out jelenségével való megküzdés, és a fogvatartottal való élvezhető és kielégítő munkavégzés, a beválás szempontjából.

Gresham M. Sykes szerint a börtönártalom a fizikai brutalitás humánus alternatívájaként tekinthető. A börtönfalak nem kizárólag arra hivatottak, hogy a szökést meggátolják, hanem ennél sokkal mélyebb jelentésük van: büntetésként, elrettentésként szolgálnak, ám a javulás lehetőségét is magukban hordozzák. Sykes felosztása szerint a börtönártalmak a következők:

- a szabadságtól való megfosztottság, ami a legnyilvánvalóbb ártalom az összes közül, hiszen jelenti egyrészt a falak közé bezártságot, másrészt pedig az intézmény szabályainak való megfelelést, mint a szabadságvesztés analógiáját, mely az értékvesztés-értékcsökkenés, az elutasítottság érzését is magában hordozza;
- a javaktól való megfosztottság, amely az életminőség szintjének egyik mérője, a saját takaró, saját bútor, dekorációs eszközök birtoklásának hiánya, de ide tartozik a rekreációs lehetőségek határok közé szorítása is;
- a heteroszexuális kapcsolatoktól való megfosztottság, ami képletesen szólva a kasztrálással és a nem önként vállalt cölibátussal egyenértékű. Ennek a pontnak az esetén a fizikai megfosztottság a felszín, a szexuális kapcsolatok hiányából adódó lelki károk sokkal súlyosabbak.;
- az autonómiától való megfosztottság: utasítások, parancsok tömkelege, annak hiánya, hogy az egyén önálló döntéseket hozzon a saját életével kapcsolatban, és ennek folyamánként a kontroll folyamatos érzése;

- a biztonságtól való megfosztottság, és ami ezen belül a legnyomasztóbb, az a más agresszív egyénnel való, hosszantartó együttélés (Sykes, 2007)

4.2. A 21. század börtönének kihívásai

A 21. század börtöne más, mint pár évtizeddel ezelőtt. Crewe több tanulmányában is utal arra (Crewe, 2007, 2011), hogy a börtön által okozott ártalmak milyen átalakulásokon mennek keresztül. A büntetőhatalom humanizálódásának folyamata, bár pozitívnak és progresszívnek mondható, mégsem egyenlő a börtönártalmaknak az intézetekből történő eltűnésével, ezek a gondolatok Sykes-éra rímelnek. Crewe felhívja a figyelmet arra, hogy míg korábban gyakoribb volt a fizikai erőn alapuló hatalomgyakorlás, az állomány ezirányú képzésével ez a szegmens csökkenőben van, azonban ugyanúgy lehet bántani „papír alapon” is, tehát az erőjátékok most már inkább fejben dőlnek el, mint izommal. Ugyanez vonatkoztatható a segítő foglalkozásúakra a börtönben, ahogy Crewe egyik megkérdezettje fogalmaz: „a toll hatalmas erővel bír manapság a börtönben” (Crewe, 2007: 261). Az enyhülési folyamat pozitívnak mondható tehát, mégis számos olyan tényező van, mely ártalomként nehezül a fogvatartottak vállára, ilyen például a szabadságtól való megfosztottság, az állomány autoritásának elviselése, a többi fogvatartotthoz való idomulás szükségessége, az ’intézményes gondolatlanság’⁷ (Crewe, 2011).

Egyfajta autoritás vagy hatalmi dinamika van jelen a pszichológusi munkában is, amelyet sok fogvatartott szintén a „papír és a toll hatalmának” minősít. Egyrészt sok fogvatartott nem bízik a segítő szakember szaktudásában, és nem érzi azt sem, hogy őszinte érdeklődés lenne részükről az irányukban. Talán ez az ellenérzés idővel, és a szakember-fogvatartott kapcsolat alakulásával pozitív irányba változhat. Azonban számos elítélt érzi úgy, hogy ami számára személyes gond, probléma, az az intézményes keretben kockázattá redukálódik, vagyis a fogvatartotti kockázatelemzés folyamatában nem személyes, megoldandó életválság, hanem veszély lesz. Használható alternatívát arra nem kapnak a szakembertől, hogyan „csinálják” jobban, hanem csak bekerül a nevük mellett a pipa a „magas kockázatú” rubrikába. Így a bizalmatlanság csak mélyül a szakemberi állomány és a fogvatartottak között, amihez – ebben a hatalmi kapcsolatrendszerben – jócskán tapad félelem is a segítő szakemberrel szemben (Crewe, 2007, 2011). „Számukra csak egy bejegyzés az aktámban, nekem viszont az életem. Aminek alapján alacsonyabb biztonsági fokozatba tesznek, vagy fontolóra veszik a szabadlábra helyezésemet.

⁷ Intézményes gondolatlanság, mint autonómiától való megfosztottság, kontroll alatt tartás, individuum elvesztése, uniformizálódás, a sorba való betagozódás.

Néha csak ülök ott és arra gondolok, 'nektek tényleg nem jut eszetekbe, hogy mit tesztek az életünkkel?'” – nyilatkozik a Crewe által megkérdezett egyik fogvatartott a bürokrácia hatalmáról (Crewe, 2011: 518).⁸ Mindez abból a szempontból különösen érdekes, hogy abban az élethelyzetben, amikor a fogvatartott egyébként is javarészt magára hagyott, magára számíthat, a számára segítőként kijelölt szakemberi gárdát is szkepticizmussal, és nem a támogatás lehetőségével, szemléli. Így valójában – feltételezések szerint – elkerülhetetlen a legalább kezdeti zárkózottság a fogvatartott részéről, ahonnan kemény munkába kerülhet a bizalmat (újra) elnyerni, holott ez a bizalom adja az alapját annak, hogy gyümölcsöző „közös munka” szülessen a fogvatartott és az állomány együttműködéséből. Miféle nagyon hiteles dolgozóra van szükség ahhoz, hogy ne érezze az elítélt azt, hogy nem nyílhat meg, hogy ő csak egy pipa egy rubrikában, egy szint egy kockázatelemzési skálán?

Összességében elmondható, hogy a „börtönélmény” bizonyos tekintetben, összehasonlítva a néhány évtizeddel ezelőttivel, humanusabbnak mondható, ám még így is bőven rejt magában ártalmat okozó helyzeteket.

Crawley 2005-ös cikkében speciálisan az idős fogvatartottakat érintő ártalmakat veszi górcső alá. Hogyan tud adaptálódni az idősebb egyén az alapvetően fiatalokra, fittebbekre szabott rendszerben? – teszi fel a kérdést. Az angol és wales-i börtönökben végzett kutatás alapján az ártalom „okozása” nem szándékolta, csupán következménye annak, hogy a zárt intézetek elmulasztják kezelni az idősebb elítélteket érintő egészségügyi és szociális problémákat, vagy egyszerűen nincsenek felkészülve ezekre.

Az egészségügyi gondok közül leggyakoribbak a rossz látás és hallás, a szív- és érrendszeri betegségek, magas vérnyomás, diabétesz, inkontinencia, de megjelenik ezek között a depresszió is. Ami itt elsődleges nehézségként kirajzolódik, az a személyi állomány felkészültsége az egészség hanyatlásának kezelésére, ami egyértelműen nem megoldott, viszont az idős fogvatartottakban – az egyéb nehézségek mellett – még a feleslegesség érzését is keltheti. „Egyáltalán mennyi gondozói feladatot kellene ellátnunk a fogvatartottak között? Ilyenekre gondolok, hogy öltöztetni, mosdatni őket? Hiszen mi nem nővérek, vagy ápolók vagyunk. Van a munkánknak egy olyan része, mely a gondoskodásról szól, de az egészen biztos, hogy én nem fogok fogvatartottakat mosdatni.” – fogalmaz az egyik őr egy angol börtönből (Crawley, 2005: 355). Ez a meglátás egyébként nemcsak a fogvatartottak

⁸ Crewe megítélésére egyébként jellemző, hogy a börtön által ajánlott rehabilitációs programokról sem vélekedik túlságosan optimistán.

szempontjából nagyon releváns, hanem a személyi állományra nehezedő egyre súlyosabb, és egyre komplexebb elvárásrendszerhez való alkalmazkodási esélyeket vizsgálva is. A legtöbb idős elítélt egyik legnagyobb féltelme a börtönben történő elhalálozás, mely számukra a kudarcos, értéktelen élettel egyenértékű (Flanagan, 1981; Crawley, 2005). Sokan az emlékeikbe menekülnek életük előrehaladtával, ami a kompetenciaérzést erősíti bennük, és ezzel párhuzamosan növekszik az az érzés is, hogy továbbra is képesek megbirkózni a zárt intézet adta nehézségekkel. Ugyanakkor az emlékekbe révedés melankolikus, nosztalgikus elvágódást is hozhat magával, hiszen felnagyítja az akkori és a jelenlegi élet között tátongó szakadékokat. Az ilyen jelenségek miatt állítja Elaine Crawley, hogy az időseket érintő börtönártalmak intenzívebbek a fiatalokat érintőknél, hiszen ezek együtt járnak a fizikum hanyatlásával (annak elfogadásának képességével), és az érzelmi elszigetelődéssel is – hiszen az idősebbek nem feltétlenül szeretnék részt venni az inkább fiatalokra szabott oktatási vagy szabadidős programokban, nem kívánnak/tudnak élni a munkáltatás lehetőségével (Crawley, 2005).

Kommunikációs szempontból érdekes adalék, hogy a korosabb fogvatartottak sokkal kevésbé asszertívek, sokkal kevésbé képesek érvényesíteni az akarataikat például, ha információra van szükségük, mint fiatalabb társaik. Ez amellet, hogy azt jelenti, hogy a börtönrezsimeket sokkal nagyobb hajlandósággal fogadják el, kevésbé kérdőjelezi meg és idomulnak ahhoz, ami pozitívumnak tekinthető a zárt intézetek szempontjából, azzal is egyenértékű, hogy a problémáik gyakran rejtve maradnak. Viszont a fiatalabb korosztályokhoz hasonlóan az idősebb fogvatartottak élettereje és jövőképe is az őket váró családokban nyugszik: akit szabadulása után várnak otthon, az nagyobb lelkesedést mutat az élet iránt, időskora és az azzal járó minden nehézsége ellenére (Crawley, 2004). Bár az idősök vizsgálata nem fókusz a jelen kutatásnak, mégis fontosnak tartottam néhány szóban kitérni az őket veszélyeztető elemekre is, hiszen teljesen más típusú kihívás elé állítja az intézeteket és a személyi állományt (képzésben is) egy idős fogvatartotti állomány kezelése, mely jelenség a nagyítéletes fogvatartottakra gondolva egyértelműen élő. [Az időskorúak fogvatartását illetően, hazai szintén például Fekete Attila és Somogyvári Mihály vizsgálódott. Az egészségügyi kockázatokon túlmutatóan, melyek valós nehézségekként jelennek meg itthon is, érdekességként rajzolódik ki az idősebbek pszichológiai profilja: a magyar börtönökben az időskorúakra jellemzőbb a normakövető magatartás, a proszociális viselkedés, az agresszivitás elutasítása. (Fekete – Somogyvári, 2016.)]

4.3. Börtönártalmak hosszúidejű elzárás alatt

Ha börtönártalmakról beszélünk, nem szabad szó nélkül elmenni az azokat érintő hátrányok, nehézségek mellett, akiknek – büntetésük hosszából adódóan – életvitel-szerűen kell berendezkedniük a börtönlétre. A már korábban is hivatkozott Crewe maga is több helyütt említi, hogy a nem látható ideig tartó szabadságvesztés mélyen gyökerező frusztrációkat, a jövőbe vetett hit megrogyását, a kilátástalanság, és annak érzését hozza magával az egyén számára, hogy a bürokrácia uralja az életét (Crewe, 2011). Ezért szükséges behatóbban is foglalkozni azzal, hogy milyen konkrét negatív hatások, veszélyek érik a hosszúítéletes fogvatartottakat (e disszertációban, és az ahhoz kapcsolódó kutatásban a 15 évnél hosszabb büntetést kapott fogvatartottakat nevezem hosszúítéletesnek), különösen a tényleges életfogytiglani szabadságvesztésre ítélteteket?

„A modern büntetőrendszernek kötelessége az elítéltekbe ültetni azokat a készségeket és képességeket, melyek által nemcsak a tisztesség kerül az első helyre, de amelyek hozzá is segítik őt a társadalom állította követelményekhez történő adaptálódáshoz” – olvashatjuk a börtönnel szembeni elvárásokkal kapcsolatosan (W. Doralt, 1994., idézi: Lapornik et al, 1996: 122). Ennek a segítségnek egyik tényezője azon pszichológiai és pszichoszociális dinamikáknak a folyamatos értékelése és felülvizsgálata, melyek a bebörtönzés során munkálkodnak, és a fogvatartottra hatást gyakorolnak (Lapornik et al, 1996).

A hosszú időre elzárt fogvatartottakat érintő börtönártalmakról már olyan korai gondolkodók is megosztották gondolataikat, mint az 1918-ban publikáló Adolf Lukas Vischer orvos, aki, az I. világháború utáni hadifoglyokon történő vizsgálódásait követően, gyűjtőnéven, „szögesdrót kórnak”⁹ (*barbed wire disease*) hívta a hosszú évekre elzárt fogvatartottakat érintő ártalmakat. „Úgy meg van zavarodva az agyam, mint egy összegabalyodott szögesdrót.” – mondta egy I. világháborúban súlyosan megsérült katona, évekkel a világháború után (Wilson, J.M., 2004, idézi Ohry és Solomon, 2013: 17). Valószínűleg Vischer elnevezése is ehhez hasonló eredőjű, habár – feltételezések szerint – az orvos nem ismerhette a fenti idézetet (Vischer, 1918).

Érzelmi kiüresedés, gyengülő memória, a kezdeményezőkézség, proaktivitás hiánya mind-mind a romlásnak a jelei Taylor szerint is, és hiába vannak ezzel a folyamattal tisztában a börtönökben dolgozók, és igyekeznek tenni ellene, szinte elkerülhetetlen a hanyatlás (Taylor, 1961).

⁹ Saját fordítás

„A változatosság nem csupán a fűszere az életnek, hanem a sava-borsa. Szükségünk van erre a folyamatos mozgásra, az érzékeknek, gondolatoknak, észlelésnek és érzelemnek a hullámzó játékára [...] ahhoz, hogy bármilyen formát is viselünk, ezt a formát a legjobban őrizzük, tartsuk meg a tapasztalásaink által.” (Newman, 1944; idézi: Taylor, 1961: 373)

Taylor a '60-as években egy új-zélandi börtön pszichológusaként tevékenykedett, ekkor figyelte meg a kifejezetten a hosszú idejű elzárásokkal járó ártalmakat. Jellemzően a reaktív depresszióhoz hasonlította a fogvatartottak által mutatott jellegzetes jegyeket, azonban az öngyilkos hajlam hiányával. Előfordultak kényszeres tünetek is az általa megfigyelt fogvatartottak esetében. Taylor felhívja a figyelmet arra, hogy a hanyatlás nem összekeverendő az intézményesüléssel. Habár a két folyamat nagyon hasonlít egymásra, míg az intézményesülés esetében egy, a börtön adta keretekben önmagát elképzelni tudó, azokban cselekedni képes, dependens elítéltről beszélhetünk, a hanyatlás útján elindult fogvatartott jellemzően inaktív, humortalan, letargikus, lassú (Taylor, 1961). Tehát, ha lehet mondani, a kettőnek ellentétes az iránya: míg az első a kinti életben történő boldogulásra van hatással, a második jelenség a benti mindennapokat nehezíti meg a fogvatartott számára.

Sok fogvatartott számára a börtön lehetőség a megjavulásra. Ebben a folyamatban önmagában az intézmény is támogató lehet, vagy azon belül olyan állományi tagok, akik referenciaszemélyként szolgálnak az egyének számára. Crewe 2007-es kutatása szerint számos elítélt „sommásan” gondolkodik saját magáról a börtönbeli korrektív folyamatok tükrében: *rossz ember voltam, megérdemlem a büntetésem, ám itt a lehetőség, hogy jó legyek*, és ennek folyományaként eltökélt szándékuk megmutatni a szeretteiknek, hogy igenis ott rejlik bennük a javulás lehetősége. A börtön tehát ebben az értelemben az ön-korrekciónak és a morális számvetés közvetítőjévé is válik. Azoknak a fogvatartottaknak a körében, akik így tekintettek saját magukra és az intézetre, melyben az éveiket töltik, sokkal népszerűbbek voltak az önismeretet, személyes fejlődést propagáló programok, együttműködőbbek is voltak, és számos esetben elkülönítették magukat azoktól a társaiktól, akik nem voltak ennyire elkötelezettek a változás mellett (Crewe, 2007). Ezt a fajta különbségtételt a saját interjúim során is észleltem az *én/mi és ők* dichotómiában, amikor a magát a felismeréseiben előrébb tartónak gondoló fogvatartott elkülöníti magát a szerinte ezt még el nem ért elítéltektől. Az érettségnek egy foka az, ahogyan ezek a fogvatartottak, nem valamiféle megfelelésből, hanem belső indítatásból jutnak el arra az útra, ahol fejlődni, „jobbulni” akarnak. Habár, Crewe vizsgálódásának egyik eredménye az is, hogy a magasabb státuszban levő fogvatartottak gyakran nem meggyőződésből, hanem manipulációból hajolnak meg a rendszernek, amely aktus számukra

az erő és a megnyert bölcsességük manifesztációja (Crewe, 2007). Véleményem szerint itt fokmérő lehet az elkövetett bűncselekmény is, hiszen egyes bűncselekmény típusokhoz, melyhez eszesség, logika, szervezőkészség, és nem „csak” fizikai erő szükségeltetik, önmagát magasabbra pozícionáló fogvatartott is tartozik.

1978-ban és 1980-ban brit és amerikai börtönökben végzett nagyítéletes fogvatartottak körében kutatást Richards (1978) és Flanagan (1980). Az USA hosszútéletesei között felvett vizsgálat az angol megismétlése volt, ám az eredmények egészen hasonlóan alakultak a két kontinens bűnelkövetői között. A prizonizációs ártalmakra alapozva mérte föl a pszichológiai stresszorokat a két kutató „problémarangsoroló” interjútechnika alkalmazásával. A megkérdezettek mindegyike férfi volt, voltak köztük nemrég bekerültek és régóta a büntetésüket töltők is. Az átélt problémák között olyanok szerepeltek, mint például:

- a szexualitástól való megfosztottság,
- a társas élet hiánya,
- a magánélet hiánya,
- öngyilkos gondolatok,
- apróbb kényelmi extrák, luxusok hiánya, mint saját ruhák, kedvenc ételek.

Az interjútechnika lényege az előfordulás és az intenzitás felmérése volt, melyet egy ötfokú skálán mértek. A feltett kérdésre a fogvatartottnak választania kellett az előfordulási gyakoriság tekintetében („soha” és „nagyon gyakran” között), majd a „soha” válasz kivételével adott válaszok esetében az intenzitást is azonosítania kellett, amilyen esélyekkel ezekkel a problémákkal megküzdeni képes (a „nagyon könnyen”-től a „nagyon nehéz”-ig) (Richards, 1978; Flanagan, 1980).

Speciális interjútechnika a két kutató által alkalmazott, és a börtönkutatások esetében célravezetőnek is mondható. Flanagan arról számolt be a saját kutatásában, hogy nagyon minimális esetben kellett külön magyarázatot mellékelni a fogvatartottaknak az interjúk menetét illetően, ami igen nagy könnyebbséget jelent, hiszen a börtönkutatásokat végzők gyakran szembesülhetnek azzal a problémával, hogy egyes fogvatartottakkal nehezebb szót értenie egy kutatónak a kognitív képességek, vagy az iskolázottság hiánya miatt. Egy ilyen technikával ezek a buktatók esetlegesen kiküszöbölhetők.

A két kutatás eredményei egyébként megdöbbentő hasonlóságot mutatnak. A Richards által megkérdezett nagyítéleteseket leginkább aggasztó problémák főleg a szabadság koncepcióval kapcsolatosak, illetve a szabadságtól való megfosztottsággal, mint például – sorban – (1) egy

személy hiánya, (2) a hiábavaló élet érzése, (3) szexuális frusztráció, (4) apróbb luxusok hiánya, (5) társas élet hiánya (1978). Az amerikai kutatásban az első öt tényező a következőképpen alakult: (1) egy személy hiánya, (2) társas élet hiánya, (3) szorongás amiatt, hogy kikerülés után hogyan küzd meg a problémákkal, (4) a hiábavaló élet érzése, (5) szexuális frusztráció (Flanagan, 1980).

Richards a kutatásában különbséget tett aközött, hogy az általa vizsgált megfosztottság érzése a külvilághoz, vagy éppen a börtönléthez kötődik-e, és azt találta, hogy a külvilághoz kötődő veszteségek sokkal nagyobb problémaként vannak jelen a fogvatartottak életében, hiszen az első 5 legnehezebben feldolgozható, félelmet keltő terület mindegyike ehhez kapcsolható (Richards, 1978).

A kutatást 2015-ben újból megismételték, és a leginkább aggasztó gondok listája csak nagyon minimális különbséget mutat a friss eredményeket figyelve, azonban egy új tényező is megjelenik: (1) apróbb luxusok hiánya, (2) társas élet hiánya, (3) egy személy hiánya, (4) a hiábavaló élet érzése, (5) a magánélet hiánya. Míg a legkevésbé aggasztó problémák közé került például az önbizalom elvesztésétől való félelem (jellemzően a nagyítéleteseket kevésbé érintő, viszont a rövidítéletesek körében gyakrabban előforduló félelem ez), az önsajnálát, az öngyilkos gondolatok megléte (Leigey – Rider, 2015).

Flanagan kutatásában a kapcsolatok milyenségének a problémákkal való megküzdésben van hangsúlyos szerepe, hiszen az elítéltek gyakran érzik úgy, hogy a problémáikkal egyedül maradnak, és valahogy a család nem mindig tűnik „értelmes” választási lehetőségnek azon kapcsolatok között, akikkel ezeket a problémákat meg lehet beszélni. Ennek egyik oka az, hogy nem akarják terhelni a családot a saját „csipcsup” gondjaikkal az elítéltek, hiszen idáig is elég gondot jelentettek nekik, illetve az indokok között az is megjelenik, hogy aki kint van, úgysem érti meg, milyen az élet bent (Flanagan, 1980). Ez a vélekedés az általam felvett interjúkban is megjelenik, a túlzott gondoskodás, vagy a túlzott elhatárolódás jelensége. Ugyanígy kevésbé tekintenek erőforrásként a fogvatartott társakra („a börtönben nincs barátság”), illetve gyakran a személyi állományra („nem kell átlépni a határt fogvatartott és állomány között”, „az állomány részéről nincs nyitottság”).

Az alábbi táblázatban egymás mellé helyezve a három kutatás eredménye, átláthatóbbá válnak a fókuszok a nagyítéleteseket érintő börtönártalmak tekintetében.

Sorrend (1-5)	Richards (1978)	Flanagan (1980)	Leigey – Rider (2015)
1.	<i>egy személy hiánya</i>	<i>egy személy hiánya</i>	<i>kényelmi termékek, apróbb luxusok hiánya</i>
2.	<i>hiábavalóság érzése</i>	<i>társas élet hiánya</i>	<i>társas élet hiánya</i>
3.	<i>szexuális frusztráció</i>	szorongás a fogvatartást követő élet miatt	<i>egy személy hiánya</i>
4.	kényelmi termékek, apróbb luxusok hiánya	<i>hiábavalóság érzése</i>	<i>hiábavalóság érzése</i>
5.	<i>társas élet hiánya</i>	<i>szexuális frusztráció</i>	magánélet hiánya

1. Táblázat: Richards (1978) és Flanagan (1980) kutatásának eredményei összehasonlítva. A táblázatban kiemelve és dőlt betűvel jelöltem azokat a faktorokat, melyek azonosak és ugyanazt a fontossági helyet is töltik be, míg dőlt betűvel az azonos jelenségeket jelöltem. Saját szerkesztésű táblázat.

Flanagan későbbi, 1981-es kutatásának fókuszában a hosszúítéletesek alkalmazkodási stratégiái, az általuk tapasztalt börtönártalmak álltak. Eredményei alapján elmondható, hogy a hosszúítéletesek megfosztottsága elsősorban az idő strukturálása jogának hiányát, a családtól való elszakítottság érzését, az önbecsülés és önazonosság megtartásának képességét takarja. A megfosztottság érzése annál erősebb, minél hosszabb elzárási időről beszélünk a fogvatartott esetében (Flanagan, 1981: 201). A hosszúítéletesek esetében veszélyforrás még, amit *Erving Goffman* kolonizációként definiált, amikor a fogvatartott olyannyira elszokik saját ügyei intézésétől, olyannyira függővé válik a „benti” viszonyoktól, hogy érdeklődését teljesen elveszíti a kinti világ iránt, létezését pedig új „otthona” viszonyaiban strukturálja (Goffman, 1961, idézi: Flanagan, 1981: 202). Érdekes ellenpólus, bár a TÉSZ-esek esetében kevésbé releváns az a tény, hogy a börtön totális jellegében a mindenétől megfosztott fogvatartottól szabadulása után mindennek ellenére konstruktív, aktív-proaktív, cselekvő létezést várunk el. Az azonban mindenképpen elmondható, hogy bármelyik rezsim esetében az intézményesülés folyamatában az egyén elveszti érdeklődését a külső világban, a börtönt elkezdi otthonnak tekinteni, elveszíti a független döntéshozatal képességét és általában, elkezdi magát az intézmény kontextusában vizsgálni (Mackenzie & Goodstein, 1985: 398).

1981-es kutatásában Rasch arra világít rá, hogy akár jogászok, akár pszichológusok/pszichiáterek vizsgálódnak a nagyjítéletes fogvatartottak körében, az

azonosított problémagócok nagyon hasonlóak: megjelenik a társas kapcsolatok hiánya, a teljes függés, a magánélet hiánya, a magány, a felelősség érzésének elvesztése, a „kötelező” cölibátus, ezen kívül néhány pszichopatológiai kategória is, mint paranoid gondolatok, hallucinációk, depresszió (Rasch, 1981). Rasch felteszi az égető kérdést a nagyítéletes fogvatartottakat érintő vizsgálódásokkal kapcsolatosan: vajon nem volna érdekesebb longitudinális kutatások keretében elemezni a változó viselkedéseket, jellemzőket? Hiszen valamilyen változást mindannyian észlelünk az életünk során, érettebbek leszünk, bölcsőbbek, nyugodtabbak, toleránsabbak, esetleg keserűbbek, szomorúbbak, de mennyiben tér el ezeknek a változásoknak az üteme a „normális” életben a börtönbeli évek múlásához képest? Rasch egyébként is nagyon őszinte a kutatásának limitjeit tekintve, és a végén arra jut, hogy a feltett hipotéziseknek majdhogynem az ellenkezője igazolódott be, és a folyamatok inkább tekinthetők adaptációs processzusnak, mint romlásnak. Ilyen értelemben az intellektus nem romlott jelentős mértékben, sőt, több fogvatartott számolt be arról, hogy bővült a tudása a börtönfalak között (uo.) – hasonló eredményre jutottam a saját kutatásomban is, amikor számos, többdiplomás, többnyelvvizsgás fogvatartottal volt lehetőségem interjút készíteni. Az alábbi fejezetben a kognitív képességeket érintő változásokra bővebben kitérek.

4.3.1. Kognitív képességek és mentális-lelki egészség nagyítéletes fogvatartottak esetében

Az intellektus megmaradásáról számol be egy korábbi brit kutatás is, amelyben azt találták a kutatók, hogy a nagyítéletesek kognitív képességei jelentős mértékben nem romlottak, viszont a mozgásos és motorikus képességek hanyatlása volt megfigyelhető az idő előrehaladtával (Banister et al, 1973). Lapornik és társai vizsgálódásából – melyet egy osztrák börtönben büntetésüket töltő nagyítéletes fogvatartottak között végeztek el 42 hónapos intervallumban – szintén kiderül, hogy az intelligencia nem, viszont olyan kognitív képességek, mint a memória vagy a koncentrációs képesség igenis hanyatlásnak indultak a vizsgált időszakban. Az osztrák kutatók azt javasolják, hogy a kognitív funkciók ilyen irányú romlását szükséges kezelni, és fontos lehet a korai felismerés és kezelés, illetve különböző tréning- vagy tanulási programok alkalmazása. E terület szinten tartásához fontosnak tartják

- a fogvatartott megtartásában a meglévő kapcsolatok intenzív ápolását,
- új („kinti”) kapcsolatok építésének lehetőségét,
- a produktív munka biztosítását,

- a szabadidős programok széles kínálatát,
- megfelelő oktatási és az optimális társas együttélést célzó programok integrálását.

Az ilyen programok alkalmazásából nemcsak a fogvatartott profitálhat, hanem a családja és a társadalom is, illetve bizonyos mértékig csökkenthető a bűnismétlés esélye is (Lapornik et al, 1996).

Amit Rasch 1981-es kutatásából hiányolt, azt nagyjából elkészítette Elisabeth Dettbarn 2012-ben, amikor az elítéltek bekerüléskori és szabadulásukkor mutatott mentális-lelki egészségét vette górcső alá. Dettbarn 87 fogvatartottat (85 férfit és 2 nőt) kísért figyelemmel egy közel 15 éves perióduson keresztül. A szabaduláskor felvett eredményeket összehasonlítva a bekerüléskor felvettekkel arra jutott, hogy a pszichiátriai diagnózisok jelentősen csökkentek (közel 20%-kal), mely – véleménye szerint – nagyban köszönhető a folyamatosan biztosított terápiás beszélgetéseknek és a tanulási lehetőségeknek. Az általa vizsgált egyének esetében nőtt az érzelmi stabilitás – ez annak fényében is fontos eredmény, hogy a bekerülésükkor a vizsgáltak átlagéletkora 43 év volt, tehát az érzelmi érettség-stabilitás már javarészt kialakult bennük ekkorra –, kevésbé mutattak depressziós tüneteket és agressziót is, habár ez utóbbi kettőnél a kutató nem vélt korrelációt felfedezni az ajánlott oktatási programokkal és pszichoterápiákkal. Jelentős testi betegséget és jelentős kognitív képességbeli romlást ebben a kutatásban nem lehetett kimutatni (Dettbarn, 2012).

Kérdőívet, interjútechnikát és klinikai vizsgálatokat is alkalmazott az a finn kutatás, mely a nagyítóteles fogvatartottak pszichiátriai morbiditását vizsgálta az elzárás ideje alatt. A kutatók egyaránt vizsgáltak női és férfi elítélteket, és azt találták, hogy a leggyakoribb ok a mentális zavarokra a korábbi alkoholizmus, mely gyakrabban fordult elő a férfiak körében, mint a nőkében. Ugyanakkor a személyiségzavarok meglete magasabb százalékban érintette a nőket, mint a férfiakat. Összességében, a mentális zavarok arányaiban magasabban reprezentáltak a börtönökben, mint a kinti társadalom esetében (Joukamaa, 1995).

Flanagan 1981-es cikkében hivatkozik Rasch 1977-es kutatására, mely azt mutatta, hogy az „életesek” külleme és fizikai egészsége nem romlott különös mértékben a hosszú ítélet letöltése alatt.¹⁰ Ugyanennek a kutatásnak az alapján általánosságban elmondható, hogy az intellektuális képességek, a motiváció, az önértékelés jelentősen csökkent az idő előrehaladtával, illetve a

¹⁰ Antal, Nagy és Solt tézisesek körében végzett kutatása felhívja azért a figyelmet arra, hogy a kutatók számára annál nehezebb volt a fogvatartott küllemét „befogadni”, minél több ideje töltötte büntetését a börtönben. (Antal-Nagy-Solt: Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata. Kriminológiai Tanulmányok, 2009:46. kötet)

belülről jövő ellenséges magatartás is növekedett, minél több időt töltött a fogvatartott a börtönben (Flanagan, 1981: 203-04).

Fizikai állapotuk tekintetében az elítéltek egészségi állapotában csak kisebb „kopások” voltak észlelhetők Rasch vizsgálódását alapul véve, mint például hátfájás, kisebb kardiovaszkuláris elváltozások. Pszichotikus szimptomák meglétét nagyon kevesen említették, ahogyan súlyos mentális romlásra sem volt a felmért fogvatartottak között példa (Rasch, 1981).

4.4. Beilleszkedés, motiváció-motiváltság, kinti-benti kapcsolatok alakulása a börtönfalak között

A meglévő motiváció, életerő ápolásában, vagy új ébresztésében a dolgozóknak is nagy szerepük van. Egyes kutatások némileg sötétebb képet rajzolnak a dolgozók „esélyeiről” ezen a téren. Ilyen például Flanagan vizsgálata, aki arra jutott a két csoport kapcsolatát elemezve, hogy a fogvatartottak nagy része megérti azt, hogy a személyi állomány csak a munkáját végzi, ám az elfogadás többnyire ennyiben ki is merül. Ezt a feltételezést az általam végzett kutatás is többnyire megerősíti. A fogvatartottak nem „barátként”, „segítőként”, a külvilággal való „kapocsként” tekintenek a dolgozókra; tisztában vannak vele, hogy az ő tevékenységeiket az esetek többségében a lelkiismeretes munkavégzés igénye vezérli. Ez gyakran megjelenik egyébként abban is, ahogy több interjúban a fogvatartott a személyi állományt hívta: *személyzet*. Ez a szó számomra nem partneri kapcsolatot, hanem inkább *szolgálatot* feltételez. Tehát annak ellenére, hogy tiszteletet nem feltétlenül tudnak irántuk érezni, azt elfogadják, hogy ez is csak egy pénzkeresési lehetőség. Amint ezt a tudást integrálni képesek, toleranciájuk nő, kapcsolatuk a személyi állománnyal más kontextusba helyeződik. Ez egyébként érettségük mutatója is, mely karakterjellemző alapvető jellemzője kell, hogy legyen a hosszú ideig fogvatartottnak (Flanagan, 1981).

Más kutatók vizsgálódásai szerencsére pozitívabb kimenetelűek, mint ahogy azok az eredmények is mutatják, amikre Rasch jutott 1981-es kutatásában a dolgozók és az elítéltek kapcsolódását vizsgálva. Ugyanis a kutató szerint az idő előrehaladtával egyre szelídül az a kép, amit a fogvatartott a személyi állományról a kezdetekben alkot. Annak ellenére, hogy az állomány egyértelműen a börtönt reprezentálja az elítélt számára, nem ritkán alakul ki róluk olyan vélekedés, mint nagylelkű, barátságos, őszinte és humoros, és ez minden esetben az idő hozadéka (Rasch, 1981). Ezt a pozitív viszonyulást viszont elő is lehet idézni, ha a dolgozó idővel a bűnelkövetőn túl az embert is látja a fogvatartottban, és amint képessé válik arra is,

hogy mélyről törődjön az őt érintő problémákkal, ezzel párhuzamosan a vele kapcsolatosan állított sztereotípiák is lebomlani látszanak. Ezáltal lehetséges a két világ közötti falak lebontása is – vélekedik Liebling (Liebling, 2014).¹¹

Mackenzie és Goodstein kutatásukban arra keresték a választ, hogy a hosszú ítéletnek milyen hatásai vannak a beilleszkedés ütemére, illetve, hogy van-e különbség a hosszúítéletesek különböző alcsoportjai között (frissen bekerültek – régóta börtönben levők). Arra az eredményre jutottak, hogy a büntetésüket éppen kezdő (vagy nemrég kezdett) hosszúítéletesek és a régóta börtönben levő hosszúítéletesek között a szorongás- és depresszióra való hajlam szintje, a pszichoszomatikus betegségek jelenléte, a viktimizálódástól való félelem az előbbi csoport esetében magasabb, és önbecsülésük alacsonyabb, mint hosszabb ideje börtönben levő társaiknál. Habár, prizonizációs attitűdökben nem volt különbség a két vizsgált csoport között (Mackenzie & Goodstein, 1985: 406).

Flanagan kutatásában a megkérdezett fogvatartottak (59 fő) közül csupán hét vallotta azt, hogy a depriváció szintjében nincs különbség a hosszú- és a rövidítéletesek közt, mindenki ugyanazokon a folyamatokon megy keresztül. A többi megkérdezett szerint a hosszúítéletesek azonban olyan megfosztottságot élnek át a börtönévek alatt, amit a rövidítéletesek soha nem fognak megtapasztalni. Ebből három faktort érdemes kiemelni:

- az első a jövővel kapcsolatos perspektíva kérdése, hiszen a jövő változatlanak tűnik, esélytelennek, következésképpen a jövőről alkotott fogalmak elvetésével a jelenre való koncentráció kerül előtérbe;
- a második a börtönön kívül levő kapcsolatok fenntartásának esendősége, hiszen a fogvatartottak is tisztában vannak vele, hogy a társas kapcsolatok fenntartása több tíz évig szinte esélytelen. Az élettársak után a barátok, a gyerekek is kikopnak a fogvatartott életéből;
- a börtön mesterkélt világának való kitettség a harmadik faktor, melyben az egyén passzivitása, a tisztelet hiánya, a férfiasság, munkavégzés („bármilyen-végzés”) hiánya valósul meg. Flanagan kutatásában több fogvatartott arról vall, hogy miután évekig megmondták nekik, mit tegyenek és mikor tegyék, mindennél nehezebbé válik önmagukról gondoskodni. Még így is azt mondják, hogy inkább megkérdőjelezzék a

¹¹ E helyütt érdemes megjegyezni, hogy Alison Liebling kutatási eredményei ellentétes előjelűek egyéb ismert büntetés-végrehajtási gyakorlattal, hiszen hangsúlyozzák a személyi állomány és a fogvatartottak közötti személyes és emberi kapcsolat fontosságát, mely a bv-s munka szakmaiságának szavatolása a kutató szerint.

szabályokat, s hajtják igába a fejüket: „Folyamatosan nyelem vissza a büszkeségem. És ez fájdalmas. De ha egyszer már nem lesz fájdalmas, akkor tudom, hogy beleolvadtam ebbe az egészbe (intézményesültem) és onnantól értéktelen vagyok.” (fogvatartott, idézi Flanagan, 1981: 211)

Többen félelmüket fejezik ki a börtönben történő elhalálozással kapcsolatban. Itt nem a társak általi erőszakos halálról van szó, hanem a börtönkórházban, betegként elérkező halálról. Sokak számára, ha a börtönben jön el értük a halál, az teljes mértékben egyet jelent életük értéktelenségével (Flanagan, 1981: 212).

Azért elképzelhető az is, hogy a börtönnek, és most különösen a nagyítéletet töltőkre gondolva, pozitív hozadéka is lehetnek. Az egyik ilyen például a dolgozókkal ápolt kapcsolat finomodása, amelyre a korábbiakban már utaltam. Aztán például a kinti kapcsolatok alakulása. Richards kutatása arra mutat rá, hogy a több időt bent töltő fogvatartottak átlagosan többet tesznek a kinti kapcsolataik erodálódása ellen, míg a nem olyan régen bent lévőkhöz képest ez kevésbé élő probléma (1978). Hasonló eredményre jutott egy közel húsz évvel későbbi kutatás is, melyben a kutatók arra jöttek rá, hogy az idő előrehaladtával a nagyítéletes fogvatartottak nemcsak aktívabb részeseivé váltak a börtön által ajánlott munkáknak és strukturált időtöltéseknek, de figyelmüket a benti kapcsolatépítés és -fenntartás helyett inkább kinti kapcsolataik ápolására fordították (Zamble, 1992).

Ugyanennek a kutatásnak a megdöbbentő eredménye, és némileg ellentmond a börtön hozta negatív hatásokat igazolóknak, hogy nagy általánosságban nem mondható el jelentős mértékű romlás a fogvatartottak körében – Zamble egy hétéves intervallumban vizsgálta az alanyokat -, nem volt példa jelentős izolációra sem a börtönfalakon belül, sem a kinti kapcsolatok tekintetében. Sőt, Zamble azt állítja, inkább testi és lelki fittség volt megfigyelhető a fogvatartottak körében. Mindezeket azonban inkább az érettséggel hozta összefüggésbe a kutató, amit a kisebb ítéletek esetében nem lehetett azonosítani. Felmerül a kérdés, hogy miért játszik hangsúlyosabb szerepet az érettség a nagyítéletesek, mint a rövidítéletesek esetében? Pontosan az ítélet hossza miatt, hiszen míg a rövidítéletesek „látják a végét”, számukra bizonyos tetteknek kisebb súlya van, addig a nagyítéletes fogvatartottak képessé válnak következményekben gondolkodni, hosszútávon. Így azt is lehet mondani, hogy a börtönben szerzett tapasztalatok indirekt módon hozzájárulnak a fogvatartott érésehez – amennyiben az érettség alatt azt értjük, hogy látjuk, és képesek vagyunk felmérni tetteink és döntéseink következményeit (Zamble, 1992; Toch, 2009).

Természetesen az érettség szintjében az értelmes programok is jelentős szerepet játszanak, tehát ha a fogvatartott számára megfelelő, legfőképp személyiséget formáló aktivitásokat ajánl, szervez a börtön, az nagyban hozzájárulhat ehhez az érzelmi érettséghez (Toch, 2009). A motiváció-motiváltság szinten tartása is sikeresebb volt a nagyítéletesek, mint a rövidítéletesek esetében, mely többé-kevésbé, nagyjából a harmadik évnél megjósolható hanyatlás kivételével, állandónak mondható, és a szabadulás közeledtével szintén erőre kap (Palmer, 1984; Zamble, 1992).

Az érettség eredménye az impulzív magatartásformák csökkenése, a perspektívába helyezés képessége, a tettek következményeinek felismerése (Flanagan, 1981: 216-17). Összességében, a hosszúítéletes fogvatartott célja nem csupán letölteni az időt, hanem azt az időt konstruktívan eltölteni: oktatási vagy készségfejlesztési programokban részt venni, szabadidős tevékenységeiket valamiféle cél felé orientálni (Flanagan, 1981; Crewe et al, 2016). A hosszúítéletes fogvatartottra jellemző, hogy életét más fókusz alá helyezi: nem kifelé tekintget, hanem befelé, elzárása egy bizonyos pontján rájön arra, hogy a bent töltött idő aktuálisan az ő élete, és ebből kell a legtöbbet kihozni. Ez is érettsége egyik fokmérője. Egyébként, a zárka dekorálása is az otthonteremtés egyik eszköze, melyre az igény hangsúlyosan jelenik meg a fogvatartottak között, amint az első néhány turbulens év eltelik a börtönben, és „megalkudnak” az aktuális életükkel és életterükkkel. Crewe és munkatársainak brit börtönökben készített kutatása is az ítélethez és börtönélethez történő adaptálódást veszi górcső alá: a kezdeti nyugtalanság után – ez lehet akár több év is – a megküzdés és a pszichológiai túlélés egyik fő, vagy akár kezdő, eleme az itt és most elfogadása, a jelen kiterjesztése, az én újraértelmezése (Crewe et al, 2016).

4.5. Öngyilkosság

E helyütt szükséges beszélni a börtönben elkövetett öngyilkosságokról is. Buda Béla elkülöníti az öngyilkossági kísérleteket a befejezett öngyilkosságoktól, mondván, aki valóban meg akar halni, az sikeres öngyilkossági cselekményt hajt végre (Buda, 2001). Ugyanez a különbségtétel tapasztalható a nemzetközi szintén, a börtönben elkövetett öngyilkosságok tekintetében is, melyben természetesen benne rejlik annak a kettőssége, hogy valós szuicid hajlamról, vagy manipulációról beszélhetünk akkor, amikor az önsértésre való szándékot vizsgáljuk? Az átlagos magyar társadalmat alapul véve az öngyilkosság okaiként jelölhető meg az alkoholizmus vagy

szerhasználat, az emberi kapcsolatok milyensége, izoláció, a támogató közeg hiánya (Buda, 2001).

Az öngyilkosság az USA-ban a harmadik vezető halálok a börtönökben és fegyházakban Daniel 2006-os tanulmánya szerint, az elmúlt három évtizedben a 18%-os halálozási arány 40%-ra ugrott ebben a halálnemben. Hasonló emelkedésről számol be Kerkhof és Bernasco a holland börtönökben előforduló öngyilkosságot illetően. Habár ők arra is kitérnek, hogy a börtönbeli öngyilkosságok nagyjából tükrözik a szabad társadalomban elkövetett öngyilkosság számok alakulását, a börtönpopulációra levetítve még mindig tízszer több öngyilkosság történik zárt ajtókon belül, mint kívül (Kerkhof és Bernasco, 1990). Ugyanezt támasztja alá Preti és munkatársai kutatása, akik az olasz börtönökben, 1990 és 2002 között előforduló öngyilkosságokat vizsgálva arra jutottak, hogy a társadalomban elkövetett szuicid cselekményekhez képest a börtönben elkövetett öngyilkosságok száma tízszer akkora, és bár egy idő után ez a szám stagnálni látszott, azért mégis valós veszélyként van jelen az önsértés a zárt ajtók mögött (Preti et al, 2006). A büntetés-végrehajtási szakember számára a börtönbeli öngyilkosság egy folyamatosan jelen lévő veszély (Beigel és Russel, 1973), ezért állandó stresszt jelent a börtönben dolgozók számára is (Lohner és Konrad, 2006). Ezért is különös jelentőségű, hogy a fogvatartottal foglalkozó büntetés-végrehajtási szakemberek el tudják különíteni a manipulátor magatartást a valós veszélyt hordozó helyzetektől (Frangione et al., 2017).

A valós veszélyek ellenére a börtönben elkövetett, vagy akár csak megkísérelt öngyilkosságokról beszélni sokáig mégis elhanyagolt területnek számított, és talán még ma sem egy könnyen kutatható szeglete a pönológiának hazai és nemzetközi szintén egyaránt (Kerkhof és Bernasco, 1990). A kockázati tényezők teljesen hasonlóak a nem börtönben öngyilkosságot elkövetőket veszélyeztetőkhöz: személyes konfliktusok, mentális betegségek, munkanélküliség, szerhasználat jelentkeznek főbb előidéző faktorokként. Különbséget kell tenni az öngyilkossági kísérlet és a befejezett öngyilkosság között, hiszen a választott eszközből „megjósolható” a szándék, Buda Bélára is visszautalva. Aki számára az öngyilkosság inkább figyelemfelkeltési kísérlet, az gyakrabban választja az öncsonkítás/önsértés, falcolás módszerét, míg a túlادagolás vagy önakasztás rendszerint befejezett öngyilkosságot eredményeznek, ezekben benne rejlik a végzetesség szándéka (Daniel, 2006).

Kerkhof és Bernasco szerint bizonyos eszközök természetesen nem egykönnyen elérhetők a fogvatartottak számára, így például a holland börtönökben a túlادagolás elenyésző számú volt, akárcsak a lőfegyver általi halál, vagy gázszivárgás előidézése, melyek a társadalomban

könnyebben megszerezhető eszközök, így gyakrabban választott módszereknek tekinthetők. Ugyanakkor ők is különbséget véltek felfedezni a befejezett és megkísérelt öngyilkosságok eszközhasználatában: a befejezett öngyilkosságok 80%-a önakasztásos módon következett be, 10%-uk pedig valamilyen magas helyről történő zuhanással. A megkísérelt öngyilkosságok esetében választott eszközként a nyelés (borotvapenge, kanál, üveg), illetve az erek felvágása szerepel túlnyomó részben (Kerkhof és Bernasco, 1990).

A börtönben elkövetett öngyilkosságok statisztikába illesztése azonban problematikus terület, ahogyan ezt – többek között – Lindsay M. Hayes is taglalja 1989-es tanulmányában (mely korábbi, 1983-ban felvett kutatásának megismétlése). Hayes szerint gyakran nem derül ki, hogy a börtönfalak között elkövetett öngyilkosság valóban a zárt intézetbe/intézetbe tartozik-e, hiszen több esetben az elhalálozás kórházban történik, így kórházi öngyilkosságnak kerül lezárásra. Másrészt, szenzitív adat lévén, gyakran nem pontos adatok látnak napvilágot a börtönbeli öngyilkosságokat illetően (Hayes, 1989).

Daniel kutatása szerint az öngyilkosságban leginkább veszélyeztetett korosztály a 25-34 évesek, a leginkább veszélyeztetett csoport pedig azokból áll, akiknek nincsenek személyes kapcsolataik, családjuk, munkájuk, értelmes elfoglaltságuk. Azon fogvatartottaknál viszont, akik népszerűbbek, elfogadottabbak társaik körében, a depresszió vagy a reményvesztettség megjelenése szinte elenyésző, így ennek következményeképpen, az öngyilkosság aktus megjelenése is (Daniel, 2006: 165-67). Ilyen értelemben célként fogalmazódhat meg a fogvatartott számára az, hogy valamilyen módon referenciaszemélyként lépjen elő fogvatartott társai szemében. Ideális esetben ez valamilyen pozitív tulajdonságának köszönhető, például iskolai vagy munkahelyi előmenetelének, felelősségteljes, bizalmi beosztásának, és kevésbé „zsiványságának”.

A dürkheimi felosztást követve, a börtönfalak közt vagy egoista, vagy fatalista öngyilkosság típussal találkozunk (Daniel, 2006: 166). Az egoista az integráció hiányából adódik, amikor az egyén képtelen beilleszkedni az őt körülvevő közegbe. A fatalista öngyilkosság pedig a túl erős szabályozottság következménye, amikor az egyén nem lát saját maga számára megfelelő fejlődési utat az aktuálisan életteréül szolgáló, túlkontrollált környezetben.

A depresszió, a reményvesztettség és a szorongás az öngyilkosság okai között elsőként felfedezhető jelenségek. A depresszió és az öngyilkosság összefüggése letagadhatatlan, azonban a korreláció a reményvesztettség és az öngyilkosság aktusa között sokkal szorosabbnak mutatkozik. Annak, hogy az öngyilkosságba menekülő egyén hány éves, milyen

(külső) társas kapcsolatai vannak, egyes kutatások szerint kevesebb látható lenyomata van a cselekményen (ld. pl. Ivanoff és Jang, 1991), azonban a szomorú, tragikus életesemények és a fogvatartás hossza hatást gyakorolhatnak a depresszió meglétére, így indirekt módon hozzájárulhatnak az öngyilkosság megtörténtehez.

Kockázatosnak számít a fogvatartott büntetése elkezdésének időszaka (első 24-48 óra) ugyanúgy, mint a szabadlábra helyezés előtti hetek, napok, hiszen ekkor is szorongás, idegesség észlelhető a fogvatartottak viselkedésében (Daniel, 2006). Hasonló eredményeket mutatott fel több, korábbi kutatás is. Malcolm (1975) szerint a legkritikusabb időszak az első három nap, Tracey (1972) kutatása alapján az első 24 óra a vízválasztó, Cooper (1976) meglátása szerint a bebörtönzést követő első héten történik a legtöbb öngyilkosság, és hasonló eredményekre jutott Christianson (1974) és Husson és Butt (1979) is. Szintén veszélyes az, ha a fogvatartott benti ideje alatt veszíti el családtagját, hiszen, ha a temetésen a részvétele nem lehetséges, az jelentősen károsítja a gyászmunka minőségét, növeli annak időtartamát. Arról nem is beszélve, hogy a sírás, a gyászolás nem ritkán számít a gyengeség jelének, amit sokan nem mernek felvállalni a gyászoló fogvatartottak közül, és ez súlyként nehezedik a vállukra, illetve ezzel párhuzamosan a feldolgozás is elhúzódhat. (Daniel, 2006: 167)². Topp szerint az öngyilkos viselkedés részben figyelemfelkeltésre is szolgálhat, és ritkábban egy előre megszervezett és átgondolt módja annak az életnek az eldobásának, amely a bebörtönzés után várja a fogvatartottat. Így, ahogy az első néhány hónap „izgalma” és traumája lecseng és a fogvatartott megkezdte integrációját a börtönkultúrába, az öngyilkossági szándék is csökkenni látszik. Topp azonban arra is figyelmeztet, hogy az általánosításnak e módja félrevezető lehet, hiszen az esetek mindig egyediek (Topp, 1979).

Habár az öngyilkosságot elkövetők jellemző életkorára vonatkozóan, ahogy fentebb láthattuk is, vannak nemzetközi adatok (ld. pl. Daniel, 2006; Hayes, 1989; Hurley, 1989; Topp, 1979), arra kevesebben térnek ki, hogy az ítélet hossza mennyiben fokmérője az öngyilkosság előfordulásának. Topp kutatásában az elítélt fogvatartottak 66%-ának 18 hónap, vagy annál hosszabb idejű szabadságvesztés büntetés lett kiszabva ítéletül (Topp, 1979). Egy kanadai elítélteket vizsgáló kutatásban pedig az öngyilkosságot elkövetők között egyértelműen a nagyítéletes fogvatartottak, vagy az életfogytiglani börtönbüntetést töltők felülreprezentáltsága figyelhető meg (Burtch és Ericson, 1979). Az öngyilkosságot választók jelentős százaléka erőszakos bűncselekmény elkövetéséért tölti a büntetését (Topp, 1979). Fontos megemlíteni az

² Különösen nehéz ez a „legtovább megmaradó” édesanya elvesztése esetében.

elítéltek érzelmi háttérét is, hiszen jelentős százalékuk egyedülálló vagy elvált, külső kapcsolatokkal, családi kötelezésekkel nem rendelkezik, vagy esetlegesen nem családban, szüleitől elszakítva nevelkedett (uo.). A család és baráti kapcsolatok megtartó ereje tehát ebben az esetben is igen erősen jelentkezik.

Az intézmény indukálta stresszorokról sem szabad elfelejtkezni. Itt egyrészt beszélhetünk arról a deprivációról, amelyet önmagában a börtön jelent. A korábban már bővebben kifejtett börtönártalmak, a függetlenség hiánya, a család hiánya, és az ebből fakadó érzelmi támogatottság hiánya, a kontrollvesztettség érzése, az egyéni privát szféra elvesztése mind hozzájárulhatnak a szuicid magatartás kialakulásához (Kerkhof és Bernasco, 1990).

Liebling szerint ezeken túl a veszteségtől való félelem is motivátorként vehet részt a szuicid cselekményben: félelem a kapcsolatok elvesztésétől, félelem a többi fogvatartottól, félelem a bebörtönzéstől, az elkövetett bűncselekmény következményeitől (1993). Másrészt a „soron kívüli” események, mint egy nemkívánt szállítás, munkahelyi beosztás, fegyelmi, személyes konfliktusok, de akár a jogi procedúrák holléte is szorongást, idegességet idézhet elő, melynek a következménye nem kevés esetben lehet az öngyilkossági kísérlet. A hirtelen, és nem tervezetten megtörténő szállítás ráadásul azt is előidézheti, hogy a fogvatartott elveszíti kapcsolódását a családjával, amely, ha ténylegesen jelen van az életében, a legfontosabb védőhálónak tekinthető. Ez főleg igaz a fegyelmi okokból történő helyváltogatásokra: „Az állandó szállítások miatt vesztettem el a családomat. Már nem tudták követni, éppen hol vagyok, és azt gondolták, az én hibámból fakad, hogy folyton szállítgatnak. Ezt nem tudták tovább elviselni – fogalmaz egy megkérdezett elítélt King és McDermott 1990-es kutatásában (King és McDermott, 1990: 466).

De ha öngyilkosságig nem is „fajul” a hirtelen változással való megküzdés, az egészen biztos, hogy a fogvatartott számára stresszorként vannak jelen ezek a nem várt, nemkívánt életesemények. Az autonómiától való megfosztottság szintén kockázati tényezőt jelent, és ez nemcsak amiatt problematikus, mert az autonómiáját veszített fogvatartott gyakrabban keveredik összetűzésbe a személyi állománnyal, de egy impulzívabb, éretlenebb fiatal korosztály esetében az átmenet megélése a kinti, szabad, és a benti, kontrollált élet között akár önsértésbe is torkollhat. Az öngyilkosságot elkövető egyének közel 50%-a akut stresszt él át a cselekménye idejében, míg számos olyan fogvatartott van, aki krónikus stresszel küzd. Akut stresszornak számítanak az előbb említett, intézményből fakadó konfliktusok, míg krónikusnak például a meglévő krónikus betegségekkel való megküzdés (Daniel, 2006: 167-68).

Fazel börtönkutatásokról végzett metaanalízise szerint összefüggés észlelhető a kiszabott ítélet hossza és az öngyilkossági szándék kialakulása között is (Fazel, 2008). Veszélyeztető tényezőnek számít a telített börtön (összehasonlítva a „szellősebben” lakott börtönökkel, a magas populációjú zárt intézetekben elkövetett öngyilkosságok előfordulása tízszer nagyobb), illetve az is, ha az egyén idegen országban kerül bebörtönzésre, ez különösen igaz akkor, ha EU tagországban ítélnék el egy nem EU tagországból érkező bűnelkövetőt (Liebling, 1993; Preti és Cascio, 2006).

Alison Liebling kutatása a fiatalabb korosztály öngyilkos hajlamát veszi górcső alá. A kutató arra kérdezett rá korábban öngyilkosságot megkísérelt fiataloknál, hogy voltak-e, és ha voltak, milyen események idézték elő a szuicid gondolatot, és ennek következményeként magát a cselekményt. A megkérdezettek 30%-a egy elítélt társsal való konfliktus jelölt meg kiváltó okként (fenyegetés, bullying, vagy „egyszerű” vita), 24%-uk a börtönnel és az ítéletükkel kapcsolatos negatívumokkal való szembesülés miatt döntöttek az öngyilkossági kísérlet mellett (pl. az ítélet hossza, fegyelmi, elzárás), 12%-uk szakítás miatt (akár megtörtént, akár a levegőben lógó), 4%-uk a jogi procedúrák nem az elvárt szerint történő alakulásától keseredett el, 8% esetében pedig a váratlan szállítás jelentette a stresszort (Liebling, 1993). Összességében azért a fiataloknál elmondható, hogy a korábban említett éretlenség, ami a feszültségek, új helyzetek kezelését illeti, a szeretetlenség érzése (Bowlby, 1965; Diekstra, 1987), a gyér családi kötelékek (Rood de Boer, 1978) is előidézőként vannak jelen.

4.5.1. Öngyilkosság és prevenció

A hangsúly, mint oly sokszor, a zárt intézetben elkövetett öngyilkossággal kapcsolatban is a prevención van. És ezek között is első helyen szerepel a felismerés fontossága, amelyből egyenesen következik a személyi állomány képzése ezen a területen. Daniel javaslatokat fogalmaz meg a személyi állomány képzésére vonatkozóan (mind a klinikai, mind a fogvatartói csoportnak) az öngyilkossági szándék felfedezése érdekében, az előidéző faktorok, nehezítő körülmények detektálása, adott esetben kezelésének megkönnyítése érdekében. A képzésre azért is van szükség, hogy az állományi tagok képesek legyenek elkülöníteni a manipulatív, „zsaroló” viselkedést a valós veszélyt hordozó jelenségektől, amely különbségtétel szükségességére már a korábbiakban reflektáltam. Egy, az öngyilkos szándék felismerésére irányuló képzésnek tartalmaznia kell:

- a magas kockázatot hordozó fogvatartott azonosításához elengedhetetlen ismereteket;

- a mentális betegségek felismerésére irányuló tudást;
- kommunikációs készségfejlesztést, különösen a kríziskommunikációt illetően, de már az öngyilkossági szándék kommunikálásakor elengedhetetlen segítő kommunikációs ismereteket is (Daniel, 2006).

Hayes szerint nyilvánvaló a kapcsolat az öngyilkosság előfordulása és az alkalmazottak száma, képzettsége, az írott szabályok és eljárások között, így ezek rendszerszintű, együttes kezelése nagyban hozzájárul a börtönbeli öngyilkosságok csökkenéséhez. Hayes kutatásában arra mutat rá, hogy egy börtönbeli prevenciós programnak tartalmaznia kell az:

- azonosításhoz,
- monitorozáshoz,
- elhelyezéshez,
- intervencióhoz,
- kommunikációhoz
- és utánkövetéshez szükséges ismereteket. (Hayes, 1989).

A személyi állomány ezirányú képzésének fontosságára hívja fel a figyelmet William Hurley is 1989-es tanulmányában (Hurley, 1989).

A felismerés és a kommunikáció jelentősége, mint megannyi területen, az öngyilkosságén is megkérdőjelezhetetlen. Általánosságban elmondható, hogy az öngyilkos gondolatok kommunikálása (*cry for help*) nem ritka jelenség, és fontos indikátora lehet a szándék meglétének. Kerkhof és Bernasco 1990-ben, holland börtönökben 25 olyan fogvatartottal vett fel interjút, aki már túl volt legalább egy öngyilkossági kísérleten. Megfogalmazva érzéseiket az interjúkérdésekre válaszul, a 25 fogvatartott fele számolt be arról, hogy beszélt a fejében megfogalmazódó szándékról másoknak, legyen az fogvatartott társ, vagy a börtönben dolgozó egyén. A másik felük azonban titkolózott érzéseiket és gondolataikat illetően, attól tartva, hogy őszinteségük negatív következményekkel járhat. Ilyen negatív okozat lehet a társak megvetése a gyengeség felvállalásának folyományaként, elzárás, a meglévőnél még több kontroll kiszabása. Ennek következményeként elmondható az, hogy azok a fogvatartottak, akik öngyilkosságot fontolgatnak, de nem mernek róla beszélni másoknak, nemcsak fizikailag, de lelkiileg és mentálisan is izolálódnak társaiktól, és általában a börtöntársadalomtól. Természetesen az sem segít, hogy gyakorta az öngyilkossági szándék kommunikálása manipulációnak számít a börtönben (Kerkhof és Bernasco, 1990).

De ahogyan a „kinti” társadalomban, a börtönben is előfordulnak intő jelek, melyeket nem árt komolyan venni. Buda Béla írja, hogy az öngyilkosságot fontolgatók körében nem ritka, hogy a cselekmény előtt nem sokkal, mintegy „cry for help”-jelleggel, az egyén meglátogatja például a háziorvosát, akár csak a legapróbb tünettel is (Buda, 2001). Érdekes, hogy ugyanezt erősíti meg a két holland kutató, csak már a börtönfalak között: az öngyilkosságot elkövetők egy része a cselekmény előtt 1 héttel orvost kért magának (Kerkhof és Bernasco, 1990).

Egyes fogvatartottak képzése is felmerülhet, mintegy *peer-to-peer* rendszerben, és ez főleg azon fogvatartotti csoport esetében bizonyul hasznosnak, akik ki vannak téve a viktimizálódás esélyének. Ilyenek például a szexuális ragadozók, vagy olyan bűnelkövetők, akik kisgyermek sérelmére követtek el szexuális cselekményt. Egyrészt a közösségi élmény megélése enyhíthet az önsértés vágyán, másrészt egy ilyen területen „kiemelt” és „kiképzett” fogvatartott pozitív példaként is állhat fogvatartott társai előtt (Daniel, 2006: 171). A pozitív példaként állított fogvatartott egyébként is számos jótékony hatással bírhat a fogvatartotti állomány egészére, akár az öngyilkosság-önsértés területéről távolabb evezve is – ha a prevenciós céloknál maradunk.

Az öngyilkosságok előfordulásával kapcsolatosan a magyar viszonyokat tekintve csökkenés figyelhető meg: a befejezett öngyilkosságok tekintetében 2013-14-15-ös években 7-6-5 fő halálozott el, majd a 2016. évi emelkedést (9 fő) követően folyamatosan csökken a befejezett öngyilkosságok száma, 2019-ben 6 fő vesztette életét. Az öngyilkossági kísérletek esetében a 2013-14-15-ös évek szerepeltek rosszul 42-49-41 fővel, majd egy 2016-os nagy zuhanást (21 fő) követően ma már a kísérletek száma is csak 5 főt jelent. Tehát alapvetően csökkenés figyelhető meg ebben a tekintetben, és kiemelendő, hogy a nemzetközi átlag alatt szerepelnek a magyar börtönök mutatta számok (Börtönstatisztikai Szemle, 2020).

4.6. Nagyítéletes fogvatartottak a hazai zárt intézetekben

A nagyítéletes fogvatartottak adaptálódása és megküzdése kapcsán számos hazai kutatás is napvilágot látott.

Huszár László Szegeden végzett felmérésében az adaptációs stratégiákat vizsgálta, ahogyan megjelenik az autonómia, a szexuális integritás, a szociális-gazdasági státusz, a saját helyzet elfogadásának folyamatában, a mentális integritásban és az autoritással szemben. Mintegy leginkább élő jelenségekként szerepelnek ezek a hosszú időre elzárt fogvatartottak körében. Az

autonómia iránti igény többnyire a fogvatartott társakhoz köthető (közös használatú vécé, egy televízió a zárkában, étkezési szokások), és a leggyakoribb adaptációs stratégia ezen a területen az agresszió. A heteroszexuális kapcsolatoktól való megfosztottságban is hitványságnak és gyengeségnek tekintik a fogvatartottak homoszexuális kapcsolatok kialakítását. A szociális-gazdasági státusz kiépítése fontos adalék lehet a megküzdéshez, és Huszár szerint általában kintről hozott, továbbá az intelligensebb, korábban sikeres fogvatartottakra jellemző, kevésbé a benti „helyezkedésre” értett (bár ez a dimenzió is szerepel e helyütt valamilyen mértékig). Ez talán az egyetlen olyan terület, ahol a fizikai erő nem jelent automatikusan előnyt, ám kombinálva a szociális és kognitív képességek meglétével jelentősen emelkedhet a fogvatartott renoméja, míg a sorozatosan alacsony státuszú fogvatartottak gyakran áldozattá válnak. Fontos a bűncselekmény és az azért kapott büntetés integrálása. Ezen a területen adaptációs stratégiának tekinthető a mindenkori rendszer hibáztatása. Mivel a folyamatos ellenkezés és el nem fogadás rengeteg energiát emészt fel, a fogvatartottak többsége előbb-utóbb belátja, hogy kénytelen megbékélni a helyzetével és életét az „itt és most”-ban definiálni, hibáztatás helyett. Előfordul azonban olyan is, amikor a fellebbezések, beadványok írása már-már „hobbiszerűvé” válik egyes fogvatartottak körében, ez is lehet adaptációs stratégia. Ilyen fogvatartottról nemcsak a kutató 1995-ös felmérésében hallhatunk, hanem jómagam is készítettem interjút hasonló fogvatartottal a saját kutatásom során, aki szinte példaként definiálta magát, ahogyan a fogvatartott társai előtt megjelenik. A mentális integritás területén szerepelnek énerős, belülről jövő motivációval büntetést töltő fogvatartottak, ám gyakran megjelenik a félelem a szellemi hanyatlástól, esetlegesen a megőrüléstől is. Az autoritáshoz való viszony Huszár szerint a konform viselkedésben csúcsosodik ki egy ponton, ám ez az alkalmazkodás nem belső indíttatású, hanem sok esetben számított, előnyösnek ítélt mintázat a fogvatartottak részéről (Huszár, 1995). Ezt erősíti meg Garami Lajos is, amikor a konformizmust „maximális nyereségre törekvő tudatos viselkedési stratégiának” nevezi (Garami, 1999: 58).

Csóti András 1993-ban írott tanulmányában az életfogytiglani szabadságvesztésre ítélt fogvatartottakat az alábbi kategóriák mentén vizsgálta: kapcsolattartásuk, együttműködési készségük, fegyelmi és jutalmazások előfordulási gyakorisága. Vizsgálatában kimutatta, hogy az „életfogytos” fogvatartottak kapcsolattartása a bekerüléskor kifejezetten aktív, ennek a kapcsolatnak a „másik végén” jellemzően a szülő van (Csóti, 1993). Antal, Nagy és Solt életfogytiglani szabadságvesztésüket töltő fogvatartottak kinti kapcsolatait véve górcső alá arra mutattak rá, hogy a konfliktusokkal terhelt családi-baráti kapcsolatokra az elítéltek gyakrabban gondolnak, mint a harmonikusnak mondhatókra, és ennek oka az lehet, hogy a feloldatlan

ellentétek, problémák folyamatosan ott lebegnek a fogvatartottak feje fölött, mintegy megoldásra várva. Ugyanez a vizsgálat arra is rámutatott, hogy a nők kapcsolatai kisebb mértékig erodálódnak, mint a férfiaké, és e második esetben a kapcsolatok elhalványulásának oka az értelmetlenség (Antal – Nagy – Solt, 2009). Az első három év a kapcsolatépítés időszaka, majd hanyatlás figyelhető meg, míg a büntetés utolsó időszakában újra intenzívebbé válnak a külső kapcsolatok. Csóti szerint ebben az időszakban a legtöbb fogvatartott minden lehetőséget megragad, hogy a külvilággal valamiféle kapcsolatot építsen (Csóti, 1993).

Az együttműködési készség vizsgálata során a jutalmazás és a fegyelmezés megléte került a kutatók nagyítója alá, mint az együttműködés fokmérője (Csóti, 1993). Más kutatások szerint az együttműködési készség a fogvatartotti lét szükséges velejárója, hiszen ahogy az idő halad előre, még a legzabolátlanabb elítélt is megpróbál megtanulni alkalmazkodni a rendszerhez, a fogvatartott társakhoz (Antal – Nagy – Solt, 2009). A hosszúidejű elzárást töltőkre jellemző, hogy a büntetésük második felében részesülnek több jutalomban, vagyis együttműködőbbnek mondhatjuk őket, ám ezek főképp a munkavégzéssel kapcsolatosak. A kutatók szerint ennek oka, hogy a fogvatartottak többnyire több évet töltenek egy munkahelyen, és egy bizonyos idő elteltével már kiismerik a munkafolyamatokat, rutinosabbá válnak, az ismert környezetben otthonosabban mozognak, és felismerik annak jelentőségét is, hogy olykor-olykor jutalomban részesüljenek (Csóti, 1993). A rutinná válásnak természetesen lehetnek negatív irányai is, hiszen ez adott esetben motiváció vesztést, a proaktivitás elsorvadását is magával hozhatja (Antal – Nagy – Solt, 2009). Mindemellett Hagymási megjegyzi, hogy a munkáltatás elsődleges céljai, vagyis a szakmai képességek fejlesztése, az önmagáról való gondoskodás képessége, a társadalomba történő visszailleszkedés szolgáltatában, szintén hiábavalónak tűnnek egy hosszú időre elzárt elítélt tekintetében, kérdés, hogy ez esetekben mi a fogvatartás célja? A kutató felveti, hogy a „fogvatartás célja maga a fogvatartás” (Hagymási, 2009: 68). A fegyelmi vétségeket illetően az első néhány év kritikus, amikor a félelem és idegesség elegye nemkívánatos magatartás idéz elő a fogvatartottban. Azonban a 10. év „betöltésével” minimálisra csökkennek ezek a kihágások is az „életfogytosok” tekintetében (Csóti, 1993).

Kifejezetten a Szegedi Fegyház és Börtön, amely intézetből a saját kutatásomban is számos fogvatartott részt vett, HSR (hosszú speciális rezsim) működésére vonatkozó kutatást tett közzé Matovics Csaba 2009-ben. A hosszúidejű szabadságvesztésben részesülők elhelyezésekor tekintettel kell lenni az őket érintő pszichés veszélyekre, így például a mindennapok túlkontrolláltságára, a monotonításra, a társas kapcsolatok hiányára, az elidegenedés lehetőségére. Ezeken kívül természetesen esetükben fel kell készülni az esetleges rendkívüli

események előfordulási esélyeire is (Matovics, 2009). Hagymási Kornélia is hasonló ártalmakat listáz: természetesen annak ellenére, hogy a fogvatartottakra nem ugyanúgy hatnak az elzárásból eredő következmények, mégsem ritkák a magányosságból, a szeretett hozzátartozók hiányából adódó nehézségek, mint depresszió, öngyilkos gondolatok, néhány esetben agresszív viselkedés (Hagymási, 2009). Sykes deprivációs lépcsőfokait – szabadságtól, önállóságtól, biztonságtól, kényelemtől, heteroszexuális kapcsolatoktól való megfosztottság – alapul véve Antal, Nagy és Solt a saját kutatásukból arra jöttek rá, hogy a fogvatartottak nagyjából háromnegyedének a szabadságtól való megfosztottság megélése és feldolgozása jelenti a legelső problémát, második helyen az önállóság szerepel. A kényelem nélkülözésével kapcsolatosan megoszlanak a nézetek, hiszen ez olyasvalami, amit, ha elég talpraesett az egyén, a börtönben is fel lehet építeni, míg a szexualitással kapcsolatban szélsőséges nézeteket fogalmaztak meg a megkérdezettek: kinek kifejezetten fontos, kinek alig. Azonban míg a szabadság iránti igény az évek során egyre halványodik, a szexualitás hiánya erősödni látszik, és egyre égetőbb problémaként jelenik meg az idő előrehaladtával (Antal – Nagy – Solt, 2009).

A HSR körlet speciális, hiszen „börtön a börtönben”, és az a tény, hogy önmagában elzárt a zárt intézet többi részétől, az izoláltság érzését kelti a fogvatartottban. Matovics írása szerint valóban jelentkeznek a „tér beszűküléséből” eredeztethető negatív hatások a fogvatartottakon, ám ezek a körleten ajánlott foglalkozásokkal, lehetőségekkel jelentős mértékben oldhatók, mint például kézműves programok (barkácsolás), növénygondozás, kisállatról való gondoskodás (Matovics, 2009). Antal és Solt kutatása arra mutat rá, hogy a nagyítéletesek, és különösen a TÉSZ-es fogvatartottak esetében megjelennek azok a szükségletek, amelyek minimálisan kellenek ahhoz, hogy a fogvatartotti destruktív magatartást elkerülhessük. Ilyen például a zárkában történő elhelyezés, a zárkátárssal kialakított kapcsolat milyensége. Veszélyeztető tényezőként van jelen a betegségtől, öregedéstől való félelem, ezzel szemben minden olyan dimenzió, melyben a fogvatartott megélheti saját autonómiáját, protektív faktornak számít (Antal – Solt, 2013). Kérdés, hogy egy szigorú zárt intézetben milyen módokon élheti meg az elítélt a saját szabadságát, autonóm valóját?

A tér beszűkülésén kívül az idődimenzió is értelmezhetlenné válik egy hosszúidejű elzárás esetén, mely a kilátástalanság érzésével párosulhat egyes esetekben. Garami Lajos felhívja a figyelmet arra, hogy a depresszió és az öngyilkosság is az idő strukturálásának igényével, illetve az idő strukturálásának hiányával van összefüggésben, melyben az öngyilkosság, a „meghalás képzelete mintegy 'lezárja' a végtelennek tűnő időt, és valami biztosat nyújt a reménytelenség elviseléséhez” (Garami, 1999: 57). Hasonlót fogalmaz meg Buda Béla az öngyilkos

cselekménnyel kapcsolatban, amikor azt mondja, hogy az öngyilkosságot választó egyén a cselekménye előtti időszakban gyakran érezheti azt, hogy már semmi fölött nincs kontrollja, de egyvalami fölött még van, ez pedig a saját élete (Buda, 2001). A kontrollvesztettség érzete hatványozottan lehet jelen a zárt intézetben, különösen pedig a nagyítéletesek esetében, ahol mind a tér, mind az idő dimenzióban, mind az autoritást, otthonkeresést tekintve hatványozottan van jelen a kontrollvesztettség érzése.

Az idő strukturálása az értelmes tevékenységek kialakításában, sőt, az ez iránti vágyban is megjelenik. Garami szerint a mindenkori – kezdeti – biztonsági intézkedések nem szabad, hogy elvegyék az elítélt kedvét attól, hogy hosszútávra igyekezzen tervezni saját maga számára. Azonban az idő strukturálásának az értelmes élet kialakításához nemcsak hosszútávon, de rövidtávon is köze van, például amikor az elítéltben kisebb célok, vágyak fogalmazódnak meg, csak a következő napra, vagy 1-2 napra előre tekintve. Az időtöltések kiválasztásakor alapvetőnek számítanak a sport- és szabadidős tevékenységek, a különféle hobbik gyakorlásának lehetősége, vallásgyakorlás, terápiás csoportok. Ezek szervezésekor azonban mindenféleképpen szükséges feltárni a lehetséges rizikófaktorokat, ilyen például a mások felé irányuló agresszió, vagy esetlegesen a szökésre való hajlam. A fentiekén túl az egyik legalapvetőbb – és motiváló – időtöltés a munkáltatás, Garami Lajos ajánlata szerint az időközönkénti rezsimváltásokkal lehetősége nyílik a fogvatartottaknak arra, hogy többféle munkában gyakorlatot szerezzenek. Ugyanígy az önképzéshez, tanulásra való jogot sem szabad elfelejteni, hiszen számos előnnyel bír: azon túl, hogy értelmes időtöltés és szélesíti a világot a fogvatartott számára, az önbecsülését is erősíti, és e cél szem előtt tartásával tulajdonképpen lényegtelennek is válik az, hogy mit tanul az elítélt, hiszen a hangsúly a művelődésen, képzésen van (Garami, 1999). Hasonlóan Matovicshoz és Garamihoz, Antal és Solt is felhívják a figyelmet a munkában, az oktatásban és az értelmes időtöltésekben – szakkörök, sportfoglalkozások, versenyek – rejlő számtalan pozitív hozadékra, melyek protektív faktorokként munkálkodhatnak a fogvatartottak életében (Antal – Solt, 2013).

Bozsó, Pappné és Sasvári Tiszalökön végzett kutatásából is kiderül az önbecsülés erősítésének fontossága. Ők arra jöttek rá, hogy a hosszútételes fogvatartottak megküzdési stratégiái nem rosszabbak, helyzetüket nem látják reménytelenebbnek, mint a rövidítéletesek, azonban az öntiszteletük jelentős csorbát szenved az évek során (Bozsó – Pappné – Sasvári, 2018). Az önbecsülés Antal és Solt szerint is indikátora a jó megküzdésű fogvatartottnak. Szerintük az ilyen egyént többek között az jellemzi, hogy már megnyugvást találtak a bűncselekményükben, az ítéletüket nem kérdőjelezi meg, a jelenben gondolkodnak és nem igénylik a túl sok ingert,

ezen kívül pedig számos hobbival, saját kedvteléssel rendelkeznek, melyek motivációt biztosítanak a számukra: ilyen lehet például bármilyen sporttevékenység, kézműves hobbi, de akár a nyelvtanulás is (Antal – Solt, 2013). Érdekes ellentét a bűncselekményben való megnyugvásnak az az eredmény, amire egy másik kutatás hívja fel a figyelmet, mégpedig, hogy a börtön remek táptalaja lehet a fogvatartott számára az igazságtalansággal való szembesülésnek. Több „életfogytós” fogvatartott, összehasonlítva bűncselekményét más elítéltekével és az azokért kapott büntetési tételekkel, túl súlyosnak tartja a rájuk rótt évek számát. Azonban ez a nézet némileg módosul az ítélet végének közeledtével, hiszen azok, akik belátható időn belül szabadulnak, már arányosabbnak tekintik a rájuk kirótt ítéletet, mint azok, akik nemrég kezdték büntetésüket (Antal – Nagy – Solt, 2009).

Szintén Szegeddel foglalkozott írásában Kiszely Pál és Nagy István, különös tekintettel a tényleges életfogytiglani szabadságvesztésüket töltők és a HSR körlet jellemzőivel. Ahogy Csótinál, esetükben is felmerült a kapcsolattartás gyakorisága, és ők azt mutatták ki, hogy az akkor 20 fő TÉSZ-es elítéltből csupán 6 főről mondható el, hogy rendszeres kapcsolattartással bír, míg a maradék 11 főt ritkán, vagy egyáltalán nem látogatták a családtagok. Általánosságban elmondható, hogy a kinti kapcsolatok alatt szülőket, testvéreket, rokonokat érthetünk, barátok és ismerősök ritkán szerepeltek a kapcsolattartói listán. Kapcsolattartásuk ritkulásával a jutalmak osztásánál az elítéltek többsége azokat a jutalmazási formákat részesítette/részesíti előnyben, amelyet elsősorban saját magára tud fordítani. A fogvatartottak nagy része aktívan részt vett valamilyen szabadidős tevékenységben, mint például a fent is listázott növény- vagy állatnevelés, barkácsműhely. Kiszely és Nagy véleménye szerint a TÉSZ-ítélet sarkalatos pontja az, hogy nehéz célt „generálni” a fogvatartottak életében, és ezáltal aktív-proaktív életvitelre biztatni. A büntetés-végrehajtásban dolgozók részéről alapvetően célként valósul meg a kognitív képességek szinten tartása és a személyes kapcsolatok erodálódása elleni védekezés, az értelmes, alkotó tevékenységek promotálása (Kiszely – Nagy, 2012).

„Azt is be kell látnunk, hogy a pedagógiai eszköztárunk lassan kiürül, egyre nehezebb lesz az idő strukturálásával, közeli és távoli célok kitűzésével nevelési terveket felállítani olyan elítélteknek, akik sohasem, vagy nem a belátható időn belül szabadulnak. Nem elég hangsúlyoznunk azt, hogy a büntetés-végrehajtási nevelés nem más, mint a személyiségfejlődés segítése; nem vezetés és irányítás, hanem az önállóság optimális kibontakoztatására irányuló célorientált tevékenység. A fentiekből kiindulva nehéz célorientált tevékenységet folytatni, következetesen minden elítélt esetében véghezvinni, amikor magát a célt nem látják az elítéltek.” (Kiszely – Nagy, 2012: 12.)

Ennek okán, a két gondolkodó véleménye szerint elkerülhetetlen a személyi állomány képzésének és felkészítésének átgondolása is. Ugyanerre az ellentmondásra, vagy a büntetés-végrehajtásban dolgozók feladatainak módosulására (módosításának szükségességére) hívja fel a figyelmet Hagymási Kornélia is, amikor aláhúzza, hogy az életfogytiglani szabadságvesztés vagy a TÉSZ jelenlétével meginog a büntetés-végrehajtás dolgozói számára előírt célokra történő felkészítés: vagyis a társadalomba történő visszaillesztésre, a bűnismétlés esélyének csökkentésére, az önbecsülés, felelősség felismerésének fenntartására irányuló törekvések hiábavalóvá válnak egy legalább „életfogytos” fogvatartott esetében (Hagymási, 2009). Ezek az egyének speciális bánásmódot igényelnek, melyekhez speciális ismeretek szükségeltetnek, hiszen őket a zárt intézetben történő „normális”, felelős, nem izolált életre kell segíteniük különböző motiváló módszerekkel a büntetés-végrehajtásban dolgozóknak.

4.7. Összefoglalás és záró gondolatok

A megküzdési stratégiák és erőforrások azonosítása során egyik fontos elemzési szempontom a prizonizáció megismerése és ütemének vizsgálata a nagyítéletes fogvatartottak körében. Ezért ezt a fejezetet is ennek bemutatásával kezdtem. A fejezet elején jórészt nemzetközi szakirodalmak segítségével tekintettem át az elidegenedés, a depriváció témakörét, és külön fejezetrészt szántam a nagyítéletes fogvatartottakat érintő hátrányokra a hosszú elzárási idő alatt. Itt megjelenik a kognitív romlás, a beilleszkedési nehézségek (ez utóbbira a kutatásom során is rákérdeztem), az öngyilkosság rizikója, illetve a prevenciós lehetőségek mind a személyi állomány, mind pedig a fogvatartottak prevenciós képzését illetően. Ez utóbbiban az általam kutatandó felelősség témaköre is elemzésre került, mint megtartó erő a korábban áttekintett motivációs elméleteket alapul véve. A fejezet végén a zárt intézetek és a nagyítéletes fogvatartottak összefüggésében íródott hazai szakirodalmat tekintettem át és illesztettem a kutatási témámhoz.

5. A fogvatartott és az állomány kapcsolódása: percepciók, érzelmek, stressz

Az alábbi fejezetben a fogvatartottakat érintő kihívások után a személyi állományra koncentrálok, hiszen a zárt intézetek speciális világa nem csak a fogvatartottat állítja egy sor kihívás, megküzdés elé, hanem a vele dolgozó szakemberi állományt is. Legyen szó akár büntetés-végrehajtási felügyelőről, reintegrációs- vagy biztonsági tisztról, de lelkipásztorról, pszichológusról, pártfogóról. A kutatásom során elsősorban a börtönben dolgozó személyi állomány azon rétegét vettem górcső alá, aki nem pusztán, vagy nem elsősorban a fizikai erő, a fegyelmezés tárházát használja munkája során, hanem nevelési eszközökkel is élhet, viszont egyértelműen a körleten, a fogvatartottal szoros együttműködésben végzi a munkáját.

A börtönök személyi állományának nagy fluktuációja sok kihívás elé állítja a munkáltatót. Annak feltérképezése, hogy a börtönben mitől marad meg jobban a munkavállaló, hogyan késleltethető (vagy zárható ki) a kiégés, mindenféleképpen szükséges tudás a büntetés-végrehajtás ügyében. Ahogyan annak vizsgálata is, hogy minek látja a fogvatartott a vele foglalkozó állományt: segítőként tekint-e rá, fegyelmezőként, a legitim fizikai erőszak és a jogérvényesítés letéteményeseként, kapcsolatként, esetleg referenciaként? Számos nemzetközi kutatás foglalkozik a fogvatartotti percepció minőségével, mely nagyban befolyásolhatja és bizonyos irányba terelheti a személyi állományi munkáról alkotott vélekedést (Hacin – Mesko, 2018; Hobbs – Dear, 2010; Liebling, 2004; Tankebe, 2013; Tyler, 2010). A fejezetrészen ennek értő áttekintésére is kísérletet teszek, ahogyan a férfi-női személyi állományi munkavégzési motívumok elemzésére, az érzelmek létjogosultságának reflektálására, a stressz és kiégés témaköreinek körbejárására. A személyi állomány fogvatartottak általi észlelésének szakirodalma nem túl kiterjedt, és főként a külföldi kutatások feszegették ezidáig ezt a kérdéskört, így a szakirodalmi áttekintést javarészt nemzetközi irodalmakra támaszkodva teszem meg. A stressz és kiégés témája a hazai szakirodalomban is bőséggel kutatott, ezért ennek áttekintését mind nemzetközi, mind hazai szakirodalmak segítségével végzem el a fejezet második részében.

5.1. A személyi állomány, mint a hatalom megtestesítője

A személyi és a fogvatartotti állomány viszonyrendszerét szokatlan mértékű hatalmi „mozgás” jellemzi, ám ez az erő, hatalom az esetek többségében „elnyomva” marad (Sykes, 1958). A hatalom annak a képessége, hogy a másik embert rávegyük valamire – fogalmaz John Hepburn

1985-ös tanulmányában, melyben a börtönben alkalmazott hatalmi viszonyok milyenségét veszi górcső alá (Hepburn, 1985). Hepburn szerint a hatalomnak több dimenziója létezik, ezek pedig:

- legitim hatalom: a kontroll gyakorlásának lehetősége, amikor az elítélt azért engedelmeskedik, mert az állománynak legitim hatalmat tulajdonít abban, hogy rá előírásokat kirójon;
- kényszerítő hatalom: annak elismerése, hogy az elégedetlenségért büntetés járhat;
- jutalmazó hatalom: a dicséret és jutalmazás oldaláról közelítő, ám nem kevesebb erővel rendelkező hatalmi dimenzió;
- szakértői hatalom: engedelmisség a speciális készségeknek és kompetenciáknak, ez elsősorban a kezelés-alapú zárt intézeti rendszerek sajátja;
- referencia hatalom: az örök az elítélttől járó tisztelet és elismerés, meggyőző- és vezetési készségének elismerése (Hepburn, 1985).

A kutató azt állítja, hogy mindegy a hatalom jellege, de fontos, hogy az használható és mobilizálható legyen. Vagyis, az adott helyzetre és egyénre értett és alkalmazott, és legyen átjárhatóság az egyes eszközök és módszerek között. Az, hogy az állomány melyik dimenziót választja, nagyban függ a munkához való hozzáállásától, a szerepével való azonosulási képességétől, illetve attól, hogy mennyire képes elismerni feljebbvalóságát a zárt intézeti környezetben. Hepburn azt találta kutatásaiban, melyeket 5 börtönben vezetett le, hogy a felsorolt hatalmi dimenzió közül a legitim és a szakértői hatalmi dimenziók voltak azok, amelyeket a fogvatartottak leginkább értékelni tudtak hozzáállásukban. Ezt követi a referencia, a kényszerítő és a jutalmazó terület (Hepburn, 1985).

A '80-as évek Angliájában még bőven az volt a börtön személyi állományáról a fogvatartotti felfogás, hogy azok „kérges kapuőrök, érzelemnélküli, közömbös emberek” (McDermott – King, 1988: 361). Habár máig előfordul, hogy az elítélt az egyenruhás ellenséget látja a személyi állományban, a fogvatartottak nagyobb hányada, és főleg a nagyítéletet töltők, arról számolnak be, hogy az örök sokkal megközelíthetőbbek az utóbbi időben, mint korábban (Crewe, 2005, 2009). Az állománnyal kapcsolódni egyébként jól felismert érdeke is lehet a fogvatartottnak, hiszen privilégiumokra is számít ezektől a kapcsolatoktól, azonban nem árt szem előtt tartani, hogy az együttműködési hajlandóság ilyen eseteket alapul véve gyakorta inkább mű, álságos és önmaga felé hajló, mint őszinte.

Viszonylag kevesen vannak, de mégis léteznek, akik aszkéta életmódot választanak a börtönben, lemondva tévéről, lehetőségekről, így kívánják a hatalomtól való függőséget valamennyire kivédeni. A másik adaptív stratégia nem a tárgyak és kapcsolatok elutasításában rejlik, hanem az intézmény/rendszer adta előnyök elutasításában: ebben az esetben az elítélt nem akar élni például a kijárás lehetőségével, előnyökkel járó státuszt sem szeretne felvenni. Ebben az igyekezetében ugyan „dezintegrálódik”, azonban ezzel a leválással párhuzamosan olyan magabiztosságot, mentális megerősítést nyerhet, melynek folyamatában férfiassága, ereje és saját maga előtt elfoglalt státusza megszilárdul (Crewe, 2011).

Hogyan lavírozzon ebben a sokféleségben az őrzéssel megbízott egyén? Liebling azt mondja, hogy a börtönben alapvetően kicsi a bizalom, és a kedvességet mindig valamiféle szkepticizmus övezi (Liebling, 2004), és ezért is nehéz egy olyan intézményben együttműködést elérni, melyet önmagában a kényszerítő és megfosztó jelleg jellemez.

„Adva van a dolgozó, akinek egyaránt szem előtt kell tartania a fogvatartottal való jó kapcsolat fenntartásának fontosságát és a vele szemben felállítandó határokat, kényszerítéssel és őrzéssel járó feladatokat: kifejezetten nagy kihívás, hogy ebben a folyamatban ne süssék rá a gyáva, kétszínű, játékos bélyeget” (Crewe, 2011: 458).

Kérdés, hogy az az állományi tag, aki magára vette a szervezeti kultúrát, hisz a hierarchikus berendezkedésben és a rendben, és adott esetben kevésbé hisz a rehabilitációs-reintegrációs feladatokban, amik eredményei egyébként valószínűleg nem is az ő szeme előtt fognak kibontakozni, bebizonyosodni, hanem jóval később, hogyan képes a nyitottságra a fogvatartottal szemben? Vagy, minek látja a fogvatartottat: kockázatnak, munkának, számnak, embernek? A bizalom kiépítésében és a hatalom gyakorlásában ezek is kulcs tényezők. Egy korábbi fejezetben utaltam Alison Liebling abbéli meggyőződésére, hogy minőségi, hatékony és szakmai munka csak akkor végezhető a zárt intézetben, ha az állomány nem hatalmi pozícióból, hanem együttműködéssel reagál a fogvatartottira (Liebling, 1993, 2013). Ez más büntetés-végrehajtási gyakorlattal némileg ellentétes előjelű, ám a hatalom alternatív felhasználását promotálja. Crewe úgy is hívja ezt, mint „puha hatalom” (Crewe, 2011), ám ez nem tévesztendő össze a papír és ceruza bürokratikus hatalmával, pusztán egy kevésbé nyers, elemi, hanem diplomatikus és potenciálisan hatékonyabb megnyilvánulási formája az alá-fölérendeltségi viszonyoknak.

5.2. A személyi állomány, mint támogató megjelenése

A korábbi fejezetekben láthatóvá vált, hogy a börtönlét milyen nehézségeket és kihívásokat ró az elítéltekre. Ezek közül csak egy az, hogy az addig – jó esetben – támogató családi-baráti háttérrel hátra kell hagyni, majd a zárt intézetben ezek helyett újakat kialakítani. Természetesen nem minden fogvatartott vágyik mély kapcsolódásra a börtönfalakon belül, erre mutat rá Liebling és Krarup kutatásukban, ahol az általuk megkérdezett fogvatartottak több, mint 50%-a úgy fogalmazott, hogy „magányos farkasként” látja magát a börtönben (Liebling – Krarup, 1993). Azonban ahhoz, hogy az egyén képes legyen jól megküzdeni a rá rótt nehézségekkel, szüksége van valamiféle háttérországra, ahova időről-időre visszavonulhat. Kérdés, hogy amikor a börtön személyi állománya a hatalom, az erő és a jogalkalmazás manifesztuma, akkor mennyiben képes rá a fogvatartotti állomány, mint szupportív funkcióval (is) ellátott közvetítőre tekinteni? A kérdést másik oldalról megközelítve: mennyire „vágyik” az állomány arra, vagy mennyire tartja fontosnak azt, hogy a támogató szerepében jelenjen meg a fogvatartott számára?

Kétféle ok lehetséges, amiért az elítélt a börtönőrhöz fordul támogatásért: vagy érzelmi, vagy praktikus, gyakorlati segítséget igényel. Többségében inkább a második jelenik meg a fogvatartottak részéről: érzelmi támogatást, úgy, mint empátia, meghallgatás, odafordulás, megértés és elfogadás, ritkábban kérnek a zárt intézeti neveltek az állománytól (Hobbs – Dear, 2000). Egyes vélekedések szerint az állomány sokkal gyakrabban kezdeményez kapcsolódást a fogvatartottakkal – ezt magyarázhatja a hatalmi pozíció, amiben vannak, ahonnan könnyebb odafordulni a másik emberhez – azonban, ha már kialakul valamiféle ismeretség, megalapozott kapcsolat az egyének között, onnantól a fogvatartottak is sokkal kezdeményezőbbekké válnak (Lombardo, 1989).

Hobbs és Dear felteszik a kérdést, hogy amennyiben viszont kialakul ez a bizalom, az odafordulás igénye a fogvatartottak részéről, úgy mennyiben van az állomány felkészülve ezek kezelésére? A kutatópáros 378 fogvatartott megkérdezését tűzte ki kutatási célul, melyben a személyi állománnyal kapcsolatos percepcióikat, odafordulási hajlandóságukat vették górcső alá. Olyan kérdésekben kérték ki az elítéltek véleményét, mint, hogy mennyiben fordulnának segítségért az állományhoz stressz, konfliktus (fogvatartott társsal vagy más állományi taggal), családi-kapcsolati problémák, elhelyezéssel kapcsolatos problémák, a börtön vezetésével kapcsolatos problémák esetén. Kutatásukban azt találták, hogy a férfi fogvatartottak között elenyésző azok száma, akik érzelmi gondokkal a börtönben dolgozót keresnék meg, és erre a

köztük lévő függőségi/hatalmi viszony az elsődleges válasz. Gyakori jellemzőként jelent meg a kapcsolódás hiányára az örök leterheltsége, illetve egy alapvető reménytelenség érzés azzal kapcsolatosan, hogy az állomány valós segítséget tud nyújtani a felmerülő problémákban. Magyarázatként a kutatópáros három okot hoz föl:

- a fogvatartott korábbi segítségkérési kísérlete nem vezetett sikerre, ezért már nem is próbálkozik;
- a „mi” és „ők” kettéválasztott dichotómiája munkál a háttérben, mely nem a bizalmat erősíti a két csoport között;
- a fogvatartott megkapja máshonnan a kívánt támogatást, családtagtól, kint maradt barátoktól, vagy akár fogvatartott társtól, ezért nem szorul rá az állomány segítségére (Hobbs – Dear, 2000).

Bármi is az ok, az öngyilkosság-önsértés megelőzése és az állomány megítélése tekintetében kevésbé biztató, ha az elítéltek részéről inkább el-, mint odafordulás a jellemző gyakorlat. Hobbs és Dear fejlesztési javaslatokat is tesz: amennyiben az első pontot fogadjuk el magyarázatként, úgy az állomány képzése megoldás lehet ebben a kérdésben. Amennyiben a második pont a jellemzőbb, úgy a berendezkedés és a keretek megváltoztatása lenne az optimális irány. Amennyiben pedig a harmadik pont a legvalószínűbb lehetőség, úgy nincs is ok problémáról beszélni, amíg a fogvatartott, aki családi kapcsolatokkal nem rendelkezik, ha nehézséggel szembesül, mégis odafordul az öt őrzőkhöz (Hobbs – Dear, 2000).

Hozzánk közelebb álló kutatás, hiszen szlovén börtönökben készült Hacin és Mesko felmérése, melynek iránya és témaköre nagyon hasonló az előzőekben bemutatotthoz. A két szlovén kutató a legitim hatalom őrzőjeként számontartott börtönbéli állományról alkotott vélekedést kívánta feltárni, így a fogvatartottak körében készített felmérésükben rákérdeztek az igazságosság, a tisztelet, a kapcsolatok milyensége, a hatékonyság és az autoritásba vetett bizalom percepciójára. A kutatópáros azt találta, hogy a fogvatartottak általában a hatékonyság hiányát nem a velük dolgozó személyi állománynak, hanem a rendszernek tulajdonítják, ahol az ítéletet kiszabó bírák nincsenek tisztában (vagy nem hajlandóak tisztában lenni) a rájuk váró börtönártalmakkal. Ez a vélekedés abból a szempontból optimális, hogy az állománynak való engedelmisségnek önmagában nem tesz keresztbe, hacsak nem annyiban, hogy az állomány a rendszer „szócsöve”, szervezeti céljainak megtestesítője. Azonban alapvető elvárás az állomány részéről, amikor együttműködésre és engedelmisségre akarja bírni az elítélteket a konzisztens, egyenlő bánásmód, amely a kiszámítható keretek felállításával egyúttal a

stabilitást is hozza magával. Fontos elvárásként fogalmazódik meg az állomány felé a diszkriminációtól mentes, nem privilegizáló munkavégzés is (Hacin – Mesko, 2018).

A börtönben kötött kapcsolatokra is rákérdezett a szlovén kutatópáros, és arra jutottak, hogy az nem jellemző a fogvatartottak között (inkább kényszerként élik meg, hogy különböző emberekként egy külső szerv szabályrendszere szerint kell szoros közelségben együtt élniük), az állománnyal való kapcsolódás tekintetében azonban a Szlovéniában fogva tartott személyek körében sokkal pozitívabb vélekedés uralkodik, mint ahogy az az angolszász kutatás eredményei alapján láthatóvá vált. Tehát, általánosságban azt lehet mondani, hogy a körleten dolgozókkal a kapcsolat gyümölcsözőnek, jónak mondható, viszont a fogvatartottak többsége az egyéb állományi tagok felé, mint pszichológusok, szociális munkások vagy tanárok, sokkal kevesebb bizalmat táplál (Hacin – Mesko, 2018). Hasonló eredményre jutott a speciális foglalkoztatásúakkal kapcsolatban egy másik szlovén kutatás is (Petrovec – Mesko, 2006). Korábban utaltam Ben Crewe tanulmányaira, amelyekben a fent említett állományi kör a „papír és ceruza” hatalmát személyesíti meg a fogvatartotti réteg számára, ezért fenntartásokkal kezeltetnek az irányukban, tehát ez a hátrányos helyzet relatíve általánosnak is tekinthető (Crewe, 2007, 2011; Crewe – Hulley – Wright, 2016).

Egyes fogvatartottak a kölcsönösség fontosságára hívják fel a figyelmet: „Az egyéntől függ, hogy jön ki a dolgozókkal. [...] Kevés irányukban a tisztelet. Néha elgondolkodom, hogy kit is büntetnek valójában: bennünket, vagy a dolgozót?” – fogalmaz egy zárt intézeti nevelt, és hasonló vélekedés jelenik meg az alábbi idézetben is: „Ez az emberen múlik. Ha udvarias, tisztelettudó és normális vagy, akkor nem adsz okot rá, hogy problémád legyen bárkivel.” (Hacin – Mesko, 2018: 13). Összességében azt lehet mondani, hogy a folyamatos kapcsolódások azt idézik elő az elítéltekben, hogy bízzanak a velük foglalkozó személyi állományban és elismerjék annak képességeit és segíteni tudását.

A börtönkapcsolatok dialogikus jellegét emeli ki Bottoms és Tankebe is, ahol a kölcsönhatás a folyamatosan „kérő” hatalomgyakorlók (például börtön személyi állománya), és az ezekre folyamatosan reagáló hatalom alá vetettek (például a fogvatartotti állomány) között zajlik le. Ennek a kölcsönhatásnak elengedhetetlen eleme az, hogy az alárendelődő oldal elismerje a másik oldal legitimitását. Ennek fel- és elismerése előszobája annak, hogy a fogvatartottak pozitív érzéseket kezdjenek táplálni a velük foglalkozó személyi állomány irányában (Bottoms – Tankebe, 2012). Mesko és társai kutatásából kiderül, hogy azok a börtönök, ahol az állományi tagok nem rendelkeztek jól körülhatárolt börtön munkavállalói identitással (melynek alapja: elköteleződés a szervezet iránt, bizalom a munkatársak felé, autoritás tudatosítása,

elégedettség), a fogvatartottak pedig nem érezték a korrekt bánásmódot (amelynek alapja: egyenlő bánásmód érzékelése, a meghozott döntések érthető elmagyarázása és elfogadtatása, bizalom, nyitottság), kifejezetten gyengén teljesítettek ebben a dialogikus, interakciókon és együttműködésen alapuló feltételben. Tehát, az ideális együttműködés eléréséhez nemcsak a fogvatartottnak kell elhinnie az állomány morális felsőbbrendűségét és legitimitását, hanem az állománynak is el kell hinnie magáról, hogy jogszerű hatalomgyakorló a zárt intézet falai között, máskülönben nem alakulhat ki tiszteleten és bizalmon alapuló, hatékony munka (Mesko et al, 2017). Ezt a jelenséget a rendőri állomány tekintetében gyakran vizsgálták korábban is, ám a zárt intézeti kutatások ezen a területen ezidáig kevésbé keresték erre a magyarázatot.

5.3. A támogató személyi állomány és a határok felállításának lehetőségei

Akár segítőnek, támogatónak, akár kényszerítőnek, őrzőnek tekintjük a börtönmunkát, a határok felállítása és megtartása alapvetés a személyi állományi tagok és az elítéltek között. Fontossága minden képzésen alapvető elvárásként fogalmazódik meg a börtönben dolgozni vágyók felé. A nem megfelelő állomány-fogvatartott kapcsolódás munkahelyi káoszban csúcsosodhat ki, és itt nem kell a spektrum legvégére elmenni, ártatlannak tűnő kapcsolódások is felforgathatják a zárt intézetek egyébként rendezett mindennapjait (Worley – Tewksbury – Frantzen, 2010). Egyes kutatások szerint van egy bizonyos személyiségtípusú alkalmazott, aki kevésbé képes a határok megfelelő megtartására: ők többségében egyébként is élénkebb társasági életet élnek, ami mellett még így is tapasztalják a társaktól való elszakítottság, izoláltság érzését, vannak anyagi- és a munkával kapcsolatos problémáik, fenntartásaik (Allen – Bosta, 1981; Worley – Cheeseman, 2006).

Worley és társai kutatásukban feltárták ezeknek a kapcsolatoknak a lehetséges hátrányos következményeit, és arra jutottak, hogy egy négyoldalú „eredmény-négyszögben” lehet vizsgálni a határok be nem tartásának kimenetelét: nem csak a dolgozó és az elítélt közötti kapcsolatot gyöngíti meg, hanem a dolgozó-dolgozó, az elítélt-elítélt közti kapcsolatot, illetve magára az érintett állományi tagra is negatív fény vetülhet egy ilyen esemény következményeképpen. A kutatók szerint ezeknek az eseményeknek a megállítása többféle lehetőség adott, például precízebb felügyelet biztosítása, jobb munkafeltételek biztosítása és megalapozottabb kiválasztás (főiskolai végzettséghez kötött kiválasztás), a börtönkultúrához kapcsolódó változtatások foganatosítása (azonos nemű fogvatartott és állományi tag dolgozzon együtt) (Worley – Tewksbury – Frantzen, 2010). A határszegések okainak feltárása ennek az

írásnak nem célja, azonban arra mindenképpen érdemes reflektálni, hogy amikor az állományi tag nem egyformán bánt az alá rendelt fogvatartotti állománnyal, annak folyományaként többek között az intézményi rend felbomlása, az állományban megrendült bizalom, a dolgozók egymás közti megítélése/elfogadása kerül kockára, és ezek mindegyike gyengíti az együttműködésen alapuló zárt intézeti munka lehetőségeit.

Számos régebbi kutatás elsősorban arra fókuszál, hogy hogyan lehetséges megtartani a szigorú távolságot a fogvatartottak és a dolgozók között, holott alapvetően fontos lenne arról gondolkodni, hogy hogyan lehet az együttműködést, kooperációt elérni professzionális eszközökkel a két csoport között. Sykes megtette ezt klasszikus művében (Sykes, 1958), és manapság is vannak olyan kutatók, akik ebbe az irányba fordítják érdeklődésüket. Egy izraeli börtönökben felvett kutatás például arra hívja fel a figyelmet, hogy gyakran az oly mélynek ábrázolt szakadék dolgozók és elítéltek között nem is annyira mély, hiszen ez a két csoport sokkal gyakrabban osztozik azonos érdeklődésben, életeseményekben, értékekben, és – sajnos – a depriváció megélésében is, mint gondolnánk (Shapira – Navon, 1985).

Fontos elemként merül föl a kapcsolódást kutató vizsgálódásokban a példakép kérdése: képes-e a fogvatartott példaképként tekinteni adott állományi tagra, és ez milyen hatással van a közös munkára?¹² Akit a fogvatartottak példaképként tudnak kiemelni, ott egyértelműen a konzisztens, igazságos, bizalmi helyzetét bölcsen használó, egyfajta erkölcsi létbátorsággal bíró egyén képe rajzolódik ki, aki érzékenyen kezeli a kezébe rakott hatalmat. Pozitív percepció és kapcsolat előidézője lehet az is, ha a börtönőr nem csak a jog és a szabályok adta lehetőségekre támaszkodik egy-egy döntés meghozatalánál, hanem képes egy adott történésre adott választ rugalmasan és kreatívan, az egyéni értékítéletét alapul véve meghozni. Ez egyébként nemcsak igazságos hozzáállásának, hanem szakértelmének és kompetenciájának is bizonyítéka lehet. A fogvatartottaknak a kényszerítő jellegű hatalom ellen nincs alapvető kifogásuk akkor, ha azt az előljáró bölcsen, igazságosan, kiszámíthatóan használja (Harrison, 1992). Alison Liebling kutatásainak eredményeire támaszkodva kimondja, hogy az állomány viselkedése jelentősen megváltoztathatja a börtönbéli élet percepcióját: a „destruktívnak tekintett időszak” státusból azt elmozdíthatja a „túlélhető életesemény” megélési irányba. Éppen ezért a körleten szolgáló állomány sokkal fontosabb szerepet tölt be, mint eredetileg gondolnánk, tehát a fogvatartotti-állományi együttműködés milyensége sem elhanyagolható szempont a börtön nyugodt,

¹² Fontos kiegészítése ennek a kérdésnek, hogy értelmezhető-e a példakép jelensége az állományi tagok egymásról alkotott vélekedése esetén, illetve a vezetőknek a beosztottról alkotott képében, de ezt feltárni ennek az írásnak nem célja.

fegyelmezett működése szempontjából. Az állomány az, aki egyfajta mediátorként van jelen a fogvatartott és az ő szükségletei és lehetőségei között (Liebling, 2000).

Az állomány és a fogvatartottak közötti jó kapcsolat kiépítése során tisztában kell lenni a hatalmi viszonyokkal, melyek ezek mögött munkálnak. A jó kapcsolat tiszteletteljes, éber és a megfelelő határok közé szorított, amelyben az állományi tag képes a tekintélyét és befolyását hatékonyan kiaknázni, és azt nem feláldozni a zökkenőmentes kapcsolatok oltárán – ez mind a fogvatartottakat, mind pedig a kollégákat kérdezve abszolút elsődlegesként említett jellemzője a példaértékű munkatársnak/elöljárónak. A jó börtönőr úgy képes a rendet és a békét fenntartani, hogy azt nem erőszakkal teszi. Jó kapcsolatokat kiépíteni és azokat fenntartani úgy, hogy közben az egyéni különbségekre is figyelmet fordít. A jó börtönőr nem igenember, hanem döntéseiben és eljárásában konzisztens, rugalmas és képes a határokat tartani (Liebling – Price - Elliott, 1999; Liebling, 2000).

5.4. Érzelmek megélése

A fejezetcímet olvasva felmerülhet a kérdés, hogy érdemes-e nekünk az érzelmekkel foglalkozni? Az érzelmek fontosságával, ahogyan az a fogvatartottakat érinti, vagy akár a börtönben kutatókat érinti, sokkal több tanulmány foglalkozik, mint a börtönben dolgozó egyenruhás állomány nap, nap után megélt érzelmeivel, pedig a zárt intézetek szükségképpen „érzelmes” helyek. Fakadhat ez abból, amilyen élettörténetekkel, bűncselekményekkel, emberi sorsokkal találkozunk a bent lévő, de abból is, amilyen kihívásokat támaszt a börtönbéli megküzdés azokkal szemben, akik mögött becsukódik a kapu. Mint a legtöbb munkahely és szervezet esetében, a börtönnek is megvannak a maga sajátos szabályai, amelyek egyébként az érzelmek megélésére és mutatására is vonatkoznak. Véleményem szerint azért kell nekünk az érzelmekkel foglalkozni a börtön személyi állományának tekintetében, mert a fentiek ellenére, tehát, hogy a börtön maga egy érzelmekkel telített hely, mégis egyfajta távolságtartást, professzionális hűvösséget kíván meg a benne dolgozótól, és ennek a két ellentétes „hőmérsékletű” jelenségnek az egy helyen feltűnése megküzdési-stresszkezelési stratégiák csatasorba állítását kívánja meg a szakembertől.

Az érzelmeknek a börtön állományára gyakorolt hatásának vizsgálata tehát relatíve kevés tudományos kutatás középpontja, így viszonylag keveset is tudunk arról a lelki-mentális munkáról is, melyet azok a nők és férfiak végeznek, akik zárt intézeti munkára vállalkoznak. Pedig már maga Erving Goffman is felhívta a figyelmet a benyomáskezelés jelenségére, vagyis,

hogy milyen „szerepeket” vagyunk hajlandók eljátszani annak érdekében, hogy a rólunk kialakuló benyomást manipuláljuk (Goffman, 1959, 1967). Ezt alapul véve, a börtönmunkában az érzelmek manipulációja is folyamatos. Elaine Crawley egy hároméves periódusban végzett 6 börtönben etnográfiai vizsgálatot, hogy a fenti kérdéskört körbejárja, főleg azon a területen, hogy az állomány milyen óriási munkát végez abban, hogy a fogvatartottak érzelmi turbulenciáját kezelni tudják, miközben ők is érzelmileg hatása alá kerülnek egyes eseményeknek (mely megéléseket kimutatni nem mindig tanácsos), tehát az érzelmeik kezelésével kapcsolatos feladatok számukra is adóttak (Crawley, 2004). Azt azért fontos kiemelni, hogy az érzelmek kezelése nemcsak egyéni szinten (frusztráció, stressz, kiégés következményeket figyelembe véve), hanem szervezeti szinten is fontos.

Arra már Clemmer is utalt klasszikus írásában, hogy a börtönben egyfajta közösség van jelen (Clemmer, 1940), és ezt a véleményt Crawley is aláhúzza, amikor a börtön családi/családias karakterére mutat rá, melyben szükségképpen jelen van az intimitás¹³. Sykes kevésbé a családi jelleget domborítja ki, hanem a börtönnek a „kaszt-szerű” társadalmi tagozódás jellegét, melyben kétféle játékos jelenik meg: a fogvatartó és a fogvatartott. Alapvetően ebben a megközelítésben is benne van a miniatűr társadalom lehetősége (Sykes, 1958). Amíg a rendőri munkában a hivatásos egyén csak néhány pillanatig vagy óráig találkozhat egy bűnelkövetővel, addig a börtönben ez a találkozás sokkal elnyújtottabb, vagyis benne rejlik a kapcsolódás lehetősége. Természetesen a kapcsolódás lehet szimpátia vagy antipátia, elfogadás vagy elutasítás, megértés vagy undor is – ezek is mind érzelmi reakciók, melyek kezelése kihívásként nehezethet a dolgozó vállán. Az állomány arról számolt be Crawley megkérdezése nyomán, hogy a „már megszokott” fogvatartotti érzelmeket, mint például düh, egészen jól tudják kezelni, de amikor odafordulásra, gyengédségre van szükség a fogvatartott problémáinak orvosolásához, az egy számukra nehezen megugorható kihívás, hiszen az érzelmek kimutatásával jár együtt, és amúgy sem biztos, hogy minden esetben őszinte érzések állnának a gyengédség mögött (Crawley, 2004).

A megküzdési stratégiák közé tartozik a humor, elszemélytelenedő viselkedés és magatartás, azonban ebben különbség mutatkozik meg a férfi és női munkavállalók között, hiszen míg a férfiak egyébként is hajlamosak elkendőzni érzéseiket, addig a nők élnek azzal a készségükkel, hogy azokat képesek jobban kimutatni. Érdekes módon, a nehéz helyzetek megélését segíti az

¹³ Crawley szerint a családi karakterben benne vannak egyébként a háztartásban elvégzendő feladatokhoz hasonló feladatok is (például zárkatisztaság felügyelete), melyek azért némileg távolabb helyezkednek el a spektrumon a férfiasnak, macsónak kikiáltott börtönőri munkának tulajdonított feladatköröktől. Ez egyfajta szerepkonfliktusban is kicsúcsosodhat, hiszen a házimunka alapvetően nőies elfoglaltságnak tekintett a legtöbb kultúrában a mai napig.

egyenruha, hiszen ez a szimbólum magában hordozza a munka végzéséhez birtokolt kompetenciát, a cselekedetekben rejlő jogszerűséget mégoly idegen, zavarba ejtő helyzetekben is. Alapvető elvárásként fogalmazódik meg a börtön személyi állománya számára a hűvös, professzionális, távolságtartó attitűd, és számos kutató int arra írásában, hogy a munka során el kell felejteni a büntényt, és az emberrel kell dolgozni, ez pedig az érzelmek maszkolását, felülírását is jelentheti adott esetben (Liebling, 1993, 2013; DiLulio, 1987; Bottoms, 1999), azonban nehézséget jelenthet, hogy olyan egyénnel szemben kell bármilyen irányú érzelmi munkát végezni, akik általános értelemben nem, vagy nem feltétlenül érdemelnek érzelmi munkát (Crawley, 2004). Az érzelmek elrejtése egyébként arra is stratégia, hogy a börtönben dolgozó ne tűnjön gyenge láncszemnek, manipulálható egyénnek a fogvatartottak számára.

5.5. Egy jó nap

Az érzelmek létjogosultságának „feltárása” után feltehetjük a kérdést, hogy mitől tekinthető sikeresnek egy napja a börtönben dolgozónak? Ezt a kérdést magam is fontosnak tartottam kutatásom során feltárni, hogy mégis mi jelenti a sikerélményt, akár akkor, amikor a napokat tekintjük az értékelés alapjának, akár akkor, amikor a munka egészét elemezzük ki? A kérdéssel Bottoms és Liebling is foglalkoztak (Bottoms, 1999; Liebling – Price - Elliott, 1999). A legegyszerűbb válasz erre a kérdésre az, hogy akkor tekinthető sikeresnek egy nap, amikor minden békében és rendben lezajlik, a napi rutintevékenységek kipipálódnak, a fogvatartottak pedig a nap végén békésen pihennek a zárkájukban (Bottoms, 1999). Ám ugyanez lenne-e az, amit az állomány hosszútávon sikeresnek, vagy kielégítőnek él meg a munkájában? Erre kereste a választ Alison Liebling David Price-szal és Charles Elliotttal közös 1999-es kutatásában, amelyet egy magas biztonsági fokozatú zárt intézetben készítettek a börtön személyi állománya körében. Olyan kérdések mentén vizsgálta a témát a kutatócsoport, mint például, hogy milyen az a munkahelyi helyzet, amikor a legelégedettebb a megkérdezett, mi tekinthető a legoptimálisabb kapcsolatnak börtönőr és fogvatartott között, milyen volt a legjobb napja a munkában, emlékezzen vissza, amikor egy konfliktusos szituációt (fogvatartottal) megfelelően tudott megoldani (Liebling – Price - Elliott, 1999).

A válaszok hasonlóképpen alakultak, mint amit Bottoms is feltételezett ugyanebben az évben publikált írásában. Tehát, egy jó nap ismérve, amikor az konfliktusok és nagyobb incidensek nélkül telik el. Ez nem jelenti azt, hogy nem kell dolgozni, nincsenek feladatok, hanem hogy ezek a feladatok konfliktusoktól nem terhesek. Liebling „békefenntartónak” nevezi a börtön

személyi állományát e tanulmányában, és megjegyzi, hogy a dolgozók erejükön felül teljesítenek abban, hogy a békés együttélést megvalósítsák és fenntartsák, de valahogyan ez az erőfeszítésük nem annyira elismert, mint amennyire – a kutatónő szerint – azt elismerni kéne (Liebling – Price - Elliott, 1999). Több személyi állományi tag, a stratégiájukra rákérdezve, nem tudta pontosan megnevezni, hogy milyen tudásuk az, amitől adott esetben képesek egy helyzetet ideálisan megoldani, ezt a jelenséget Hay és Sparks a futballjátékos tehetségével hozza párhuzamba, aki csodálatos gólt lő a meccsen, de ha visszakérdeznének, hogy milyen tudatos elemek és számítások előzték meg a labda megfelelő irányba csavarását, erre nem tudna válaszolni (Hay – Sparks, 1991).

Érdekességgé vált meg a fenti kutatásban az a vélekedés, hogy egy nap nem csak attól lehet jó, hogy konfrontációktól mentesen telik el. Az egyik megkérdezett arról számolt be, hogy az egyik legjobb napja pont nem arról volt nevezetes, hogy békésen telt volna, ám az ügyek megoldásában bizonyítékot nyert az érintett őrről kompetenciája, tudása a munkájával kapcsolatban, és ez emelte mégis a jók sorába azt a napot, amely erre egyébként nem pályázhatott volna. Több megkérdezett vallott arról, hogy a munkájuk legszebb, legjobb része az, hogy emberekkel dolgoznak, hogy végső soron a munka, amit végeznek, csapatmunka, amiben elengedhetetlenek a kapcsolatok – tehát a kapcsolatok milyensége e kutatásban is felmerült, mint alapvető feltétele a jó munkavégzésnek. Az egyik őrről kiemelte, hogy munkájában elengedhetetlen, hogy minden esetben professzionális maradjon, ám azt nem feltétlenül gondolja hátrányosnak, ha a fogvatartott megismeri a másik (magánemberi) oldalának bizonyos részeit, mert úgy véli, hogy ezáltal egyes rabokban megértés születik az ember iránt. Az egyensúlyra kell ügyelni ebben a folyamatban (Liebling – Price - Elliott, 1999).

Liebling azt mondja, hogy a börtön természetéből kiindulva, az végső soron „kényszerít”, az elítéltek pedig „ellenállnak”, ez adja a munka komplexitását. A munkavégzés alatt azonban fontos a kölcsönös tisztelet, a kommunikáció, a határok megtartása, mely mellett megfér az emberség is megfelelő arányban. Amellett, hogy a munka, ahhoz, hogy sikeres legyen, megköveteli a munkavállalói integritást, fontos kiemelni, hogy a brit kutatás szerint, a megkérdezettek válaszai alapján, a munkavégzési stratégiákat a személyiség egyedisége köré kell formálni, és az egyéni sajátosságokat tudatosan használni kell a munkavégzés közben. A vizsgálódásból kiderült a visszajelzés fontossága is, mely nélkül a munkavállaló nem tud megerősödni börtön dolgozói identitásában, ami akadályozhatja integrációját (Liebling – Price - Elliott, 1999).

Az Oláh Attila által definiált pszichológiai immunrendszer abban segíti az egyént, hogy az őt érő stresszhatásokat a javára tudja fordítani. Hogyan lehetséges ez?

- A Megközelítő-Monitorozó Alrendszer felelős azért, hogy a világhoz való hozzáállásunk pozitív legyen, a nehéz helyzetekben is képesek legyünk meglátni a lehetőségeket. Ennek jellemzői a kontrollra való képesség, a kihívások keresésére való képesség, az optimizmus.
- Az Alkotó-Végrehajtó Alrendszer a személyiségnek az az egysége, amely képessé teszi az egyént arra, hogy a kihívásokat ne veszélyeztetésként, hanem lehetőségeként élje meg, illetve annak felismerése, hogy az egyén minden esetben képes a hozzáállásán változtatni, ha a körülményeken nem is feltétlenül. Ennek alkotóelemei például az alkotóképesség, a problémamegoldó készség, az énhatékonyság.
- Az Önregulációs Alrendszer, ahogyan a nevében is szerepel, az egyén önszabályozási képességével van összefüggésben, vagyis azzal a képességgel, amely szavatolja azt, hogy az egyén embert próbáló, nehéz stresszhelyzetekben képes az érzelmi-indulati kontrollt megtartani. Ehhez az alrendszerhez tartozik például a kitartás, az impulzivitás-vagy az érzelmi kontroll (Oláh, 2005).

A fenti alrendszereket alkalmazva a „jó nap” kontextusában elmondható, hogy az átkeretezni tudás képessége, a helyzetekkel szembeni lelki-mentális rugalmasság, a jó értelemben vett pozitív életszemlélet és optimizmus tud segíteni a kiégés megelőzésében, vagy lelassítani ezt a folyamatot.

5.6. Nemek szerinti különbségek a börtönmunka észlelésében

Mivel az elmúlt években nők is egyre növekvő számban vállalnak hivatásos munkát, ezért fontosnak tartottam egy rövid fejezetben arra is kitérni, hogy milyen nemek szerinti eltérések vannak a női munkavállalók elfogadottságában, megküzdésében, adaptálódásában. Egyáltalán, lehet-e különbségről beszélni?

A témával kapcsolatos eddigi kutatások az alábbi problématerületek köré épültek:

- helyt tudnak-e állni a női dolgozók a férfi börtönökben?
- milyen hatással van a női jelenlét a férfi fogvatartottakra, férfi jelenlét a női fogvatartottakra?

- a nem szokványos munkavállalói szerepben milyen akadályokkal kell a nőknek szembenéznük?

Nicolette Parisi nemektől függetlenül jelenti ki, hogy minden ellentétes nemű dolgozó adott börtönben bomlasztólag hathat a börtönbeli berendezkedésre, és ez félelemként fogalmazódik meg az ott dolgozóknak (Parisi, 1984). Ehhez képest, több kutatás arra a megállapításra jutott, hogy a női dolgozók elfogadottsága nem rossz a férfi fogvatartottak részéről, azonban az a férfi dolgozók részéről (Petersen, 1982; Jurik, 1985; Zupan, 1986; Fry - Glaser, 1987). Egyik kritika a nőkkel szemben a testi adottságokkal, testi erővel kapcsolatos íratlan szabályok be nem teljesítése volt, amely félelemmel töltötte el a kollégákat, hogy veszélyes helyzetben a nők nem tudnak hathatós segítséget nyújtani a zárt intézet falain belül (Jurik, 1985). Hasonló eredményre jutott Lawrence és Mahan kutatásukban, amiben arra keresték a választ, hogy milyen a nők elfogadása a börtönökben, illetve mennyiben érzik a női és férfi dolgozók azt, hogy a nők nagyobb veszélyben vannak a zárt intézeti munka közben. A kutatópáros eredményei azt mutatják, hogy az „öreg rókák” szkeptikusabbak és kevésbé elfogadók a női dolgozókkal szemben, mint fiatal társaik. Ezzel párhuzamosan sokkal több férfi dolgozó érzi úgy, hogy a nők veszélyben vannak munkavégzés közben, mint amennyire veszélyesnek a nők látják a saját munkájukat. Ezzel a felfogással párhuzamosan, magas biztonsági fokozatú intézetekben a kutatás idejében csak elenyésző számban lehetett női dolgozóval találkozni (Lawrence – Mahan, 1998). Habár, egyes kutatási eredmények szerint a nők bizonyos erőszakos események szétosztásában sokkal hatékonyabbnak bizonyultak az erőszakmentes eszközeik használatával. Bizonyos tekintetben a nők a férfiak komplementerjének tekinthetők, pont az ellentétes módszertani tárház alkalmazása kapcsán. A nők azok, akik a szervezetet élhetővé, emberségesebbé teszik, egyes kutatói vélekedések szerint (Kissel – Katsampes, 1980; Zimmer, 1986). Más felfogások szerint a nők nemcsak eltérő kvalitásaikkal színesítik a börtönéletet és -munkát, hanem alapvetően a fogvatartottak más irányú igényeit veszik észre és elégítik ki. Így az érzelmi sivárságot jobban pótolják, a nem annyira praktikus, hanem inkább emberközeli igények észlelésében jók, és sokkal intuitívabbak férfi társaiknál (Zupan, 1986).

A nők elfogadottsága abban az időben lépett jobban előtérbe, amikor egyre hangsúlyosabbá kezdtek válni a tanácsadással, kommunikációval kapcsolatos, kezelés-alapú zárt intézeti módszerek. Ezeket a mai társadalmunkban javarészt „női” talentumoknak gondoljuk, tehát a nők felvétele ezt a kezelés-alapú megközelítést hivatott erősíteni. Nancy Juriknak egy férfi-női különbségek feltárására irányuló kutatásában az egyik megkérdezett felhívja a figyelmet arra, hogy nem szerencsés egyszerre, egy emberként biztonsági (őrzéssel kapcsolatos) és

reintegrációs (kezelés/szolgáltatás orientációjú) tevékenységeket végezni, hanem ezeknek élesen el kell különülniük egymástól (Jurik, 1985).

A nők jelenlétével kapcsolatban felmerül az a különlegesnek számító nézőpont, hogy azért szerencsés a női dolgozók jelenléte a férfi börtönökben, mert talán jó irányba képesek formálni a férfi fogvatartottak nőkről alkotott vélekedését, arra „bátorítva” őket, hogy vizsgálják felül az addigi berögződéseiket a nőkkel, a női szerepekkel kapcsolatosan, így hosszútávon társadalmi változás is elindulhat e munka nyomán (Petersen, 1982). A női dolgozók jelenléte ezen kívül arra is emlékezteti a fogvatartottakat, hogy milyen az, amikor valaki kedves, gyengéd, emberi velük szemben, hiszen ezeknek az érzéseknek a kimutatása a férfiak esetében részben szabályozott. A női személyi állományi tagok megnyugtatók és kedvesek, megértők, és nem agresszívak, tehát alapvetően jelenlétük sokkal inkább elfogadott és jutalmazó a férfi börtönökben is, mint azt eredetileg gondolnánk (Crewe, 2006).

A férfiak női fogvatartottak közötti elfogadását sokkal kevesebb kutatás vizsgálta. Linda Zupan hangsúlyozza azt, hogy a férfi dolgozóknak a női börtönökben történő jelenléte azért lehet problematikus, mert különösen intim helyzetekben kell például ellenőrzéseket végezniük. A kutató ezért mindenekelőtt javasolja az azonos nemű dolgozók alkalmazását is, hogy ne sérüljön az intimitás/magánélet biztosításának kitétele a zárt intézetekben, illetve ne érezzék a női fogvatartottak azt, hogy érzelmileg vagy fizikailag ki vannak téve a személyi állományi munkabeosztásnak. Alapvetően azonban kizárólag ezen a területen merült fel kifogás a férfi dolgozókkal szemben, mert Zupan kutatása szerint a női fogvatartottak szakmailag könnyebben fogadják el a férfi dolgozókat, mint a nőket – Zupan szerint ez egybeesik a sztereotipikus meggyőződéssel, hogy a férfiak alkalmasabbak erre a munkára –, jobban engedelmeskednek a férfidominanciának, illetve kevesebb „kedvencelés” tapasztalnak a részükről. Azonban a lelki gondokat még ilyen percepciók mellett is szívesebben osztják meg női személyi állományi taggal a női fogvatartottak is, mint a férfiakkal, tehát ismételten felmerül az eltérő kompetencia-készlet, melyeket eltérő területeken lehet hasznosítani a két nem esetében (Zupan, 1992).

Liebling szerint a fogvatartottak egymás közti és az állománnyal kötött kapcsolatait jelentik a börtön „lüktető szívét”, mely folyamatosan pumpál, folyamatosan változik, de az erejét és működését adja az intézetnek (Liebling, 2004). Nagyon alapvető, sőt, már-már banális örök igazság rejlik a „bánj úgy másokkal, ahogy szeretnéd, hogy veled bánjanak” mondatban, és a fenti kutatási eredmények alapján a zárt intézetek világára fokozottan alkalmazható, hiszen megalapozza azt az együttműködési hajlandóságot és tiszteletet, mely a központi eleme egy pozitív atmoszférájú közegnek és egy folyamatosan fejlődő szervezetnek is (Taxman – Gordon,

2009). Abban a pillanatban, hogy a fogvatartott az állománnyal kialakított kapcsolatában felismeri a korrektséget és igazságosságot, a rendszert is ezekkel a jellemzőkkel fogja azonosítani. A fogvatartotti engedelmesség és kezelhetőség éppen az ezekből a kapcsolatokról születő meggyőződéseken alapulhat, amikor a fogvatartott elismeri a legitim hatalmat a vele foglalkozó állomány kezében, és bízik annak igazságosságában is. Hosszútávon pedig mindez nem csak a fogvatartotti engedelmséget eredményezheti, hanem az állományban a saját legitimitásának elfogadását is (Liebling, 2011).

5.7. Stressz és kiégés, és annak értelmezési lehetőségei

A börtönszakirodalmak java a fogvatartott megküzdését, adaptálódását, helyzetét veszi górcső alá. A dolgozókkal többségében inkább abból a szemszögből foglalkoztak, hogy hogyan kapcsolódnak a fogvatartotthoz, hogyan kezelik a velük felmerült problémákat. Ezt az űrt igyekezett betölteni Cullen és társainak 1985-ös kutatása, melyben a zárt intézeti dolgozókat érintő stresszfaktorokat és megküzdési stratégiákat igyekeztek feltárni. Az általuk listázott stresszorok között szerepel a munkában betöltött szereppel kapcsolatos konfliktusok, vagyis, hogy a feladat a rend és a biztonság fenntartása, ám sokszor nem tisztázott, hogy bizonyos feladatokat milyen eszköztárral, infrastruktúrával kell elvégezni. Szintén stresszor a munka veszélyessége, az áldozattá válás lehetősége a zárt intézetben. A munkavégzésben nehézséget jelent a biztonsági fokozat is: a magas biztonsági fokozatú intézetek nagyobb stresszt jelentenek a munkavállalók számára (Cullen et al, 1985).

Egy kanadai kutatás a fentihez hasonlókat támasztja alá, szerinte a börtönben a kifejezetten stresszesnek számító szituációk a következők:

- túlzottan bürokratizált berendezkedés (63%)
- nem jó kapcsolat a munkatársakkal (37%)
- nem jó kapcsolat a vezetőkkel (34%)
- veszélyes munka 30%
- nem kellemes, vagy akár unalmas tevékenységek (18%), (Breen, 1986).

Egy másik, a fentihez kapcsolódó vizsgálat azonban azt mutatja ki, hogy a börtönben dolgozók képesek megfelelően és rugalmasan kezelni ezeket a stresszforrásokat (Hughes – Zamble, 1993).

A külföldi szakirodalomban Carlson és társai 2003-ban megjelent cikkükben foglalkoztak a stressz és kiégés veszélyeivel a börtön falain belül. Megállapították, hogy a stressz és a kiégés két összekapcsolódó, ám egymástól mégis jól elkülönülő fogalmak. A stressz – nem túlzó mennyiségben – a mindennapi élet által támasztott követelményekhez való adaptálódáshoz szükséges. A kiégés viszont a stresszre adott olyan viselkedéses válasz, mely bénítólag hat, és nem utolsó sorban költséges az emberi erőforrásokkal dolgozó szervezetek – így a börtönök – számára. Ugyanis, a kiégéssel küzdő egyén idővel képtelen valóban törődni, és elköteleződni azokkal az emberekkel, akikkel dolgozik (Carlson – Anson – Thomas, 2003).

A megküzdéssel kapcsolatban elmondható, hogy a társas támogatás, az egyéni megküzdési erőforrások, az oktatás biztosítása (melynek nyomán egyre professzionálisabb egyének kerülnek a munkába), a zárt intézetekkel kapcsolatban szerzett korábbi tapasztalat azok, amelyek hatékony stratégiákká lépnek elő (Cullen et al, 1985). Habár Jurik és társai azt mondják, hogy az oktatás nem feltétlenül jobbítja a stressz megélését, hiszen egy képzett őr akár kirekesztettséget is megélhet a börtönben (Cullen szerint erre kevés az esély) (Jurik et al, 1985). Egy svéd kutatás szerint a cél a szervezet emberarcúsítása lenne, és életükben és mindennapjaikban különleges helyet foglal el a bátorítás és visszajelzés, dicséret iránti igény. Tehát egyértelműen kirajzolódik a támogatás iránti igény, azonban nem kizárólag vezetői „felelősség” a stressz és kiégés elkerülése. Hozzájárul ehhez az egyértelműen kijelölt munkaterület, szervezeti cél (Harenstam – Palm – Theorell, 1988).

Több nemzetközi kutatás is foglalkozott a kiválasztás-beválás kérdéskörével, azt latolgatva, milyen profilú egyénből válik a legjobb büntetés-végrehajtási dolgozó. Egy 1987-es tanulmányban Jurik és Winn azt vizsgálták, hogy minek tudható be a börtön személyi állományának instabilitása. A szervezetnél hosszabb távon maradók sajátosságait (háttérüket és személyiségüket tekintve) csoportosítva kialakul egy kompetenciaterkép a megfelelő büntetés-végrehajtási dolgozóról. Faji, nemi és előképzettséggel kapcsolatos faktorok vizsgálatakor egyes kutatások kimutatták, hogy a női dolgozók kevésbé kitartóak (Feinman, 1980), kisebb a stressztűrő képességük a férfias és hierarchizált rendszerben. Habár, egy másik kutatás, melyben kifejezetten nők hasonló irányú kompetenciáit vizsgálták a kutatók, azzal az eredménnyel zárult, hogy a nemi hovatartozás nem jelzője az érzelmi kimerültségnek. Sőt, ebből a vizsgálatból – melyet két amerikai büntetés-végrehajtási intézetben végeztek, 227 börtönőri és tiszti állomány 46 női dolgozójával – kiderült, hogy a nők esetében a megfelelési kényszer nagyobb, és mert sokkal nagyobb bennük a teljesítés és megfelelés iránti igény, kevésbé, vagy legfeljebb ugyanannyira vannak kitéve az érzelmi kimerültségnek, a stressznek,

a kiégés veszélyének, mint férfi társaik. Szintén ez a vizsgálat mutatta ki, hogy az előzetesen sorkatonai szolgálatot teljesítő, vagy kiképzésben részesülő egyéneket is kevésbé érinti a kiégés vagy a stressz. A nemi hovatartozásnál sokkal inkább jelzője a gyorsabb kiégésnek a kor: az idősebb tisztek ritkábban érezték az elszemélytelenedés hatását, mint fiatalabb társaik (Carlson – Anson – Thomas, 2003). Jurik és Winn szerint a pályaelhagyásnak eredője lehet még a megfelelő munkafeltételek hiánya, és az általuk vizsgált állomány körében a pályaelhagyók nagyobb eséllyel tartoztak valamilyen etnikai kisebbséghez, mint a pályán megmaradók (Jurik – Winn, 1987).

Nem dolgozói, de fogvatartotti részről a saját kutatásomból is kiderült, hogy azok a fogvatartottak, akik valamilyen módon már találkoztak a szigorú szabályozók mentén szervezett élettel, munkával, a hierarchikus berendezkedéssel (például voltak sorkatonák, vagy hivatásos szerv dolgozói voltak korábban), vagy van tapasztalatuk zárt intézeti nevelésről (gyermekotthonban nevelkedtek, javítóintézetben voltak), azok sokkal jobban megküzdöttek a börtönadaptáció adta kihívásokkal, mint azok a társaik, akiknek ezek a jelenségek teljességgel ismeretlenek.

Látható, hogy a kompetencia, a kiválasztás-beválás és a stressztűrő képesség vizsgálata – melyek, véleményem szerint, szorosan összefüggnek a motiváltság és motiválni képesség meglétével – nem kevésbé komplex és fontos témakörök, mint a korábbi fejezetrészekben bemutatott jelenségek. Ahhoz, hogy a fogvatartott motiválása, ha a büntetési tétel lehetővé teszi, akkor a reintegrációra történő sikeres felkészítés, de legalább a konstruktív életvezetés lehetőségének a fogvatartottba történő táplálása megtörténhessen, elengedhetetlen, hogy az elítéltekkel foglalkozó tiszti állomány rátermettségével, készségeinek csoportosításával, és ezeken keresztül lelki egészségével is foglalkozzunk.

5.8. Stressz és kiégés a hazai büntetés-végrehajtási szakirodalom alapján

Az egyik legnagyobb nehézséget a büntetés-végrehajtási munka végzésében az jelenti, hogy amíg az egyre gyorsuló világ óriási hatással van a bekerülő börtönpopulációra (devianciák, kábítószer-abúzus nyomán jelentkező magatartásbeli problémák), addig a börtön kontextusa – szervezeti, mentális értelemben és akár az állomány lelki/gyakorlati felkészítettségében is – csak sokkal lassabban változik (Menning, 1992; Balázs, 1995). Lehoczki és Szucsáki szerint a másik nagy kihívás az, hogy a siker láthatatlan (tudniillik, ha a fogvatartott kikerülése után nem kerül vissza az intézetbe, azaz kikerül a dolgozók horizontjáról), azonban a kudarc ezzel

szemben látható és mindig jelen van (például a körleten dolgozóknak azon erőfeszítésében, hogy a rendkívüli események jelentette kudarcot elkerüljék) (Lehoczki – Szucsáki, 2017). A korábban a fejezetben bemutatott, nemzetközi szakirodalomból vett vélekedések ezekkel egybecsengnek.

A konfliktusos helyzetekben helyet kap a bent felöltött szerep és a magánemberi szerep közötti különbségek nyomán megélt konfliktus ugyanúgy, mint a hierarchizált rendszerben történő működés és a titkosság is. A vertikális berendezkedés a csapatban végzett munkára is hatással van, Kormosói szerint a horizontális szerveződésben valósulhat meg inkább a csapatban munkálkodás (Kormosói, 2000). Menning vélekedése szerint az egyik legstresszesebb munkakör a körleten dolgozóé, hiszen ő az, aki a szervezetet a fogvatartott számára megjeleníti, az általa kijelölt utat az elítéltnak kommunikálja. Mindemellett ezek az emberek viszonylag ingerszegény munkakörnyezetben is töltik mindennapjaikat, ami egy mozgalmasabb élethez szokott, kreatív, tettekre kész, vagy akár új ember számára a frusztrációk melegágya is lehet (Menning, 1992). Ugyanerre az ingerszegénységre hívja fel a figyelmet Kovács Ferenc, aki szerint a hétköznapiak egyformasága kiemelt mennyiségű motiváltságot kíván meg a börtönben dolgozótól, ám gyakran a vezetői ösztönzési eszköztár nem képes megfelelően buzdítani, lelkesíteni a dolgozót, ha motiváltsága alábbhagy. Ha azt vesszük alapul, hogy minden egyén arra törekszik a munkájában, hogy a tőle telhető legtöbbet hozza ki abból és magából, és törekedjen beteljesíteni az önmegvalósítás szükségletét, vagy az autonómia, a függetlenség szükségletét – amelyek szintén a motiváció-motiváltság alapjainak tekinthetők – akkor beláthatjuk, hogy a hierarchizált, rendkívül szabályozott rendszer nem feltétlenül kedvez a kreatív elmének, így az önmegvalósítási szükséglet is beteljesítetlen maradhat, az önmagától generált motiváltság alábbhagyhat (Kormosói, 2000).

Ugyanígy fenyegetésnek éli meg Kovács azt, hogy a büntetés-végrehajtási dolgozóknak ugyanazokat a börtönártalmakat és megfosztottságot kell megélniük, mint a fogvatartottaknak. Nehézséget jelent a fogvatartottal való esetleges együttérzés kezelése, és a leterheltség is (Kovács, 1992). Ezzel párhuzamosan azonban megjelenik az a nézet is, hogy a büntetés-végrehajtási dolgozónak olyan emberekkel kell együtt dolgozni, akiket a társadalom kivetett magából, és ez nemcsak belső, de külső feszültségekben is kicsúcsosodhat (Whitehead – Lindquist, 1986; Biró, 2009), tehát nem kizárólag az érzelmi bevonódás és a szükségszerű határok felállítása jelenthet kihívást a dolgozó számára. Stresszforrás a munka el nem ismertsége és láthatatlansága, amelyben a büntetés-végrehajtásban dolgozó kevésbé képes megélni a munkája elismertségét vagy akár hasznosságát, a rendőrökhöz képest ők nem a

biztonság letéteményeseként jelennek meg a nagyközönség szeme előtt, csupán azért felelnek, hogy „ajtót nyissanak és csukjanak”, munkájuk komplexitása nem transzparens (Kormosói, 2000).

A Budapesti Fegyház és Börtönben végezte el kutatását 2009-ben Biró Mónika, melynek fókuszában a stressz és kiégés kondíciói és megjelenési formái voltak. Biró felhívja a figyelmet arra, hogy egy ilyen nagy szervezetben, melyben ennyi ember ilyen szervezettségben (és olykor egymástól függetlenül) dolgozik, gyakran megoldhatatlan a csapatmunka, és veszélyeztet az elidegenedés. Habár a csapatmunka fontosságára és előnyeire számos nemzetközi szakirodalom is rámutat. Biró véleménye szerint 10-15 fős csoportokban valósulhatna meg együttműködésen alapuló munkavégzés, ahol a beosztott nincs olyan távolságban a vezetőjétől, ezért a vezető-beosztott kapcsolatot nem feltétlenül a formális keretrendszer definiálja. Biró szerint, ha a munkatársak nem látnak rá egymás munkájára, akkor a saját munkájuk fontosságának észlelése is sérül, ami befolyásolhatja motivációjukat. Ebből a kutatásból, a korábbiaktól eltérően, az nyert bizonyítást, hogy a munka elismertségének megléte vagy hiánya nem hat stresszorként a munkavállaló állomány életében. Ahogyan az sem bizonyul stresszforrásnak, hogy szigorúan meg kell húzniuk a határokat a fogvatartott és saját maguk között: mivel a szervezet ezt írja elő, ők ebben az előírásban képesek definiálni magukat, és nem kérdőjelezzik meg, hogy lehetne, kellene-e másként. Ugyanígy a szervezeti berendezkedésből származó ellentéteket, mivel ezeket szintén nem kérdőjelezzik meg, a dolgozók könnyen elfogadják, a szubjektív megítélésből származó különbségtételeket (például vezetői hozzáállás, ösztönzési lehetőségek elmaradása vagy differenciálása) azonban már nehezebben élik meg (Biró, 2009).

Lehoczki és Szucsáki a fentihez hasonló stressz és kiégés vizsgálatot végzett el 558 büntetés-végrehajtási dolgozó körében, csak 8 évvel később, 2017-ben. Vizsgálatukból kiderül, hogy a bv-ben dolgozók esetében a stressz és kiégés mutatók nem rosszabbak például az oktatásban dolgozókéknál, ám felteszik a kérdést, hogy nem lehet-e ennek magyarázata az, hogy a büntetés-végrehajtási dolgozók esetében a kiégés már inkább pszichoszomatikus betegségek képében jelenik meg, ami a kiégés végső fázisának tekinthető? Vizsgálatukból az is kiderült, hogy a fogvatartottakkal végzett munka semleges vagy akár negatív volta a stressz megélésére jó hatással van, ám az elszemélytelenedés mégis stresszorként hat az állományra, mert ha távolodnak a „kliensektől”, azzal nem tudják a teljesítményüket sem sikerként vagy pozitívként megélni, ami az érzelmi kimerülés melegágya is. Biróéhoz hasonló eredményeket kapott a kutatópáros a fogvatartottal való kapcsolódás és munka, illetve a sikerélmény láthatatlanságának jellegében is, ahol az első nem jelenik meg az elsődleges stresszforrások

között, míg a második jelentősen „hozzásegíti” a dolgozókat az érzelmi kiüresedés, majd kiégés fázisához (Lehoczki – Szucsáki, 2017).

A megoldást Balázs István egyrészt az állomány képzésében látja, ahogyan erre számos külföldi gondolkodó is rámutatott, és ezt ő különösen a frontvonalban dolgozó állományra érti (Balázs, 1995), ám Biró Mónika hozzáteszi a vezetői réteg folyamatos képzésének a fontosságát is (Biró, 2009). Hasonlóan vélekedik a képzésről Lehoczki és Szucsáki is, akik kutatásából kiderül, hogy a magasabb végzettség pozitívabb látásmóddal, a munkával kapcsolatos attitűdökkel jár együtt (Lehoczki – Szucsáki, 2017). Azonban a különféle, mentálhigiénés célzatú csoportfoglalkozásoknak is fontos szerepet kell biztosítani, ahol biztonságos közegben felszínre kerülhetnek az egyéneket érintő konfliktusok (külsők és belsők egyaránt), fejleszthető az önismeret, így hosszútávon a stresszhelyzetek kezelése is hatékonyabbá válik (Balázs, 1995). A probléma megoldása nem annak elfojtása, hanem inkább explicitté tétele, kibeszélése, kezelése (Kormosói, 2000).

„[...] nemzetközi tapasztalatok mutatják, hogy a szakszerűen végzett csoportmunka nem rontja, hanem kifejezetten javítja a hierarchikus szervezetek működését a bizalmi légkör, az emberarcúság segítségével. Éppen ezért az állomány és a fogvatartottak körében végzett csoport-mentálhigiénés munkáról nem lehet lemondani.” (Balázs, 1995: 41).

Biró Mónika ehhez hozzáteszi, hogy fontos lenne az állománynak a döntéshozatalba történő meghívása, a rendszeres szupervízió, illetve a szervezeti célok tisztázása is. Biró is felhívja a figyelmet a csapatmunka erősítésére, és a stresszforrások kibeszélési lehetőségeire (Biró, 2009).

Habár a stressz nem feltétlenül és kizárólag rossz előjelű vagy lefutású lehet, azonban amikor már kiégésről beszélünk, az, ha kezeletlen marad, nemcsak testileg, de lelkileg és munkavégzésében is akadályozza a munkavállalót a teljesértékű életben: a dolgozó apatikussá válhat az őt érő hatások, a vele dolgozó, vagy klienseiként szereplő egyénekekkel szemben, izolálódhat tőlük (Garland, 2004).

A börtönben dolgozók képzésére és kiválasztására tehát nagyon nagy hangsúlyt kellene fektetni: a szükséges kompetenciák meghatározásával, a kiválasztás finomításával, a beválás vizsgálatával (Garami, 1999; Boros – Csetneky, 2002). Garami Lajos szerint az elítéltek kinti kapcsolatainak halványulásával a börtön személyi állománya veszi át a kapcsolatok szerepét (Garami, 1999). De ha idáig nem is „jut el” minden fogvatartott, a körleten dolgozó állomány (felügyelők, reintegrációs és biztonsági tisztek) mindenféleképpen egyfajta aranyzsinórt jelent

a külső és belső világ között, hiszen ők szervezik a kapcsolattartásokat, intézik és segítik a kommunikációt, rajtuk múlik számos engedmény vagy szigorítás foganatosítása. Szerepük tehát nemcsak sokrétű, de igen nehéz is, ezért erre a munkára történő megfelelő felkészítés elengedhetetlen.

Forgács Juditnak a reintegrációs tisztek rendészeti képzésével kapcsolatos kutatásának tanúsága szerint a szakmai kompetenciák elsajátítása során és a mutatott szakmai magabiztossághoz elengedhetetlen a megfelelő képzési rendszer biztosítása. Egy jó képzés nemcsak az egyén tudását és készségeit növeli és biztosítja, de figyelemmel van szakmai szocializációjára, és hosszútávon az egyén szervezet iránti elköteleződésére is hatással van. Forgács elsősorban a rendészeti felsőfokú képzés berendezkedésére, az elmúlt 45 évben mutatott változási irányaira és felelősségére hívja fel a figyelmet, amelyben a korábban hangsúlyosabb jogi és biztonsággal kapcsolatos tárgyak mellett egyre nagyobb számban jelenik meg a gyakorlati ismeretek promotálása, illetve a humán tudományokkal kapcsolatos tudás megismertetése a jövőbeli büntetés-végrehajtási tisztek képzési rendszerében. Ugyanakkor a felsőfokú képzés esetében szükséges a biztonsági és a reintegrációs specializáció utolsó évben történő szétválása, melyben mindkét szakirányra specializálódó hallgatói állomány mélyebb, szakirány-specifikusabb ismeretek elsajátítására tehet szert (Forgács, 2020).

A büntetés-végrehajtási munkakörök pszichológiai alkalmassági vizsgálatának követelményrendszere szerint a büntetés-végrehajtásban dolgozni vágyó pályázók a legkülönbébb végzettséggel és érdeklődéssel rendelkeznek. A különféle kompetenciavizsgálatok megmutatták, hogy a motiváció megléte is szükséges a munkakör megfelelő elvégzéséhez (Molnár, 1999; BVOP, 2009).

Fibiné Babos Barbara tanulmányából kiderül, hogy a közszolgálati alapkompentenciák (Malét-Szabó et al, 2018) közül az érzelmi intelligencia és a pszichés terhelhetőség két olyan alapvető kompetencia, mely a büntetés-végrehajtási dolgozók esetében különös fontosságúnak tekinthető a megküzdés, a reziliencia szempontjából. A munka speciális jellege (bezártság, szabadságuktól megfosztott, olykor szocializációs folyamataikat tekintve erősen hiányos egyénekkal történő munkavégzés, a biztonsági rendszer hatékony működtetése amellet, hogy a reintegrációs célok is érvényesüljenek) nagy kihívások elé állítja a büntetés-végrehajtásban dolgozót. A pszichés terhelhetőség alapkompentenciába tartoznak mindazok a készségek, melyek az egyén munka- és teherbírásával, stressztűrő képességével, az eltérő helyzetekhez és kihívásokhoz történő rugalmas alkalmazkodásával hozhatók összefüggésbe. Az érzelmi intelligencia, mint közszolgálati alapkompentencia pedig az egyén személyes és társas

kompetenciáinak hatékony alkalmazását, az önmagára figyelést jelenti, mely lehetővé teszi az egyén számára, hogy hatékonyan térképezze fel saját és mások lelkiállapotát, azok egymásra hatását megértse és kezelje, indulatait ismerje és a kontroll képességét magáénak tudja. Ha ezekkel a kompetenciákkal nagymértékben bír a büntetés-végrehajtásban dolgozó, az jelentősen segítheti reziliens viselkedését, stresszel való megküzdését, mindennapi munkavégzését (Fibiné Babos, 2020).

Ezen kívül kifejezetten fontos az együttműködésen alapuló munkavégzés, a munka átlátható jellege. Lehoczki és Szucsáki szavaival élve: „Minél kiegyensúlyozottabb az állomány, annál hatékonyabbá, eredményesebbé válik a munkavégzés” (Lehoczki – Szucsáki, 2017: 59). A fenti fejezetből láthatjuk, hogy ennek a harmóniának számos eleme és feltétele van, mely a büntetés-végrehajtási munka komplexitását is bizonyítja.

5.9. Összegzés és fejezetzáró gondolatok

Az értekezésem másik pillérje a személyi állományt érő hatások a büntetés-végrehajtási intézetekben, illetve a fogvatartottak és az állomány együttműködésében rejlő lehetőségek feltárása és azonosítása. Ezért ezt a fejezetet ezeknek a témáknak szántam. Az eddigi fejezetek felépítéséhez hasonlóan ebben a fejezetben is először a rendelkezésre álló nemzetközi szakirodalmat tekintettem át, majd a fejezet végén az eddigi hazai kutatási irányokat is megvizsgáltam. A személyi állománnyal kapcsolatos vélekedések, percepciók azonosításával kezdtem a fejezetrészt, ezt követően pedig reflektáltam az állomány, mint a hatalom megtestesítője, illetve az állomány, mint támogató megjelenésére. Hogyan lehetséges a hiteles dolgozó felfestése a büntetés-végrehajtás horizontjára, ha szerepe mindvégig magában hordozza ezt a kettősséget? A határok szabásának lehetőségeire és az érzelmek tompításának-távolításának fontosságára is reflektáltam ebben a fejezetrészben. A munkavégzési sajátosságok feltérképezése érdekében megvizsgáltam a nemi különbségeket és specifikumokat, ahogyan ezek a rendelkezésre álló szakirodalomban megjelennek, illetve a stressz és kiegész jelenségét is körüljártam.

6. Módszertani dilemmák rendészetben és a büntetés-végrehajtásban végzett kutatásokban¹⁴¹⁵

Párhuzamosan azzal, hogy a rendészettudományok a tudományos érdeklődés fókuszába kerültek, számos olyan dilemma merült fel a rendészeti szervek körüli vizsgálódásokkal kapcsolatban, amelyeket a témát kutatni vágyók nem téveszthetnek szem elől. Egyrészt, mivel – nagyon leegyszerűsítetten fogalmazva – „rejtőzködő” természetű intézményekről van szó, a kutatások valamilyen módon való elvégzése, az eredmények értelmezése és publikálása eleve egy sor kihívást rejt magában, és akkor még nem beszéltünk az esetlegesen előforduló érzékeny témakörökről, fejlesztési javaslatok megfogalmazásáról, a sérülékeny csoportok kutatásáról. Az alábbi fejezetekben körbejárom annak kérdéskörét, hogy a rendészettudományos érdeklődés – különösen a magatartástudományi oldalú –, és külön reflektálva a zárt intézetben elvégzett kutatásokra, milyen dilemmákat, nehézségeket, ugyanakkor lehetőségeket rejt magában.

6.1. Rendészettudományi kutatások

Elsőként adódik a kérdés, hogy a tudományok rendszerében hol foglal helyet a rendészettudomány? Elfér-e a társadalomtudományok között sajátos módszertanával, vagy esetleg jogtudományos vagy szociológiai megközelítéseket érdemes az esetében alkalmazni? Módszertanának meghatározásakor vagy az arról való diskurzus elindításakor fontos kérdésfelvetés, hogy elméleti vagy gyakorlati tudományról beszélünk-e, tudja-e hasznosítani a szervezet – és milyen módon – az elméleti kutatási eredmények summázatát? Finszter Géza a hivatásos munka „megismerhetetlenségére” hívja fel a figyelmet. Egyrészt problémát jelent a munka részleges titkossága, a jogi keretrendszer adta szabályozások (például a személyiségi jogok védelmének fontossága), a gyakorlati munka nem ismétlődő jellege (vagyis annak ténye, hogy az egyes intézkedések, helyzetek szinte soha nem egyformák, ezért szabályszerűséget felfedezni bennük meglehetősen nehéz). Tehát hiába is próbálna a kriminológia vagy a szociológia a saját módszereivel elméleteket alkotni a terület működésével kapcsolatban, ez meglehetősen sok kihívással terhelt feladat. E fenti jelenségek miatt alakulhatott ki az a

¹⁴ A fejezet Fekete Márta (2020): Módszertani dilemmák a rendészeti képzést támogató kutatásokban. In: Hegedűs (szerk): *Magatartástudományi kutatások a rendészeti képzés megújítása érdekében*. Budapest: Nemzeti Közszerzői Egyetem tanulmány bővített verziója.

¹⁵ A fejezet második fele Fekete Márta (2021): Dilemmák, nehézségek, lehetőségek a börtönkutatásban. *Neveléstudomány: Oktatás, kutatás, innováció*, 9:1. 29-35. c. írása alapján készült, amely megjelent a Neveléstudomány Online folyóiratban, 2021-ben.

vélekedés, amely szerint a rendészet a praxisok sorát erősíti, és ebben a sorban a teóriának keresnivalója nincs (Finszter, 2014).

Érdekes adalék a rendészeti kutatásokkal kapcsolatban, hogy a rendészet egyszerre lehet megrendelője és tárgya a kutatásnak. Az USA-ban a múlt század közepe táján indult rendőrségi szociológia a szervezet működésében előforduló eredmények és eredménytelenségek eredőjére kívánt fényt deríteni, a rendészeti tevékenység megismerését pedig a jogtudományok, a szociológia, később a kriminológiai kutatások segítették. Amikor a kutatás megrendelője maga a rendészet, akkor a kutatás fókusza általában valamilyen jogellenes magatartás, és az eredményeket is a szervezeten belül használják fel, gyakorlati alkalmazhatóságuk pedig megkérdőjelezhetetlen. A megrendelésre készülő vizsgálódások célja nem a rendszerkritika, hanem a rendészeti működés megértése, és e folyamatban a kutatók képesek azonosulni a rendészeti értékekkel, s tiszteletben tartják a titkosság princípiumát. Kutatás azonban természetesen indulhat a kutató saját érdeklődéséből, vagy indukálhatja valamilyen társadalmi igény is. Ebben az esetben a kutatási eredményeket nem a szervezet használja, hanem nyilvánossá válik a közvélemény számára, a rejtőzködő jelleg is jelentősen oldódik, hiszen a cél elsősorban a rendészeti szervek működésének a megfigyelték mentén történő előremozdítása, esetenként kritikája (Finszter, 2014; Hegedűs, 2020). Hans-Gerd Jaschke 2008-ban íródott cikke szerint napjaink rendészeti szervei nyitottak a tudományos eredmények integrálására, és mivel az elméleti megközelítések tárháza meglehetősen változatos, ezért a hivatásos szervek vezetői számára több terület jelentkezik az elméletek által javasolt tartalmak alkalmazására. Szintén Jaschke fogalmazza meg a rendészettudományban résztvevő szereplők együttműködésének fontosságát, illetve az ebben megbúvó felelősséget is:

„A rendészettudomány segítséget nyújt mind a rendészeti oktatás, mind a rendészeti képzés számára. A tartalom (a rendészeti oktatás témái), a módszertan (a kutatás és a problémamegoldás módszerei) és az intellektuális fejlődés (kritikus gondolkodás) részei a rendészeti oktatás és a rendészettudomány közötti kapcsolatnak. Ez a kapcsolat fejleszti a hallgató általánosítási képességeit, hogy teljes mértékben nem megjeleníthető és meghatározható új helyzetekben meglássa az összefüggéseket és hatékonyan tudjon funkcionálni. [...] Az EU tagállamaiban a rendészeti képzés és oktatás egyértelműen rámutat a gyakorlati szakemberek és az elméleti szakemberek, a rendőrök és a kutatók közötti együttműködés szükségességére. A rendészettudomány eredményeinek a gyakorlatba történő átültetése jelenti a jövő nagy kihívását” (Jaschke, 2008: 5–6.).

Jaschke a módszertani megközelítésre is tesz ajánlásokat, ám felhívja a figyelmet arra, hogy az európai rendészettudomány-megközelítés nem módszertanos fókuszú, hanem a kutatási

témákat egy csokorba fogva azokhoz megfelelő kutatói technikákat gyűjt. A rendészettudomány alkalmazott tudomány, amely kétféle megközelítést alkalmazhat: felülről lefelé vagy lentől felfelé mutató irányút. „Felülről lefelé” szemlélve a társadalomtudományok módszertana megfelelőnek ígérkezik a kutatásokhoz, „lentől felfele” szemlélve pedig a meglévő problémákhoz igazított megoldások létrehozása szükségeltetik. Jaschke szerint a rendészetben először léteznek a problémák, amelyek előirányozzák a kutatási irányokat, és ezáltal a kutatás módszertanát is (Jaschke, 2008).

Bodonyi Ilona a következőket veti papírra a kutatások szükségességével kapcsolatban:

„Vannak elméletek, melyek kijelentéseit nem lehet a társadalmi realitás alapján ellenőrizni. Az empirikus kutatás az elméleti kijelentések minden olyan területét magában foglalja, amelyeket valós tapasztalattal ellenőrizni lehet. *Az empirikusan érzékelhető társadalmi jelenségekhez tartoznak a megfigyelhető emberi magatartások, az emberek által létrehozott tárgyak, az emberi nyelv segítségével közölt vélemények, információk a tapasztalatokról, viselkedések, értékítéletek, szándékok stb.* Figyeld a társadalmi valóságot! Aztán rögtön fel kell tenni a kérdést: Mit kell megfigyelni? Miért kell megfigyelni? Hogyan kell megfigyelni? Lehetetlen a társadalmi valóságot a maga teljességében érzékelni. Mindig csak metszeteket tudunk megragadni, és ezek elsősorban akkor értelmesek, ha szisztematikusan és elméletorientáltan emeljük ki őket. *A végső cél: új ismeretek létrehozása*” (Bodonyi 2008: 18., kiemelés az eredetiben).

6.2. Módszertani lehetőségek

„Vajon tanulmányozható-e egy olyan társadalmilag-történetileg meghatározott cselekvés, amelyre a folyamatos változékonyság, a cseppfolyós jelleg nyomja rá a bélyegét? [...] A rendőri akciók egyedisége olyan módszertant kíván, amely ebben az állandó változékonyságban is képes felismerni lényeges, tartós ismétlődéseket” – fogalmaz Finszter Géza a tudomány módszertanának megválasztásával kapcsolatban (Finszter, 2014: 38.). Ha a társadalomtudományos módszertanokból indulunk ki, ugyanazok a technikák szolgálhatnak a rendészet feltérképezéséhez, mint a társadalomtudományos vizsgálódásokhoz. Így például a kérdőíves kutatások ugyanúgy, mint a lakosság véleményét kikérő közvélemény-kutatások, a résztvevő megfigyelés, az interjúk vagy fókuszcsoportos beszélgetések felvétele, a könyvtári-levéltári iratok szövegelemzése, nemzetközi összehasonlítás (Bodonyi, 2008; Finszter, 2013, 2014).

Mint minden tudományos vizsgálódás megkezdésénél, itt is felmerül a kérdés, hogy a kvalitatív vagy a kvantitatív módszertanok eredményesebbek-e a rendészettudományok kutatása esetében? Nagyon röviden összefoglalva: a kvalitatív kutatás alatt a minőségi vizsgálódást

értjük, amelynek célja a mélyebben meghúzódó értelmezések megkeresése, a mélyfúrás. A minőségi jelzőt ne úgy értsük, hogy a többi típusú vizsgálódás nem hordoz magában minőséget, így például Szabolcs Éva szerint érdemes ezt a megnevezést mellőzni is a kvalitatív kutatások tekintetében (Szabolcs, 2001). Mintája – jellegéből adódóan és nagyon leegyszerűsített megfogalmazásban – kisebb, tehát reprezentativitása megkérdőjelezhető, azonban az alap problémagócok azonosítására és megértésére kiválóan alkalmasak ezek a módszerek. Sántha szerint a reprezentativitást nem is lehet a kvalitatív kutatásoktól elvárni, hiszen ezek lényege és iránya teljesen eltérő a kvantitatív módszertanoktól (Sántha, 2006). A kvalitatív módszertan – mint választott módszertanom – mélyítésére a későbbiekben visszatérek.

A kvantitatív módszertan számszerű válaszokat nyújt, amelyek statisztikailag értelmezhetők, szigorúbb, rigid keretben konkrét eredményeket szolgáltat adott időpontra vonatkozóan (Bodonyi, 2008). Módszerei között a kérdőíves megkérdezést tartjuk elsősorban számon. A megkérdezés történhet személyesen – ebben az esetben a kérdezőbiztosokat szisztematikus módon, gondosan kell kiválasztani és felkészíteni csakúgy, mint az interjúfelvételek esetében –, postai vagy telefonos megkereséssel. Természetesen a személyes megkeresés mindig célravezetőbb, hiszen a személyes kontaktus előnyei kikezdhethetetlenek, és egy négy szemközti beszélgetésben kiküszöbölhetők mindazok a hibák, nehézségek, amelyek egy telefonos vagy postai úton történő megkeresés során gyakrabban előfordulnak (például kimaradt kérdés, félreértelmezett válasz, a betolakodás érzése a megkeresettekben). A manapság elérhető online kérdezési módszerekkel nagyobb sokaság megszólítható egy-egy kérdőívvel, ám ennek reprezentativitása és pontossága szintén megkérdőjelezhető, hiszen az online kérdőívekkel csak azokat az egyéneket érhetjük el, akik interneteléréssel vagy kellő számítógépes felhasználói ismerettel rendelkeznek egy ilyen ív kitöltéséhez (Héra–Ligeti, 2014).

Érdekes, és valahol a kvalitatív és a kvantitatív módszertanok határmezsgyéjén álló módszer a résztvevő megfigyelés. Amikor résztvevő megfigyelést végzünk, akkor – a kutatásetikai szempontok betartásával – nem is pusztán érdemes, hanem egyenesen kötelező felhívni vizsgálódásunk tárgyának figyelmét arra, hogy megfigyelés alatt áll. Amennyiben ezt elmulasztjuk, a megszerzett információkat – adott esetben – nem is használhatjuk fel (Héra–Ligeti, 2014). A kriminológia tudománya előszeretettel használja az etnográfia, vagyis a résztvevő megfigyelés módszertanát. Ám ahogyan arra Finszter Géza és Korinek László is felhívják a figyelmet, ez vagy jogilag és morálisan vitatható módszer a rendészettudományos vizsgálódásban, vagy gyakorta kivitelezhetetlen (Finszter 2014; Korinek 2002). Ez a jellemző

nemcsak a rendőri munka megfigyelésére vonatkoztatva érvényes, hanem például zárt intézetben történő résztvevő megfigyelés esetén is ellehetlenítheti a kutatás lefolytatását.

6.3. A módszertanok hierarchiája

A módszertan kiválasztása esetén mindig felmerül a stratégiák hierarchiája. Mertens arra hívja fel a figyelmet, hogy a kutató által választott stratégia már önmagában hordozza a kutató irányultságát (Mertens, 2005). A kvalitatív-kvantitatív dichotómia arra ösztönzi a fiatal kutatókat, hogy tegyék le a voksukat valamelyik mellett, mert a kettő együtt „nem működik” – állapítja meg Tashakkori és Teddlie 2003-as tanulmányukban, némi keserőséggel a sorok közt. A keserőséget feloldandó aztán elmondják, hogy a kvalitatív és kvantitatív stratégiák nemhogy nem mondanak ellent, de sokkal inkább kiegészítői egymásnak, ezért együttes alkalmazásuk szerencsés és ideális (Tashakkori–Teddlie, 2003). (Azt már csak e helyütt tesszük hozzá, hogy akkor kivitelezhető, amennyiben idő, motiváció, fogadókészség, anyagi keret is rendelkezésre áll mindehhez.) Egyébként Sántha Kálmán is azt mondja, hogy a kvalitatív és a kvantitatív paradigmák nemhogy nem mondanak ellent egymásnak, de inkább egymás kiegészítői (Sántha, 2006). A kvalitatív és kvantitatív nézőpontoknak tehát nem a hierarchikus berendezkedését kellene erősíteni, hanem sokkal inkább integráltan kellene ezeket alkalmazni, komplementer valójukban (Tashakkori–Teddlie, 2003). Ugyanerre a komplementer jellegre hívja fel a figyelmet Mackenzie és Knipe (2006). A kevert módszertan azért is lehet kívánatos, mert a kutatásokban felmerülő kérdések egyre és egyre komplexebbek, s ennek okán komplexebb, teljesebb megközelítést igényelnek (Tashakkori–Teddlie, 2006). A témakörben még Gorard megjegyzését érdemes bemutatni, aki azt mondja, hogy bár előnyös a két módszer együttes alkalmazása, ennek feltétele nagyfokú felkészültség, hozzáértés és kutatói készségek. Cserébe lehetővé válik az, hogy egy kutatás során felesleges információ képződjön (vagy kevesebb kidobásra szánható elem születik használatuk által). Ezenkívül könnyebb elfogadásra számíthat az a kutató, aki vegyes módszerrel vizsgálódik, mivel „a számok a törvényhozók számára nagyon meggyőzőek ugyan, a történetek könnyebben megragadnak az emberi elmében, illusztratív jellegük megkérdőjelezhetetlen” (Gorard, 2004: 7.).

A kvalitatív-kvantitatív polémiára Buda Béla is kitér írásaiban. Amikor kutatásunk célja mélyfúrás végzése a tudattalan rétegekbe, akkor ez a cél kérdőíves módszerek használatával soha nem fog teljesülni. Buda Béla a következőképp fogalmaz: „A szociológiai kutatásokban bevált standardizált kérdőívek, skálák nehézkesen közelítik meg az emberekben ezt a réteget, ezért próbálkoztak laza, kötetlen beszélgetéssel, amelyben a kikérdező tudja, hogy miről akar

hallani, de azzal kapcsolatban nem tesz fel kérdéseket, hadd beszéljen partnere azokról” (Buda, 2012: 295). Szintén Buda az, aki az empátia és tudományos kutatások kapcsán hivatkozik az úgynevezett Hawthorne-vizsgálatra, mely azt nézte, hogy az emberi tényezőknek mekkora szerepük van a szervezeti működésben. A General Electric nevű vállalat egyik üzemében vettek föl a kutatók strukturálatlan interjúkat, amelyek kielemezésekor arra jöttek rá, hogy olyan motivációkat és emberi mozgatórugókat sikerült a módszer segítségével feltárni a csoport személyközi kapcsolatait és a munkavégzési kedvet érintő beállítódását illetően, amelyekről gyakorta még maguk a válaszadók sem tudtak (Buda, 2012).

Richard Tewksbury a kvalitatív stratégia mellett érvel a kriminológiai vagy rendőrtudományos kutatásokat illetően, mivel – szerinte – a bűnelkövetői lét, a motivációk ennek használatával sokkal jobban megérthetők, mint a statisztikai módszerek alkalmazásával. Szerinte a kvalitatív stratégia által nyert tudás informatívabb, gazdagabb, mélyebb, általa sikeresebben feldolgozásra kerülhetnek az emberi interakciók, események, kultúrák, jelentések, emberi vonások. És bár a kvantitatív metódust gyakran a stratégiák hierarchiájában tudományosabbnak vélik, a kvalitatív, vagyis a minőségi stratégiákban rejlő „minőség a mi, a hogyan, a mikor és a hol kérdésekre fókuszálással a dolgok árnyalatát és lényegét képes leírni. A minőségi kutatás így a dolgok jelentését, fogalmát, meghatározását, karakterisztikáit, metaforáit, szimbólumait, leírását képes megragadni” (Berg, 2007: 3. idézi Tewksbury 2009). Tehát Tewksbury és a fent említett kutatók számára a kvalitatív módszertan igencsak távol áll a *pszeudotudomány* kategóriájától, és nem csupán történetmesélés, anekdotázás, hanem tudományos értékekkel bír. Egy kvalitatív kutatás során azonban tisztában kell lennünk azzal, hogy bár igencsak hasonlít a struktúrája hétköznapi kapcsolódásainkhoz, nem állhatunk oda felkészületlenül; ugyanúgy kutatómunkát, előzetes irodalomfeldolgozást igényel, mint bármely más módszertan. Sőt, fontos tisztában lenni az érzelmeinkkel is, ha kvalitatív stratégiával szeretnénk dolgozni, de erről a későbbi fejezetek egyikében ejtek szót.

6.4. A kvalitatív módszertan sajátosságai

Doktori kutatásom elvégzéséhez a kvalitatív stratégia módszereit és lehetőségeit tartottam a legkézenfekvőbbnek, ezért ebben a fejezetrészen ennek a módszernek az ismertetését és mélyítését tűzöm ki célul.

A kvalitatív stratégia jellemzésére Sántha Kálmán véleményét hívom segítségül, aki kijelenti, hogy a kvalitatív vizsgálódás, bár gyakorlóit gyakran éri ez a kritika, nem nevezhető „puha tudománynak”. Inkább többdimenziós, sokrétű, megkívánja a kutató kreativitását,

spontaneitását, és „egyes nézetek szerint az ilyen jellegű vizsgálatok bizonyos művészi hajlamot is igényelnek” (Sántha, 2006: 12). Golnhofer Erzsébet szerint szükséges hozzá a nyitottság, a kommunikáció és az értelmezés megléte ugyanúgy, ahogy követelmény a reflektivitás és rugalmasság is (Golnhofer, 2001). Habár bizonyos szempontból szubjektív, mégis fegyelmezett kutatói attitűdöt kíván meg – ezt Golnhofer „fegyelmezett szubjektivitásnak” hívja (Golnhofer, 2001: 50) –, és alapvetően a célja nem a nagymintás kutatás (Sántha, 2006). „A társadalomtudomány sohasem lehet tökéletesen objektív, mert a kutatók is szubjektív lények. A tudomány, mint kollektív vállalkozás az interszubjektivitás révén valósítja meg az objektivitás megfelelőjét.” (Babbie, 2001: 545).

Azt mondja Sántha, hogy a pozitivista szemlélettel szemben, melynek középpontjában az emberi működések mérhetősége van, ennek nyomán pedig a statisztikai felmérések tömkelege látott napvilágot, megjelent az a nézet, mely a megértésre helyezi a hangsúlyt: a hermeneutikáé. A különbség a *magyarázni* és a *megérteni* ellentétében vizsgálható, és a hermeneutika előretörésével párhuzamosan megjelentek a kvalitatív stratégiák is.

„A pozitivista szemlélettel ellentétes nézeteket hirdető kutatók hangsúlyozták, hogy az ember cselekvés- és jelenségvilágának kutatásához mindenképp a megértésnek kell társulnia. [...] A kvalitatív metodológia lényege abban rejlik, hogy a pozitivista szemlélettel szemben tagadja a társadalmi, a humán valóság külső megfigyelő általi egzakt leírhatóságát. Állítja, hogy minden csak adott kontextusban, adott összefüggésrendszer alapján konstruálható, így a hangsúly a feltáráson, a kontextus-függő jelenségek értelmezésén van. (Sántha, 2006: 19)

Szabolcs Éva szerint a kvalitatív stratégiáknak nem szükségszerűen része a hipotézisállítás, hanem ezek módszertanához sokkal jobban illeszthetők a kutatási kérdés, a problémakör megnevezés és ezek használata. Ezek esetében a cél nem a felállított hipotézis igazolása vagy elvetése, hanem a kutatási kérdések megválaszolása, esetleges továbbgondolása, bővítési lehetőségeinek, irányainak meghatározása (Szabolcs, 2001; Sántha, 2006).

6.4.1. Az interjú

A kvalitatív stratégiák sorát erősítő interjúmódszereket azért kedvelik sokan, mert ezek nagyban hasonlítanak a hétköznapi életben alkalmazott diskurzusok felépítéséhez. Az interjúk lehetnek kétszemélyes interjúk, félig strukturált, strukturált vagy mélyinterjúk. Az interjúk között tartjuk számon a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetést is, amelynek során egyszerre több egyén

megkérdezésére is sor kerülhet, így tulajdonképpen tekinthető úgy is, mint több interjú egy helyen. A több résztvevő eltérő dinamikát is biztosít az interjú felvételének, hiszen a válaszadók hallják egymást, részben egymás válaszainak befolyása alatt állnak. Természetesen az interjúfelvételek előtt is szükséges a szakirodalomban történő elmélyülés, hogy tudjuk, mit kérdezzünk, mi az, amit adott témakörön belül előttünk – esetlegesen – még nem érintettek. Az interjúkat érdemes valamilyen, erre a célra rendszeresített felvevőeszközzön rögzíteni, majd legépelni, feldolgozni és a személyiségi jogok és a kutatásetikai elvek figyelembevételével tárolni (Bodonyi, 2008; Héra–Ligeti, 2014).

Peter Reason a következőképpen fogalmaz az interjúzás során születő történetmesélésről:

„Azok a történetek a legjobbak, amelyek felkavarják az ember szívét, lelkét, értelmét, és ezzel új lehetőséget adnak arra, hogy az emberek magukba nézzenek, problémáikról, emberi mivoltukról elgondolkozzanak. Az a kihívás áll a tudomány előtt, hogy teljesebben szolgálja ezt a célt. Ezért nem az a kérdés, hogy vajon tudománynak tekinthető-e a történetek elbeszélése, hanem az, képes-e a tudomány jó történetek elmondására.” (Reason, 1981: 50)

Az interjúkészítés egyik alapvetése, hogy az interjút készítő érdeklődjön alanya iránt. El kell hitetnie a vele szemben ülő emberrel, hogy az ő története fontos. Nem szabad elfelejteni, hogy az interjú interakció, tehát szükségképpen a történetek születésébe, a feldolgozásba belekerül az azt felvevő is: tehát a kérdező része lesz a történetmesélési folyamatnak. Ez egyébként egyfajta kiszolgáltatottság is, már az az intimitás, amivel a résztvevő megkínálja a kérdezőt. Ezzel a kiszolgáltatottsággal jól kell kufárkodni, nem szabad vele visszaélni, és abban a pillanatban, hogy a válaszadó nem érzi magát biztonságban, ezt az érzését kezelni kell. Itt Irving Seidman főleg az utólagos feldolgozás esetén nyilvánossá kerülő gondolatok kezelésére gondol, ám arra is külön felhívja a figyelmet, hogy bár a kiszolgáltatottság érzését kezelnie kell a kutatónak, a résztvevő az értelmezési szabadságot meg kell, hogy adja a kérdezőnek. Természetesen ennek a kiszolgáltatottságnak, intimitásnak a keretek közé helyezésére ott van a tájékoztatáson alapuló beleegyezési nyilatkozat, mely minden egyes interjúfelvétel előtt explicitté kell, hogy váljon, és mind a kutató, mind a résztvevő aláírásával hitelesítenie kell. Az intimitás azonban nem jelenti azt, hogy el kellene felejtenünk, hogy a kutatásunk nem terápiás kapcsolódás, hiszen ennek céljai eltérnek egy kutatás céljától. Még ha mégoly nehéz is egy sérülékeny áldozatot – és ebben az esetben annak hívom a fogvatartottakat is – nem akarni segíteni, támogatni, azt mindenféleképpen szem előtt kell tartania a kutatónak, hogy az ő jelenléte a résztvevő életében véges, így felelősséget nem vállalhat a hogylétéért, ezért mélyebb kapcsolatba, pszichoterápiás feltárásba bonyolódni nagy hiba lenne. Azonban arra minden

esetben törekedni kell, hogy az interjúkapcsolatban a résztvevők ne maradjanak az „én” és a „te” „ellentétében”, hanem kialakítsák a „mi” kategóriáját: ez a kérdező felelőssége (Seidman, 2002).

Aminek viszont mindenféleképpen helye kell, hogy legyen a kutató és résztvevő kettősében, az a tiszteletadás. Seidman kitér a kapcsolatépítés, a tiszteletadás követelményére: ebben a folyamatban a kutatónak legalább annyira kell tisztelnie saját magát, mint választott alanyát (vagy fordítva: legalább annyira kell tisztelnie választott alanyát, mint saját magát), ez Seidman szerint az interjútechnika alapvetése. Az etikai kérdések tárgyalásánál kitérek a hierarchia, illetve a valahova tartozás, az egy közülünk jelenségére, ám nagyon fontos szem előtt tartani, hogy a hierarchia bekapcsolásával, alá-fölérendeltség érvényesítésével soha nem szabad kapcsolatot építeni, vagy valamilyen célt elérni akarni egy interjú során (Seidman, 2002).

A kérdezés technikája tanulható, de alapvetés a figyelem, az aktív hallgatás, a koncentráció, a jó kérdezés. Az aktív hallgatás és a kérdezőtechnika mindenképpen tanulható elemek, a figyelem és a koncentráció pedig tudatossággal, tudatos odafigyeléssel elérhetők. Seidman szerint az odafigyelésnek 3 szintje van:

- az első szint figyelem arra, hogy mit mond a résztvevő;
- a második szint a külső és a belső hangra való odafigyelés, ahol a külső hang a „kirakat”, a belső hang pedig az a szint, ahova a kérdezőnek el kell jutnia;
- a harmadik szint a folyamatra és a tartalomra való odafigyelés szintje, ahol a kérdezőnek figyelemmel kell lennie az interjúban eltelt időre, a résztvevő energiaszintjére, érzelmi kilengéseire, metakommunikációs jelzéseire (Seidman, 2002).

„Ez a fajta aktív odafigyelés olyan koncentrációt és összeszedettséget igényel, amely túlmegy a mindennapi életben megszokotton. Azt kívánja, hogy az idő nagy részében elnyomjuk normális beszédvágynkat.” (Seidman, 2002: 113). Tehát mindez nagyfokú önuralmat is kíván meg a kérdezőtől.

6.5. Etikai szempontok a kutatás során

A számos börtönkutatást lefolytató Kathryn Quina és munkatársai azt mondják, hogy az első és legfontosabb észben tartani a „ne árts” alapvetést, és amikor kutatásunkban fordulóponthoz érünk és el kell döntenünk, hatékonyak legyünk-e inkább, vagy etikusak, minden esetben az erkölcsnek kell győzedelmeskednie (Quina et al, 2015). Ez nemcsak a börtönkutatások esetében alkalmazandó alapvetés, hanem bármilyen kutatás esetében, ám fokozottan érvényes akkor, ha kutatásunk alanyai sérülékeny egyének (például fogvatartottak, vagy amikor a témában való

megnyilvánulás teszi az alanyokat sérülékennyé, vagy rendőrök, akiket a szervezet kritikai értékelésével kapcsolatban kérdezőnk). Az önkéntes részvétel ennek a „ne árts” elvnek az egyik legfontosabb alapja. Earl Babbie gondolatait kölcsönvéve, ahogy korábban is utaltam rá, egy tudományos kutatás a legegyszerűbb formájában (postai vagy telefonos úton történő megkeresések esetén) is egyet jelent a valaki életébe való betolakodással. Ezt kiegészítve azzal, hogy gyakran még érzékeny kérdéseket is feszegethet a kutató, az önkéntesség kitétele további magyarázatra nem szorul. Továbbá ügyelni kell a válaszadóink védelmére, hogy a kutatás során személyes érdekeik ne sérüljenek. Ennek a védelemnek az egyik és legjobb módja az anonimitás elvének biztosítása a kutatás során. Mind a kérdőíves vizsgálatok, mind az interjúk, megfigyelések alatt érdemes nagyon komolyan odafigyelni arra, hogy a válaszadóink ne legyenek beazonosíthatók. Vagyis a kutatásetikai szempontok második pillére, az önkéntesség mellett, az anonimitás elve (Babbie, 2001). A zárt intézetben végzett kutatások e területen is speciálisnak mondhatók. Az alábbi táblázatból látható, hogy a fentebb, alapvető kíváncsisághoz megfogalmazott elvek egyszerűbben betarthatók akadémiai környezetben, azonban a börtön falai között egy sor nehézséget vonnak maguk után.

Akadémiai környezet	Börtön
Akadémiai szabadság	Szigorú kontroll
Kísérleti szigor	Nincs kontroll a külső környezeti körülmények fölött
Egyértelmű önkéntesség	Önkéntesség elve soha nem egyértelmű
„Önálló életvezetésre alkalmas” válaszadók	Elnyomott, sérülékeny válaszadók
Cél az ismeretbővítés, publikálás	A cél a hatékony vezetés, változás
Kigondolt publikációs folyamat, peer review cikkek	Azonnali visszajelzés az alkalmazhatóság jegyében
Eredmények a jövő szolgálatában	Az eredmények hatással lehetnek az egyének életére

2.Táblázat: Egyetemi- és börtönkutatások összehasonlítása. Saját szerkesztésű táblázat Quina et al. (2007: 127.) alapján

A fenti (2.) táblázatot olvasva érdemes szem előtt tartani, hogy az akadémiai környezet a listás felsorolásban mutatottól lényegesen változatosabb, itt csupán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a kutatások lefolytatása egyszerűbb akkor, amikor nem sérülékeny válaszadók körében, szigorú „laboratóriumi” körülmények között készítünk felmérést. A táblázat egy-egy tétele alapján jól azonosíthatók azok a csomópontok, ahol az etikai szabályok – tehát bármily gondos tervezés ellenére is – sérülhetnek zárt intézeti környezetben. Ilyen például az önkéntesség elvének nem feltétlenül történő teljesülése, hogy az eredmények nem egyértelműen a fogvatartottak életminőségének javulását szolgálják, hogy egyes kutatási termékek akár negatív hatást is gyakorolhatnak a bent lévő egyénekre.

Az önkéntesség elvének fontosságára egyébként Quina és munkatársai is rámutatnak, vagyis arra, hogy egyértelműen ki kell jelenteni a fogvatartottak számára, hogy élhetnek a nemet mondás lehetőségével – annak ellenére, hogy adott esetben kijelölés útján kerülnek a kutatásba (Quina et al., 2007). Fox és társai szintén aláhúzzák ennek a kitételnek a fontosságát, hozzátéve, hogy lényeges elkülöníteni a kutatókat a börtön személyi állományától (de úgy, hogy ebben ne szerepeljen a széthúzás üzenete). Egy példát is hoz Fox a saját kutatásából, amikor egy ízben a kutatáshoz – önkéntesen – összesereglett fogvatartotti állományt a felügyeletüket végző tiszt így „köszöntötte”: *„Na, hányan akarnak részt venni a kutatásban?”* Ekkor a kutatónak sietve korrigálnia kellett ezt a beköszönőt, megerősítve a fogvatartottakat abban, hogy ez nem a börtön kutatása, hanem független kutatócsoporté, így a részvétel – akárki kéri is – minden esetben önkéntes. A helyreigazítást természetesen úgy szükséges megtenni, hogy azzal a kutató ne ássa alá kapcsolatát a személyi állománnyal, és a fogvatartottak bizalmát se veszítse el (Fox – Zambrana – Lane, 2011). Ezeknek a feltételeknek egyébként nemcsak a börtönkutatások esetében kell teljesülniük.

A nehezítő körülmények elhárítását jó logisztikával és kellő érzékenységgel meg lehet oldani. Zárt intézeti környezetben maradva, az iskolázottság kérdésköre a kiválasztás esetében szintén nagyon fontos tényezőként szerepel egy kutatás megtervezésekor. A mintába kerülő személyek fontos jellemzőinek körültekintő megismerése és a kutatásban ennek figyelembevétele már-már tekinthető etikai alapelvnek is. Amikor börtönkutatásra „adjuk a fejünket”, annak megkezdése előtt fontos tisztában lennünk azzal, hogy a fogvatartottak szövegértési kompetenciái különbözőek, írási-olvasási készségeik igencsak eltérőek lehetnek. A kutatónak úgy kell lefolytatnia a vizsgálódását, hogy ne stigmatizálja jobban a fogvatartottat azáltal, hogy a képességei alapján szelektál, hiszen az státuszánál fogva egyébként is stigmatizálva van. Fox és munkatársai úgy hidalták át ezt a problémát, hogy nem kérték meg a személyi állományt

arra, hogy előre szelektáljanak a fogvatartottak között iskolai végzettségük alapján, hanem előzetesen igyekeztek olyan egyszerűen megfogalmazott kérdéssort összeállítani, amelynek kitöltése senki számára nem okoz nagy kihívást. Ezen kívül a kérdőívek felvételét önkitöltős módon kiviteleztek, ami – bár lényegesen időigényesebb volt így, mégis – megadta a fogvatartottaknak azt a szabadságot, hogy kényelmetlenségek nélkül, saját tempójukban írják le válaszaikat (Fox – Zambrana – Lane, 2011). Itt jegyezném meg, hogy ehhez a fajta munkavégzéshez a fogadó intézmény nagyfokú rugalmasságára és időre van szükség. Pont e fenti konfliktus kiküszöbölésére érdemes a kutatások során inkább kvalitatív (tehát interjú, fókuszcsoporthoz) módszereket igénybe venni, mint kvantitatív (például kérdőíves) stratégiákat alkalmazni, viszont a fogalmazás egyértelműségére az előbbinél is nagy tekintettel kell lenni. Habár a kvalitatív módszernek használata esetén szükséges kellő kutatói érzékenység és empátia is, mivel, ahogy a Fliegauf Gergely – Ránki Sára írópáros is megfogalmazza, a fogvatartott gyakran pontosan tudja, mi az elvárás vele szemben egy-egy ilyen interjúfelvétel során, és ezért a kíváncsi választ adja (Fliegauf–Ránki, 2007). Ennek kigyomlálása pedig kutatói empátiáért kiált.

Előfordulhat, hogy a kutató ösztönösen rendelkezik az empatikus működés erényeivel, de ha mégsem, a „harmadik fül” (Teodore Reik elnevezése, idézi Buda, 2012: 296) növesztése, amely segítségével tudattalan tartalmak, sorok közt megbúvó üzenetek felfedezésére nyílik lehetőség, nem lehetetlen feladat.

Összességében véve, a kvalitatív stratégia jó alkalmazása és az adatok elemzése során szükségképpen nagyon erősen jelen kell, hogy legyen az empatikus hozzáállás. Az a kutató képes jobb, mélyebb eredmények elérésére – és itt most a kvalitatív stratégiák használatáról beszélek –, aki kellő tisztelettel, érzékenységgel, empátiával van mind interjúalanyával szemben, mind pedig a kapott információk értelmezésekor (Buda, 2012). Az érzelmek jelentőségére a kutatások során egy későbbi fejezetben még bővebben kitérek.

6.6. Kettősségek: „mi és ők”

A kutatók és a kutatás helyeül (tárgyául, fókuszául) szolgáló szervezet közötti pozitív előjelű kapcsolat kialakítása elengedhetetlen a kutatás zökkenőmentes lefolytatása érdekében. Korábban írtam a rendészeti szervek rejtőzködő természetéről, ami magyarázatul szolgál arra, miért nagyon fontos a jó kapcsolat kialakítása. Ugyanis ennek a rejtőzködő természetnek az okán – és erre több nemzetközi börtönkutatás is igazolásul szolgál – ezek az intézmények előfordulhat, hogy meglehetősen gyanakvással szemlélik a kívülről jövő egyéneket (jelen esetben

kutatókat). Ugyanis minden egyes megjelenésben benne van az a félelem, hogy valami olyasmi kerül napvilágra, vagy olyan előjellel fordítva-magyarázva, ami vagy negatív megítélésben, vagy belső szervezeti konfliktusokban csúcsosodik ki (Fox – Zambrana – Lane, 2011; Broadhead – Rist, 1976; Trulson – Marquart – Mullins, 2004.). Elkerülhetetlen tehát a tisztelet és az alázat minden irányba kiterjedő megadása, amely elindíthatja a kommunikációt, kölcsönös megértést és elfogadást generálhat a kutató és a személyi állomány között (Fox – Zambrana – Lane, 2011).

A börtönkutatások esetében a kutatónak nem szabad elfelejtkeznie arról a tényről sem, hogy a börtön felügyelői, reintegrációs tisztjei nem egy esetben (sőt, inkább a legtöbben) saját munkáját, esetleg szabadidejükből áldoznak a kutató segítésére, kíséretésére, kérdései megválaszolására, biztonságának biztosítására. De természetesen a legtöbb esetben ugyanez jellemzi a rendőri szervek állományát is. Ahhoz, hogy bizalmi légkör alakuljon ki, és jelenlétünk ne okozzon nagyobb terheket a szükségesnél, feltétlenül lényeges kellő kutatói alázattal megérkezni a kutatott környezetbe. Mivel a kívülről jövő személyek minden esetben plusz biztonsági terhet jelentenek a börtönben dolgozók számára, ezért nagyon fontos tisztában lennünk az ott uralkodó írott-íratlan szabályokkal. Csak hogy néhányat említsek ezek közül: a megfelelő öltözék kiválasztásával, vagy a fogvatartottal történő személyes kapcsolat kiépítésének határaival. Soha nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy a kutató elfogadottsága egyenes arányú a vele szemben mutatott kooperáció mértékével (Trulson – Marquart – Mullins, 2004).

Egy kutatás megtervezésekor és megkezdése előtt nem hagyható ki az öndefiníálás lépcsőfoka sem. Rendkívül fontos a kutatónak definiálnia saját magát, mielőtt belép a kutatási helyzetbe. Ki ő, miért jött, hova tartozik? Amint ez az öndefiníció megszületik, rögtön egyszerűbb lesz a bizalom kiépítése. A kutatásban résztvevők számára nem biztos, hogy teljesen világos már a kezdetektől fogva, hogy mi miért vagyunk ott, és hogy az általuk adott válaszok sorsa mi a továbbiakban: ki és milyen módokon, értelmezésben fog tudni, értesülni róluk. Visszatérve az eredeti felvetésre, tehát a „kívülálló”, illetve „egy közülünk” dichotómia fontos szegmense a zárt intézeti kutatásoknak. Jewkes arra hívja fel a figyelmet, hogy egy ponton a kutatónak mind fizikailag, mind pozícióját tekintve a fogvatartott és a személyi állomány közé kell helyeznie saját magát, ami romboló hatású lehet a mindkét oldallal való gyümölcsöző kapcsolat kialakítása szempontjából (Jewkes, 2011). Valószínűleg kellő empátiával, az írott-íratlan szabályok érzékeny betartásával ezek a távolságok csökkenthetők, azonban összességében

elmondhatjuk, hogy a kintről jövő ember kettős természete, függetlensége s mégis függősége alapvető nehézséget jelent a kutatások sikeres lefolytatása tekintetében.

Több kutató – köztük Jewkes is – beszámol arról, hogy egy börtönben, ahol többhetes etnográfiai kutatást végzett, a kezdeti zökkenők ellenére a kutatás vége felé kialakult vele szemben az „egy közülünk” elfogadó nézete, felváltva az „egy közülük” elutasítását (Jewkes, 2011). Szóval, talán nem lehetetlen küldetésről van szó, „csak” kellő önismeretet, finom óvatosságot, érzékenységet igényel az a folyamat, ahogyan a kutató a feltárni kívánt környezetbe megérkezik. Kutatóként arra is fel kell készülnünk, hogy esetleg nem annyi vagy nem olyan „minőségű” választ kapunk a feltett kérdéseinkre, mint várjuk vagy szeretettük volna. Ilyen esetekben érdemes B-tervet készíteni.

6.7. Megkerülhetők-e az érzelmek a kutatásban?

Alison Liebling kriminológus, kutató így nyilatkozott egyszer:

„A fájdalom hiánya a kvantitatív kutatások eredményeit olvasva mindig is kiábrándítóan hatott rám. Bármilyen emberi környezetben kutatást végezni érzelmek nélkül [...], ezt majdhogynem lehetetlen küldetésnek tartom. És különösen annak tartom akkor, amikor zárt intézetekről beszélünk. Az érzelmek – tartozzanak bár fogvatartotthoz, dolgozóhoz, kutatóhoz – kivételes vezetői lehetnek egy kutatásnak, s nem utolsósorban, értékes információforrásként is szolgálnak.” (Liebling, 1999: 149.)

Nagyon gyakran megterhelő a kutatói lét. Szintén Lieblinghez tartozik az a meglátás, hogy egy (börtön)kutatás szükségképpen felkavaró, és megbolygatja az ember lelkivilágát. Arról számolt be, hogy amikor börtönkutatásokat végzett, a felgyülemlett stressz levezetéseképp többet dohányzott, többet ivott, többet káromkodott a szokásosnál (Liebling, 1999). Damasio is utal rá, hogy a 20. században az érzelem nem laboratóriumi kategória volt (Damasio, 2000). Amikor érzelmekről beszélünk egy kutatás kapcsán, különböző szópárok – mint *objektív–szubjektív*, *hideg–szenvedélyes* – kettőseivel szembesülhetünk. Ez a fajta polarizálás mindenféleképpen a kutatás során kinyert tudás validitásának sérülésében csúcsosodhat ki. Legalábbis erre hívja fel a figyelmet Coleen McLaughlin, majd hozzáteszi, hogy sajnos a mai kutatások során az a tendencia, hogy az érzelmek jelenlétét gyanakodva figyelik egyes kutatók. Pedig hogyan lehetne érzelem nélküli az a motiváció, amely egy kutatás megkezdésére sarkall? Az érzelem motivációs erőként, „ragasztóként” is funkcionálhat, s hibás az érzelmeket a rációval szembeállítani, azt állítván, hogy az előbbiek gyengítik az utóbbit. Tehát McLaughlin számára az érzelem nem áll távol a kogníciótól, már ami a kutatásban nyert információk értelmezését

illeti. Az értelmezésnél reflektálni kell azokat a „kísértéseket”, amelyek arról szólnak, hogy a kutató a számára fontos eredményeket aránytalanul kihangosítja. És vigyázni kell arra is, hogy a percepciónk, a külső és belső világról alkotott szubjektív felfogásunk ne váljon a kutatás útvesztőjévé (McLaughlin, 2003). Hozzáteszem, erre akkor is oda kell figyelni, amikor még nem az adatok elemzése, hanem azok felvétele zajlik: az interjú vezetésekor nagyon kell fókuszálni arra, hogy esetleges sugalmazó kérdésekkel, értelmezésekkel, vagy türelmetlen közbevágásokkal ne szőjük bele magunkat az alany válaszába – abban, az értelmezésben úgyszólván benne leszünk Sántha Kálmánra visszautalva (ld. fentebb), de igyekezzünk őt nem befolyásolni. Ehhez nagyfokú tudatosság kell.

A zárt intézeti kutatások különösen nehéz terepnek bizonyulnak kutatói szemszögből nézve. Egyrészt nehezek azért, mert adott esetben olyan mélységek és magasságok megélésére, emberi sorsok megismerésére nyílik lehetőség, amelyeket nehezen foghat fel az, aki nem tapasztalt meg ilyesmit testközelből. Ezáltal a kutató átélt élményeinek feldolgozása lényegesen lassabb lehet. Különösen nehéz a kutatás egyébként akkor is, amikor a fogvatartott nyitottságára van szükség annak lebonyolításához. Hogyan lehetséges valakihez közel kerülni, aki évek óta elzárva, izolálva van? Aki stigmatizált, ahhoz szokott, hogy rá, az ő véleményére nem kíváncsi senki? Segítség lehet ebben a „kívülről jött ember” karaktere, aki kicsit a szabadságot képviseli, és „nem olyan, mint egy fogvatartott” (Bosworth et al., 2005).

Megtehetjük azt, hogy az emberekre – dolgozóra és elítéltre egyaránt – pusztán a statisztikai adatok forrásaként tekintünk. Kutatóként abszolút elvárás amúgy is az eredmények objektív értékelése, és alapvetően az objektív megfigyelői szerep kialakítása. És az intézményesült fogvatartott egyébként is hozzá van szokva ahhoz, hogy az ő léte „leárazott és fertőzött” (Goffman, 1959: 3., idézi Schlosser, 2008: 1500.), miért *ne tehetnénk meg*, hogy pusztán számmá redukáljuk őt és a vele foglalkozó állományt? Az ironia szándékos, hiszen rendkívül nehéz és, mint láthatjuk is a fenti vélekedések sokasága alapján, több kutató szerint nem is érdemes érzelmek nélkül vizsgálni ezeket a világokat. Vissza kell hozni, vissza kell integrálni az emberséget a kutatásokba – fogalmaz Jewkes. Ugyanő verbalizálja meglepettségét az érzelmeknek a börtönkutatásokból történő hiányával kapcsolatosan, amely annak ellenére egy jelenség, hogy Goffman már több mint fél évszázaddal ezelőtt – 1959-es művében – kitért az érzelmek elhanyagolhatatlanságára. Történetesen arra, hogy az egyének érzelmei minden esetben magukban hordozzák annak öndefinícióját, saját maga kitárulkozását akkor, amikor másokkal interakcióba kerül (Jewkes, 2011). Bosworth a kriminológia kritikáját fogalmazza meg, amikor az érzelmek hiányára reflektál: „A kriminológusok munkájában megvan az a

tendencia, hogy érzéketlen módon kezelik az általuk felvett adatokat. Ennek eredményeként a börtönkutatások hideggé, számszerűsítetté, sebési pontosságúvá váltak. [...] Senkit nem érdekel ez. Maradjon csak a statisztika, az embertelenség, a szenvedélytől mentesség" (Bosworth et al., 2005: 259.). Ennek orvoslására Ferrell azt javasolja, hogy szükségképpen vissza kell vezetni az embert a kutatóba, az emberséget a kutatásba. Legyen reflektív, önéletrajzi, érzékeny, megértő (Ferrell, 1998). Természetesen érdemes mindezt úgy tenni, hogy ne menjen a kutatói objektivitás, az adatok tisztaságának rovására.

6.8. Összegzés és fejezetzáró gondolatok

A fenti összefoglalóban röviden körüljártam a rendészettudományos- és börtönkutatások sokféleségét, az azokban rejlő lehetőségeket, nehézségeket, dilemmákat, továbbá indokoltam azt, hogy miért a kvalitatív módszertanra tettem a voksom a kutatás stratégiájának meghatározásakor. A rigid kutatói oldal és szabályok mellé röviden bemutattam a kutatásokban az érzelmek, az empátia jelentőségét, a kvalitatív kutatási stratégia biztosította sokféleséget. Ma kutatni nem egyszerű feladat, nyugodtan nevezhetjük inkább kihívásnak. Kezdve a terep milyenségétől, a bejutást övező kihívásokon és a kapcsolatok kialakításának nehézségein, az ott átélt stresszes vagy szorongató élmények feldolgozásán át, a megfelelő szavak kiválasztásáig, számtalan megfontolandó és megoldásra váró feladat áll a kutató előtt. Fel kell készülni az érzelmi hullámvasútra: lelki turbulenciára, torokszorító történetekre, nehéz pillanatokra. Ugyanakkor az is egészen biztos, hogy a börtönkutatásokat övező számtalan dilemma és nehézség ellenére nagyon sok lehetőség is rejlik e műfajban – erre is igyekeztem a fenti sorokban kellően rávilágítani. Az esetleges konfliktusos helyzetek ellenére így egy zárt intézeti kutatás pozitív találkozásokkal és érzésekkel övezett, életerőt adó tapasztalat is lehet mindkét oldal számára, nem beszélve számtalan lehetséges új kutatási eredmény kinyeréséről, melyek mentén a rendészet világa megismerhetőbbé, megfejthetőbbé válik, és esetleges fejlődése is előidézhető ezek nyomán.

7. A kutatás összefoglalása: megtervezése, a helyszínek kiválasztása

A fejezetben a kutatás és az elemzési munka körülményeinek részletes leírása szerepel: kitérek az interjúkhoz használt kérdéssorok születésének körülményeire és szempontjaira, az interjúk felvételének kontextusára és a közben nyert kutatói tapasztalásokra, az interjúalanyok kiválasztásának szempontjaira és a velük kapcsolatos benyomásaimra. Szó esik az elemzés folyamatáról, az interjúk adminisztrálásától kezdve a kódkategóriák felállításán keresztül a narratívák kiválasztásáig. Az alábbi oldalakon számos személyes meglátás és reflexió megjelenik majd: véleményem szerint a kvalitatív kutatások objektivitásához hozzásegíthet a kutatási és elemzési körülmények és dilemmák részletes megismerése, ezért tartottam fontosnak néhány helyen a személyesebb hangvételű megjegyzések megosztását (lásd például 6. fejezet, vagy Babbie: 2001).

A disszertációhoz kapcsolódó kutatás célja az volt, hogy feltárja a fogvatartottak motivációs bázisának jellemzőit, valamint a személyi állomány feladatait és lehetőségeit ennek támogatásában. Mivel a témával kapcsolatban rendszerszemléletben gondolkodom – és erre rávilágítottam az elméleti keret írása közben is –, ahol értelmezési szempontként jelenik meg az egyes elemek interakciója, a kutatásnak két dimenziója van: egy fogvatartotti és egy személyi állományi dimenzió.

Céлом az volt, hogy az összeállított kétféle (egy fogvatartotti és egy állományi) kérdéssorral és az ezekből kinyert adatok elemzése végeztével rá tudjak mutatni azokra a területekre, ahol a hosszúítéletes fogvatartottak motivációja belsővé válik, arra, hogy a motiváció/motiválás a büntetés-végrehajtás mely területein lehetséges, illetve arra, hogy az intézetek és a személyi állomány milyen módszerekkel, eszköztárral, lehetőségekkel felvértezett ennek segítségével.

A disszertáció módszertani fejezetében kitértem a választott módszertanomra, amely az interjú lett. Ezen belül a félig strukturált interjú módszerét választottam. A kialakított kérdéscsoportok arra keresik a választ, hogy abban a folyamatban, amikor a fogvatartott átveszi a fegyintézet szabályait, erkölcsét, integrálódik valamilyen módon, hogyan azonosíthatók és tarthatók meg, fejleszthetők azok a pontok, melyek büntetésével való megfelelő megküzdésében erőforrásként értelmezhetők.

A kutatás fókusza azok az elítéltek, akiket hosszú idejű szabadságvesztésre ítélték; úgy véltem, esetükben nagyobb kihívás azokat a csomópontokat megtalálni, amelyek erőforrásaikként lehetnek értelmezhetők a hétköznapiakban. Elsősorban 15 évnél hosszabb idejű büntetést töltő felnőtt férfiak és nők a célcsoport, mellettük pedig a közvetlenül velük foglalkozó személyi

állomány (elsősorban reintegrációs tisztek, de a mintába került biztonsági tisz, biztonsági felügyelő, körletfelügyelő és tanár is). Bár több hazai kutatás foglalkozik a hosszútételesekkel (ld. Solt Ágnes kutatásai), azonban úgy gondolom, hogy az általam vizsgálandó téma kevésbé kutatott, ezek feltárásával hozzájárulhatunk a büntetés-végrehajtási reintegráció támogatásához.

A kutatás helyszíneiként három intézetet jelöltem meg: Balassagyarmati Fegyház és Börtön, Kalocsai Fegyház és Börtön, Szegedi Fegyház és Börtön. Szempont volt, hogy a választott intézetek között megjelenjen mind a női és a férfi börtön, hiszen a férfiak és nők helyzete eltérő szempontokat jelenthet a kutatásban: ezek hasonlóságainak és különbségeinek összehasonlítása része lett a disszertációnak. Az eltérő intézetek meglátogatása során lehetőség nyílt az intézményi specifikumok azonosítására is. A jelölt intézetekből 15-15 fő fogvatartottal és 5-5, velük közvetlenül foglalkozó személyi állományi taggal, tehát összesen 60 fővel szerettem volna interjút készíteni a tervek szerint (a megfelelő adatvédelmi és kutatásetikai szabályok betartása mellett), végül 48 fogvatartotti és 12 személyi állományi interjú készült el az alábbi felosztásban.

	Fogvatartott	Személyi állomány
Balassagyarmati Fegyház és Börtön	15 fő	5 fő
Szegedi Fegyház és Börtön	18 fő	2 fő
Kalocsai Fegyház és Börtön	15 fő	5 fő

3. Táblázat: Fogvatartotti és személyi állományi interjúk aránya a résztvevő intézetekben. Saját szerkesztésű táblázat.

7.1. A kutatáshoz használt interjúvázlat bemutatása

A kutatáshoz két interjú kérdéssort dolgoztam ki: egyiket a fogvatartotti, a másikat a személyi állomány részére. A két kérdéssor felépítésében és témaköreiben hasonló, ám a zárt intézetben betöltött szerephez alkalmazkodva egyes helyeken különválnak egymástól.

A fogvatartotti interjúk esetében az alábbi témák köré épült az interjúvázlat:

- a börtönlét percepciója (beilleszkedési nehézségek, akadályok leküzdése)
- fogvatartotti lét (zárt intézeti hierarchiával kapcsolatos nézetek, saját elhelyezkedés definiálása, referenciaszeméllyel kapcsolatos nézetek)

- személyes erőforrások azonosítása (erősségek és gyengeségek, kihívások keresése, kudarccal való megküzdés)
- berendezkedés (idő koncepciója, énidő vagy strukturált idővel kapcsolatos vélekedések, egy ideális nap)
- utak a kiteljesedéshez (szabadság koncepciója, otthonosság érzése, rituálék, segítő tevékenységek vagy emberek).

A személyi állományi interjúk esetében pedig a következő témaköröket határoztam meg a kérdéssor összeállításakor:

- pályaválasztás jellemzői (ráhangolódás)
- munkával kapcsolatos attitűdök (pályaválasztás motivációja)
- munkahelyi berendezkedés (pályaszocializáció, munkavégzési stílus, kapcsolatok)
- személyes erőforrások (erősségek és gyengeségek, nehéz helyzetekkel való megküzdés)
- berendezkedés (benti és kinti idő strukturálására vonatkozó kérdések)
- utak a kiteljesedéshez (munkában segítő külső-belső erőforrások összegyűjtése, sikerélmény kérdése).

Ezek a témakörök nemcsak az interjúvázlat felépítésekor és tematizálásához, hanem az elemzési kategóriák megalkotásakor is támpontot jelentettek.

Az interjúvázlat félig strukturált interjúhoz készült, és figyelembe véve az interjúalany sajátosságait, aktuális állapotát, nyelvi szocializációját, a kontextust, amelyben az interjú felvételre került, a kérdések esetenként más megfogalmazásban kerültek feltevésre. Előfordult, hogy „jégtörőként” a beszélgetést vezető feltett néhány „bemelegítő” kérdést, ilyen volt például: „Kérem, mondjon magáról néhány dolgot, amit fontosnak tart!” Ezek közé tartozhatott akár a válaszadó kora, büntetési tétele, legfőbb tevékenységei, mint munka vagy tanulás, vagy állományi tag esetében a büntetés-végrehajtásban és az aktuális intézetben eltöltött évek száma, beosztás meghatározása. Ezek a ráhangolódást segítő kérdések nem képezték a kutatás szerves részét, csupán arra szolgáltak, hogy a beszélgetést vezető és az interjúalany oldja általuk az esetleges feszültséget, ám a válaszok nem ritkán érdekes vélekedéseket, attitűdöket rejtettek. Továbbá, egy ilyen nyitott kérdésre adott válasz sokat elmond arról, hogy a megkérdezett hogyan definiálja saját magát, milyen jellemzőit tartja egy idegennel megosztásra érdemesnek. A demográfiai adatokra (úgy, mint életkor, lakóhely, végzettség, nem) szintén nem kérdeztem rá külön, amennyiben ezek a beszélgetés során mégis felmerültek, úgy legfeljebb

beazonosításra nem alkalmas módon kerültek feldolgozásra, amennyiben relevanciájuk igazolást nyert az elemzés során.

Az alábbi (4. és 5. sz.) táblázatokban a főbb kérdésblokkokat és a hozzá tartozó kérdéseket foglalom össze, megjegyzésként megindokolva az adott kérdéscsoport relevanciáját a kutatásban. Az első táblázat a fogvatartottaknak feltett kérdéseket és azok reflektálását tartalmazza, a második pedig a személyi állománynak készített kérdéssor.

Fókusz	Kapcsolódó kérdések	Kérdések elhelyezkedése és relevanciája a kutatásban, módszertani megjegyzések
Gyermekkora jellemzői	- Családi háttere (szülei foglalkozása, nevelési jellegzetességek) - Gyermekkorában mik voltak azok a segítő tényezők (személyek, események), melyek hozzájárultak ahhoz, hogy előrejusson, fejlődjön? (tanuljon, megfeleljen bizonyos helyzetekben: szülőnek, tanárnak, barátoknak)	Az interjúra való ráhangolódásként feltehetőek ezek a kérdések. Előzetesen leginkább ezt a funkciót szolgálta volna ez a kérdésblokk, ám a támogató családi háttér azonosítása egy erőforrásokat feltáró kutatás fontos eleme lehet – kapcsolattartás megléte és minősége, mint szupportív elem – ugyanúgy, ahogy a gyermekort/fiatalkort jellemző megfeleléssel, motivációval kapcsolatos kérdések.
Büntetéssel kapcsolatos kérdések	- Mióta tölti a büntetését és milyen hosszú büntetést tölt? - Beilleszkedése: milyen nehézségekkel kellett megküzdenie azután, hogy bekerült a börtönbe? - Ha voltak ilyenek, hogyan küzdötte le az akadályokat?	Részben tényyszerű adatnak tekinthető a büntetési tétel, amelyet a feldolgozás során táblázatba foglaltam. A beilleszkedéssel kapcsolatos kérdések háttérinformációk összegyűjtésére szolgálnak, rámutatva arra, hogy a börtönlét percepciójával kapcsolatosan milyen változások jelennek meg a gondolkodásban az idő előrehaladtával? Mennyire érzi az alany azt, hogy nehéz időszak volt a börtönéveinek eleje, hogyan, minek a segítségével tudta ezeket leküzdeni, és amennyiben nem érezte az első éveket kihívásnak, ez milyen külső-belső erőforrásnak, tapasztalatnak köszönhető?

Fogvatartotti lét	- Hol helyezi el magát a hierarchiában? (fogvatartottak között vezető szerepet tölt be, stb.) - „Jó” fogvatartottnak tartja magát, akivel elégedettek? Ha igen, miért elégedettek Önnel? - Önről mit gondolnak a fogvatartott társai? Mennyire tartja fontosnak ezeket a kérdéseket? - Kinek a véleménye számít Önnek a leginkább?	A fogvatartotti léttel kapcsolatos kérdések elsősorban a fogvatartott börtönben elfoglalt helyét és öndefinícióját hivatottak feltárni. Hol definiálja magát a fogvatartott: a börtönhierarchiában, vagy ezen kívül? Mit jelent számára az, hogy valaki ”jó” fogvatartott, kinek a szempontjából gondolkodik a megfelelő viselkedésen (intézet, állomány, fogvatartott társak), érdeklik-e a róla kialakult vélemények, szeretne-e ezeknek megfelelni? A referenciaszemély meglétére irányuló első kérdés is ebben a blokkban található.
Személyes erőforrások	- Sorolja fel 3 legjobb tulajdonságát! Miben/hogyan segítették ezek? Segítik-e most? (Gátolják-e most?) - Sorolja fel 3 legrosszabb tulajdonságát! Miben gátolták ezek? Gátolják-e most? (Segítik-e most?) - Van-e valami, amiben ügyesnek, tehetségesnek érzi magát? Ha van, amikor ezt a tevékenységet végzi, az milyen érzéseket kelt Önben? - Szereti-e a kihívásokat (nehéz helyzeteket megoldani)? Milyen típusú kihívásban érzi a leginkább otthon/erősnek/ügyesnek/tehetségesnek magát? Mit érez akkor, amikor valami jól sikerül? Mit érez akkor, amikor valami nem sikerül jól? - Ha valami nem úgy sikerül, ahogy szeretné, mit csinál? (tevékenység)	Az erőforrások feltárása a dolgozat egyik központi eleme, így ez a kérdésblokk arra szolgál, hogy feltárja, tisztában van-e az interjúalany saját kompetenciáival, erőforrásaival, jó tulajdonságaival, és ezeket tudja/akarja-e kamatoztatni a zárt intézetben? Ugyanígy feltárára kerülnek a gyengeségek és hátrányok is. Vajon a fogvatartott inkább az erősségeivel van tisztában, vagy kellő önreflexióval tudja azonosítani hátrányos tulajdonságait is? Ezek kettős/kontextuális természetére is rákérdéznek a kérdések. A tehetség azonosításával kapcsolatos kérdés ebben a blokkban a pozitív hozzáállást erősíti – módszertanilag azért lehet indokolt, hiszen a kompetencia érzést erősíteni, a pozitív érzéseket hozó tevékenységeket azonosítani a nehezebb témák után felüdülés is lehet. A kihívás keresésével kapcsolatos kérdés a fogvatartott életterejét hivatott feltárni, illetve belső motivációit: szereti-e kipróbálni magát új tevékenységekben,

	- Mesélje el, mik azok a tényezők, amelyek segítik, hogy valamit jól/jobban csináljon? (kihívások, jutalmazó tevékenységek, társak, család) - Mesélje el, mik azok a tényezők, amik gátolják abban, hogy valamit jól/jobban csináljon?	milyen típusúakban, kudarcélmény esetén honnan merít erőt? Ennek a kérdésbloknak a középpontjában a valóságból kiragadó, erőt, kompetenciát, önbizalmat erősítő tevékenységek feltárása áll.
Berendezkedés	- Mesélje el egy napját! Miből áll a napja (mesélje el a napirendjét)? Melyik a leginkább kedvel elfoglaltsága a napjaiban? Mi az, amit mindig vár a napjaiban? - Vannak-e ismétlődő tevékenységek a napjaiban, saját egyéni szokások, amikhez ragaszkodik? - Mesélje el, mik azok a tényezők, melyek közrejátszanak abban, hogy egy napja jól sikerüljön? (egyének, tevékenységek, tevékenységek hiánya, programok, programok hiánya, élmények) - Mesélje el, mik azok a tényezők, melyek miatt egy napja esetleg rosszul sikerül? (egyének, tevékenységek, tevékenységek hiánya, programok, programok hiánya, élmények)	Az egzisztencialista elméleti keret központi eleme az idő: a saját idő kérdése (lásd: 1. fejezet), a rendelkezésre álló idő értelmes tevékenységekkel történő megtöltése, az ismétlődő idő, a szokások, melyek az otthonra emlékeztetnek. A kérdésblokk a „benti idő” strukturálását veszi górcső alá, arra kíváncsi, hogy a fogvatartott mennyire vágyja a megszokott, kiszámítható, előre megszabott napirendet, vagy adott esetben jobban kedveli, ha saját idejének ura, fontos-e ez a számára, hogy saját idővel rendelkezzen? A kérdések az utolsó kérdésblokk felé mutatva már azt is igyekeznek azonosítani, hogy mire van szüksége a fogvatartottnak ahhoz, hogy egy napját sikeresnek, jónak, és ne kudarcosnak ítélje. Ez külső vagy belső feltételrendszerhez kötött? Olyan feltételhez kötött, melyet a zárt intézet megadhat neki, vagy teljesen máshol keresendő: önmagában vagy esetleg a szeretteiben?

Utak a kiteljesedéshez	- Vannak-e olyan pillanatok, helyzetek, amikor felszabadultnak tudja érezni magát? Melyek ezek? - Mi kell Önnek ahhoz, hogy jól érezze magát? (tárgyak, egyének, események, elfoglaltságok, kihívások) - Mik azok a segítő tényezők, tárgyak, események, rituálék, amelyektől otthonosan érzi magát? (kinti életéhez hasonló) - Vannak-e olyan emberek, akik segítik abban, hogy komfortosabban érezze magát bent? Kik ők? Hogyan/milyen módon segítik? - Ha van ilyen ember Ön körül, mik azok a tulajdonságok/tettek ezekben az egyéneken, melyek erősítik/előhívják az Ön jó közérzetét? - Mit adott Önnek a börtön?	Az utolsó kérdésblokk feladata a szabadságról alkotott vélekedések, attitűdök feltárása. Megélhető-e a szabadság az extrém életkörülmények között, és ha igen, ez mihez kapcsolható: a korábbi életet jelentő tárgyakhoz, kényelmi eszközökhöz, nehézségeket feledtető eseményekhez, programokhoz, munkához, tanuláshoz? Fontos-e a fogvatartott számára a kinti élete lemodellezése: ebben éli-e meg szabadságát, vagy figyelmét inkább befelé fordítja? A referenciaszemély meglétére ebben a kérdésblokkban levő utolsó kérdés már sokkal konkrétabban rákérdez, feltárni igyekezve azt is, hogy mitől válhat valaki referenciává a fogvatartott számára? Mindegyik interjú legutolsó kérdése volt az, hogy az alany azonosítsa, mit kapott a börtöntől, mit köszönhet neki? Ez a kérdés egyszerre reflektál a múlt, a jelenre és a jövőre. Az volt vele a szándékom, hogy feltárjam, képesek-e interjúalanyaim a zárt intézet, mint élettér pozitív hozadékait azonosítani? Fel tudnak-e sorolni olyan tényezőket, melyek nem lettek volna az övéik, ha nem kerülnek börtönbe? És ha igen, vajon ezek mindegyike egyértelműen a börtönlét hozadékai-e?
------------------------	--	---

4. Táblázat: Fogvatartotti kérdéssor tematizálva, kutatói megjegyzésekkel. Saját szerkesztésű táblázat.

A fogvatartotti interjú kérdéssor megismerése után a következő táblázatban a személyi állomány számára összeállított kérdéseket mutatom be. Ebből láthatóvá válik, amit a fejezetben korábban említettem, hogy a kérdések egymásutánisága, logikája, gyakran a szövegezése is hasonló, vagy ugyanaz, mint a fogvatartotti interjú kérdéssor esetében. Célom volt ugyanazt a kérdéssort alkalmazni, hiszen véleményem szerint a felmerülő attitűdök, dinamikák, vélekedések így könnyebben megfeleltethetők egymásnak, könnyebben vizsgálhatók egymás relációjában. Különösen igaz ez olyan kérdések esetén, melyek egy jól sikerült nap jellemzőire, a kompetencia megélésének területeire kérdeznak rá.

Fókusz	Kapcsolódó kérdések	Kérdések elhelyezkedése és relevanciája a kutatásban, módszertani megjegyzések
Pályaválasztás jellemzői	- Pályaválasztás indoklása (szülei foglalkozása, nevelési jellegzetességek) - Gyermekkorában mik voltak azok a segítő tényezők (személyek, események), melyek hozzájárultak ahhoz, hogy előrejusson, fejlődjön? (tanuljon, megfeleljen bizonyos helyzetekben: szüleinek, tanárainak, barátoknak)	Ezek a kérdések részben a ráhangolódás érdekében kerülnek feltevésre, hiszen a nevelési jellegzetességek nem képezik a személyi állománnyal kapcsolatban nyert adatok elemzési alapját. Azonban a pályaválasztási motiváció és az ambíció, az előrejutás külső-belső mozgatórugói fontos adalékként szolgálhatnak az értelmezés során.
Munkával kapcsolatos kérdések	- Mióta dolgozik a büntetés-végrehajtásban? - Beilleszkedése: milyen nehézségekkel kellett megküzdenie az első hónapokban/években? - Ha voltak, hogyan küzdötte le az akadályokat?	A kérdésblokk a szocializációban közvetlenül szerepet játszó, konkrét életeseményekre kérdez rá. Arra kíváncsi, hogy mennyiben érezte kihívásnak a munka speciális jellegét (zárt intézeti környezet, „kliensek” speciális jellege), és ha igen, ezeket milyen módszerekkel, segítséggel tudta kezelni? A feldolgozás során a beazonosításra alkalmas elemek esetén kiemelten figyelünk a titoktartási- és adatvédelmi kötelezettségekre.

Munkahelyi berendezkedése	- Hogyan jellemezné magát a büntetés-végrehajtás berendezkedésében? (hierarchia, munkavégzési stílus) - Hogyan jellemezné kapcsolatát a kollégáival? - Kinek a véleménye számít Önnek a legjobban (a munkahelyen)? - Tegyük föl, hogy a fogvatartottak valamilyen képpel rendelkeznek a személyi állományról és a börtön intézményéről. Mennyire tartja fontosnak ezeket a véleményeket? Befolyásolják-e ezek a vélemények a munkavégzését? Milyen irányban, hogyan?	Az ebben a kérdésblokkban használt „hierarchia” szó természetesen nem a rendészeti hierarchia értelmében értett, hanem arra kíváncsi a kérdés, hogy hogyan jellemzi saját munkavégzését, stílusát, preferenciáit a megkérdezett. A rendfokozati sorban kijelölt kötelezettségeken túl ki az a kolléga a munkahelyen, akire referenciaként tekint, és miért? Fontos-e számára a fogvatartott vélekedése, vagy milyen dimenziókban gondolkodik a munkájáról (segítő, végrehajtó, munkál-e benne megfelelés az esetlegesen kialakított képhez)?
---------------------------	---	---

Személyes erőforrások	- Sorolja fel 3 legjobb tulajdonságát! Munkahelyi értelemben miben/hogyan segítették ezek? Segítik-e most? (Gátolják-e most?) - Sorolja fel 3 legrosszabb tulajdonságát! Munkahelyi értelemben miben/hogyan gátolták ezek? (Segítik-e most?) - Hogyan tud feltöltődni? Amikor ezt a tevékenységet végzi, az milyen érzéseket kelt Önben? - Szereti-e a kihívásokat (nehéz helyzeteket megoldani)? Milyen típusú kihívásban érzi a leginkább otthon/erősnek/ügyesnek/tehetségesnek magát? Mit érez akkor, amikor valami jól sikerül? Mit érez akkor, amikor valami nem sikerül jól? - Mesélje el, mik azok a tényezők, melyek segítik, hogy valamit jól (jobban) csináljon? - Mesélje el, mik azok a tényezők, amelyek gátolják abban, hogy valami jól (jobban) csináljon?	A kérdésblokk, a fogvatartottéhoz hasonlóan, a tehetséggel, kompetenciával, önbizalommal, erőforrásokkal kapcsolatos attitűdöket igyekszik feltárni. Tudom-e, hogy melyek azok a területek, ahol jó vagyok, amelyek végzése jutalmazó, motiváló a számomra? Melyek azok a munkaterületek, melyeket kevésbé munkaként, inkább feltöltődésként értékelek? Hogyan kezelem a kudarcélményt, keresem-e a kihívásokat, melyek azok a kihívások, melyek jutalmazók a számomra? Ebben a blokkban kerülnek azonosításra azok a segítő/gátló elemek, melyek előremozdítóként, vagy akadályként szerepelnek a munkavállaló mindennapjaiban. Az erőforrások azonosítása és kimondása az elköteleződés érzését húzhatják alá a válaszadóban, jó érzéseket ébreszthetnek. Ennek a kérdésbloknak a célja egyúttal ennek erősítése is.
-------------------------------------	--	---

Berendezkedés	- Mesélje el egy napját! Miből áll a napja? Melyik a leginkább kedvelt elfoglaltsága a napjaiban? Mi az, amit mindig vár a napjaiban? - Vannak-e ismétlődő tevékenységek a napjaiban, saját egyéni szokások, amikhez ragaszkodik? - Mesélje el, mik azok a tényezők, amelyek közrejátszanak abban, hogy egy napja jól sikerüljön? (egyének, tevékenységek, tevékenységek hiánya, programok, programok hiánya, élmények) - Mesélje el, mik azok a tényezők, amelyek miatt egy napja esetleg rosszul sikerül? (egyének, tevékenységek, tevékenységek hiánya, programok, programok hiánya, élmények)	A fogvatartotti, berendezkedéssel kapcsolatos blokkhoz hasonlóan ezúttal is arra keresem a választ, hogy melyek a munkának azok a szegmensei, amelyet a megkérdezett a leginkább feltöltőnek, motiválónak, jutalmazónak talál? Mikor érzi úgy, hogy sikeres napot zárt, vannak-e olyan tevékenységek, egyének vagy események, amelyek kifejezetten előremozdítják a munkájában, vagy amelyek gátlóan hatnak rá. Ez utóbbi kérdések feltevésekor érdemes arra figyelni, hogy a válaszadó első reakcióként munkahelyen kívüli, vagy azon belüli tényezőket jelöl-e meg?
---	--	--

Utak a kiteljesedéshez	- Mi kell Önnek ahhoz, hogy jól/kiteljesedettnek/sikeresnek érezze magát? (tárgyak, egyének, események, elfoglaltságok, kihívások, infrastrukturális feltételek) - Vannak-e olyan emberek, akik segítik abban, hogy komfortosabban érezze magát a munkahelyen? Kik ők? Hogyan/milyen módokon segítik? - Ha van ilyen ember Ön körül, mik azok a tulajdonságok/tettek ezekben az egyéneken, amelyek előhívják/erősítik az Ön közérzetét? - Kérem, meséljen el egy olyan helyzetet, amely Ön szerint kudarcra végződött! Hogyan történt ez az eset? Milyen külső vagy belső tényezők voltak hatással az ügy kimenetelére? - Kérem, meséljen el egy helyzetet, amely Ön szerint sikerrel végződött? Hogyan történt ez az eset? Milyen külső vagy belső tényezők voltak hatással az ügy kimenetelére?	A kérdésblokk azon erőforrások összegyűjtését célozza meg, amely a válaszadót a hétköznapijaiban, munkájában segítik. A fogvatartottak esetében talán relevánsabbnak tűnhet ez a kérdéssor, ám nagyon értékes információk kinyerhető azáltal, hogy rákérdezzünk az interjúalánynál arra, hogy reflektálja egy sikeres/kudarcos napját, azonosítsa a bekapcsolódó, vagy éppen hiányzó kompetenciákat. A munkahellyel kapcsolatos pozitív feltételek azonosítása (kiteljesedéshez vezető utak) is a beszélgetésnek ezen a pontján történik meg.
--	---	--

5. Táblázat: Személyi állományi kérdéssor tematizálva, kutatói megjegyzésekkel. Saját szerkesztésű táblázat.

Mivel félig strukturált interjú kérdéssorról van szó, a fent bemutatott kérdések megjelenése vagy sorrendje az egyes interjúkban eltérhetnek egymástól (Héra – Ligeti, 2014). Vannak a kérdések közt olyan pontok, amelyekhez ragaszkodtam, hogy minden esetben meg legyenek kérdezve alanyaimtól (ilyen például a fogvatartottak esetében az utolsó, „Mit adott Önnek a börtön?”-kérdés, vagy az idővel, szabadsággal, erőforrásokkal kapcsolatos kérdések). Előfordult azonban, hogy egyik-másik alany, beszédesebb lévén, maga jelölte ki a beszélgetés útját, és ilyenkor úgy döntöttem, hogy inkább haladok vele, ameddig a téma is engedi. Ebben az esetben természetesen egyrészt tudatosan kellett figyelni arra, hogy mindig visszavezzünk a kijelölt témához – anélkül, hogy elvenném az alany kedvét a beszélgetéstől, vagy belé fojtsam a szót, ezáltal kockáztatva, hogy érdekes információt veszítek –, azonban egy ilyen beszélgetés során további inspiráló irányok és témák is körvonalazódtak nem egy esetben (nem feltétlenül szorosan a doktori disszertáció témájához tartozó, hanem további kutatási irányokat meghatározandó). A csendesebb alanyok esetén – itt leginkább a fogvatartottakra utalok, hiszen a személyi állományi tagok esetében inkább találkozhattunk jó kommunikációs készséggel rendelkező és a véleményét szívesen és lelkesen megosztó kollégával, mint zárkózottal – könnyebb volt tartani az interjú vezérfonalát, azonban ezen felüli információk, attitűdök kinyerésére is kevesebb lehetőség nyílt.

A disszertáció módszertani fejezetében részletesen írtam választott módszertanomról, ennek előnyeiről, hátrányairól, illetve azokról a tényezőkről, amelyekre egy kvalitatív kutatás végzése során a kutatónak oda kell figyelnie. Az interjúvázlatot bemutató fejezetrész végén csak röviden összefoglalva, praktikus, szem előtt tartandó tanácsokként prezentálom mindazt, amit kutatóként észben kellett tartanom az interjú felvétele során:

- lehetőség szerint az előre leírt kérdések mindegyikén végig kell menni. Van mód arra, hogy az alany válaszából inspirálódva kicsit eltérjünk a sortól, azonban mindig evezzünk vissza a gerinchez;
- az interjú során hagyni kell, hogy az alany kifejtse a gondolatait! Itt kapcsol be az aktív hallgatás képességének fontossága (Seidman, 2002; Rogers, 2004), melyről a módszertani fejezetben bővebben is írtam: a cél az, hogy az alany megnyíljon és bátran meg tudja osztani véleményét a kérdezővel, és nem az, hogy a kérdező elmondhassa a véleményét. Gyakorlati szempontokat figyelembe véve: egy aktív hallgatásban felvett interjú hallás utáni leírása is lényegesen könnyebb. Arra azért minden esetben ügyelni kell, hogy nagyon ne kalandozzon el a kérdezett, tartsuk medrében a beszélgetést;

- gyakori kérdéseinkkel ne szakítsuk meg, és ne befolyásoljuk az alany választát, hagyjuk kifutni a gondolatokat.
- Kérdezéstechnika a kérdéstípusok tekintetében (a teljesség igénye nélkül, de amire érdemes volt tudatosan odafigyelni):
 - o minden sugalmazó, feltételezést rejtő kérdés a saját viszonyulásunkat hordozza magában, nem az alanyét, ezért igyekeztem kerülni az ilyen típusú kérdésfeltevéseket (pl.: *ugye* kezdetű kérdések, vagy: „Tehát Ön látta, amikor a piros autó beleszaladt a kékbe?” helyett: „Tehát Ön látta, amikor a két autó egymásba rohant? Ez hogy történt?”);
 - o nyitott kérdés: gondolatokat indít el és megnyit (pl.: Mit gondol...-, Mi a véleménye...-kezdetű kérdések);
 - o zárt kérdés/igen-nem kérdés: konkrét információra kérdez rá, tényszerű információt kér – erre kevés példa volt a saját kutatásomban, talán a munkahelyi berendezkedést, fogvatartás éveit firtató kérdések ilyenek;
 - o pontosító kérdés: mögöttes tények felszínre hozatalához (pl.: Mondjon erre egy példát..., Pontosan mire gondol...);
 - o tükröző kérdés: a válasz átfogalmazása, vagyis „magyarról magyarra fordítás” – arra jó, hogy pontosítsuk a választ (pl.: Ha jól értem [ezt követi a válasz átfogalmazva], Ezek szerint [ezt követi a válasz szóról szóra]). Ez utóbbi alternatívát nemcsak a válaszok esetében kellett alkalmazni, hanem fogvatartotti interjú esetében a kérdéseknél is, amikor át kellett fogalmazni a kérdéseket. Az interjú kérdéssor – tudatosan – eleve úgy íródott, hogy kellően odafigyeljen a nyelvi szocializációs különbségekre, ám amikor már rutinosabban ment az interjúfelvétel és nem kellett annyira a papírhoz ragaszkodni, előfordult, hogy a bonyolultabb kérdések átfogalmazást igényeltek.¹⁶

7.2. Az interjúfelvétel körülményei

Az interjúk 2019. júniusában és júliusában kerültek felvételre a kiválasztott intézetekben Balassagyarmaton, Kalocsán és Szegeden. Balassagyarmaton kezdtem a kutatói munkát,

¹⁶ A kérdéstípusokról szóló fejezet rész rövid részlete az NVSZ megrendelésére készült kutatási beszámolóban. Hegedűs – Fekete (2022): Módszertani alapelvek az interjú vizsgálat lefolytatásához, a Beregsurányi Határrendészeti Kirendeltségen végzett interjú vizsgálat eredményeinek összefoglalása. Kézirat.

Szeged volt az utolsó interjú helyszíne. A kutatási napok június 5 – július 17. között zajlottak összesen 9 kutatási nap alatt, és mindegyik napon másodmagammal vettem részt az interjúfelvételeken. A kutatás közben átélt élményekre, kutatói megélésekre és dilemmákra a kutatói reflexiókat tartalmazó fejezetben fogok kitérni, jelen fejezetben kifejezetten arra fókuszálok, hogy az intézetekben milyen körülmények között került sor az interjúk felvételére, és ezeken a feltételrendszereken belül mire kellett odafigyelnem.

Az interjúfelvételhez szolgáló helyiség esetében fontos volt, hogy azok a szobák, ahol az interjúkat felvesszük, a zavartalan beszélgetés lehetőségét biztosítsák. Tehát olyan hely legyen, ahol úgy folytathatjuk le a beszélgetéseket, hogy sem mi nem zavarunk másokat, sem bennünket nem zavar senki. Mindhárom intézet biztosított ilyen helyiséget, Balassagyarmaton az iskolában, a pszichológus irodájában, és egy ízben a mosodában tudtunk felvenni interjút – ez utóbbi, mivel hangos volt, az interjúk felvétele során nem, de gépelésekor okozott némi nehézséget. Erre Héra és Ligeti is felhívják a figyelmet, hogy amikor háttérzajban vagyunk kénytelenek felvenni a beszélgetéseinket, akkor az nem feltétlenül a beszélgetésre, hanem a legépelés során hat hátrányosan (Héra-Ligeti, 2014). Kalocsán mindvégig a „kultúr körleten” voltunk, Szegeden pedig a könyvtárban és az iskolában vettük fel az interjúkat.

Az elhelyezkedést tekintve általában asztalnál ülve zajlottak a beszélgetések, többségében egymással szemben ültünk az alanyokkal az asztal egyik és másik oldalán. Volt olyan, hogy nem volt a helyiségben asztal, ebben az esetben két egymással szemben elhelyezett széken foglaltunk helyet nagyjából 1-1,5 méterre egymástól, nem volt köztünk egyéb bútor. Mindkettőnek megvannak az előnyei: az egymással szembeni elhelyezkedés nyitottságot, közvetlenséget sugall, amikor azonban asztalnál tudtunk ülni, akkor kényelmesebben el tudtuk helyezni a kutatáshoz szükséges papírokat, jegyzeteket, hangrögzítő készüléket. Az asztal megléte nem különösebben akadályozott egyébként a beszélgetésekben, és arra is volt példa, hogy inkább az asztal mellé ült a beszélgetést vezető, hogy ne legyen közte és az alany között elválasztó bútorzat, viszont mellette a jegyzeteket készítő ki tudta használni annak előnyeit.

Az interjúkat diktafonra rögzítettük. Ezeknek a készülékeknek az intézetbe történő bevitele előzetes engedélyhez kötött, amivel mi rendelkezünk. A biztonság kedvéért minden esetben két diktafonnal készültünk. A hangrögzítésre a szöveghűség miatt van szükség, hiszen az elemzés során nem a hanganyagokkal, hanem az abból legépelt szövegekkel dolgozunk. A diktafonok működéséről előzetesen meg kell győződni: a benne levő elem megfelelően feltöltött-e, jó gombot nyomunk-e meg az indításhoz, elindult-e gombnyomásra a felvétel. Nálunk pont ezek kiküszöbölésére (is) volt két készülék, így szerencsére nem volt elrontott

hangfelvételünk. A 60 felvett interjúból 59 fő hozzájárult a hangfelvétel rögzítéséhez, 1 esetben nem járult ehhez hozzá a megkérdezett, ekkor kutatótársam készített jegyzeteket a beszélgetésről, amelyet később szintén legépeltem annak érdekében, hogy az elemzéshez összegyűjtött interjúcsomag azonos formátumú legyen (Héra-Ligeti, 2014).

Előzetesen összeállítottam az adatvédelmi csomagot az interjúalanyok számára: „Felkérés a kutatásban való részvételre”, „Adatvédelmi nyilatkozat” és „Titoktartási nyilatkozat” képezték a csomag részét. Ezeket az alanyokkal elolvastattuk és aláírtattuk az interjúk elkezdése előtt (a titoktartási nyilatkozatot a kutatók írták alá), illetve hangfelvételen rögzítve is röviden tájékoztattuk őket ezek tartalmáról. Alapelveként fogalmaztam meg az önkéntes részvételt: alanyaim saját elhatározásukból vettek részt a beszélgetésekben, két esetben volt példa arra, hogy az adatvédelmi tájékoztatással kapcsolatban kérdéseik voltak.

Az interjúk időtartama egyenként tervezetten 45-60 perc volt. Előfordult, hogy ettől eltértünk lefelé, vagy fölfelé, tehát a felvett interjúk között szerepel 35 perces és másfél órás is. Habár például Seidman és Schuman is inkább a 90 perces interjúkra voksol – mondván, mivel általában órákban, 60 percekben gondolkodunk, a 90 perc esetében elkerülhető, hogy a résztvevők a beszélgetés végét várják, a két óra pedig túl hosszú és fárasztó, összességében véve nincs biztos recept az időkeret tekintetében. Ha fiatalabb a résztvevő, akkor a rövidebb időtartam az előnyös, magam a zárt intézeti környezet speciális jellegét is alapul véve úgy gondoltam, hogy egy nagyjából 60 perces időtartam lesz az ideális interjúként. A lényeg az, hogy az összes beszélgetésünk hasonló hosszúságú legyen (Seidman, 2002; Schuman, 1982). Volt olyan, hogy az interjúalanyt munkából vették ki annak érdekében, hogy velünk beszélgethessen, ezekben az esetekben különösen figyeltünk arra, hogy ne hátráltassuk a mindennapi feladataiban, ugyanakkor a kutatói érdek se sérüljön. Az alanyok idejével nem szabad visszaélni, ha verbális vagy nonverbális módon jelzik, hogy menniük kell/mennének, akkor ennek az igénynek alá kell rendelni a kutatói igényt. Az idővel való vissza nem élés fontosságára Héra és Ligeti is kitérnek módszertannal kapcsolatos munkájukban (Héra-Ligeti, 2014). Nem sok példa volt a beszélgetések során arra, hogy a vizsgálati alanyok éreztették volna, inkább máshol lennének, de azokban az esetekben, amikor erre esély volt, kutatótársammal azt a stratégiát választottuk, hogy a legfontosabb, legkevésbé elhanyagolható kérdésekre fókuszálunk a kérdéssorból.

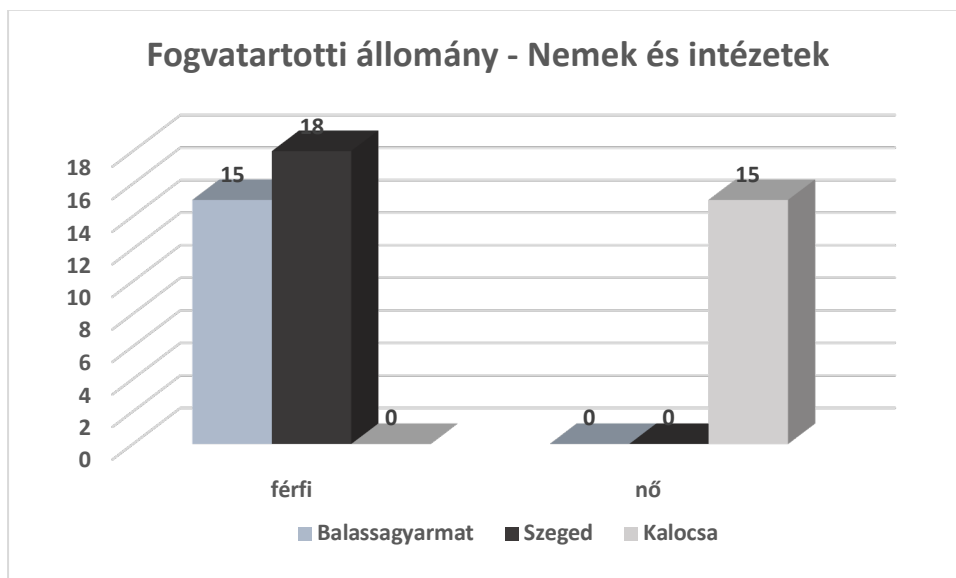
A passzolás joga minden megkérdezett alany számára lehetőségként állt fent, ezt mindegyik interjú legelején elmondtuk. Szerencsére kevés alkalommal éltek ezzel a jogukkal a kutatásban résztvevők.

Az interjúkra minden esetben felkészülten érkeztünk: ez érthető a leellenőrzött diktafonokon, az adatvédelmi csomagok áttekintésén túl az interjú kérdéssorok átható ismeretére is. Mivel kutatótársam és jómagam is ismerjük a zárt intézeti szervezeti kultúrát, és korábban már volt lehetőségünk fogvatartotti interjúk felvételére, így nem teljesen ismeretlen terepre érkeztünk az első kutatási napon, annak ellenére, hogy minden kutatás a kezdetekkor sok ismeretlen és feltárandó-megismerendő elemet rejt magában. Azonban a kérdéssorokat a kutatás megkezdése előtt közösen ábeszéltük, mindegyik kérdésblokk célját meghatároztuk, a kutatás szempontjából legfontosabb kérdéseket azonosítottuk, és felállítottuk az interjúfelvétel stratégiáját is: milyen feladatai vannak a megfigyelőnek és az interjút készítőnek, hogyan jelezzük egymásnak, ha nem találjuk a hangot az interjúalannal és inkább átadnánk társunknak a vezetést. Az előzetes felkészülés és felkészítés fontosságára számos szakirodalom is rávilágít (ld. pl.: Babbie, 2001; Héra-Ligeti, 2014; Seidman, 2002).

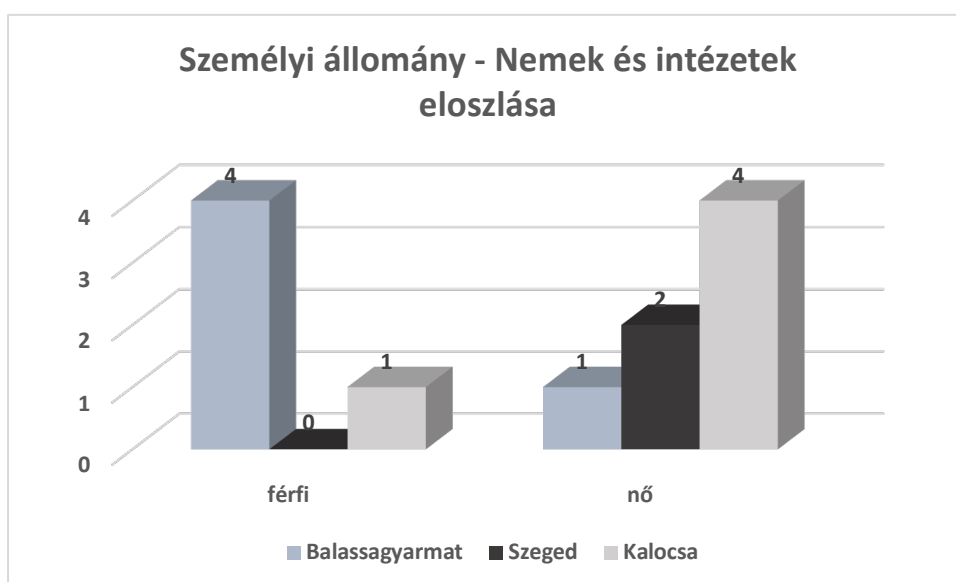
7.3. Interjúalanyok kiválasztása és aránya

A kutatás megtervezése során alapelveként fogalmazódik meg minden esetben az önkéntesség elve, vagyis az, hogy az kutatásban résztvevők saját döntésükből vegyenek részt a beszélgetésekben, és ne kijelölve legyenek rá. Az önkéntesség elvén és az ítélet hosszán kívül nem volt egyéb feltétel a kutatás megszervezésekor, a hozzáférés minden esetben az állományilletékes vezetői hozzájárulás mellett történt az alapvető adatvédelmi és etikai szabályok szem előtt tartásával és az anonimitás biztosításával, kiemelt, írásos tájékoztatás és beleegyezés formájában (az előző fejezettrészben cím szerint is megjelöltem azokat a dokumentumokat, amelyek az adatvédelmi csomagba belekerültek). A mintaválasztás a hozzáférhetőségen alapult, illetve a személyi állomány esetében azzal a feltétellel, hogy közvetlen kapcsolatban legyenek a fogvatartottakkal.

Az alanyok eloszlása az alábbi diagramokon látható, ahol a nemek arányára is külön utalást tettem.

1. Diagram: Kutatásban résztvevő fogvatartotti állomány eloszlása nemek és intézetek alapján. Saját készítésű diagram.

2. Diagram: Kutatásban résztvevő személyi állomány eloszlása nemek és intézetek alapján. Saját készítésű diagram.

A személyi állományi részvételből készített 2. sz. diagramon jól látható, hogy Balassagyarmatról 4 férfi és 1 nő, Szegedről 0 férfi és 2 nő, Kalocsáról 1 férfi és 4 nő személyi állományi tag állt rendelkezésre az interjúhoz. (Szegeden a kollégák leterheltsége miatt két állományi taggal sikerült az interjút felvenni, ám mivel az interjú irányszám 60 fő volt, hogy ez teljesüljön, itt a 15 fő helyett 18 fogvatartottal készítettük el a beszélgetést.)

A személyi állomány között megjelent reintegrációs tiszt, körletfelügyelő, biztonsági tiszt, tanár, biztonsági felügyelő. Az alapvető feltétel az volt, hogy olyan dolgozó legyen, aki a fogvatartottal közvetlen kapcsolatban van, a személyi állományból a kutatásban résztvevő alanyok mindegyikére igaz ez a kitétel.

A kutatási napokat követően az aznapi interjúalanyokkal kapcsolatosan Excel táblázatot készítettem, melybe az adatvédelmi nyilatkozatok alapján átvezettem a nevüket, mellé írtam az interjúfelvétel napját és a helyszínét is a későbbi visszakereshetőség érdekében. A későbbiekben a nevekhez kódokat rendeltem, ezt a gépelés sorrendjében kapták a kutatásban résztvevők. A nevekkel ellátott táblázatok csak számomra hozzáférhetők. Az alábbiakban a nevek nélkül közlöm ezeket a táblázatokot, elsőként a fogvatartotti mintából, majd a személyi állományi mintából készültet.

Kód	Kor	Felvétel helyszíne	Felvétel időpontja	Büntetés mértéke / Hány éve ül	Kutatói megjegyzések
FT1	24	Balassagyarmat, mosoda	2019.06.05.	14 (több) / 3	FT2-vel barátok, magas biztonsági fokozat, vallás jelentős
FT2	34	Balassagyarmat, mosoda	2019.06.05.	31 / 9	FT1 barátja és mentora, telefonozás, korábban lázadó, most nyugodtabbnak tűnik
FT3	51	Balassagyarmat, mosoda	2019.06.05.	30 / 23	kijárós, szélsőséges, kökemény nézetek, idő múlásával nagyon tisztában van
FT4	42	Szeged, iskola	2019.07.08.	TÉSZ / 17	nagyon értelmes, gyakorlott interjúzó, jókedélyű, tanult
FT5	41	Kalocsa, kultúr	2019.07.02.	8 / 7	nőknél ez nagyítélet, szigorú, de feloldódik, arcüreggyulladással küzd
FT6	44	Balassagyarmat, körlet	2019.06.25.	18 / 13	munkából jön, nagyon csendes, intézetis múlt, kijárós
FT7	48	Balassagyarmat, pszichológus	2019.06.12.	8 / 5	jókedvű, de az első években több intézetben volt, biztonsági okokból szállították át, kondifelelős
FT8	52	Balassagyarmat, pszichológus	2019.06.12.	18 / 15	minden eddigivel együtt 35 évet ült, különbnek gondolja magát, rafinált, családi támogatás nagy
FT9	36	Szeged, könyvtár	2019.06.13.	30 / 14	nagyon értelmes, de manipulál, narcisztikus, jó kiállású
FT10	39	Szeged, iskola	2019.07.17.	40 / 19	ismert, szemkontaktust nem tartja, adatvédelmit tíz percig böngészi
FT11	48	Kalocsa, kultúr	2019.07.03.	13 / 3,5	tagad, adatvédelmivel akadékoskodik, majd megnyílik, értelmes, de szigorú nő
FT12	38	Kalocsa, kultúr	2019.07.03.	12 / 11	közvetlenül szabadulás előtt beszélünk, érzékeny, közvetlen, őszinte

FT13	36	Szeged, könyvtár	2019.06.13.	30 / 12	nagyon zárkózott, már-már gyanakvó, kreatív (fest), jó munkahelye van, megbecsüli
FT14	48	Szeged, könyvtár	2019.06.13.	25 / 21	nagydumás, jókedélyű, nem biztos, hogy bírom benne
FT15	43	Kalocsa, kultúr	2019.07.02.	15 / 5	kedvezményrel 10 után szabadulhat
FT16	55	Kalocsa, kultúr	2019.07.02.	12 / 6	vallás fontossága, nagyon szorongó, gyógyszereket szed
FT17	32	Kalocsa, kultúr	2019.07.02.	10 / 9	folyamatban lévő ügy miatt lehet +2-3 év, erőteljes, már-már férfias, értelmes, erősen festett, nagyon jó szövege van, laza
FT18	47	Kalocsa, kultúr	2019.07.02.	12 / 6	gyógyító, nem egyszerű vele
FT19	55	Balassagyarmat, pszichológus	2019.06.25.	összbüntetésre vár / 10	nagyon értelmes és tudja is magáról, rendvédelmis volt
FT20	42	Balassagyarmat, pszichológus	2019.06.25.	14 év 4 hó / 12	nem először találkozunk, közvetlen, nagy szavak, fontos a népszerűség, nagyszájúnak mondja magát
FT21	32	Balassagyarmat, iskola	2019.06.27.	6 / 6	kevésbé fér bele a mintába, de értékes véleményeket mond, visszafogott ember (meseírás)
FT22	37	Balassagyarmat, pszichológus	2019.06.25.	30 / 4	teljes tagadásban van, kint nagylábon élt, bent is modellezi, értelmes, nagy, kék szemek
FT23	42	Szeged, könyvtár	2019.06.13.	30 / 20	polihisztornak „vallja magát”, többdiplomás, évek óta könyvtáros, tengerimalaca van, készséges, értelmes, nekem megfejthetetlen
FT24	29	Balassagyarmat, körlet	2019.06.27.	11 / 8	rendkívül gyanakvó, nagyon röviden áll rendelkezésre
FT25	44	Szeged, iskola	2019.07.08.	25 / 8	iskolában felelős munkája van, nagyon értelmes, kifejezetten támogató családi háttér (feleség)
FT26	44	Kalocsa, kultúr	2019.07.03.	8 / 6	gyógyító, nehezen ért

FT27	22	Balassagyarmat, körlet	2019.06.27.	14 / 2	nagyon gyerek, apjával egy zárkán, Tökölön, Aszódon, mindenhol volt, 14 éve van, de folyamatban levő ügye van, bűnvádi eljárás, stb.
FT28	48	Balassagyarmat, iskola	2019.06.27.	13 / 7	értelmes, csöndes, szorgalmas
FT29	36	Balassagyarmat, körlet	2019.06.27.	10 / 9	nagydumás, készséges, külsejére ad (zselézett haj)
FT30	39	Szeged, iskola	2019.07.17.	30 / 13	értelmes, nyitott, együttműködő
FT31	49	Kalocsa, kultúr	2019.07.02.	13 / 4	kábítószer, folyamatos önigazolás, a világ igazságtalan
FT32	47	Balassagyarmat, pszichológus	2019.06.12.	30 / 21	nem az az eredeti neve, amin bemutatkozik, nagyon beszédes és bizalomgerjesztő, de van benne valami, ami távolságtartásra int, pszichológus szerint nárcisztikus/pszichopata
FT33	47	Szeged, iskola	2019.07.17.	30 / 20	csöndes, kellemes ember
FT34	50	Szeged, iskola	2019.07.17.	30 / 21	nagyon furcsa ember markáns arcvonásokkal és véleménnyel, egyszerre tiszteletet parancsoló és vicces
FT35	48	Szeged, iskola	2019.07.17.	TÉSZ / 6	nagydarab, eredendően magas végzettségű ember, nem a kérdésekre válaszol, hanem ventillál, az egyetlen, akitől ki akarok menni
FT36	44	Szeged, iskola	2019.07.17.	30 / 16	szókimondó, már-már büszke arra, hogy kicsit rebellis, ugyanakkor melankolikus
FT37	43	Kalocsa, kultúr	2019.07.02.	12 / 10	10 év után szabadulhat, közel a vége
FT38	30	Kalocsa, kultúr	2019.07.03.	14 / 7	korábban balhész, 9 év után szabadulhat
FT39	64	Kalocsa, kultúr	2019.07.03.	13 / 10	gyógyító
FT40	49	Kalocsa, kultúr	2019.07.02.	12 / 7	fáj a füle, ezért hangosan kell vele beszélni, határozott, tekintélyt parancsoló, készséges

FT41	40	Kalocsa, kultúr	2019.07.03.	10 / 9	mélyen vallásos, ennek hangot is ad
FT42	52	Szeged, könyvtár	2019.07.08.	13 / 6	jogszabályokat bújja, kártérítésre megy, bűncselekmény miatt nincs bűntudat (családjáért vett elégtételt)
FT43	41	Szeged, iskola	2019.07.17.	32 / 19	karakán, határozott, fix elképzelései vannak a világról, de értelmes
FT44	51	Szeged, iskola	2019.07.17.	14 / 8	hibáztat, bűnösségét nem ismeri be, áldozat narratíva megjelenik
FT45	35	Szeged, iskola	2019.07.17.	28 / 14	jogot bújja a könyvtárban, nem érzem őszintének
FT46	50	Kalocsa, kultúr	2019.07.02.	4 év 7 hó / 3 év 7 hó	visszaeső, korábban 11 év emberölésért
FT47	40	Szeged, iskola	2019.07.17.	TÉSZ / 16	nagydaráb ember, értelmes, nyugodt, kissé befásult
FT48	47	Szeged, iskola	2019.07.17.	18 / 7	nagyon hadar, értelmileg sérült

6. Táblázat: A fogvatartotti minta, adatok és kutatói megjegyzések. Saját szerkesztésű táblázat.

A fenti, 6. sz. táblázatból jól láthatóvá válik az alanyhoz rendelt kód, az alany kora, felvétel helye és időpontja, a büntetés mértéke, és hogy ennek melyik szakaszában van a fogvatartott és saját kutatói benyomásaim is, amelyeket kutatótársammal általában a hazafele úton „egyeztettünk”. A reflexiók megírásához a megfigyelő által készített jegyzetekre is támaszkodtam. Ehhez a táblázathoz az interjúk gépelése és kódolása során többször visszatértem, hogy azonosítsam az alanyt, és összevegyem a gépelés/kódolás közben kiváltott gondolatokat, érzéseket a felvétel során érzettekkel. Irving Seidman is felhívja a figyelmet a sokszor nem kedvelt adminisztratív munka jelentőségére: ha ezt elvégezzük, azzal elsősorban magunkat segítjük, hiszen az interjúfelvétel dátumához képesti távolabbi időpontban is mindig lehetőség nyílik az egyének, vélekedések azonosítására, az emlékek előhívására. Seidman hivatkozik Loflandra is, aki arra mutat rá, hogy a felvett anyag kezelésének nincs egy kizárólagosan helyes módja, ám minden hosszadalmas munka, amit a kutató az adatai rendszerezésére szán, a későbbiekben többszörösen térül meg (Seidman, 2002; Lofland, 1971). Az adatok ilyen formában történő rögzítésének hozzáadott előnye az, hogy amennyiben arra lehetőség van, az interjút készítő pontosítási célzattal újra felvegye a kapcsolatot alanyával – ez az én esetemben sajnos nem állt rendelkezésre.

A személyi állományról készített, X. sz. táblázat nem ennyire részletes, ezekben csak a hozzárendelt kódot, az alany nemét, a felvétel helyét és dátumát jelenítem meg.

Kód	Nem	Beosztás	Felvétel helyszíne	Felvétel időpontja
SZA1	férfi	munkáltató	Balassagyarmat	2019.06.05.
SZA2	férfi	biztonsági tiszt	Balassagyarmat	2019.06.05.
SZA3	nő	reintegrációs tiszt	Balassagyarmat	2019.06.25.
SZA4	nő	reintegrációs tiszt	Kalocsa	2019.07.03.
SZA5	nő	tanár	Szeged	2019.07.08.
SZA6	férfi	főfelügyelő	Kalocsa	2019.07.03.
SZA7	férfi	osztályvezető	Balassagyarmat	2019.06.12.
SZA8	nő	felügyelő	Kalocsa	2019.07.02.
SZA9	nő	körletfelügyelő	Kalocsa	2019.07.02.
SZA10	nő	körletfelügyelő	Kalocsa	2019.07.02.
SZA11	férfi	főfelügyelő	Balassagyarmat	2019.06.25.
SZA12	nő	reintegrációs tiszt	Szeged	2019.06.13.

7. Táblázat: A személyi állományi minta és a hozzájuk tartozó adatok. Saját szerkesztésű táblázat.

8. Az elemzési folyamat

8.1. Interjúk adminisztrálása

A kutatási napok végén hazaérve az interjúszövegeket a diktafonról az elemzéshez szolgáló számítógépre töltöttem fel, és egy Excel táblába átvezettem az alanyok adatait – ezt kizárólag saját használatra –, egy másik Excel táblába pedig már a kóddal ellátott alanyokkal kapcsolatos kutatói reflexiókat jegyeztem fel (ezeket a táblázatokat közöltem a fenti oldalakon). A kitöltött és aláírt adatvédelmi- és titoktartási nyilatkozatokat egy erre kijelölt mappába helyeztem és elzártam, a feldolgozás további szakaszában ezek csak számomra hozzáférhetők. Az adatok biztonságának biztosítása elsődleges fontosságú: ahhoz csak az interjút végző(k) és legfeljebb az az egyén férhet hozzá, aki a szövegek gépelését végzi. Tehát a kódokkal és kutatói reflexiókkal ellátott Excel-táblákat egy olyan gépen mentettem el, melynek belépési jelszavát csak én ismerem. Mivel a hanganyagok gépelését is egyedül végeztem, így a felvételeket követően a hanganyagok és a leírt szövegek összekapcsolása már csakis számomra lehetséges. A hanganyagok legépelésével és elemzésével kapcsolatban több iskola létezik: néhány gondolkodó azt vallja, hogy az interjúkat akkor érdemes legépelni és az elemzést elkezdni, amikor még az adatfelvétel folyamatában vagyunk, így lehetőség nyílik az interjú kérdéssorok módosítására, újabb kérdések megfogalmazására (lásd például: Maxwell, 1996; Lincoln-Guba, 1985). Seidman azonban azt mondja, hogy az összes interjú felvételének végéig nem érdemes azok mélyelemzésével foglalkozni, hanem a teljes anyaggal érdemes dolgozni, így minimalizálva, hogy a korábban hallott és tudatosan feldolgozott vélekedések befolyásoljanak a további beszélgetésekben. „Ezzel természetesen nem azt akarom állítani, hogy az interjúk között (a következő interjú érdekeit szem előtt tartva) a kutató ne mérlegelje a hallottakat. Valójában együtt élek az interjúkkal, állandóan visszaidézve őket és a következőre gondolva” (Seidman, 2002: 161). Ezt a vélekedést, iskolát követtem magam is az interjúk elemzésének folyamatában, erre két okom volt. Az egyik – praktikus – ok, hogy az interjúfelvételek dátumai közti kevés idő miatt eleve nem lett volna elegendő időm gépeléssel és elemzéssel foglalkozni. A másik pedig, hogy szerettem volna az adatokat egyben látni: a gépelés, kódolás és elemzés számomra a kutatói munka másik, nagyon értékes fázisa, és nem akartam a terepmunkát összekeverni az elemzési folyamattal; mindkettőbe teljes emberként szerettem volna beleengedni magam. Azonban, ahogy azt Seidman is mondja, ez nem jelenti azt, hogy nem éltem, gondolatban nem foglalkoztam sokat az interjúfelvételek mikéntjével, a közben megélt

pozitív, vagy éppen negatív tapasztalatokkal, és ezeket ne igyekeztem volna beépíteni a következő kutatói napba.

8.2. Interjúk gépelése

Az elkészült 60 darab interjú gépelését magam végeztem, időben tehát kissé távolabb a felvételek dátumaitól. Héra és Ligeti meglátása szerint az interjúk gépelése bár kifejezetten fárasztó és időigényes feladat, „visszahallgatni és szó szerint legépelni egy interjút már önmagában az elemzés fele útjának megtétele” (Héra-Ligeti, 2014: 282). Számomra is értékes időszak volt az, amit a hanganyagokkal töltöttem, hiszen az újra meghallgatás során visszaidéződtek érzések, amelyeket egy-egy alany vagy körülmény kiváltott belőlem a felvételkor, újra bele tudtam helyezkedni az adott helyzetekbe, rendszereztem a gondolataimat ezekkel kapcsolatban. Az ekkor születő gondolatok a kutatói reflexió értékes részét képezték. A gépelés során igyekeztem figyelemmel lenni minden olyan megjelenő véleményre, melyet az elméleti keretben olvasottakhoz és leírtakhoz, és a kutatási kérdéseimmel összefüggésbe tudok hozni. Ugyanakkor tisztában voltam azzal, hogy „[A] munka ezen szakaszában az a cél, hogy fejünket megtöltsük az összegyűlt adatokkal. Nem szabad azon aggódnunk, hogy rögtön meg tudjuk-e válaszolni a kutatás kiinduló kérdéseit. Készítsünk jegyzeteket, amelyek az interjúk és megfigyelések olvasásakor keletkező gondolatokat, az interjúk kivonatolását és az adatok kódolását, tipologizálását segítik” (Héra-Ligeti, 2014: 289).

Az egyes hanganyagok a gépelés megkezdése előtt kódot kaptak: fogvatartott esetében ez FT és a soron következő szám (1-48-ig), személyi állományi tag esetében SZA és a soron következő szám (1-12-ig) volt (ahogyan a fent közölt táblázatokban is látható). A legépelt szövegek a mentés során is a hozzárendelt kódot kapták elnevezésként. Az interjúkat nem a felvétel sorrendjében gépeltem, hanem véletlenszerűen. A szövegek fejlécébe néhány kutatói megjegyzést írtam – hasonlóakat az Excel táblába feljegyzettekhez – és minden esetben azzal indultak az átírt szövegek, amivel maguk az interjúk is: az adatvédelmi és titoktartási feltételek ismertetésével (ezek az átírásban nem kerültek szó szerinti legépelésre, csak említés szintjén). A mindenkori kérdező a K kódot kapta az interjú átíratokban.

8.3. A kódolás folyamata

A kódolás megkezdése előtt meg kell határozni az elemzési egységet. Az elemzési egység lehet maga a teljes szöveg (interjú szintje), egy oldal, egy paragrafus, a lényeg, hogy ezek az összes

kódolandó szövegnél azonosak legyenek, hiszen így nyílik majd számszerű adatok kinyerésére lehetőségünk. A kvalitatív adatelemzésnél azonban inkább fogalmi egységekben gondolkodunk, tehát nehezebben meghatározható, hogy ez az adott esetben egymondatnyi, egybekezdésnyi, vagy egyoldalnyi lesz-e (Babbie, 2001). Az én interjúim esetében az elemzési egységet egy kérdés adta.

A kódok felállítása során deduktív módszert alkalmaztam. „A deduktívan létrehozott kategóriák „előregyártott”, nagy kategóriák, amelyek elsősorban a kutató sejtéseit, prekonceptióit tükrözik” (Sántha, 2020: 28). Tehát az elméletben megfogalmazottakból, az általánosból kiindulva haladtam az egyedi ismeretek, egyedi jelenségek felé. A kódkategóriákat szintén a kérdések alapozták meg, vagyis az összes felállított kód eleve adott volt az interjúkérdésekre támaszkodva. Ezekből a dimenziókból (amiket az egyes kérdések tematikái képeztek) kellett az általuk fölvehető kódokat megállapítani. Így például a családdal kapcsolatos témakörben a fölvehető értékek lehetnek a 1) nevelési elvek, a 2) szülő-gyermek kapcsolat milyensége, 3) kapcsolattartás megléte vagy hiánya. Az alábbi listában csak a nagyobb kategóriákat közlöm, a teljes kódlistát a függelékben teszem elérhetővé (4. sz. melléklet).

Kategória	Alkategóriák
1. Család	Nevelési elvek Szülő-gyerek kapcsolat Kapcsolattartás (család és barátok/ismerősök)
2. Beilleszkedés	Nehézségek: azonosítható/nem azonosítható - Szervezetből - Önmagából - Kapcsolatokból - Előzetes tapasztalatokból
3. Megküzdés	Személyes erőforrások Társas erőforrások Kudarckezelés - van stratégia - nincs stratégia
4. Hierarchia	Ismeri/nem ismeri - belesorolja magát - nem sorolja bele magát
5. Jó fogvatartott	Börtön szempontjából Állomány szempontjából Fogvatartottak szempontjából Okai, amiért így gondolja
6. Mit gondolnak rólam?	Érdekel Nem érdekel
7. Vélemény	Család Fogvatartott Állomány Magam Nincs

Kategória	Alkategóriák
8. Önismeret	Jó tulajdonságok és rossz tulajdonságok - fizikai - személyiségből - nem tudja
9. Kihívás	Szereti/nem szereti Kihívás típusa (fizikai, szellemi, érzelmi) Előhívott érzelmek
10. Idő	Saját idő/strukturált idő Ismétlődő tevékenységek Egyéni szokások
11. Jó nap/Rossz nap	Jellemzők/tevékenységek - érzelmi - fizikai - család - teljesítmény - program - hír - résztvevők
12. Börtön ad	Igen/nem - személyiség - tanulás/végzettség - érzelmek
13. Kitejécsedés	Szabadság Tárgyak Események - börtön - család Emberek tulajdonságaik

8. Táblázat: Az elemzés kódkategóriái. Saját szerkesztésű táblázat.

A legépelt szövegek kódolása tehát a fenti kategóriákba és alkategóriákba rendezett kódok alapján történt manuálisan. A kódolást a legépelt interjúszövegek dokumentumaiban végeztem: lapszélre, megjegyzés rubrikába írtam fel azt a címkét, mely értelmezésem szerint az adott szövegrészhez a legjobban illett. Molnár Csaba szerint a kézi kódolás a gépi kódolásnál precízebb eredményt hozhat és a szöveg mélyrehatóbb analízisét teszi lehetővé, ám több hibalehetőséget is hordoz magában: egyrészt a munkában előrehaladva rutinszerűvé válhat a kódolás, illetve ahogy egyre jobban megismeri a szövegeit a kutató, úgy egyre formálódhatnak feltevései a kutatás tárgyával és fókuszával kapcsolatban. Viszont ekkor már újra átnézni a többi, már lekódolt szöveget nehézkes és időigényes feladat. A jó kézi kódoláshoz szükséges a kutatói reflexivitás, önellenőrzés (Molnár, 2016). Mindezeket magam is megtapasztaltam a kódolási munka során: ahogyan egyre jobban megismertem a szövegeimet, egyrészt egyszerre váltak egyre komplexebbé a bennük rejlő mélységek, másrészt – paradox módon – a kódokat már szinte rutinszerűen adtam, ezért sokszor magamra kellett, hogy szóljak, hogy jobban figyeljek oda arra, amit olvasok. Előfordult, hogy két nagyon hasonló szövegrészt az elemzési folyamat elején más kóddal láttam el, mint az elemzési folyamat vége felé járva. Ekkor vissza kellett térnem a munka elejére és újra átgondolnom, hogy hova is tartozik inkább az adott narratíva. A kutatási folyamatokban sokszor ösztönösen gondolkodom, és gyakran éreztem úgy, hogy nagyon nehéz egy kategóriába beleerőltetnem azt a szövegrészt, amely számomra eredendően sokkal több dolgot jelent, így folyamatosan fegyelemre kellett intenem magam. Tehát a szakirodalomban listázott számos dilemma megjelent nálam is a szövegek elemzésének megkezdésekor.

A kódolással párhuzamosan a narratívákat is elkezdtem gyűjteni, hiszen egy kvalitatív kutatásban a „kódolás után mindig a verbális adatok állnak fókuszban” (Sántha, 2020: 27). Ezek csoportosításához szintén a kérdéssor témáihoz nyúltam, és az alábbi kategóriákat határoztam meg:

- **család:** ebben a kategóriában a nevelési elvek, a kapcsolattartás narratívái szerepelnek;
- **börtönlét percepciója:** beilleszkedési nehézségek és ezek leküzdésével kapcsolatos narratívákat gyűjtöttem ide;
- **fogvatartotti lét percepciója:** a hierarchia ismeretével, jó és rossz fogvatartott jellemzőiről alkotott vélekedéssel, mások vélekedésével kapcsolatos, referenciaszemélyről szóló narratívák csoportja;
- **erőforrások és megküzdés:** ebbe a kategóriába a belső erőforrásokkal és belső gáttal (jó és rossz tulajdonságok), tehetség és kompetencia érzésével, kihívások keresésével,

siker- és kudarcélmény kezelésével, motiváló és gátló tényezőkkel kapcsolatos szövegrészek kerültek;

- **berendezkedés és idő:** a napirenddel, ismétlődő tevékenységekkel, jó és kudarcos napokkal kapcsolatos vélekedések csoportja;
- **kiteljesedés:** ide azokat a narratívákat gyűjtöttem, ahol megjelenik a szabadság koncepció, a felelősség érzése, a rituálék, tárgyak, otthonosság, illetve arra a kérdésre adott válaszok, hogy „mit adott a börtön”.

A kódolást a személyi állományi interjúk esetén nem, csak a fogvatartotti interjúk esetében végeztem el: a személyi állományi interjúk esetében nem volt szempont a számszerű adatok, összefüggések kinyerése, hiszen azok értelmezése az illeszkedő fogvatartotti csoport narratívájához mérten történik meg.

A kódokat egy Excel táblába vezettem át a kódolás elvégzése után. Bináris rendszerben végeztem az átvezetést: ahol egy állítás teljesült (*igen, van, megjelenik, stb*), ott az 1-es számot kaptam, ahol pedig nem teljesült (*nem, nincs, nem jelenik meg, stb*), ott 0 értéket. Ezt követően tudtam összesíteni az egyes kategóriákban kapott válaszok számát, így megtörténhetett a százalékszámítás és a diagramok elkészítése is az adattartományok kijelölésének segítségével. Az elemzés során nem volt cél az, hogy matematikai statisztikai összefüggésekre világítsak rá, csupán leíró statisztikai adatokat szerettem volna kinyerni, amelyek segítségével a megszerzett információkat számszerűen összegezni és jellemezni tudom. A kvalitatív tartalomelemzésnek sajátja, hogy „az elemzés nem szükségszerűen a statisztikai feldolgozás irányába halad” (Sántha, 2020: 28), tehát a kódolásból kinyert számszerű adatok és diagramok a verbális adatok aláfestésére szolgálnak elsősorban ebben a dolgozatban is. A kódolási folyamat elején egyes interjúk esetében kettős kódolást alkalmaztam az érvényesség ellenőrzésére, illetve annak érdekében, hogy egy adott jelenséget több perspektívából is látni, értelmezni tudjak (Denzin, 1970; 2018).

9. Az interjúk eredményei

A felvett interjúkat a már korábban ismertetett kategóriák mentén elemeztem. Az alábbi oldalakon egymás után fogom bemutatni a fogvatartotti és a személyi állományi interjúszövegekből kinyert narratívákat.

9.1. Fogvatartotti interjúk

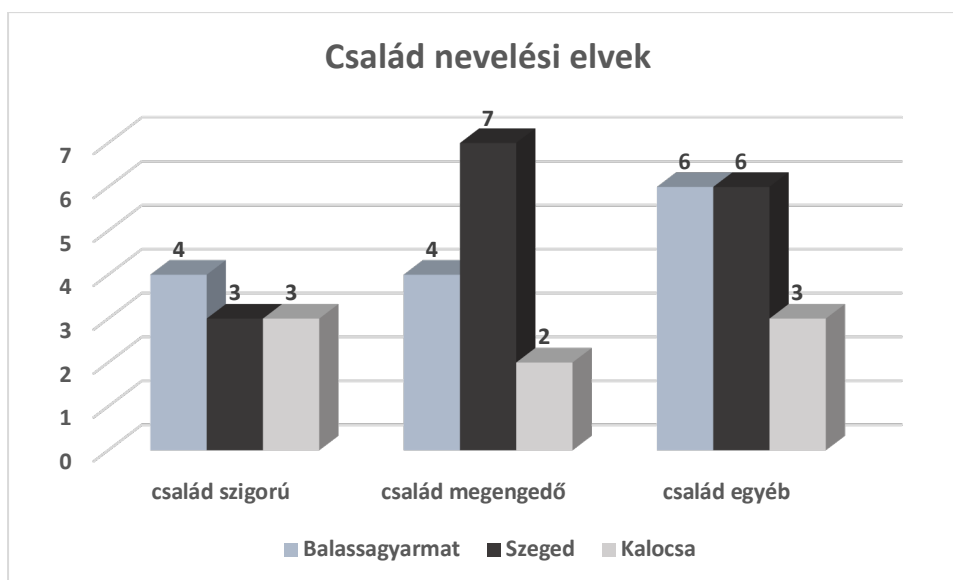
9.1.1. A fogvatartottak családdal kapcsolatos nézetei és a kapcsolattartás

Mind a proszociális, mind a deviáns viselkedés kialakításában nagy szerepe van a családi háttér jellegzetességeinek, a nevelési sajátosságoknak, és a család későbbi jelenlétének (és ennek minőségének) a fogvatartott életében (lásd pl. Albert, 2015). A családot érintő narratívák összegyűjtése során ezért a következő szempontokra fókuszáltam: családi nevelési elvek (szigorú vagy megengedő), kapcsolattartás, megfelelni akarás a család irányában. Ebben a fejezetben ezeket mutatom be.

9.1.1.1. Családdal kapcsolatos nézetek

Korábban több ízben utaltam rá, hogy a családdal, nevelési elvekkel kapcsolatos nézetek inkább csak jégtörő, kapcsolatépítő funkciót töltöttek be az interjúban, ám ezen a területen is számos értékes vélekedés megjelent.

A *nevelési elvek* megjelenéséről a 3. sz. diagramon láthatók a számszerű adatok, amelyek a táblázatba bevitt kódok alapján készültek. A *szigorú* és a *megengedő* kategóriák egymást kizárók, de az *egyéb* kategóriába belefért a „laissez-faire” típusú nevelési stílus, így előfordul, hogy egy szövegrész a szigorú/megengedő mellett az egyéb kódot is megkapta. Volt olyan interjú, ahol erre a témára nem térünk ki, így ott nem volt a családi nevelési elvekkel kapcsolatban kódolandó szövegrész. A számokból látható, hogy inkább vagy megengedő, vagy egyéb kategóriába sorolható nevelési stratégiákkal találkozhatunk a megkérdezett fogvatartottak esetében, és bár egységesen nem jelenthető ki ezek alapján, hogy milyen konkrét nevelési elvek a jellemzők a vizsgálatban szereplő egyéneknél, azért néhány markáns szempont mégis kirajzolódni látszik.

3. Diagram: Családi nevelési elvek megjelenése a megkérdezettek körében. Saját készítésű diagram.

A narratívák között szemezgetve találkozhatunk ép szerkezetűnek mondott családdal, de ezek mellett nagyobb számban jelenik meg az egyszülős családból származó gyermek képe (válás vagy haláleset után), amely berendezkedés nagy lenyomatot képezett a korai években az érintettek életében. Az alábbi idézetben a fogvatartott beszámolójából egyértelműen kirajzolódik, hogy a konvenciók elleni lázadását a nevelőapjával való nem kielégítő kapcsolatból eredezteti, annak ellenére, hogy azért megfogalmaz a családi neveltetésével kapcsolatban olyan értékeket, mint a tanulás fontossága (melyet börtönévei alatt a későbbiekben ő is előkelő helyre emelt az életében):

„Hát és ott nekem ez a viszony nem volt felhőtlen vele, nevelőfaterrel, az egész gyerekkoromat végigkísérte a háború, úgyhogy ennek következményeképpen sokat lázadtam a konvenciók ellen, ha lehet így fogalmazni, tehát nem nagyon akartam iskolába járni, inkább sportoltam, hogyha lehetett, de mivel a család részéről is, meg ott a környezetemben is mindenki, összes barátom iskolába járt, tanult, satöbbi, nem akartam kilógni a sorból, ezért ilyen 60-40%-os arányban elvégeztem a középiskolát. Itt a 60%-ot gondolok itt a szülői, családi nyomás, 40% meg a saját jól felfogott érdek. De utólag már [...] megbántam, vagy nem bántam meg, de tudom, hogy tanulni kell, most már tudom.” (FT4, 42)

A szülő által mutatott nevelési minta indukálhatja az egyénben a menekülés, a saját, független élet felépítése iránti vágyat, ahogyan ez a következő narratívában is látható, ami aztán előszobája lett az elkövetett bűncselekménynek:

„Nálunk inkább anyu volt, aki úgy szigorúbb volt. [...] Anyunál az a probléma, hogy ő beteg, öneki volt egy ilyen nagy műtétje és lebénult a keze, és abból kifolyólag van neki egy ilyen, nem azt mondom, hogy kisebbségi érzése, de ilyen körülbelül szindróma [...], mindig azt akarta, hogy én otthon maradjak, mert hogy én öneki segítsek, mert hogy ő beteg és hogy én mindig

otthon, otthon legyek. És nálunk ebből volt a probléma, mert én belemenekültem a házasságomba, mert anya annyira-annyira ez a ragaszkodás..., ez sok volt, és az ember menekülni akart. De most mégis ki van mellettem?” (FT12, 38)

Jól megfigyelhető egyes esetekben, hogy a bűnelkövetői életút megkezdése valamilyen családi krízishez köthető, mint válás vagy haláleset:

„[...] én családban nevelkedtem, bár elváltak egész’ fiatalon a szüleim, onnan kezdődött a bűnöző életem. A válás után. Hát, apám nem fogott szigorúan, nehogy elmenjek anyámhoz, és akkor én szabadjára voltam engedve. Jól meg kellett volna, hogy verjen. Én 14 évesen már galeribe jártam a Petőfi téren Kispesten, és akkor én voltam ott a nagyok között a kicsi rossz. És így kezdődött: Tököl 14 évesen, tehát abban az időben, amikor még kemény világ volt ott Tökölön, és akkor utána már hozta a többit. Szabadultam, akkor megint, én voltam az első postarabló az országban.” (FT8, 52)

Van, hogy pozitívként értékeli a fogvatartott azt, hogy a családi krízis, veszteség ellenére „jól nevelték”, mert „nem volt intézetben”, ez jól mutatja a „jó neveléssel” kapcsolatos felfogások közti eltéréseket, hiszen adott esetben a környezetre jellemző mintázatokat alapul véve már az kielégítő nevelésnek számít, ha a szülő gondoskodni tud a gyermekéről úgy, hogy az ne vétessen gondozásba.

„[...] anyámra nem emlékszek, mert ötéves voltam, mikor meghalt, apám jól nevelt minket, nem voltam intézetben. [...] mentem összevissza. Nemcsak a barátok, én magam is éltem, nem foglalkoztam semmivel. Mentem a fejem után. Ez lett a vége, a börtön.” (FT24, 29)

A narratívák között megjelenik a szélsőséges tettekben is megnyilvánuló szülői szigor, ahol annak ellenére, hogy a vizsgálati alanynak mindkét szülőjével volt kapcsolata, azok közül egyik sem volt érzelmileg kielégítő:

„Hát, rendszeres testi fenyítés, munka, tehát az egész gyerekkoromat átdolgoztam gyakorlatilag. Másodállást vállaltam, segédkeztem, hol ilyen ruhaneműket árultunk, ilyen műanyag edényeket, volt ilyen lépcsőház takarításos... [Apám] néha visszajárt zaklatni minket. Aztán ennyi.” (FT9, 36)

Annak ellenére, hogy a munkára nevelés kifejezetten megtartó erővel bírhat az egyén életében, az extrém testi szigor és az érzelmi kielégítetlenség nevelési hiányosságnak tekinthető. Ahogyan az alábbi két esetben is szintén hiányos nevelési stratégiákkal találkozhatunk, ahol a szülőket – vagy azért, mert nem voltak jelen, vagy azért, mert nem érdekelte őket – egyáltalán nem foglalkoztatta az, hogy gyerekeiket fejlesszék, segítsék, utat mutassanak neki:

„[...] sztenderre voltam rakva, fociztam, focis iskolába jártam [...], de ők nem mutattak érdeklődést, és emiatt, gondolom, ilyen gyámoltalan voltam, gyámoltatás kellett volna, és talán akkor folytattam volna tovább a focit, és lehet, akkor sikeres focista lettem volna esetleg. És a szülőknél hiányzott ez az odafigyelés, és elég volt, hogy abbahagyjam, és elindultam ezen az úton, ami idáig vezetett.” (FT30, 39)

„[É]pp ez az, hogy nem voltak [szigorúak]. Nem volt apám, nem volt anyám. Nem ők neveltek. Mamám 83 éves korában halt meg. És én annak is tanúsítom, nagyon sokat számít, épp önnek mondom, hát a gyerekek a háttér, a család, az apa, anya, szeretet. Nem volt torta, születnapok. [...] Nem volt gyerekszobám. Nem volt nekem ilyen, nem tudtam lefoglalni magamat, közösségekben, hogy kártya, csocsó, barkácsolás. Nem volt gyerekszobám, nem volt apám, anyám. Na, ezért lettem olyan, amilyen. De nem bolondultam meg, mást próbáltam csinálni a világban is.” (FT48, 47)

Ezekből a narratívákból jól kirajzolódnak a Baumrind által leírt nevelési stílusok, és főleg az autoritáriánus/tekintélyelvű, az elhanyagoló, és néhány esetben a permisszív/engedékeny stílusokra látunk példákat az elbeszélésekből. (Baumrind, 1971; Hadházi et al, 2021).

A fentiekkel ellentétesen az a nézőpont is tetten érhető egyes fogvatartotti interjúkban, hogy a szülő számára a gyerek volt mindennek az origója, és életének egyik fókusza az volt, hogy a gyerek megvalósítsa önmagát úgy, ahogyan azt ő elképzei, bármi is legyen ez. Az alábbiakban megszólaló interjúalany nagyon jól érzékelteti az elmesélésében azt, hogy ennek a túlzottan megengedő és túlszerető nevelési stílusnak milyen hátrányai lettek az ő életére nézve:

Ő [az anyám] pedig jót akart. Ő nagyon jót akart nekem. Ő azt akarta, hogy..., azt akarta, hogy olyan felszabadult, kreatív, önmegvalósító, önbeteljesítő ember váljak belőlem, amelyet még a világ nem hordott soha a hátán. Na most ő ezt úgy gondolta elérhetőnek, hogy ha engem a lehető legkevesebb szabály, határ, és keret korlátoz. Ami kétségtelenül megtette azt a hatását, amit ő akart, csak hát természetesen, mint mindennek, megvolt ennek a hátoldala is. És ez az árnyoldala az volt, hogy már ettől önmagában is bekövetkezett volna az, amire ő konkrét tanításokkal is ráerősített, amikben effektíve megfogalmazta, hogy én soha ne hagyjam, hogy engem bárki, bármi, bármiben valaha korlátozzon. És ha az én céljaimról és az én érdekeimről van szó, akkor ne legyek tekintettel senkire és semmire, soha semmilyen körülmények között. Ő abból indult ki egyébként, hogy itt ezzel kapcsolatos erkölcsi aggályoknak [...] nincs helye, és [...] nem kell ezt kiegészítenie azzal, hogy de hát azért ne tiporjál senkin, meg ilyen egyéb alapvető dolgok. Ő ezt magától értetődőnek gondolta, hogy ez bennem csak úgy magamtól ott lesz, ez az erkölcsi érzék, és én ezt tiszteletben is fogom tartani. Hát, egyáltalán nem így lett. Hanem egyáltalán ki se fejlődött ez az erkölcsi érzék és nem is volt mit tiszteletben tartanom. [...] Ami célratörést meg hasonló dolgokat illet, azzal nagyjából mindennel felvértezett. Egyedül csak azzal nem vértetett fel, hogy hozzátegye, hogy azért nem vagy egyedül a világon, még csak a világ ura se vagy, mert az senki nem lehet. Meg ilyen hasonló dolgok, meg hogy azért bizonyos személyeket meg dolgokat jó is, meg kell is tiszteletben tartani, mert egyrészt nagyon súlyos következményei lehetnek, ha nem. [...] Szóval ezeket nem. Ezekről ő úgy gondolta, hogy magamtól tudni fogom, hisz én annyira tökéletes vagyok. Mert ő engem annyira tökéletesnek tartott, nyilván azért, mert szeretett volna.” (FT10, 39)

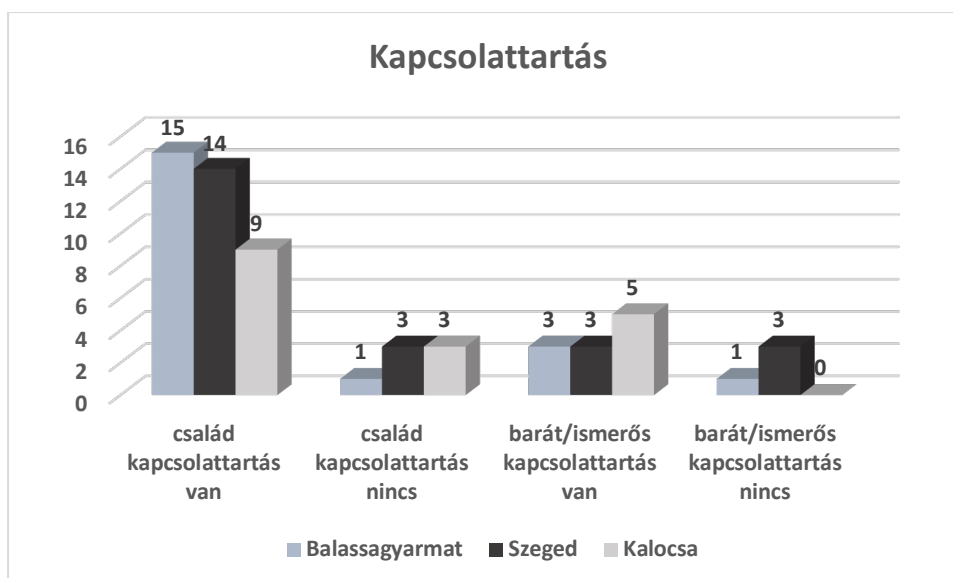
A nehéz, vagy kevésbé kielégítő családi háttér mellett az értékteremtő, teljes család képe is kirajzolódik a narratívákból. Ez annak a családnak a képe, amelyből a fogvatartott a nehéz időszakában meríteni tud, ahova fordul, ami olyan értékeket nevelt belé, melyek a számára megtartó erővel bírnak:

„[...] mondjuk én sem voltam olyan, akit annyira szigorúan kell nevelni. Én jó gyerek voltam, inkább azt lehet mondani, nem jártam társaságokba, diszkóba, ilyen helyekre, inkább csak az iskola, meg az otthoni gyerekekkel játszottunk így a játszótéren, meg ilyesmi. Egyszerű, igen. 64-es vagyok, gondolhatja, hogy azért akkor még más világ volt, nem ez a nagyon, mint ami most jellemző, úgylát akkor nevelkedtem, és jó is, örülök neki, most is erőt ad még mindig. [...] Még mindig, még mindig abból a régi neveltetési alapokból [merítem az erőt], meg ahogyan élünk. Ahogyan élünk. Valahogy mély erőt ad valamiben, de szerencsére mindig visszatart, ha esetleg olyan helyzetbe kerültem, hogy nehéz volt elviselni, túlléptünk rajta, csak sikerül, nem kell feladni, most elrontottuk, majd kijavítjuk, tehát ez a pozitív hozzáállás volt. És próbálok ehhez visszairányulni itt bent is.” (FT16, 55)

9.1.1.2. Kapcsolattartás

A „kintiekkel” való kapcsolattartás az egyik legfontosabb megtartó erő, amely a fogvatartottak megmaradásában munkálhat: *„[...] beszűkül az embereknek a világa szerintem, eléggé lekorlátozódnak, akinek nincs külső kapcsolattartása” (FT22, 37).* Gazdag szakirodalom áll rendelkezésre azzal kapcsolatban, hogy a család milyen módokon billenti pozitív irányba a fogvatartott megküzdését (lásd például Holt – Miller, 1972; Adams, 1992; Cochran, 2012), hogyan hat a depresszió kialakulására megelőzésére, a fegyelem-fegyelmezettség megtartására, és hosszútávon a visszaesés kockázatának csökkentésére (lásd például Maruna, 2001; Sullivan et al, 2002)¹⁷. Ezért tartottam fontosnak, hogy a kutatásom során rákérdezzek a fogvatartottak kapcsolattartásának milyenségére. A kapcsolattartás témakörén belül a *meglévő* családi és baráti, illetve a *hiányzó* családi és baráti kapcsolatokra kérdeztem rá. A 4. számú diagramon látható, hogy az általam megkérdezett fogvatartottak esetében túlnyomó részt élő családi kapcsolattartásról lehet beszámolni. Kevés olyan van a megkérdezettek között, akik megszakították a kapcsolatot családjikkal. Sokkal kevésbé érvényes a kapcsolattartás a baráti/ismerősi viszonyokra, itt a megkérdezettek között elenyésző az, akinek barátja vagy ismerőse szerepel a kapcsolattartói listán, viszont, ha van ilyen, az nem ritkán bent kötöttet barátság, vagy az ügyeit intéző ügyvéd.

¹⁷ A család megtartó erejéről az alábbi publikációban írtam részletesebben: Fekete Márta (2021): *A család jelentősége a hosszútávú fogvatartottak megküzdésében*. Debrecen: MTA Pedagógiai Bizottság, Debreceni Egyetem BTK Neveléstudományok Intézet

4. Diagram: Kapcsolattartás (családi és baráti) megléte a vizsgált fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.

A kapcsolattartásra való rákérdezés során nem tettem különbséget a levélben vagy telefonon fenntartott, illetve a személyes kapcsolattartás között, tehát a válaszadók között ott, ahol élő kapcsolattartással rendelkezik a fogvatartott, az megnyilvánulhat rendszeres látogatásokban, de csak a levél vagy telefon használatában is. Akinél van élő kapcsolattartás, ott a megfogalmazott vélemények között megjelenik a hála érzése azért, hogy minden tette ellenére a családtagok még mindig nem fordultak el az elítélttől, ez egyfajta megfelelési vágyat is ültethet a fogvatartottba:

„Kapcsolattartásom van. Hát, úgy szokták a reintegrációs tisztek megfogalmazni ilyen-olyan összefoglalókban meg véleményekben, hogy a kapcsolattartása kiemelkedő, meg rendezett, meg rendszeres, meg nem tudom, micsoda. [...] Mindig mindenhol, minden körülmények között, bármit tettem, és azért nagyon-nagyon sok rosszat tettem, meg borzasztó dolgokat tettem, és mégis.” (FT10, 39)

Azonban sok esetben a fogvatartott sem „ingyen” várja azt, hogy a családtagja meglátogassa: több beszámolóban megjelenik a kölcsönösség, hogy ha a látogatások anyagilag megterhelők a család számára, abban a fogvatartott a benti eszközeivel igyekszik segíteni, és ehhez érdeke is fűzi, hiszen elsősorban ő profitál szerettei látogatásaiból.

„[...] abszolút nem élősködök rajtuk, tehát én 20 forintot nem kérek tőlük. [...] még a beszélőre is én küldtem a pénzt nekik, hogy ne az ő pénzükből kelljen jönni, hát küldtem húszezer forintot benzinre. Tudták, hogy azért csinálom mindent, hogy én lássam őket, mert nekem, hogy mondjam, nekem a fontos, nekem fontosabbak ők, mint én nekik. Én azt gondolom. Tehát nekem nagyobb szükségem van rájuk.” (FT3, 51)

A kapcsolattartás még akkor is kiemelt helyet foglal el a fogvatartott életében, ha adott esetben a kapcsolattartójával nem annyira kielégítő a viszonya. Alison Liebling (Liebling 1992; 1999) kutatásaiban számos bizonyítékot lelhetünk arra, hogy a látogatások környékén a fogvatartottakban emelkedik a szorongás, idegesség szintje, és a börtönártalmakhoz hasonló érzelmi amplitúdókat élnek át. Ám még így is nagy értéket képviselnek a személyes kapcsolatok, ahogyan azt az alábbi narratíva is bizonyítja, melyben a fogvatartott nehéz természetű édesanyja látogatásait reflektálja:

„Minden gyermeki kötelezettségemet vállalom vele szemben, de tény, hogy ő egy hárpia. És az a másfél óra, ami itt a beszélő alatt vele eltöltésre kerül, az néha egy életnek tűnik. [K:] Mi az oka, hogy nem mondta neki, hogy ne jöjjön, ha esetleg ez zavaró az Ön számára? Hát, figyeljen, hogyha börtönben lenne, és valaki ajtót nyitna magára, maga is ezt csinálná, meg hogyha ilyen sokáig lenne. [...M]eg ő az anyám. Sokat köszönhetek neki. Akármilyen is.” (FT9, 36)

Azonban van, akinél a megfosztottság érzése inkább azt indítja el, hogy távol tartja magát a családtagok látogatásától, mint az az alábbi női fogvatartott esetében is megjelenik:

„Én azt mondtam, hogy ha én nem ölelhetem meg a családtagomat, akkor ne is jöjjön, mert nekem az sokkal rosszabb. Engem, én olyan ember vagyok, engem lehúz, ha látom, ráadásul plexiten keresztül, nekem rosszabb, és én úgy gondolom, hogy arra kell törekedni, ami minket erősít, és engem például ez nagyon lehúz, és én inkább lemondtam arról a beszélőről, mint hogy utána szenvedjen otthon is a családtagom, én meg itt. Nekem ez szenvedést okoz.” (FT5, 41)

Számos beszélgetésben felmerültek a kapcsolattartás akadályai is, amikor valamilyen formában jelen vannak a családtagok a fogvatartott életében, de ő mégsem engedi őket annyira közel. Erre példa az, amikor a fogvatartott idős, világeletében becsületes nagypapáját „nem engedi” a börtönbe, hogy ne lássa őt így. Vagy amikor azért „húzza le” a család egy részét a kapcsolattartói listáról, hogy azokat ne szólják meg a kis faluban, ahonnan jött, és ahol tudvalevő a bűncselekmény, amit elkövetett. Tehát alapvetően a védelem és az aggodás munkál ezek mögött a döntések mögött.

„[Úg]y voltam vele, hogy hát jó, akkor ne piszkálják őket még emiatt se, lehúztam őket a kapcsolattartásról is, őfelőlük mindent megszüntettem. Lehet, hogy nekik így rosszabb, de én azt tudom, hogy legalább emiatt nem bántják őket.” (FT45, 35)

Adott esetben anyagi érdek is megjelenhet okként, ha a fogvatartott lakóhelyétől távoli intézetben tölti a büntetését és anyagilag megterhelő a család számára a látogatásokra utazás.

A távolsággal kapcsolatban azonban több ízben megfogalmazódott a beszélgetésekben, hogy a legtöbb esetben cél közel lenni a családtagokhoz, hiszen mégis a kapcsolattartás, a családi-baráti háttér az, ami nagyon erős megtartóként van jelen a fogvatartottak életében.

„Hát az, hogy távolság, minél közelebb kell lenni a családhoz, erősebb a kapcsolattartás.” (FT24, 29)

Akadályként fogalmazódott meg, hogy sem a fogvatartott, sem a családtagok nem szeretnek levelezni, a telefonálás esetén pedig nagyon meg kell válogatnia a fogvatartottnak, hogy kivel beszél, hiszen kevés az egy hétre telefonálásra adagolt perc.

„Sajnos, ugye, nehéz a kapcsolattartás, levelezni a mai világban, szerintem nem kell ecsetelni, hogy ott kint már szerintem a postaládát sem ismerik föl a gyerekek, úgyhogy az nehéz, a telefonálás meg egy olyan része az életünknek, hogy negyven percbe belesűríteni mindenkit egy héten, az nagyon a lehetetlen felé konvergál, úgyhogy az embernek nagyon meg kell válogatni azt, hogy kivel, mikor, hogyan beszélget.” (FT4, 42)

„Meg nekem a családom nagyon mellettem áll. Bár levelezni nem szeretünk. Ez mondjuk hátrány, mert a kapcsolattartás itt mondjuk például a bv intézetekben..., az a legfontosabb. Nem az, hogy beszélőre jön-e a család vagy telefon, vagy egyebek, hanem kimondottan a levél. Levelezni én nem szeretek. Eleinte leveleztünk a családommal, de nincs mit írnom a hétköznapiokról. A szomorúságomat nem fogom papírra vetni.” (FT31, 49)

A levelezés jelentőségével kapcsolatban megfogalmazott vélemény meglepő volt a számomra, hogy ennyire meghatározó kapcsolattartási módnak tekintik ezt a fogvatartottak. Azonban egy korábbi, hazai börtönökben és javítóintézetekben végzett kutatás is hasonló eredményt hozott a levelezésről, ahol az egyik fogvatartott kiemelte, hogy nagyon szívesen ír levelet, ám nem mindig küldi el azt a címzettnek (Hegedűs et al, 2016). Tehát a levélírás, mint terápiás módszer is megjelenik, és jelen kutatáshoz kapcsolódóan is elhangzott hasonló vélemény egy balassagyarmati fogvatartott beszámolójában (megírja a levelet, majd lehúzza a végében).

Hogy minden nap egyforma és már egy idő után nincs mit mondani a családtagoknak, több narratívából is kirajzolódott. Gyakran előfordul, hogy a fogvatartott inkább a hallgatóság szerepét tölti be a beszélgetések során, hiszen egyrészt vele olyan sok minden bent nem történik, viszont amit a kintiekről hall, az erőt ad neki a hétköznapiokban. Az egyik tényleges életfogytiglani szabadságvesztésre ítélt férfi fogvatartott úgy fogalmazott, hogy, paradox módon, az számára építő jellegű, ha azzal szembesül, az élet nélküle is megy tovább odakint: hiszen, ha nem követte volna el a bűncselekményét, vele is zajlana az élet. Azonban az ezekkel történő szembesülés őt inkább önreflexióra inti, mint elkeserítené. Véleményem szerint ahhoz, hogy az ember eljusson erre a pontra, egyrészt kell valamennyi érettség és bölcsesség, másrészt

a börtönben eltöltött évek száma is segít abban, hogy az egyén átértékelje a saját helyzetét és képes legyen átbillenteni, átkeretezni a gondolatait, aktuális élethelyzetét (a hivatkozott fogvatartott életkorát tekintve 42 éves volt a felvétel időpontjában, és 17 éve töltötte a büntetését). A kognitív transzformáció feltétele a (1) változásra való nyitottság, egy (2) külső motivátor (párkapcsolat, program, vágy). El kell jönnie annak a fordulópontnak is az egyén életében, amikor (3) önmagával, addigi életével „szakít”, és személyiségével kapcsolatban új konstruktumokat épít („az az ember, aki most vagyok, nem tenné meg azt, ami miatt bekerültem”), de az átkonstruálást nemcsak saját magát illetően, hanem a deviáns viselkedésekkel szemben is el kell érni (4) (Giordano – Cernkovich – Rudolph, 2002). A fordulópontokra és a személyes konstrukciók megváltozására mutató narratívákra az elemzés további részeiben jelen kutatás is hoz példákat.

A kapcsolatok erodálódására is számos példát lehetett lelteni az interjúkban: több fogvatartott reflektált szülői minőségére, és főleg az apák esetében fordult elő többször, hogy az anya (egy idő után, vagy eredendően sem) nem vitte a beszélőre a közös gyereket. Ez részben a gyermek védelmében is volt, ha az nagyon kicsi volt az apa bekerülésekor. Az apák esetében jellemzően évek elteltével jelentkezik a gyermek hiánya, akkor kezdik el felismerni a felelősségüket, amikor már nincs mindig visszaút.

„[...] 16 éves, akkor fogant meg, mikor bekerültem, nem tudtam nevelni, ha úgy vesszük, egy idegen vagyok számára. Nem tudok mit írni, itt minden napom ugyanaz. [...] Tanácsokat kér, nem tudok neki tanácsokat adni, mert 27 éves korom óta bent vagyok, legszebb éveimet töltöttem itt. Egy hülye ballépés miatt.” (FT36, 44)

„[...] nekem egy 5-6 év kellett, hogy észhez térjek, hogy nekem van gyereke, hogy felelősséggel tartozom és hogy mit veszítettem el. Mi maradt ki az életemből.” (FT2, 34)

„A fiam is mostanában kezdte el mondani, hogy szeretlek apa, most, amikor nagy volt, ilyen 17-18. Jöttek beszélgetni, és azt mondta, apa, én nagyon szeretlek téged, tűz-víz, ott vagyok melletted, bármi történjen, de, azt mondja, nem tudok rád apaként nézni. És ez nagyon nagy fájdalom volt egyébként. De valójában nem is lennék hiteles, ha én azt mondanám, hogy apa vagyok, mert én nem vagyok apa, mert itt vagyok bent a börtönben, nagyon régóta, és itt van egy kis félelem.” (FT20, 42)

A legutolsó idézet azért különleges, mert az ezt megfogalmazó fogvatartott – kijárós – újra apai örömök elé néz, és azzal kapcsolatban fogalmazta meg félelmeit, hogy vajon képes lesz-e apaként működni az új családja életében úgy, hogy egyszer ebben a szerepében már kudarcot vallott?

Természetesen a narratívákban megjelenik az afölött érzett fájdalom is, ha a fogvatartottnak egyáltalán nincs kapcsolattartása. Ennek részben lehet oka a már korábban említett óvó-védő

hozzáállás a családdal kapcsolatban, anyagi okok, vagy részben a közeli családtagok halála az, ami miatt megszakad a külvilággal a kapcsolat. Jellemzően az édesanyák azok, akik utoljára megmaradnak az elítéltek életében, és az ő halálukkal gyakran nem marad senki a közelükben a régi életükből (lásd pl. Albert, 2015). A veszteségekkel kapcsolatban verbalizált érzelmek között megjelenik a fájdalom és a hiányérzet, ugyanakkor a lemondás is.

„És most, hát, már eltelt azóta jócskán valamennyi idő, csak ugye itt rosszul érintenek például ilyenek, ha valaki a családjával beszél, örülök, nem..., érti, hogy mire gondolok, hogy nekem nincs. Tehát levelezés, telefon. És ez most, ami nehezebbé teszi a bent töltött napokat.” (FT16, 55)

„Amióta anyám meghalt, nem nagyon érdekel senki, a bátyámék kifalsultak, család kifalsultak, lányom kint él Franciaországban az anyjával, két ismerősöm van, aki segít, aztán kész. Barátok kikoptak. [...]hogy bekerültem, épültek lefele. Nem kíváncsiak az emberek a börtönben lévő emberekre. Ugye 10 perc telefon, ami nekem van, meg a levelezés, az kevés, havi egy beszélő az kevés, nem úgy, mint kint, hogy bármikor találkozhattam velük. És így épülünk lefele.” (FT36, 44)

„Hölgyem, amíg az embernek a szülei élnek, addig hiába van önnek gyereke, de míg az anyukája él, addig annak a gyereke lesz. De mikor elveszíti a szüleit... Mert az anyja nem veti meg a gyerekeit sose.” (FT48, 47)

9.1.2. A börtönlét percepciója: beilleszkedés és megküzdés

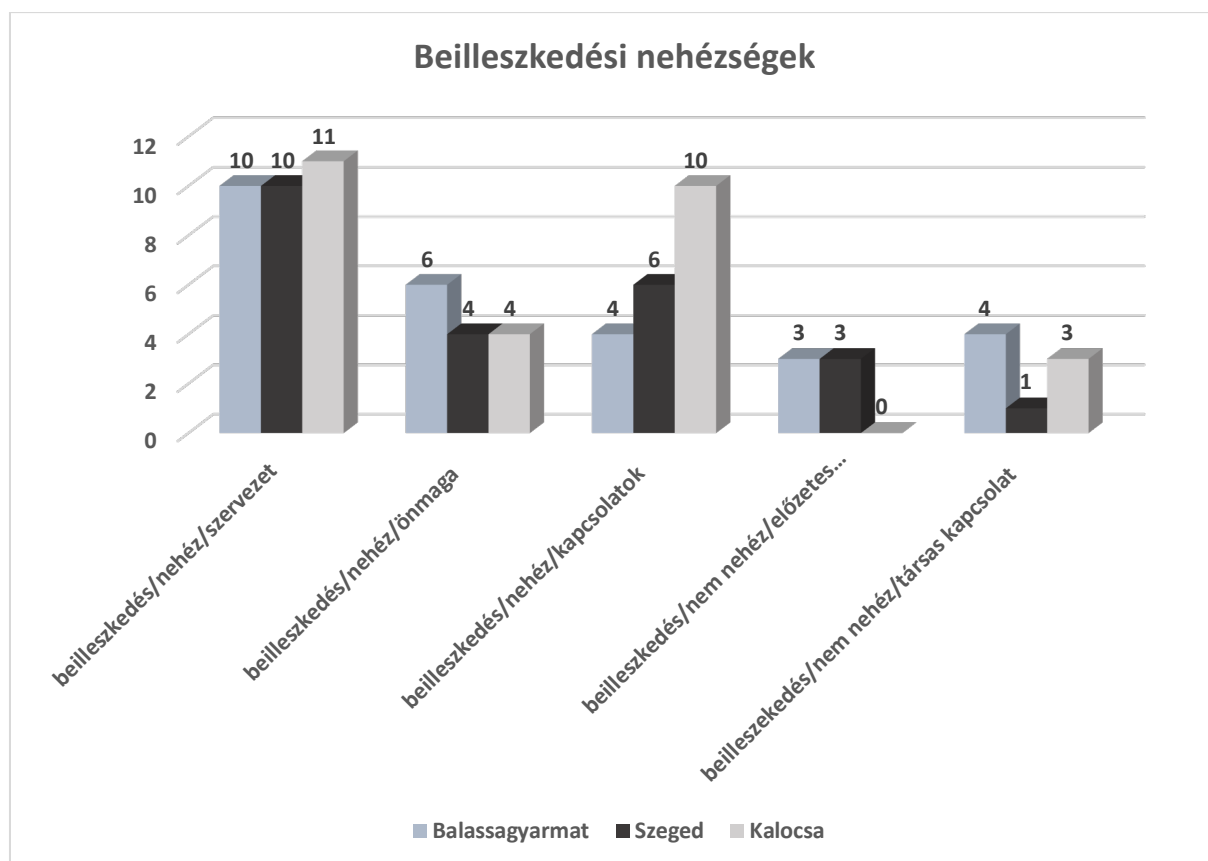
A börtönlét percepciójával kapcsolatos elemzési kategóriában a zárt intézetbe történő beilleszkedésre és megküzdésre mutató narratívák kerültek. Vajon nehézséget jelentett-e a fogvatartottnak büntetésének első időszaka a börtönben, és ha igen, ennek oka miben keresendő? Illetve, ha nem jelentett nehézséget, akkor milyen eseményeknek, karakterjellemzőknek köszönhető, hogy a fogvatartott nem élte meg kihívásként a börtönbe kerülés utáni hónapokat? A megküzdéssel kapcsolatos narratívák esetén szintén a személyes vagy a társas erőforrások meglétére kerestem lenyomatot az interjúkban. Ebben az elemzési részben már megkezdődik a fogvatartottak erőforrásainak listázása, az őket segítő külső-belső körülmények számba vétele.

9.1.2.1. Beilleszkedéssel kapcsolatos narratívák

A téma elemzése során három kategóriát határoztam meg, ami a beilleszkedési folyamatban magyarázatként állhat a nehézségek mögött. Ezek: *nehézségek a szervezetből kifolyólag, nehézségek ön maga miatt, nehézségek a társak miatt.* A szervezetből adódó nehézségek alapvetően összefüggésbe hozhatók a fogvatartott személyiségével is: mennyire képes elviselni

a bezártságot, a meghatározott napirendet, hogy nem maga dönt a napjai, tevékenységei felett. Továbbá ide sorolódtak a deprivációval összefüggésbe hozható elemek is, mint a családtól és az addigi élettől való megfosztottság érzése, vagy a kognitív károsodás. Az önmagával kapcsolatos okok szintén a megkérdezett személyiségében keresendők, ide olyan narratívák kerültek, amelyek a fogvatartottnak az aktuális helyzetével való megbékélési képességét festik le. A társas kapcsolatok kategóriája a három közül a legegységelműbb: ide kódoltam minden olyan szövegrészletet, melyben a fogvatartott társakkal kapcsolatos kritikát fogalmazott meg a kutatásban résztvevő személy. A kategória másik eleme az, amikor a fogvatartott úgy érzi, nem szembesült nehézséggel beilleszkedése során: e kategórián belül az *előzetes tapasztalatokra* és a *segítő társas kapcsolatokra* (fogvatartott vagy személyi állomány) utaló szövegrészleteket kerestem. Mivel egy fogvatartott egyidejűleg több nehézségről vagy segítő tényezőről is beszámolhatott az interjúban, így egy interjún belül az adott kategóriához (nehézség van vagy nincs) tartozó több kód is megjelenhet.

Az 5. sz. diagramból jól látható, hogy amennyiben azonosítható nehézség a beilleszkedési folyamatban, az túlnyomó részt a szervezet sajátosságainak köszönhető. A női fogvatartottak esetében figyelemre méltó adat az összegzésben a kapcsolatokhoz, fogvatartott társakhoz köthető nehézség, hiszen a 15 főből 10-en válaszolták azt, hogy ez még komoly kihívásként nehezedett a vállukra az első időszakban. Majdnem ugyanannyira hangsúlyos ez a válasz a nők esetében, mint a szervezetből adódó megpróbáltatások, amire 11 fő utalt a beszámolóiban, a férfiaknál ehhez képest elenyésző azok száma, akik számára az elítélt társak akadályt jelentettek a beilleszkedés során. Azonban segítőként már náluk is inkább jelen vannak a társas kapcsolatok, illetve néhány férfi fogvatartott előzetes zárt intézeti tapasztalatainak köszöni azt, hogy nem jelentett gondot neki a börtön speciális berendezkedését megszokni.

5. Diagram: Beilleszkedési nehézségek, illetve azok hiánya, és ezek okai a vizsgált fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.

A szervezettel kapcsolatosan megfogalmazott kritikák egy része tehát a bezártsághoz, a megfosztottság érzéséhez köthető, melyekben már megjelenik az egyén megküzdésre való képessége és énéreje, vagyis az a tényező is, amikor beilleszkedésének akadályai önmagában és a szervezet állította kihívások találkozásában keresendő:

„Az előzetes szakaszban a legnagyobb nehézséget hát az okozta, hogy még friss volt a mindenféle dolgoktól való depriváció. És hát akkor ugye ezek, hát ugye, amik hiányoznak a mindennapi életből. Aztán a letöltőházban már, ott már az első időszakban a legnagyobb nehézséget az ebbe a világba való beilleszkedés okozta. Kiismerni ezt a világot, ezeket a szabályokat, ezeket az embereket, fogvatartottakat és bv személyzetet egyaránt. [...] Aztán amikor ezen a szakaszon túl voltam nagyjából, akkor az okozta a legnagyobb nehézséget, hogy eldönteni, hogy akkor most egyáltalán, mi van. Hogy akkor ez most élet-e vagy létezés, és lehet-e itt még valami? Itt? Kint? Élet értelme, világ értelme, akármicsoda.” (FT10, 39)

A szervezet jellegéből eredő beilleszkedési nehézségekkel kapcsolatban megjelennek a korábbi életben alapvetőnek számító, ám a zárt ajtók mögött inkább luxusnak, kiváltságnak tekintett elemek, mint bizonyos kozmetikumok, vagy ételek elérhetősége. Ez a tényező egyes fogvatartottak esetében nagyon hangsúlyosan jelent meg nemcsak az első időszakban, hanem

folyamatosan kihívásokat állítva a megküzdésben. Az erről számot adó elítéltek között megtalálható olyan, aki a hiányérzetet valamilyen módon orvosolta (konkrét megoldást keresett rá vagy lejjebb adott az igényéből), viszont olyan is, aki a beszélgetés alatt szüntelenül abbéli igényét fejezte ki, hogy neki ezek a javak biztosítva legyenek. Benyomásom szerint az utóbbi kategóriába tartozó elítélt saját magának állít folyamatos nehézséget az igényformálással, és ameddig nem tudja életét a zárt ajtók mögött értelmezni, addig a régi élete mementói nagyon fájdalmas súlyként fognak nehezedni a mindennapjaira.

A szervezet állította kihívások kapcsán megfogalmazódik a nagyítéletes fogvatartottakkal szembeni sztereotip gondolkodás a társadalom részéről, és az, hogy a nyilatkozó fogvatartott szerint az ítélet hossza miatt ők kevesebb lehetőséget is kapnak, mint amekkora igény lenne rá:

„Engem eléggé megviselt ez a 21 év. Igazából a sztereotípiák zavarják, az, hogy az emberre ráaggatnak az elején valamit, és akkor, most nem akarok belemenni, hogy az ember mennyi dolog és hatás, külső körülmény és egyéb módjára átértékeli a korábbi baromságait, és akkor azt mondja, hogy változni szeretne, csak ahhoz partner is kellene. Oké, hogy én szeretnék változni, szeretnék jobb ember lenni, szeretnék tanulni, szeretném hasznosan eltölteni az időmet, de ehhez partner is kellene. És én úgy nézem, hogy a bv-nél eléggé szegregálnak, és nincs meg az a lehetőség mindenki számára, amennyi ember lenne erre.” (FT32, 47)

Egyes fogvatartotti narratívákban tetten érhető a kétségbeesés, az afelett érzett aggodalom, hogy a hosszú éveket hogyan is lehet kibírni. Itt stratégiaként jelenik meg, hogy mindig csak a következő állomásra, kihívásra tekint az egyén az életében, és nem hosszútávra. Az alábbi idézetben a fogvatartott a 30 éves ítéletéből a 4. évet töltötte a zárt ajtók mögött, így véleményem szerint gondolataiban még nem jutott el az elfogadásig, azért fogalmaz ennyire kétségbeesetten. Illetve esetében, ahogy sok már narratívában is tetten érhető, megjelenik a jogba vetett bizalom is:

„Ami rossz volt, az, ami nyilván szabadság, tehát a szabadságom, hogy nem az van, amit akarok, meg ugye az életemet elvették ezzel az egészszel. Igazából bele sem tudok gondolni abba, hogy mi lenne, hogyha így maradna. Szólták kérdezgetni, hogy most ki fogod bírni, már itt a bentiek, hogy ekkora ítélet, hogy lehet kibírni, vagy hogy nem csinálná végig sok ember. [...] nem merek belegondolni, nem gondolok bele, egyelőre mindig az aktualitás, az van, a felülvizsgálat, vagy a perújítási ügyet intézik, és akkor majd utána meglátjuk, hogy hogyan tovább, mi a következő lépés, szóval...” (FT22, 37)

Érdekességgént jelenik meg az a vélemény a narratívák között, mely az elfogadás tekintetében a hosszúítéleteseket „szerencsésebb” helyzetbe sorolja a rövidítéletesekkel szemben. Az alábbi női fogvatartott – akivel szabadulása előtt 1 hónappal tudtunk beszélgetni – szintén kiemeli az

elfogadás, az átkeretezés fontosságát, mely a Rogers-i pozitívista pszichológia egyik alapköve (Rogers, 2004):

„Maga a börtön [volt nehéz]. Igen. Mondjuk azoknak szerintem nem, akik ezek a visszajárósok [nevet], őnekik szerintem nem. Ők ebben nőttek fel, úgyhogy őnekik ez nem annyira rázós, de aki elsőbűntényes, azt megviseli, nagyon megviseli. Az első időszak keményen megviseli az embereket. És kinek mennyi idő kell ahhoz, hogy össze tudja szedni magát, ki milyen segítséget kap hozzá, úgy tudja feldolgozni szerintem, hogy talpra állítsa magát. Meg itt el kell dönteni. [...] Akiknek kevés az ítélete, az sokkalta nehezebben fogadja el, mert nekem tizenöt év az ítéletem, tizenegy év kettőt kell belőle leülnöm és én tudtam, hogy itt elkezdtem, és majd csak tizenegy év múlva megyek ki, és nekem azt az időt, azt itt el kell töltenem, és itt vagyok. Itt vagyok. Itt nincs apelláta, nem tudok hova menni, nem lesz az, hogy, mit tudom én, mehetek haza, amnesztia lesz, vagy akármi. Nem. Nincs ilyen. Nincs. El kell fogadni, hogy itt vagyok. Aki nem fogadja el, ott vége.” (FT12, 38)

Paradox módon a depriváltságban már néha kirajzolódik az addigi élet értékelni tudásának képessége is: amikor a veszteségben felméri az elítélt, hogy amije addig volt, az mennyire sokat jelentett (lásd pl. 1 fejezet; Frankl, 2018; Levi, 1988). Több fogvatartott elmondása szerint ez tartós tudásnak tekinthető.

„Hát, ami nehézséget okozott, az maga a bezártság. Az lelkileg kicsit meggyötört. De hát, sok nehézség van, felettünk ezek a távolságok, ezek a vastag falak, azért elgondolkodtatják az embert, hogy mi is kell az embernek, vagy mi is fontos. A bűnözés, vagy a normális élet a családdal. Ugye, ez valahol jót is tett számomra, mert, ugye, tudom most már értékelni, hogy mim is volt, mim is van. És mit is veszíthetek azzal, ha azt ott folytattam volna, amivel bekerültem.” (FT21, 32)

A társas kapcsolatok állította akadályok esetében a legtöbb fogvatartott a kulturális-, vagy a tanultság, világlátás közti különbségeket sorolta fel („nem tudok közös hangot találni” FT9, 36), mely vélekedésekben megjelenik a kognitív hanyatlás lehetősége miatt érzett aggodás is:

„[...]M]ikor bekerültem, nem hittem el azt, hogy valójában nem a börtön a nehéz, mert ugye annyi, hogy nem vagyunk a családukkal, és nem tesszük azt, amit szeretnénk, mint a civil életben. Valójában nem a börtön a nehéz, a rabok.” (FT38, 30)

[...]attól függ, hogy ki honnan jött, hogy milyen értékrendet hozott otthonról. Én úgy gondolom, hogy inkább ez. Volt mindenfajta, de több volt az, inkább, hogy mondjam, iskolázatlan ember. Szóval nehezebb volt velük úgy szót érteni, hogy mondjuk megtaláld azt a nyelvet, tehát ha én elkezdtem beszélni, nem biztos, hogy értette, hogy én miről beszélek, szóval ez így nekem kicsit nehézséget okozott eleinte [...]. De sajnos valahol ezt le kellett küzdeni, de közben megtartani azt, hogy én szellemileg ne kezdjek el hanyatlani.” (FT5, 41)

„Mondják ezt az 5 évet, és ebben valóban van valami, hogy 5 év után leépül a bezártságtól az ember. Kevés inger éri, tényleg egy ingerszegény környezet, szinte ugyanolyanok a

mindennapok, meg hát, ugye, különböző szellemi színvonalú emberek vannak összezárva, és akkor most lehet, hogy egy kicsit emelkedik, a nem tudom, az orvosdoktorhoz az analfabéta, de lehet, hogy az orvosdoktor is picit süllyed az analfabétához. Főleg, hogyha sokáig élnek együtt.” (FT17, 32)

Nehézségként jelennek meg a testi higiéniával kapcsolatos elképzelések között különbségek is, ezért nehéz bizonyos emberekkel az együttélés („Az igénytelenség, ami néhány embertől jön, úgyhogy elég nehéz a beilleszkedés. Most kivételesen normális zárkában vagyok...” FT36, 44).

Természetesen van olyan is, aki arról számol be, hogy minden gond nélkül vészelte át a börtönbe kerülésének első éveit. Ezek között nagyon hangsúlyosan jelenik meg a korábbi intézeti tapasztalat, mint a zárt közeg megszokásában nagymértékben segítő tényező. Ugyanígy pozitívumként értékelik a fogvatartottak a korábbi katonasági tapasztalatokat, hiszen azok az évek alatt is hozzásegíthetik őket a kívülről irányított rendszer, a szabályok kötelező könnyebb betartásához. A totális intézményi struktúra, a fegyelem elvárása, a szabályok közé szorítottság ugyan a szakirodalomban inkább negatív előjellel olvasható, ha a cél a zárt ajtókon kívüli élet konstruálása (Foucault, 1990, Goffman, 1974), ám az újabb zárt intézeti életszakasz esetén a megküzdésben mégis segítőként van jelen.

„Meg hát az első pár hétben, hónapban megszokni a szabályokat, az is, az volt a másik, ami kiborított, de azt könnyebben el tudtam fogadni, mert katona voltam, mondom jó, ugyanaz, azt is elfogadtam, ezt is elfogadom, viszont a mai napig nem vagyok az a barátkozós típus bárkivel, megválogatom, kivel beszélek, mert rengeteg agyhalott van.” (FT14, 48)

Az alábbi narratívában az intézetis múlt mellett kirajzolódik a nem börtönkarrierben, hanem a kint életben gondolkodó személy képe:

„Hát, nehézségek nem igazán voltak, mondják is, hogy jól bírom a bezártságot, hát ez szerintem annak köszönhető, hogy közel 13 évet állami gondozásban voltam, ott is közösségben éltem gyerekkoromban, csak ugye itt másabb volt, itt azért látja az ember, hogy, úgymond, mit csinálnak a többiek, vannak elég gusztustalan dolgok, viselkedések, na, ezt volt nehéz megszokni. Nem kerestem, egyébként a mai napig nem keresem olyan ember társaságát, akik, ugye, nem előre néznek, hanem inkább visszafelé.” (FT6, 44)

Volt olyan vizsgálati alany, aki korábbi börtöntapasztalatát negatívumként értékelte, amikor újra bekerült, hiszen annyit változott a börtön struktúrája korábbi büntetése óta, hogy az akkor sikeresen alkalmazott megküzdési stratégiák már nem működtek, így újakat kellett találnia, és ez közel egy évet vett igénybe. Az ismertségből azonban profitálni is lehet (Fiáth, 2012), hiszen az éjszakai életben elfoglalt prominens hely, a korábbi börtönévek alatt kivívott státusz, vagy

egy már bent elismertté váló családtag kiléte sosem marad ismeretlen a „börtönfaluban”. Erre két kategóriát is találtam a narratívák között: megjelent a már börtönben ülő és ott presztízst szerzett családtag „támogatása” a beilleszkedési folyamatban, illetve annak a ténye is, hogy maga a fogvatartott volt híres a zárt intézetben előélete miatt.

„Semmi, sitty-sutty ment minden, mint a karikacsapás. Nekem a faterom ugye sitten volt. És azért a hír az azonnal ment, hogy megy a fiam be, úgyhogy rend legyen. Ő is már azért intézte a dolgokat. De én bárhova megyek, én megállom a helyemet.” (FT3, 51)

„Egyébként a börtönvilág egy falu. A lényeg, hogy mindenki ismeri egymást, mindegy, hogy összekeveredtünk, vagy nem, hallásból, ez ilyen zárt. Mindenki tudja, ki az a M. Tehát mindenki ismer. És azért, ha valahova kerülök, rengeteg ismerős, barát van, várnak, tehát nekem könnyebb. [...] A kezdetektől fogva erős voltam, tehát én azért gyerekkoromban birkózó voltam, magyar bajnok voltam 14 éves koromig, és amikor bekerültem Tökölre, akkor nekem az erőm, sokkal erősebb voltam, mint a velem egykoriak. Sokkal erősebb voltam náluk.” (FT8, 52)

A beilleszkedési nehézségek hiányának magyarázatával kapcsolatos egyik kategória a társakkal hozható összefüggésbe, és itt megjelenik a segítő szakember (pszichológus vagy egyéb személyi állomány, akik támogató megjelenéséről lásd: 5. fejezet), illetve egy idősebb, rutinosabb fogvatartott „mentor” hatása is a beilleszkedés megkönnyítésére:

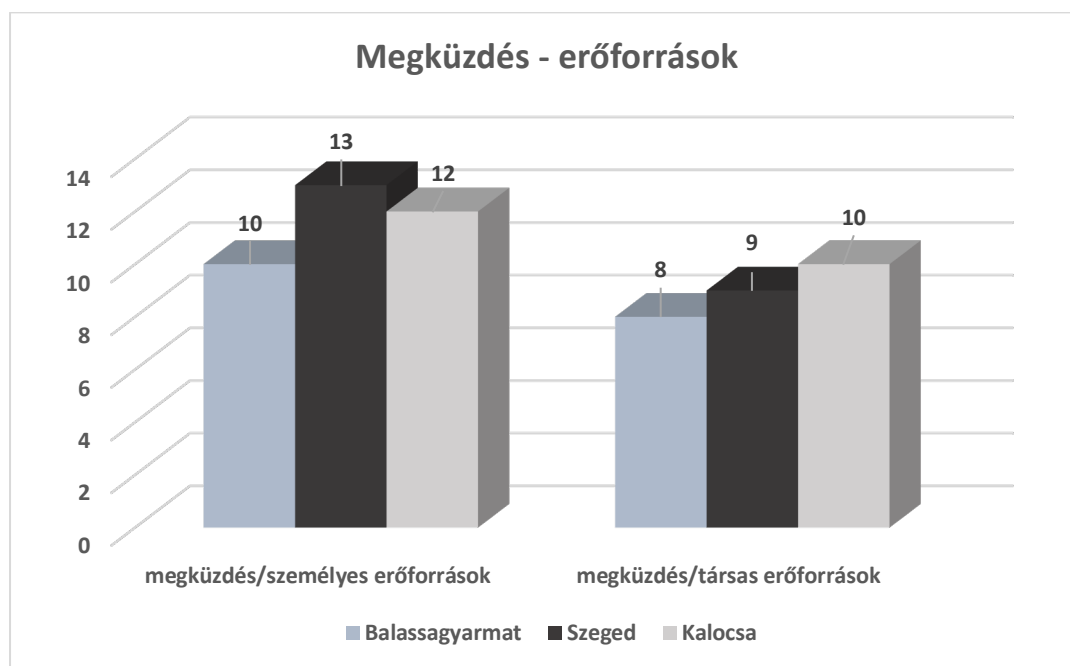
„Van egy zárkában egy 3 évvel idősebb asszony, 8 gyermeke van, és ő nagyon sokat, sok tanácsot ad, nagyon sok erőt ad nekem, tényleg volt olyan, hogy teljesen lent voltam a padlón, lelki depressziós voltam a család végett. Sokat köszönhetek neki, mai napig ő tartja úgy bennem az erőt.” (FT15, 43)

„A pszichológusnő járt hozzám hetente [...] és igazából jó zárkába tettek be, [...] szóval igazából jó helyre kerültem, utána elmentem dolgozni, akkor meg akkor is ügyvéd volt a zárkatársam, szóval normális közegbe tettek mindig, valahogy, nem tudom, a sors hozta így, vagy látták, a bv látta, és ő csinálta ezt?” (FT22, 37)

9.1.2.2. Megküzdéssel kapcsolatos narratívák

A beilleszkedést övező nehézségek feltárásán túl céloim volt azoknak a tényezőknek is a mélyére nézni, amelyek ezeken a nehézségeken a fogvatartottakat átsegítették. Ezen a területen két kategória megjelenését kerestem: *személyes erőforrások* és *társas erőforrások*. A megküzdés – személyes erőforrások kategória természetesen értelmezhető lett volna a *beilleszkedés – nincs nehézség – önmaga miatt* kóddal is, azonban véleményem szerint a megküzdési stratégia megléte pont a belső erőforrások meglétére utal, ezért ezeket jobbnak gondoltam itt kezelni. Az adatokból kinyert 6. sz. diagramból jól látható, hogy a fogvatartottak nagy hányada a személyes erőforrásainak köszöni azt, hogy sikerült az adódó nehézségeket

átvészelné, ám számos esetben találunk példát a társas támogatásra is, mely alatt érthető egyaránt fogvatartott társ vagy bármilyen személyi állományi tag. A számokat vizsgálva kiderül, hogy mindhárom intézetben van olyan fogvatartott, akinek külső-belső támasza egyaránt volt a megterhelő időszakokban, hiszen válaszában egyszerre jelenik meg a személyes és a társas erőforrás is.

6. Diagram: A beilleszkedési nehézségekben az erőforrásokkal kapcsolatos számszerű adatok a megkérdezett fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.

A személyes erőforrás motívumai között a középpontban jellemzően az a fordulópont, életesemény áll, amikor a fogvatartott életét a négy fal között kezdi el értékelni. Ebben a fordulópontban természetesen szerepe van a *megértés*nek (ha megérti és elfogadja az ítélete hosszát) és a *megbocsátás*nak (ha képes megbocsátani magának a tettet, amiért a rácsok mögé került).

„Amíg az ember nem bocsát meg magának, addig ez így nem, hogy miattad halt meg a gyereked, és ha kimész, akkor nem a gyereked vár az ajtóban, hanem a temetőbe mész. Ezeket így mind fel kell dolgozni. Ez mind idő. És ha az ember nem kap segítséget, akkor ez így lecsúszhat.” (FT12, 38)

„Igazából az az időszak volt nehéz, míg feldolgoztam azt, hogy mit tettem. Tehát igazából hibáztattam a környezetemet folyamatosan, hogy apám ezt mondta, a másik azt mondta, a harmadik azt mondta, az ügyvéd ezt mondta, miért egyeztem bele, hogy az ügyvéd meg a közjegyző, nem kaptam volna 30 évet. És rájöttem, hogy nem őket kell hibáztatnom, hanem saját magamnak kell megbocsátanom, hogy ezt miért tettem. Mert amíg ezt nem bocsátom meg saját magamnak, nem tudom elkönyvelni a hibámat és tényként kezelni, addig ugyanaz a szar alak leszek, aki ide bekerült.” (FT45, 35)

„Én akkor is azt mondtam, és most is azt mondom három és fél év távlatából, hogy én mindent el tudok fogadni, ha értem, ha megértem. De komolyan. De, amikor nem értek semmit, akkor azt nem tudom elfogadni”. (FT11, 48)

Az utolsó narratíva esetén látható, amire az előző fejezetben is találtunk példát, hogy amikor a fogvatartott még viszonylag kevés ideje van a börtönben az ítélet hosszához képest, addig még dominánsan a tagadás, a kétségbeesés érzése munkál benne (az FT11-es kódú megkérdezett 13 évből a 3. évét töltötte a beszélgetésünkön)¹⁸. A másik két idézett fogvatartott közül már mindketten benne voltak az ítéletben, egyikük 12 évéből 11-et ült le, a másikuk 28 évéből 14-et akkor, amikor az interjúk készültek, tehát ők már valamivel jobban megbékéltek az élethelyzetükkel. A másik külső körülmény, ami megnehezítheti a megküzdést az, ha az elítélt tagadásban van (erre is volt példa az interjúk között). Akár az ítélet hosszát kérdőjelezi meg, akár a teljes bűncselekmény elkövetését tagadja. Az alábbi vizsgálati alany a döntés jelentőségét is kihangsúlyozza véleményében:

„[M]inden fejben dől el. Tehát én azt gondolom, hogy ha fejben az ember azt mondja, hogy együtt élek ezzel, amit saját magamnak teremtettem, hiszen énnekem könnyebb a helyzetem, mert én amiért bent vagyok, azt elkövettem. Azoknak nehéz ezt talán feldolgozni, akik úgy kerülnek be, hogy ártatlannak tartják magukat vagy ők úgy érzik, hogy nem követték el a bűncselekményt. (FT19, 55)

A környezet, a berendezés, az aktuális élettér jellemzőinek a megküzdésben betöltött szerepét is verbalizálta néhány megkérdezett:

„Egy nagyobb ítéletesnél, akkor most beszéljünk nyíltan az én helyzetemről, egy életfogytosnál nem csak az ítélet idő letöltése a fontos, és akkor olyan körülményeket teremtsen körülötte, amiben le tudja tölteni az ítéletét. Hanem, én 22 évesen kaptam 30 évet, ami azt jelenti, hogy többet kellett bent töltenem, és többet kell majd bent töltenem börtönben, mint összesen születésem óta az életben a szabad civil társadalomban töltöttem. És mindig azt mondtam, hogy az életfogytosoknál, de mondhatnám, hogy nagyobb ítéleteseknél nemcsak a büntetési idő letöltésére alkalmas körülményeket kell teremteni, hanem lakhelyet kell nekik teremteni.” (FT43, 41).

Bár a fenti narratívából nem derül ki egyértelműen, hogy a lakhely megteremtését az elítélt a zárt intézet, vagy saját maga felelősségének tekinti-e, úgy vélem, hogy bár vannak nagyon alapvető infrastrukturális feltételek, amiknek teljesülniük kell ahhoz, hogy az emberi mivolt ne sérüljön, az egyén önteremtő potenciálját és saját élete feletti döntéseinek jelentőségét (lásd

¹⁸ A prizonizáció folyamatát alapul véve ez a reakció normálisnak tekinthető. Lásd: 1. fejezet, 4. fejezet.

például: Frankl, 2018; Maslow, 2019; May, 1994; Yalom, 2017; Fromm, 1993) ezek nem tudják helyettesíteni vagy felülmúlni. Tehát a lakhely megteremtése belül is meg kell, hogy történjen.

A megküzdésben támogatóként jelen lévő társas erőforrások alatt jellemzően három emberi kapcsolódásban lehet gondolkodni a beszámolók alapján: az első a *család*, mint megtartó, a második a *fogvatartott társak* között alakuló baráti-szupportív kapcsolódás, a harmadik pedig a *személyi állomány* felől érkező támogatás.

Néhány fogvatartott példás családi háttérrel tud felmutatni, amelynek segítségével a célok kitűzése is sokkal könnyebben megy. Ezekre a kint maradt kapcsolatokra jellemző az, hogy nem a bűnözőt, hanem a szeretett embert látják az elítéltekben. Nem ritkán a család az, aki a krízishelyzetben levő egyént a nehéz időszakon átsegíti azzal, hogy felhívja a figyelmét arra, hogy várják őt odakint. A támogató család mellett azonban nem törpül el az énerő és a belülről vezérelt tenni akarás jelentősége sem:

„Hát és nekem a feleségem segített abban, ő egy igazi tündér. Ki se néztem belőle, hogy ilyen ereje van. És akkor annyit mondott csak, hogy inkább ide jár be hozzám, mint hogy a temetőbe járjon ki. És akkor mondom, jó, akkor ezt mégse kéne elengedni. És akkor szinte úgy napról-napra éreztem, hogy erősödök, jobban mennek a napok. Kis célt is találgattam már, hogy mit miért érdemes csinálni. És akkor ezek így, a sok kis apróságból állt össze. Tehát ez egy hosszú folyamat volt, ezek évek. Meg a mai napig is tart. Aki azt mondja, hogy penge vagyok és engem nem érdekel semmi, az hazudik. Ez hol fönt, hol lent vagyok inkább és amennyire lehet tudatosan belenyúlni, amennyire engedik inkább, hogy tudatosan lehet irányítani a mindennapokat, az számít. (FT25, 44)

A személyi állomány is hangsúlyos helyet foglal el a fogvatartotti megküzdésben. Itt a reintegrációs tiszteken kívül a munkahelyi vezetőt is többen megemlézték: ő az, aki nagyon sok időt tölt a fogvatartottakkal a munkában, így akár már egy nézésből, szóból érzékeli, ha valami baj van, és tud tenni ellene. Valószínűleg a munka terápiás, reintegrációs jellege is segít a munkahelyi vezetők megítélésében, de egyértelműen pozitív vélekedéseket osztottak meg a dolgozó fogvatartottak velük kapcsolatban:

„És nekem a konyhán is a vezetőnők nagyon sokat segítettek, az akkori nevelőm is, meg így mindig tudott az ember kihez fordulni, hogy így kicsit lelkileg felhúzzon. Az örök is, mindenki. Mindig volt valaki, aki felhúzza az embert lelkileg.” (FT12, 38)

A reintegrációs tisztekkel kapcsolatban a fogvatartotti beszámolókból kirajzolódik egyfajta anyai/apai arc, annak a hiteles személynek a képe, aki gondoskodik, de ha kell, szigorú, aki tudja tartani a megfelelő távolságot, mégis mindent megtesz a hozzá rendelt emberekért.

„Hát úgy, hogy egy I-né úgy tud hozzászólni egy fogvatartotthoz [...], hogy azt mondja, ha kell, most fölállsz, és úgy seggbe rúglak, gyerek, hogy a hajad leér, de ha kell, akkor azt mondja, ülj csak le, fiam, mi a baj. És ő volt az első, akinek elmondtam, hogy terhes a párom. [...] Ember, csupa nagybetűvel. [...] Nagyon-nagyon figyelmes, mindenkiről tud mindent, tehát foglalkozik velünk. Nemcsak beszédben, hanem szerintem minden előéletünket tudja, nagyon-nagyon jó dolog, tudja, hogy hova kell szólni, hova kell nyúlni. [...] megvan a 3 lépés távolság. Mindig is 3 lépés távolságot tartó volt.” (FT20, 42)

Olyan beszámolóra is bukkanhatunk, amikor a fogvatartott arra reflektál, hogy a börtöntől kapott lehetőség, felelősség segítette őt abban, hogy a helyzetét átértékelje. A felelősség motiváló jellemzőjéről a motivációs elméleteket bemutató fejezetben bővebben írtam (lásd: 2. fejezet), hiszen a Herzberg-féle kéttényezős motivációs elméletnek szerves részét képezi a felelősség, mint motivátor (Herzberg – Mausner – Bloch Snyderman, 2017).

„Valójában ebben a bv segített, akaratomon kívül, olyan helyre pozícionáltak, ahol 80 ember sorsa függött a mindennapokban tőlem. Úgyhogy valójában ott meg úgy álltam hozzá a dolgokhoz, hogy inkább segítsen őket, és amikor ezt megéreztek, barátként kezeltek, és bármi amikor problémájuk volt, akkor jöttek, és ez jó volt. [É]s az [a felelősség] vitt előre. Az repített felfele.” (FT20, 42)

A fenti szövegrészleten kívül számos olyan narratívával találkoztam, ahol a fogvatartott valamilyen kiemelt szerepet töltött be a börtön életében: kondifelelős volt, szintfelelősi feladatokat látott el, vagy az iskolában felügyelői feladatokat, vagy akár rá bízta egy kisebb csoport korrepetálását, ha valamilyen területen kiemelkedő tudással rendelkezett. Az ilyen munkákat ellátó fogvatartottak esetében egyértelműen tetten érhető volt a bizalom iránti hála érzése, és az, hogy ennek nyomán mindennél jobban meg szeretnének felelni, felnőni ehhez a bizalomhoz. Ez minden esetben motivátorként hatott a megkérdezett elítéltek körében: *„[N]ekem ez adja meg a jövőt. Tehát énnekem ezért könnyebb elviselni a börtönt. Ha ez nem lenne, sokkal nehezebb lenne” (FT19, 55).* Tehát arra a kérdésre, hogy hogyan biztosítható a felelősség a zárt intézetekben, a megkérdezett vizsgálati alanyok válasza alapján elmondható, hogy bármilyen olyan apróbb megbízatás, ahol a fogvatartott egy kisebb csoport koordinálását vagy felelősségteljes szerep betöltését kapja feladatául, nagyon erőteljesen előre tudja mozdítani a megküzdésében.

A személyi állománytól érkező támogatással kapcsolatban több ízben megjelent az egyén felelőssége is: kaphat bármilyen segítséget, ha magán nem akar segíteni, nem akar változni, megküzdni, akkor nem tud elindulni előre az úton. A válaszok alapján elmondható, hogy bár a fogvatartottak nagyon számítanak az állomány támogatására és segítségére, *„sok ember van, akit ha nem karolnak fel, vagy nem adnak neki lehetőséget, drogozik, lecsúszik, semmittevő*

életmódot folytat ahelyett, hogy hasznosan töltené az idejét” (FT32, 47), és vágyják a hiteles (erős, de ha kell, emberi) dolgozót maguk mellé, azonban egyértelműen felismerik a saját felelősségüket is a saját életük alakításában, hiszen „ha az ember nem küzd önmagáért, az elveiért, akkor elveszik” (FT32, 47).

„És én is ráismertem arra, hogy miket hibáztam kint, miért kerültem ide, mit kellett volna változtatni az életemben ahhoz, hogy ne kerüljek ide. Aki szeretne változni, meg érdekli, hogy is került ide, mi volt a probléma, az rá tud jönni lassan. Meg tudja ismerni magát, hogy hogy keveredett ilyen szituációba. [...] Közben magamat is megismerem. Másokat is, meg közben magamat is. És így lehet fejlődni.” (FT30, 39)

Ebben a felelősségben a fogvatartotti narratívák között tetten érhető az önmagáért küzdeni képesség, az elengedés és az átkeretezés képessége, a változásra való képesség. Az arra való hajlandóság, hogy az egyén a problémákban meglássa a lehetőséget, és idejét értelmes tevékenységekbe fektesse.

„[A]z, hogy ezen minden egyes alkalommal az ember kiboruljon, vagy tovább gondolkodjon, neadjisten’ még órákat szánjon arra, hogy ezen filozofálgasson, az nem viszi előrébb itt az embert. Kint már lehet, hogy nem lennék ilyen könnyen elengedő, de itt ezt megtanultam, igen.” (FT4, 42)

„Most itt mi a nehézség, itt? Azon kívül, hogy az ember be van zárva. Ezt az ember amint el tudja fogadni, és le tudja magában tisztázni, hogy sajnos így van, onnantól kezdve nem rossz. Onnantól kezdve csak arra kell figyelni, hogy normálisan el tudja magát foglalni az ember. És értelmesen. Értelmes dolgokat csináljon, és normálisan el tudja magát foglalni. Olyan dolgokat kell csinálni, amit szeret az ember. Ha mindig gondolkodik, bereccsen, hú, akkor most mi lehet otthon, akkor az nem jó. Annak megvan a helye, a búsakodásnak, az a napi 20-25 perc, amikor felhívjuk a gyereket, aztán letesszük a telefont, tíz percig gondolkodás, utána átsétálok a szomszéd zárkába, beszélgetek egy kicsit, és már el is engedtem.” (FT7, 48)

Az egyik fogvatartott arról mesél, hogy amikor különleges biztonságú körletre került és számos szigorítás mellett kellett élnie a mindennapjait, tehát extrém körülmények között, az értelmes időtöltésekben, tevékenységekben próbálta megőrizni mentális egészségét és lelkivilágát.

„[E]gy ingerszegény környezetben voltam, bűnhődnöm kellett a dolgokért, büntettek is rendszeren, ettől függetlenül én úgy gondoltam, hogy helytől függetlenül nem veszek tudomást arról, hogy én most egy zorall és egy ingerszegény, ilyen lélektanilag sivár környezetben vagyok, hanem én kerestem kimondottan a szépirodalmakat, az idegennyelvű könyveket, tehát én befelé próbáltam az elmém felé fordulni, nem a külsőségekre, nem érdekelt, hogy most beton van, le van minden rögzítve, nem érdekelt, hány kamera van, nem érdekelt, hanem inkább az érdekelt, hogy a lelkivilágomat megőrizzem [...]. Én azt mondom magának, hogyha egy rab

bekerül, nincs benne, nem volt benne tartás, nincsenek elvárásai, ha nem tudja átértékelni a korábbi életét és a jelenlegi életét, és abból nem tud építeni, akkor csak leépülni fog. [...] Tehát van, amikor az a legjobb módszer, hogyha az ember azt mondja, hogy jó, van egy adott feladat, probléma, és magából a problémából próbál az ember elindulni, és a problémával együtt élni, és abban megtalálni azt a lehetőséget, ami éppen ott adott. Például nekem ott volt a KBK, teljesen nagy szigorított zárások, mindenhova gardedámmal mentem, nem találkozhattam senkivel, semmilyen kultúr rendezvény, most gondoljanak bele, hogy 9 éven keresztül még fogvatartottal se beszélhettem. Olyan szintű izoláció, olyan szintű magány, olyan szintű ingerszegény környezet, hogy pfiú, ezt ép ésszel kibírni, na, ahhoz kell csoda. Tehát ott, hogyha az ember nem foglalja el magát hasznosan, ha nem ad önmagának célt, ha nem, nincs az életében olyan jellegű dolog, ami építi, nem leépíti, építi, vagy továbbviszi, vagy legalábbis szinten tartja, na, ott nincs tovább.” (FT32, 47)

Az értelmes tevékenységek felé fordulás a legtöbb fogvatartott esetében a kulturális programokat jelenti, a tanulást – ezen belül autodidakta nyelvtanulás, szakmaképzés vagy közoktatásban való részvétel jelenik meg a leggyakrabban –, de például a vallási programokban való részvétel is előkelő helyet foglal el ezek között, és több fogvatartott szívesen választja ezeket – nem csak a program, de például a hit adta erő megtapasztalása is fontos a számukra. A különféle programokon történő részvétel lehetősége egyébként jogszabályban is foglalt, hiszen a Bv. Kódex rendelkezik a reintegrációhoz szükséges, a testi-szellemi frissesség megtartásához elengedhetetlen programokon történő részvételről, illetve az ehhez való jog gyakorlásáról.

„Sokat tanultam, most végeztem a szociális szakgondozót, ez ilyen érettségi utáni képzés, közben csináltam a főiskolát és a nyelvvizsgát. Sok volt, de úgy gondoltam, hogy ez a leghasznosabb. És ezzel tudtam a figyelmemet elvonni az itteni körülményekről. [A] jövőkép az segít engem, sőt, tesztek is reális lépéseket, mint ez a nyelvtanulás. Ezek reális dolgok, nem ilyen fellegekbe gondolkozok.” (FT44, 51)

„És bennem az a megtartó erő, hogy én egy örök kíváncsi vagyok, szóval állandóan mindig mindenről tudni akarok, ezért nagyon sokan utálnak is, mert sokszor közbeszólok, kérdezek, meg ilyen EFOP továbbképző tanfolyamon is voltam. [...] Én az Istentől kapok annyi erőt, hogy amit akarok, el is érem, nem kell erőlködnöm, hanem valahogy jönnek maguktól a dolgok.” (FT39, 64)

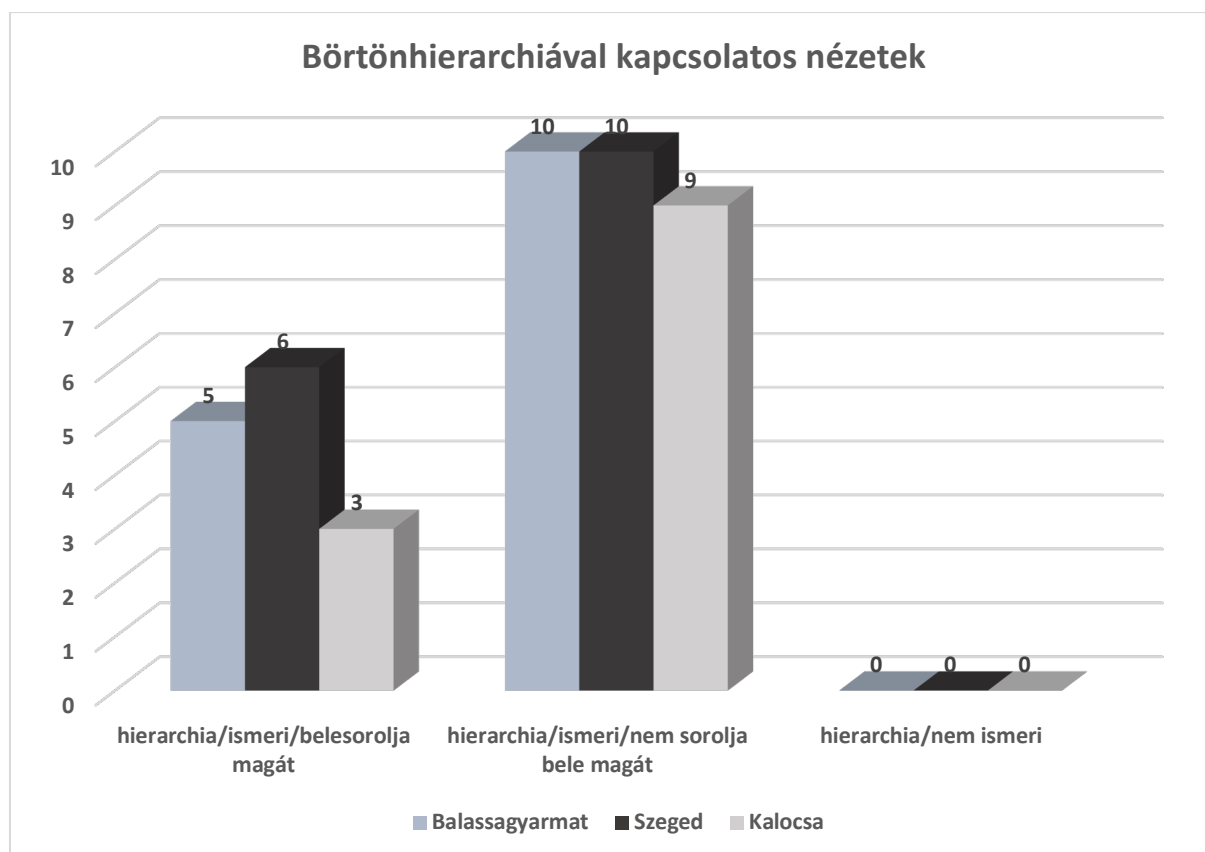
9.1.3. A fogvatartotti lét percepciója: hierarchiával kapcsolatos vélekedések, saját és mások véleménye

A fogvatartotti lét percepcióját magyarázó elemzési kategóriába azok a kérdések kerültek, melyek a fogvatartottnak a börtönben elfoglalt helyét igyekeznek feltárni. Vajon hol definiálja magát a fogvatartott: fontos-e neki az, hogy a klasszikus börtönhierarchiában valamilyen helyet

foglaljon el, vagy ezen kívül látja-gondolja magát? Ebben van-e olyan elem, mely speciálisan a hosszúítéletes fogvatartottak sajátjának tekinthető? Szeretne-e megfelelni az őt övező elvárásoknak, és ha igen, akkor melyik az az elvárásrendszer, amely dominánsabban hat az életében (fogvatartottak vagy a börtön szervezete/állománya felől érkező)? Ebben az elemzési blokkban, bár már a társas erőforrások elemzése során részben kitértünk rá, egyre közelebb kerülünk a referenciaszemély definíciójához és létéhez. Az elemzést a hierarchiáról alkotott nézetek, a jó/rossz fogvatartottal kapcsolatos percepciók és a vélekedések csoportjára osztottam.

9.1.3.1. A hierarchiával kapcsolatos nézetek

A narratívák kódolása utáni adatsorok alapján a hierarchiával kapcsolatos vélekedések tekintetében a 7. sz. diagram ad számszerű adatokat. Három kategóriát határoztam meg: az első kategória az, hogy a *fogvatartott ismeri a klasszikusnak számító hierarchikus berendezkedést és bele is sorolja magát ebbe*, a második kategória az, hogy a *fogvatartott ismeri a tekintélynek ezt a fajta koncepcióját, ám nem szeretné ennek részét képezni*, a harmadik kategória pedig az volt, hogy a *fogvatartott nem ismeri a hierarchia fogalmát*. A diagramból látható, hogy a harmadik kategóriára sem a férfi, sem a női börtönökben nem volt példa. Habár előfordult, hogy valaki nem értette magát a szót, és ekkor meg kellett neki magyarázni, az ezt követően adott válaszok azonban nem mindig bizonyultak megbízhatónak. Kisebb arányban vallották a koncepciót ismerő fogvatartottak közül, hogy ők úgy vélik, részét képezik ennek a rangsorrendnek, és magasabb volt azoknak a száma, akik a klasszikus börtönhierarchiában abszolút kívülállónak gondolják magukat.

7. Diagram: A fogvatartottak hierarchiával kapcsolatos nézetei. Saját készítésű diagram.

Azok között, akik elutasítják a hierarchikus berendezkedésbe való betagozódást, gyakran nagyon markáns, elutasító vélemények is megjelennek: „*[N]em is szeretnék belefolyni ebbe a börtönpolitikába*” (FT1, 24); „*[É]n nagyon nem szeretnék ebben részt venni. Nem jó. Nem akarom már ezt az életet, nekem nem hiányzik az életemből*” (FT2, 34); „*Nem érdekel a börtönviselkedés. Nem érdekel a börtöngondolkodás, nem érdekel a börtönnek ez a szellemisége. Ezt itt kizárom, ez nekem nem kell, nincs rá szükségem*” (FT3, 51). De olyan véleménnyel is találkozhatunk, amely szélsőséges módon „balekságnak” címkézte, ha valaki ebben a tekintélyelvű rendszerben akar gondolkodni: „*Hát haza szeretnék menni, az elsődleges célom, a büntetésem kezdetének az első pillanatától fogva az az elsődleges cél, hogy én otthon akarok lenni, minél előbb. Aki erre az útra lép, az előbb-utóbb valahogy beforgatja saját magát, és csak beljebb kerül.*” (FT17, 32) Hasonlóan szigorúan fogalmaz az az elítélt, aki a kinti élet értéktelenségét látja abban, ha a fogvatartott a börtönhierarchiában próbál előretörni: „*Nekem az a véleményem, hogy azok az emberek akarnak itt a börtönben hierarchikus rendszerben élni, és valamelyik ágában helyet foglalni, akik odakint is egy senkiháziak voltak.*” (FT32, 47) Ezekben a szélsőségesen megfogalmazott véleményekben azért megjelenik a szellemi fölény, illetve a gondolkodás és az élethez való hozzáállás hierarchiája a börtönben kivívott hely fontosságával szemben.

Kevésbé szélsőségesen fogalmazva, de hasonlóan gondolkodik az alábbi fogvatartott, aki ugyan, ha nagyon be kéne, be tudná sorolni magát a fogvatartotti hierarchiába, de ez őt egyáltalán nem mozgatja. Az alábbi narratívákban szintén megjelenik a szellemi felsőbbrendűség érzése azokkal a fogvatartottakkal szemben, akik képesek ezekben a rangsorrendekben gondolkodni. Itt ismét tetten érhető a saját élet feletti döntés hatalma is:

„Hát, hogyha be kéne sorolnom magam valahova, akkor be tudnám sorolni, de nem határozza meg az életemet az, hogy én ennek a hierarchiának egyáltalán tagja legyek. [...] Van, akinek az a fontos, hogy minél följebb kerüljön a hierarchiában, ezek a..., hát, hogy fogalmazzak szépen, a kognitív képességek perifériájára szorult srácok ezek, aki meg ennél intelligensebb, az meg próbálja magát ebben a hierarchiában, a tömeg erejével, eltüntetni a saját maga vélt, vagy valós érdemeit, vagy képességeit. [Ő]neki most a [...] nem is lehet más a célja, mint az, hogy itt a börtönben ő legyen a legerősebb, legnagyobb, legszebb, legnagyobb bizniszember, hát a legeket lehetne sorolni a végtelenségig, de szerintem ez csak az embert minősíti. Nem ez az életnek a célja, hogy itt a börtönben a hierarchia csúcsán legyünk. Nem, nem, nem, szerintem itt a börtönt ezt úgy kell felfogni, most nem akarok nagy filozófusokat idézni, nem is fogok, de itt a börtönt azt tényleg úgy kell felfogni, mint egy köztes állapotot, ugye, amíg az ember letölti a büntetését, ez a rendelkezésre álló idő, hogy ki, hogy, mivel tölti meg, az tényleg, mint mondtam volt, azt tényleg ugye a mentális képességek határolják be, meg a saját maga felfogása. Ha ő azt dönti el, hogy 5 év alatt ő lesz a legerősebb itt a börtönben, akkor abból az 5 évből nem 5 év lesz.” (FT4, 42)

A hosszúítéletesekkel felvett beszélgetések többségéből kirajzolódik az a motívum, hogy a fogvatartott már ítéletének hosszából kiindulva egy magasabb pozíciót tölt be, és ezért sem feltétlenül kenyere ebben az értelemben feljebb törekedni.

„[I]gazából én nem tudom magamat sorolni sehova, mert nem én sorolom, hanem a többi ember, de valamilyen szinten én úgy látom, hogy az ítéletem végett több ember tart. Én nem szólok senkinek egy rossz szót, de valamilyen szinten, meghallják, hogy ekkora ítélet, életfogytiglan, 30 éves, sok ember, hiába menőbb, vagy akármi, hú, hogy így tartanak, egy lépést, hogy nagyítéletes, stb, szóval van bennük egy ilyen félelem. Nem mindenki, de vannak ilyen emberek, akik azért, mert meghallja, hogy úristen, ekkora ítélet, és akkor egyből...” (FT22, 37)

Mint ahogy az a fogvatartott is úgy fogalmazott, hogy *„Hát, én úgy gondolom, hogy legfölül vagyok” (FT8, 52)*, akinél a beszélgetés során végig érezhető volt, hogy büszke szellemi felsőbbrendűségére, amivel a bűncselekményeit megtervezte és elkövette, és teljes mértékben elhatárolódik az emberölésért, vagy pitiáner bűncselekményekért büntetésüket töltő egyénektől. Esetében a korábbi élete jellemzői és ismertsége is predesztinálja erre a betagozódásra. Elgondolkodtató, hogy vajon azért engedhetik meg maguknak azt a hosszúítéletes fogvatartottak, hogy kívül gondolkodjanak a hierarchián, mert ez a fajta fölény nekik az ítéletükből eleve adott, vagy egy bizonyos típusú bűncselekményt elkövető egyén

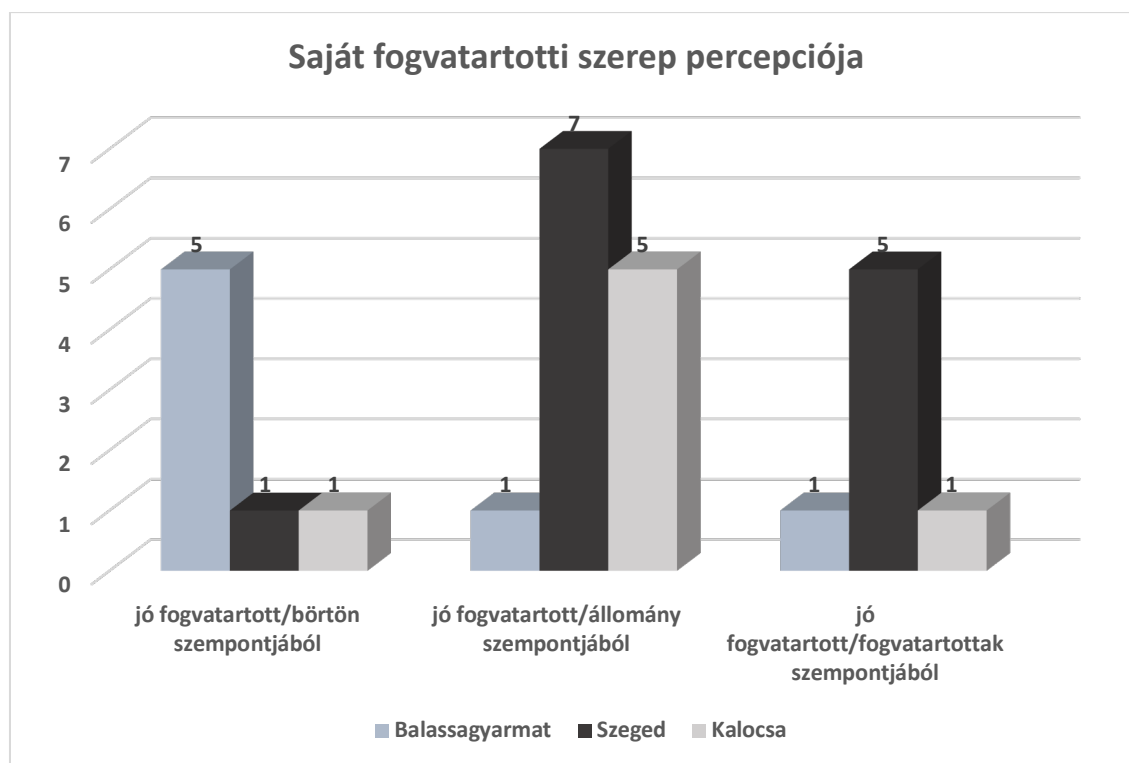
bizonyos karaktert feltételez, aki, mint ahogy a sas sem kapdos legyeket, nem is kell, hogy a börtön hierarchiájával foglalkozzon?

A narratívákból egy másfajta hierarchia is előtűnni látszik, ami nem csak a testi erőben, fizikumban manifesztálódik, hanem az intelligens, határozott kiállásban. Az alábbi fogvatartotti beszámolóban a megkérdezett alany ugyan el tudja magát képzelni a hierarchikus berendezkedésben (és itt magasra is sorolják magát), ám a beszélgetésekben előrehaladva kiderül, hogy ez mégsem azt a klasszikus börtön rangsorrendet jelenti a számára:

„Ezt nemcsak a verekedéssel lehet elérni. Tiszteletet kivívni az intelligencia, ha valaki tanult, annak nagy előnye van a börtönben, és sokat tud segíteni másoknak. Ha valaki olyan személyiség, akinek adnak a szavára és befolyásolni tudja a fogvatartott társait, arra lehet mondani, hogy a hierarchia csúcsa felé tartozik.” (FT20, 42)

9.1.3.2. Vélemény saját magáról: milyen a jó fogvatartott?

A börtönhierarchián túl, de ahhoz szorosan köthető a fogvatartotti percepció értelmezése szempontjából, hogy az egyén hogyan látja saját viselkedését a zárt intézetben, mennyire akar megfelelni az elvárásoknak, és melyik irányban munkál benne megfelelés? Ennek menedzselése jelentős terhet rakhat a bent élők vállára, és *„ez a kettős játék, ez nem helyénvaló” (FT8, 52)*. Egy nem kialakult személyiségű, vagy jelentős támogatói háttérrel nem rendelkező fogvatartott számára veszélyforrásként jelenhet meg az a folyamat, amíg eldönti, hogy kinek szeretne „jó” lenni a börtönben? A 8. sz. diagram számszerű adataiból látható, hogy a megkérdezettek elsősorban a börtön intézményének és az állománynak szeretnének megfelelni. A börtön intézménye alatt az általa felállított szabályokat és rendelkezéseket értem, míg az állomány alatt egy-egy referenciaértékű személyt. A fogvatartott társaknak való megfelelési vágy is megjelenik a narratívákban, ám itt legfeljebb egy-egy specifikus barátról van szó, és nem a teljes fogvatartotti tömegre gondolnak azok, akik ezt a választ adták.

8. Diagram: A saját fogvatartotti szerep percepciója a vizsgált fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.

Ezek között a narratívák között megjelennek a fekete-fehér vélemények: az a jó fogvatartott, aki betartja a szabályokat, és az elvárás is ez, „oda” kell megfelelni:

„Nem kell itt uralkodni, be kell tartani a szabályokat. Nekem, mondom, egyszerűbb, mert én ott, az intézetben is szabályok közt éltem valamilyen szinten. El kell fogadni, hogy vannak örök, mi vagyunk a fogvatartottak, kész.” (FT6, 44)

A szabálykövetés, az alkalmazkodni tudás (fontossága) egy női elbeszélésben is tetten érhető, és ő nem is tesz különbséget a börtön szervezetének, az állománynak vagy a többi elítéltnak történő megfelelés között, hiszen az alkalmazkodás hosszútávon megtérül:

„Én az vagyok [jó fogvatartott]. Tehát felügyelet felé, zárka, fogvatartottak felé, amúgy is én egy ilyen típusú ember vagyok, alkalmazkodó. Szeretek kimaradni dolgokból, tehát ilyen veszekedésekből, vagy ilyen szócsatákból, vagy pláne, ha engem nem érint, abszolút nem szólok semmibe, felügyeletnek véggépp, senkinek nem szólok vissza semmiért. És így visszafelé is, a felügyeletre visszatérve, visszafelé sem vagyok az a rossz viselkedésű elítélt. Amit szeretnék is tartani, mert az sokat számít.” (FT16, 55)

A megfelelés a fogvatartott jól felfogott érdeke is, tehát ha csak azért dönt úgy, hogy „jó” fogvatartott lesz, mert számára ez az előnyös, hiszen „aki lázad, az magával tol ki idebent”

(FT28, 48). Viszont ez is hosszútávon ható változást indíthat el benne (amennyiben ennek az előnyeit észreveszi és belátja).

Egyes fogvatartottak részéről megfogalmazódott a börtön, mint a „papír és toll hatalma” (Crewe, 2007; 2011), ám abban az értelemben, hogy ha valaki veszi a fáradságot és a papír mögé néz, annak az adott fogvatartott akár jónak is számíthat. Tehát annak a jelentőségét emeli ki ez a fogvatartott, hogy az embert is vegyék észre az elítélt fegyelmi lapjai, papírai mögött, és akkor a róla kialakított kép is árnyalódik:

„Én ezt külön szedném ezt a kérdést, mert ugyebár két érdekellentét van, nem ellenség, csak érdekellentét. Az egyik fogva tartó, a másik, amit fogva tartanak. És én még azon belül is külön szedném, hogy fogva tartó. Van egy csoport, aki csak az anyaggal dolgozik, és van egy olyan csoport, egyre kevesebb, de hálsten még van, aki az emberrel. Azok, akik emberként ismernek, azok azt mondják, hogy jó fogvatartott vagyok. Akik csak az anyagból dolgoznak és azt nézik, hogy hú, a Gy. húsz évvel ezelőtt szerzett öt fegyelmi lapot, azok azt mondják nyilván, hogy nem jó fogvatartott, nyilván nem véletlen a legmagasabb biztonsági kockázat, vagy hasonló. És közben itt beszélgetünk, tehát érti... Aki ismer, az tudja, hogy miben, mennyiben lehet bennem megbízni, aki nem ismer, az meg: hú, hát ő a legveszélyesebbek egyike. Tehát én most semmivel nem, akik a papírból dolgoznak, azok engem oda soroltak, de semmivel nem vagyok veszélytelenebb például, mondhatom, a P.L-nél, vagy bármelyik másik negatív, egy SZ.R-nél, direkt mondok olyanokat, akik még élnek, én nem vagyok semmivel sem jobb náluk. Viszont, aki ismer, az azt mondja, na, akkor azt a történetet felejtjük el, és nyugodtan menjen be és beszélgessen magával.” (FT43, 41)

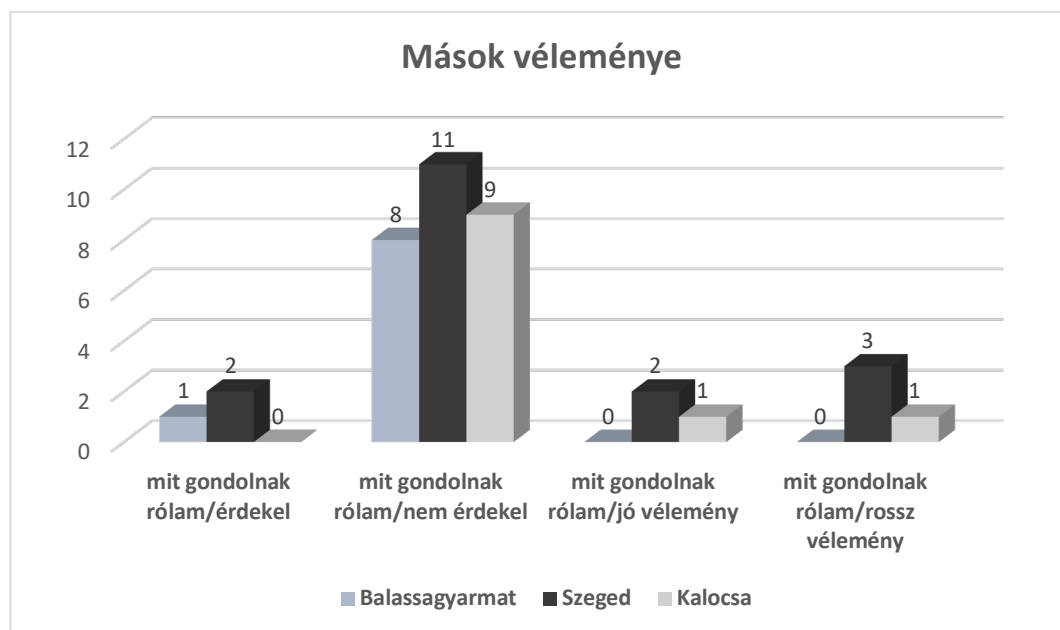
Egy női fogvatartott a büszkeséget, az önbecsülést emeli ki, ami számára az egyik oka annak, hogy jó magaviseletet mutat a zárt ajtók mögött:

„[H]át egy ötvenéves meglett nő vagyok, és úgy gondolom, hogy vannak itt fiatal fegyőrök, ez most csak az én szisztémám, hogy ugyan egy húszéves őrmester ne kiabáljon már rám, hogy fogjam be a számat, mert ötvenéves létemre megnyílik a föld és elsüllyedek. Azért egy ötvenéves nő, tudom, hogy börtönbe se kellett volna kerülni, ez tény és való. [T]ehát már azt szégyellem, hogy ötvenévesen itt vagyok, nemhogy azt, hogy rám szóljon egy húsz- vagy harmincéves, aki a fiam lehetne, most lesz 30 éves a nagyobbik, hogy P., hát fogja már be a száját. Hát, ezt nem szeretném.” (FT46, 50)

9.1.3.3. Mások véleménye

Az, hogy mennyire befolyásolja a fogvatartottat a mindennapi működésében a róla kialakult vélemény, szintén az öndefiníálás „helyét” hivatott azonosítani: hol keresi a referenciaszemélyeket az elítélt, a társak vagy a dolgozók körében, vagy kizárólag a családja véleményét hajlandó megfontolni? A kódolás során arra törekedtem, hogy ebben a kategóriában

azokat a szövegrészeket jelöljem meg, ahol a fogvatartott társakra történik valamilyen utalás, tehát a vélemény figyelembe vétele itt csak a többi elítéltre vonatkozik.

9. Diagram: Mások véleményének figyelembe vétele a megkérdezett fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.

A 9. sz. diagram adataiból látható, hogy a fogvatartottak nagy többsége nem törődik a róla kialakult véleményekkel, és ez mindhárom intézetben kimagasló értékeket jelent a megkérdezettek körében a többi válaszhoz képest. Az indokok közt szerepel, hogy nem érdemes olyan ember véleményére adni, aki egy fabatkát sem ér, aki nem tudta az életéből azt kihozni, amit lehet. Ezekben a szövegrészletekben kirajzolódik azért a magában biztos ember képe.

„Az elítéltekkel nem foglalkozom, nem érdekel, hogy ki mit mond. [...] semmit nem ér az egész életük, egy gyufát se. Most az enyém se ér egy doboz gyufát se, most még egyelőre. De az a lényeg, hogy érjen.” (FT3, 51)

„Itt be, itt ki. Meg én nem másnak akarok megfelelni, hanem saját magamnak. Meg, ha együtt lennék a lányommal, meg az anyjával, akkor nekik. Engem nem érdekel, hogy a harmadik, negyedik, ötödik ember mit mond, meg mi a véleménye rólam. Előbb mindenki nézzon magába. Úgy vagyok vele. És akkor lehet a másikról véleményt alkotni.” (FT36, 44)

Egyes fogvatartottak a beszélgetés során azt a választ adták, hogy rossz véleménnyel vannak róluk, ám a meglátásaikat kifejtve kiderült, hogy gyakran ezek a vélekedések hibásak, nem megalapozottak. Ezzel párhuzamosan pedig, hogy az ilyen vélemények, szóbeszéd

megszületését megakadályozza az egyén, kialakul egyfajta stratégia azzal kapcsolatban, hogy mit mutat meg, mennyit ad magából a többieknek:

„Tehát, most mondhatnék negatív jelzőket, amivel engem felruháznak, anélkül, hogy én akár lennék ez, vagy akár tudómsa lenne az embernek arról, lenne konkrét tapasztalata evvel, és ugye az embernek az anyagában, vagy szóbeszédében, teljesen mindegy, hogy hol, de ha ezek a jelzők az ember nevével párosulnak egy szöveggörnyezetben, akkor azokkal a lehetőségeit az embernek behatárolják.” (FT4, 42)

A zárt (és nem annyira zárt) közösségekben a szóbeszédnek, a pletykának nagy jelentősége van: célja lehet a saját hírnév megszilárdítása a másik kárára (Barkow, 1989), tehát a hierarchia, a státuszpiramis kialakításához hathatós eszközként is szolgálhat, mint ahogyan a fenti narratíva is erről tanúskodik. De közösségépítő funkciója sem elhanyagolható: egy adott csoportba tartozók ennek segítségével is kifejezhetik együvé tartozásukat (Noon – Delbridge, 1993).

Olyan véleménnyel is találkozhatunk a szövegek elemzése során, hogy az elítelt a börtönévei elején még nagyon szeretett volna tartozni valahova, megfelelni, elfogadtatni magát, ám az idő előrehaladtával, önvédelemből és az egyre sokasodó tapasztalatnak és bölcsességnek köszönhetően aztán ez is változott, hiszen *„nem befelé [kell] orientálódni, hanem kifelé”* (FT17, 32):

„Volt, amikor úgy az embert érdekelte, meg az elején az ember próbált kötődni emberekhez, próbált kapcsolatot úgy létesíteni, hogy legyen valaki mellettem. Most már nem érdekel. Nem. Nem, mert az ember sokat is csalódik, mert mindig, akik közelebb állnak az emberhez, azok, akik hátba támadják. És lehet, hogy ezért is nem. Meg vannak azok, akikkel így beszélgetek, meg így elvagyok velük, dehoggy úgy igazából nem akarok kötődni. Mert azért se jó a kötődés, mert ha mondjuk valaki szabadul, akkor én itt maradok egymagam. Akkor nekem nincs.” (FT12, 38)

„Hát, volt idő, amikor nagyon fontosnak tartottam ezt a dolgot, hogy [...] ki hogy vélekedik rólam, inkább azt szerettem volna, hogy jó véleménnyel legyenek, mint rosszal, de 1-2 embert túl közel engedtem magamhoz, és szerettem volna nekik megfelelni. És pont volt egy illető, akit nagyon közel engedtem magamhoz, és rájöttem, hogy sokat hallgattam rá...” (FT46, 50)

Az egyik elítelt meg is magyarázza, hogy miért nem előnyös mások véleményével túlon túl foglalkozni, és kiemeli a család fontosságát, hiszen az az egyetlen, akinek az egyén bármilyen helyzetben akár elszámolással tartozik:

„Csak én ugye kint ugyanígy gondolkoztam, mint akik így gondolkodnak, sajnos, és ez lett a vége, hogy bekerültem a börtönbe. Én nem a családnak mutattam, hanem a barátaimnak mutattam, hogy én ki voltam, ki vagyok. És ez lett a vége. És azok a barátok, egyáltalán nem tudok róluk semmit. Egy képeslapot nem kaptam tőlük. Ugyhogy itt az ember itt elgondolkodik, tudja, hogy kinek fontos, kinek nem.” (FT21, 32)

Azonban ha a vélemény figyelembe vétele területén a fogvatartottakról áttevünk a személyi állomány vagy a család felé, a korábbiaktól eltérő meglátásokat kaphatunk. A 10. sz. diagram adatai alapján kijelenthető, hogy a megkérdezett elítéltek zöme a személyi állomány véleményére és visszajelzésére számít a leginkább.

10. Diagram: Kit tart a megkérdezett fogvatartotti állomány referenciának? Saját készítésű diagram.

Az állomány tekintetében nagyon erőteljesen kirajzolódik a támogató személyi állomány képe, legyen az munkáltató, reintegrációs tiszt, körletfelügyelő. Nem ritkán fogalmazódott meg az a nézet, hogy egy-egy hiteles személyi állományi tagban „*jobban megbíz[ik a fogvatartott], még akár egy stiklimet is jobban elmondanám neki, mint néhány fogvatartott társamnak*” (FT17, 32). Volt olyan elítélt, aki azt az esetet is kiemelte, amikor maga a parancsnok volt az, aki közvetlenül támogatta az ő előrejutását. Az ezekre az eseményekre reflektáló fogvatartotti narratívákban már megjelenik a kölcsönösség motívuma:

„És azt mondta nekem, figyelj zsivány, nem érdekel, mit csináltál, meg hogy voltál, én itt adok neked egy esélyt, ha elrúgod a pöttyöst, a te döntésed volt, de itt vége. Én most partner vagyok abban, hogy te itt újrakezdjél mindent. Szeretnél dolgozni? Mondom, enyém a megtiszteltetés. Jó, jövő héten te osztó leszel. És az úgy volt. És onnantól kezdve én éreztem rá késztetést, én, a csibész, a rab, el ne csesszem azt az esélyt. Mert utána 1) nem tudok belenézni a szemébe, és utána pedig nem tudtam volna továbblépni. Nem tudtam volna ezt az esélyt magamtól elherdálni, nem tudtam volna, tehát ha nem élek ezzel az eséllyel, de van egy ember, aki partner benne, akkor hány esély van egy embernek? [...] Énnekem két fogolyszökésem volt. [De] a fejemben meg nem fordult az, hogy én lelépjek, megszökjek, kijátsszam a parancsnoknak a bizalmát, soha. Soha. Ez olyan szintű átértékelésre ösztönzött, hogy helló, hát itt van egy ember

húsz éven keresztül [semmibe] se vettek, itt egy ember, ad egy esélyt, emberszámba vesz, emberként bánik veled, emberként viselkedik veled, hogyan tudná ezt az ember meghonорálni. Hát úgy, hogy azt a bizalmat, amit belefektetett, megelőlegezett, nem eljátszani kell, hanem megtartani. És én mondtam is neki, sose felejttem el, hogy tábornok úr, köszönöm szépen a megelőlegezett bizalmat, élni fogok vele, nem visszaélni. És ennyit mondott rá, így legyen. És így is volt. [...] És ez bennem olyan ösztönzést, olyan motivációt indított el, amire azt mondtam, hogy úúú, ez kell nekem.” (FT32, 47)

Ugyanez a kölcsönösség és hála érzet a reintegrációs tisztekkel kapcsolatosan is megfogalmazódik a fogvatartottakban, hiszen nem ritkán ezek azok a dolgozók, akik egy új perspektívát, új lehetőséget nyitnak az elítéltek számára: „[A]dott nekem egy utat. [...] Ezt bármivel meghálálom.” (FT40, 49). „Hát, sokat tett értem, nagyon sokat köszönhetek neki, a nyelvvizsgát, minden, azért neki komoly része volt, hogy összejöhetett”. (FT9, 36)

Ebben a sorban megjelenik az egyik intézetben dolgozó tanár is, akit az adott intézetből a legtöbb fogvatartott referenciaként említett meg a beszélgetések során. Az ő személyében a már korábban említett anyai karakter képe emelkedik ki, azé a hiteles emberé, aki nem hagyja elveszni az embereit, ezáltal új távlatokat nyitva az életükben: „[É]n az A. tanárnőnek [nagyon] sokat köszönhettem, [...] rengeteget köszönhetek ennek a nőnek. Ő, ha annak idején nincs és nem fogja meg a kezemet, hogy gyere, fiam, tanuljál, képezd magad... Köszönhetek neki egy érettségit és szakmát.” (FT45, 35).

A beszélgetések során több elítélt utalt a munkáltató személyének jelentőségére, hiszen ő az, aki a legtöbb időt tölti a dolgozó fogvatartottakkal, így sokszor több lehetősége nyílik őt megismerni, észrevenni a problémáit: „Ő volt az, aki nagyon látta a fogvatartottakon, hogy kit hova lehet, foglalkozott vele, arra terelte, de fogta is valahol a gyeplőt, én úgy gondolom, hogy több ilyen ember kellene, mint a M.” (FT5, 41) A munkáltató részéről az együtt töltött időn túl a referenciává válási folyamatban a közösen vallott értékrendek is megjelennek. Két fogvatartott is beszámolt arról, hogy a munkahelyen a főnökük, vallásos ember lévén, a munkanapokat dicsérettel kezdi. Mivel a két elítélttől sem áll távol a keresztény értékrend, ezáltal közelebb kerültek a munkáltatójukhoz, és ezek a napkezdő percek őket is erősítik hitükben és abban, hogy minden napot pozitívan kezdjenek.

A fenti narratívákat olvasva tehát egyértelműen kiderül, hogy azok a dolgozók, akik odaadással és gondoskodással, akár feladatköreiken (és erejükön) felül tesznek a fogvatartottért, bizalmat szavaznak neki, nem ritkán komoly elköteleződésre számíthatnak a másik oldalról. Egyfajta támogatói szülő kép is kirajzolódik ezekről az állományi tagokról gondolkodva.

A fentieken felül azért az is megjelent a fogvatartotti beszámolóikban, hogy amiatt fontos a személyi állomány véleménye, mert „jellemzést készítenek rólunk” (FT1, 24). „Tudom, hogy ki az, akinek számít a szava, tudom, hogy ki az, aki tekintélyes, persze, számít” (FT8, 52).

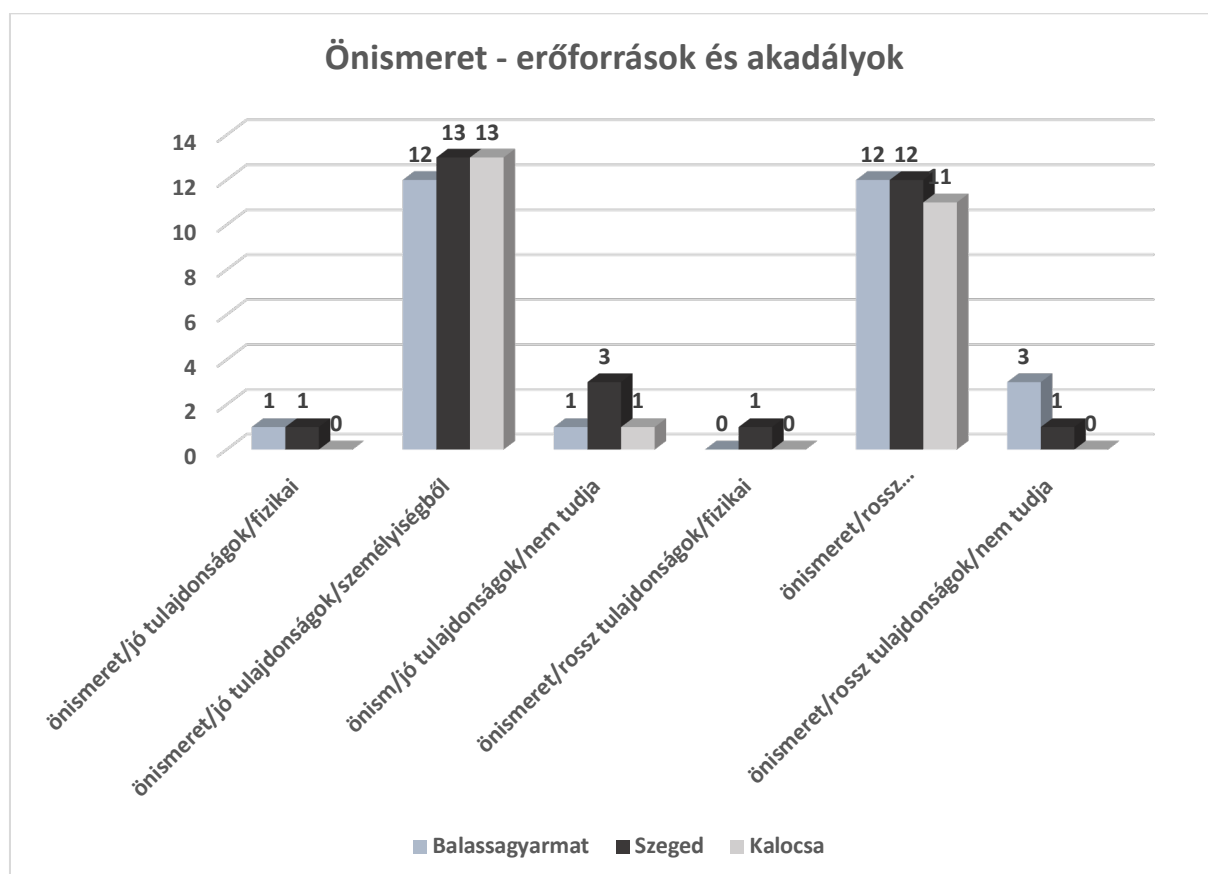
Ezek a jellemzések képezik aztán alapját a kedvezményeknek, dicséreteknek, tehát egyértelműnek tűnik, hogy az általuk megfogalmazott jellemzések azok, melyekre a fogvatartott adni tud: „Szóval minden olyan személytől fontos lenne, akiről tudom, hogy a jövőm múlik. Azoktól várnám, szóval a nevelőtől is várnám, a vezetőtől is, akiknek bizonyítanom kell, hogy nem rosszalkodom, hogy jól akarok viselkedni.” (FT2, 34)

Azért a fogvatartott társak személye is megjelent, mint referencia, az elítélti beszámolókból. Ők többnyire akkor képesek kivívni ezt a helyet a többiek szemében, ha valamit „letettek az asztalra”, valamit elértek a börtönben, eljutottak egy célhoz, és ezek jellemzően nem a börtönfalakon belül értendő szintek, hanem minden esetben a büntetést követő életre mutató mérföldkövek:

„[I]tt van a bűntársam, ő már kijár. Akárhogy is vesszük, ez egy hatalmas szó, hogy egy életfogytos, van még vissza több, mint 7 éve, és kimehet. Ez valami hatalmas sztori. Tehát ő, amikor elmondta azt, hogy evett egy hamburgert, meg beült a cukrászdába és falt ilyen sütit, olyan sütit, kint találkozhatott a családjával, Skype-olhatott az unokájával, ezek hatalmas nagy dolgok. És én úgy gondolom, hogy ezek azok a dolgok, amik az embert úgy megerősítik, hogy oké, jó úton haladok, illetve a másik embert is, hogy azt kell követni, mert azt kell csinálni, az egy jó dolog, amit ő csinál, és ezt a vezetőség, illetve a bv el is ismeri. Tehát ez úgy gondolom, hogy ez így jó.” (FT32, 47)

9.1.4. Erőforrásokkal kapcsolatos narratívák

Az erőforrások azonosítását célzó kérdésblokkban a jó és rossz tulajdonságok, tehetség és kompetencia, önbizalom, önreflexióra való képesség feltárását tűztem ki célul. Bár a kutatási céllal készített interjúk soha nem lehetnek terápiás beszélgetések, mégis volt egy olyan hátsó szándékom is ezzel a kérdésblokkal, hogy azon túl, hogy a megküzdési stratégiák újabb dimenzióját tudom a segítségével a kutatásomban bemutatni, a megkérdezettekben is segítsen ezek azonosítását, kimondását. Kíváncsi voltam arra, hogy a jó tulajdonságok egyaránt előnyösnek értékelhetők-e a zárt intézeti környezetben, illetve a rossz tulajdonságok csak hátrányosak tudnak-e lenni, ezért erre a kettősségre külön rákérdeztem a beszélgetések során. A 11. sz. diagram ábrájáról leolvasható, hogy a fogvatartottak nagy része jó és rossz tulajdonságaik alatt a személyiségből kiinduló karakterjellemzőket értik, sokkal kevésbé gondolják a zárt intézeti környezetben relevánsnak vagy fontosnak a fizikai erő meglétét/hiányát, illetve ez nem képezi tulajdonságaik tárházát. A válaszadók között kevés olyan személy volt, aki ne tudta volna azonosítani erőforrásait vagy gátjait, ám arra is volt, példa, hogy a fogvatartott nem szeretett volna a rossz tulajdonságairól beszélni, hiszen „*azt nem mondom meg, gyengeségemet nem szoktam mondani*” (FT24, 29).

11. Diagram: Erőforrások és akadályok azonosítása a megkérdezett fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.

Az elhangzott jó tulajdonságok, erőforrások között olyan alapvető értékek szerepeltek, mint őszinteség, melyről a beszélgetés további részében kiderült, hogy a zárt ajtók mögött kevésbé előnyös, habár kint mindenféleképpen annak tekinthető. Többen említették erőforrásukként a céltudatosságot és az önuralmat, melyek kint és bent egyaránt hasznosnak tekintett. A kitartás is többször felmerült az elbeszélésekből, és ez is úgy magyarázva, hogy odabent mindenképpen hasznosítható tulajdonság. Főleg a női fogvatartottaknál merült fel a segítőkészség, mint jó tulajdonság: ennek egy olyan plusz jelentősége van a börtön világában, hogy az egyén, aki segít, ezáltal fontosnak érezheti magát, megélheti a kompetencia, a valahova tartozás érzését, és ez viszi előre a mindennapokban. Az alábbi ábrán (7. ábra) egy szófelhőbe gyűjtöttem a leggyakrabban elhangzott jó tulajdonságokat.

8. Ábra: Szófelhő a leggyakrabban felmerülő rossz tulajdonságokból. Saját készítésű ábra.

Számos fogvatartotti narratívában előkerült az önmagával való szembenézés, az önreflexió képessége. Egyrészt akadályként, ha az egyén nem rendelkezik ezzel a tulajdonsággal, másrészt előnyként, hiszen, ha az elítélt képes magát monitorozni, reagálni tetteire és gondolataira, az abszolút előnyként könyvelhető el az életében. Azonban amíg az önreflexió szükségességéig nem jut el, addig csak egyhelyben toporog.

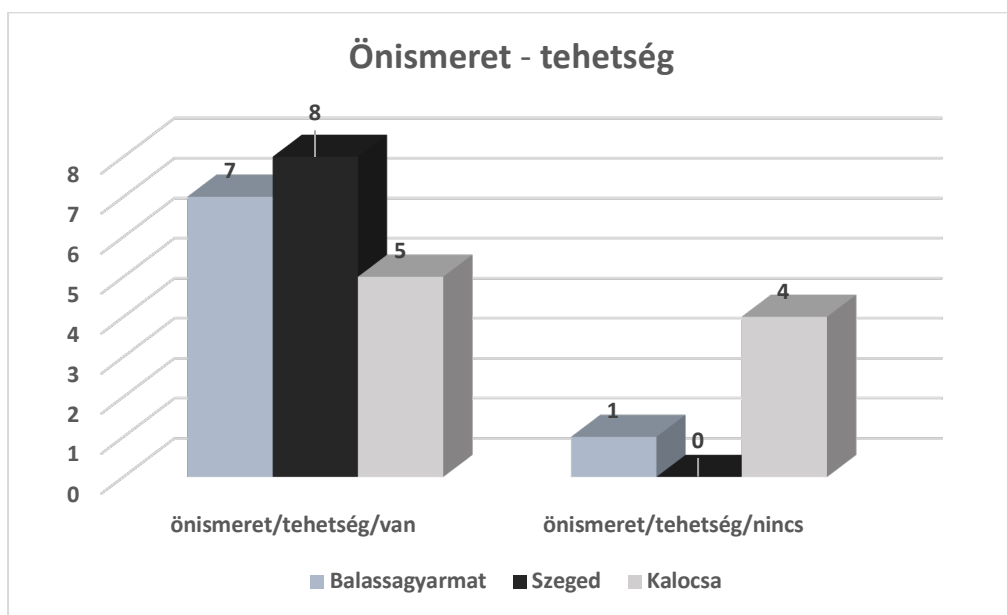
„Hát, általában 10-ből 9-nek nem sikerül szembenéznie magával, mert összetörne a nimbusz, amit addig felépített. A semmi, magyarul. Mert a semmire büszkék, a semmire vagányak, a semmire. Mert tanulatlan, műveletlen, sötét bunkók. Mindig is voltak. Én sem éreztem, hogy kezdeni kéne valamit..., mert tanulatlan, sötét bunkóként nem jó élni, na. Lehet élni, egész életet le lehet élni, csak az egy rakás [...], na. Szó szerint. Nem sokat ér az élet. [...] Mert akkor összetörik mindaz, tehát az az élet, amit élt, az semmit..., megy a kukába. És föl kell építenie az embernek újra magát. És itt azért nem egyszerű.” (FT3, 51)

„Igen, ezek nagyon kemény dolgok voltak, mikor az ember leér a saját maga, nem mondom azt, hogy aljasságának a legmélyébe és azzal szembesül, amikor eléri az ember azt a pontot, hogy látja magát úgy, hogy milyen sz[...] ember volt, ugye, és akkor onnantól kezdve fölfele menni, az az út az tök jó. De ott a legalján lenni, ha ez egy hosszabb időpont, akkor akár tönkre is vághatja az embert, de nekem, nem azt mondom, hogy könnyen ment, hanem amikor leértem a legaljára, akkor tudtam, hogy ezt így nem lehet folytatni.” (FT4, 42)

„Az állandó önreflexió? Aaa. A frászt [jelent gátat]. Ez óriási segítség. Ez hatalmas dolog. Ez egy megváltás. Minél jobban ismerjük önmagunkat, annál jobban ismerjük a világot. És minél jobban ismerjük a világot, annál könnyebben mozgunk, igazodunk el benne. Tudunk helyezkedni, legyen ez akár negatív, akár pozitív értelemben való helyezkedés. Hát hogyne.” (FT10, 39)

9.1.4.1. Tehetség és kompetencia érzése

A tehetség azonosítása azért volt fontos része a kutatásnak, mert ennek nyomán már elkezdhetünk beszélni a szabadság koncepcióról, mely szintén a dolgozat egyik alappillére, ha az egzisztencialista filozófia-pszichológia keretrendszerében vizsgáljuk a kutatás során megszületett anyagot. Amikor egy olyan tevékenységet végez a fogvatartott, amelyben érzi erejét és kompetenciáját, azáltal megvalósulhat kiszakadása a valóságból, flow-élményt él át, feltöltődhet, a végzett tevékenység közben megélheti a kontroll érzését: azt, hogy ura munkájának és aktuális élethelyzetének. Lehet, hogy ez csak pár pillanatig, óráig tart, de akkor is „*elszáll minden problém[a], abszolút jól érzem magam*” (FTI, 24). A 12. sz. diagram tanúsága szerint a fogvatartottak zöme tehetségesnek érzi magát valamiben. A nőknél sikerült a legkisebb arányban azonosítani a birtokolt talentumokat, és szintén ők azok, akik a leggyakrabban válaszoltak úgy a tehetséggel kapcsolatos kérdésekre, hogy nincs különösebb adottságuk semmiben. A kérdésblokkban az említett tevékenység végzése közben érzett lelkiállapotok verbalizálását is kértem a megkérdezettektől.

12. Diagram: A tehetség és kompetencia azonosítása a megkérdezett fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.

A tehetség azonosításakor a leggyakrabban emlegetett tevékenység természetesen a sport volt, hiszen ezekben lehetőségük nyílik a fogvatartottaknak lekötni, lenyugtatni magukat. Több fogvatartotti interjúból kiderült, hogy az elítélt korábban versenyszerűen űzött egy sportot (futball, vízilabda, birkózás), ezért az ilyen tevékenységek egyértelműen a kompetencia érzését

ébresztik bennük, sőt, nem ritka, hogy akár a boldogság érzését is megélhetik sportolás közben az egyének: „*Hát, amikor sportolok, akkor elkezd termelődni az endorfin, boldogságérzetem van egy pár órán át. A sport után még plusz egy félórára, órára el tudom hitetni magammal, hogy boldog vagyok.*” (FT9, 36)

Szóba kerültek a beszélgetés során a kreatív elfoglaltságok is: ezek között például a cérnaképezés, valamilyen kézműves tevékenység (mint például vágás-ragasztgatás-hajtogatás), de az egyik fogvatartott a könyvkötészetet emelte ki ezek közül, melyhez ő a börtönben képzettséget is szerzett. Ez az, ami őt kiragadja a valóságból, és itt a „valamit létrehozni képesség” motívuma is megjelenik:

„*Az jó, az ilyen kifejezetten rekreációs munka, amikor az embernek már nagyon tele van a feje mindennel, akkor úgy érdemes nekiállni könyvet kötni. Egyrészt maga a folyamat, hogy valami hulladékból valami szépet tud csinálni az ember, az egy jó érzés, sikerélményt ad, és egyedül kell csinálni, nem zavarják az embert.*” (FT23, 42)

Szintén a teremtés, létrehozás kategóriájához kapcsolható az, amikor az elítéltek egy csoportja közösen valamilyen színházi-, zenés előadáson dolgozik. Ezeknek a tevékenységeknek az összegyűjtésekor intézményi specifikumokat is meghatározhatunk: az általam felvett interjúk tanúsága alapján Balassagyarmaton a legélénkebb a drámakör, a dalkör munkássága, de legalábbis ezek a fogvatartottak említették ezeket a tevékenységeket a leginkább lelkesen, mint őket megtartó erőt. Az ezekben való részvételben a fogvatartottak között több feladatkör, funkció is megfogalmazódott: valaki a szövegírásért, valaki a zene megkomponálásáért volt felelős, de olyan elítélt is volt, aki a színházi előadáshoz használandó jelmezek varrását, ragasztását vállalta magára. Itt nemcsak a közös alkotás folyamata a fontos megélés az elítéltek számára, hanem az is, hogy aztán ezzel adhatnak a nézőközönségnek, az előadásokra ellátogató családjuknak, a gyerekeknek.

„*Nagyon büszkék vagyunk, nagyon. K. írta a szöveget, a zenéket most szedtük össze, a K. fogalmazta rá, az a K-nak az érdeme. Egy-két dalban, ami megy az utolsó dal, szól az ének majd, na annak a zenéjét azt én írtam. Azt teljesen én írtam. Szövegét nem, a zene. [...] Megcsináltam az alapokat, följátszottam, rájátszottam, és szépek. De ez az egy, ami ott szól zene, az az enyém. Most szeptember 8-án lesz a József Attila Színházban. Nagyon nagy dolog. És most lesz a gyermektáborban, a Bőjte Csaba gyermektáborában, most adjuk elő augusztus elején. És ezeket tizenketten rabok csináljuk. Én katona vagyok benne, katona szerepet játszok. Ami most lesz, annak a zenéjét szinte mind én csinálom. [...] Ez az [elismerés]. Főleg, mikor itt volt a családom, itt volt az előadáson, na, hát azért... Én már raboltam bankot, pénzszállítót, arabokat, oroszokat, támadtam, raboltam, mindent csináltam, de soha nem félttem még úgy, mint mikor itt a színdarab kezdődött, és a függöny mögött álltunk, és a kislukon néztem, láttam a családomat, és akkor ki kellett lépni. Na, ilyet én még nem éreztem.*” (FT8, 52)

Egy-egy bűnmegelőzési előadással a prevencióban is részt vehetnek, ezeken a tevékenységeken keresztül pedig megélhető a hasznosság, a kompetencia érzése. Nem utolsó sorban a fogvatartott emberekről kialakult képet is tudják ezeken a szerepvállalásokon keresztül formálni.

„Azért is csinálunk más darabokat is, hogy, bár nagyon nehéz lesz, mert tudom, hogy a társadalom hogyan áll hozzánk, de hogy valamiképpen egy kicsit más szemmel nézzenek bennünket, fogvatartottakat, hogy nem mindenki egy..., vannak, mert én is ismerek olyat, én is szoktam mondani, hogy téged az életben nem engednék ki innen, de ugye azért vannak különbségek, nem kéne egy kalap alá venni mindenkit.” (FT6, 44)

A narratívákban ismét történt utalás a mentor, a tanító fontosságára. Arra az emberre, aki nemcsak felismeri a fogvatartottban a lehetőséget, de azt képes kiaknázni, a folyamatot vele támogatón végigvinni.

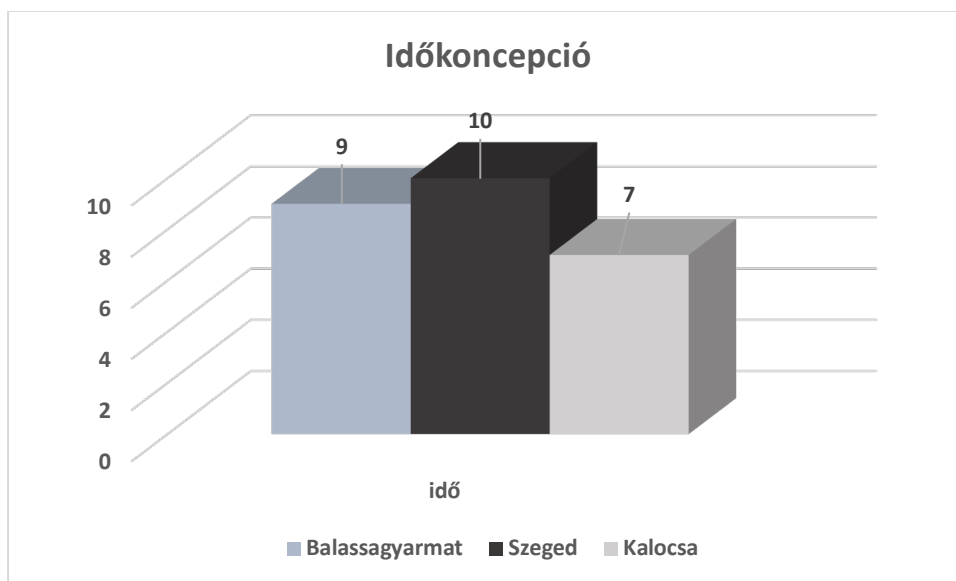
„[É]n úgy gondolom, hogy ha valamihez mondjuk nem ért az ember és szeretné megtanulni, akkor valahol kell egy olyan ember, aki olyan türelemmel és úgy áll az emberhez, akitől lehet tanulni. Akitől érdemes tanulni. [...] Legyen mindenféleképp, ha más nem, ilyen mentorféle, vagy koordinátor, én ezt nagyon jó dolognak tartom, mert az ügyis fel tudja mérni, hogy egy bizonyos idő után érdemes, vagy nem érdemes foglalkozni esetleg úgy az illetővel, ugye én ezt megtapasztaltam a munkahelyemen is.” (FT5, 41)

9.1.5. Berendezkedéssel és idővel kapcsolatos narratívák

A kedvelt, kompetencia érzését erősítő tevékenységek nyomvonalán haladva a következő elemzési kategória az időé. Az egzisztencialista elméleti keret központi eleme az idő, ezen belül a saját idő kérdése, az idő értelmes tevékenységekkel történő megtöltése, és az ez iránti igény kialakítása (lásd például: Csíkszentmihályi, 2019; Frankl, 2018; Fiáth, 2012). A kérdésblokkban arra kerestem a választ, hogy a fogvatartott számára mennyire fontos a saját idő, illetve az annak szervezése fölött érzett kontroll, szemben a börtön által strukturált idővel, ami biztonságot, keretet ad az életének? Ennek a a kérdésblokknak a végén – a korábbiakhoz hasonlóan – már az utolsó, a kiteljesedést analizáló blokk felé mutató témák is megjelennek, mint egy jó nap ismérvei és feltételei, az otthonra emlékeztető rítusok benti lemodellezésének jelentősége.

A 13. sz. diagramon látható eredmények azt mutatják meg, hogy egyáltalán hány esetben merült fel az idő, mint tényező a fogvatartotti beszámolóban („csak úgy”, minősítés nélkül)? Láthatjuk, hogy mindegyik intézethez kapcsolódó narratívák legalább felében említésre kerül az idő valamilyen módon. Ezek között természetesen vannak olyan szövegrészek, melyek a

napirenddel, az időtöltési szokásokkal kapcsolatosak, ám több esetben olyan értelemben beszélgettünk az időről, mint „ami telik”, vagy aminek a telésével a fogvatartott nagyon is tisztában van.

13. Diagram: Az idő, mint tényező és az idő múlásával kapcsolatos narratívák megjelenése a vizsgált fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.

A konkrét elemzési kategóriák bemutatása előtt hadd térjek ki egy bennem nagyon mély nyomot hagyott fogvatartott idővel kapcsolatos felfogására. Az ő beszámolója során jöttem rá arra, hogy egy hosszabb ítélet során az időszámítás az valahogyan teljesen másképpen történik, mint percekben, órákban: hanem életeseményekben, nagy fordulópontokban. Ez a fogvatartott a benti életének minden nagy, a sorsára ható változásával napra, szinte percre pontosan tisztában volt.

„Tehát én 2009. november 18-án eldöntöttem, hogy vége a gazemberségnek. Persze nem köll’ elhinnie. De se bent..., tehát vége, nincs értelme tovább gazembernek lenni. Most mi lett a vége? 30 évet ülök. Tehát, muszáj volt hátat fordítani annak, mert beszélgettem, X. főhadnagynak hívták az embert, mondom neki, főhadnagy, mikor jöhetek ki? Soha. Biztonsági zárka. Mondja, nemhogy szabadulni nem fogsz, még a biztonsági zárkából se jössz ki, ha nem térsz észhez. És akkor muszáj volt 2009. november 18-án észhez térni, ahhoz még köllött’ 4 év, hogy onnan kikerüljek, abból az örült rendszerből.” (FT3, 51)

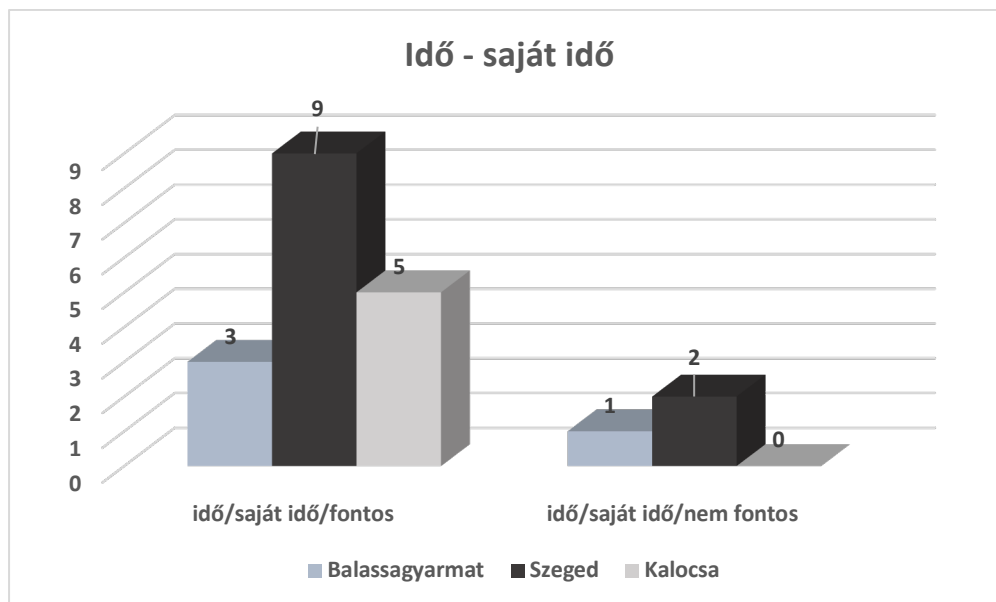
„Pont 6 éve lesz június 24-én. Idejöttem, főnökkel találkoztam, mindjárt ki is vett, és 5-én már kezdtem a munkát. És azóta itt vagyok. [E]zek fontos részei az itteni életnek. Tehát ezek fordulópontok voltak, nagy fordulópontok voltak, a többi az egy nagy rakás [...] volt.” (FT3, 51)

Egy másik, számomra jelentős narratívából pedig, mely önmagára az időre (minősítők nélkül) reflektál, a bent nagyon lassan múló idő, és az abban lelassuló egyén képe rajzolódik ki.

„[M]ondják a tanárok is, hogy itt le vannak lassulva az emberek. [...] Például diktálnak egy szöveget, és látják rajtunk a tanárok, hogy nagyon le vagyunk, hogy mondjam, lelassulva, ráérősen mozgunk, csinálunk bármit. Mert az a baj, hogy sokat kell mindenhol várni. Nekünk a napunknak a 80%-a várás valamire. 60-70%-a, hogy várunk. Várunk, hogy valahol, várjuk a sétát, várjuk a..., mindent várunk. És ha mindig vár az ember, nem egy gyorsasági dolog. Nagyon ráérősen.” (FT33, 47)

Ha fókuszáltan nézzük az időkonceptiót, akkor az első fontos elemzési szempont a *saját idő* és a *strukturált idő* preferálásának összehasonlítása. Vajon a változatosság vagy az állandóság ad biztonságot a zárt intézetben? Az egyik fogvatartotti beszámoló alapján nem az idő a kérdés, hanem a cél: „Mind a kettő. Néha váltani kell, tudni kell, hogyan. De a legnagyobb biztonságot az adja, ha van valamilyen célja az embernek.” (FT14, 48)

A 14. sz. diagram tanúsága alapján a saját idő értelmezésével kapcsolatos kódokat ennél a kategóriánál úgy adtam meg, hogy a saját idő vajon *fontos*, vagy *kisebb jelentőséggel bír* a megkérdezett számára. Az alábbi ábrán jól látható, hogy a saját idő, illetve az idő feletti kontroll érzete inkább fontos a fogvatartottaknak, és ez kiemelten Szegeden jelenik meg szempontként.

14. Diagram: A saját idő jelentőségével kapcsolatos nézetek a megkérdezett fogvatartottak körében. Saját készítésű diagram.

Egyes fogvatartotti narratívák arról tanúskodnak, hogy bár valóban nagyon strukturált időben töltik a mindennapjaikat az elítéltek, ez nem zavaró a börtönben, hiszen odakint sincsen ez másként: „[É]n úgy gondolom, hogy odakint is szabályok szerint élünk, ha nem is ennyire

mereven. Szóval, kell, hogy legyen rendszer az ember életében. Ezáltal engem ez nem zavar.”
(FT5, 41)

Amikor az ember a saját ideje felett rendelkezik, akkor azt az időt saját magára, épülésére, lelkivilága ápolására tudja fordítani. És bár sok fogvatartott elismeri a strukturált idő jelentőségét, ami egy kapaszkodó, biztos pont az életükben, a saját idő is jelentős helyet foglal el a nagyítéletesek életében.

„Fontos a rendszer, mindenképp fontos, de az is fontos, hogy az embernek legyen egy pár óra, ami ilyen szabad tevékenység, amit magára tud fordítani az ember, azt az időt. Az fontos. [...] Öngondoskodás, lelkivilágunkat rendbe tenni. Valaki olvasni szeret, vagy rejtvényt fejt, társasjátékozik, ezek is fontosak.” (FT30, 39)

A szövegelemzések során – érdekes módon – feltűnik a „saját struktúra a meghatározott struktúrában” motívuma, illetve a „struktúrára való igény a szabadidőben” is. Tehát érdekes masszaként keveredik a kiszámíthatóság és az önállóság iránti igény a zárt intézetekben, ám ezt egyes fogvatartotti beszámolók alapján nem ördögösség megteremteni.

„[L]egyen egy ritmusa a napnak. [...] Ahogy kialakítják az én számomra, és azon belül, ahogy én kialakítom magamnak. [M]ert van kötelező műsorszám, amit mindenkinek meg kell csinálni, és azon belül én kialakítom magamnak, hogy ahhoz igazodva, úgy, hogy az ne sértsen semmi napirendi pontot, én kialakítom a saját ritmusomat. [...] Kezelnit kell ezt a monotóniát is. Tudni kell kezelni ezt a monoton életet. Mindig ugyanaz van, mindig, mindig, mindig, mindig, mindig. Ebben a percben ez van, ebben a percben ez van, ebben a percben ez van. Tudja az ember. [...] Ezt el tudom fogadni, onnantól kezdve nem olyan nehéz a börtön.” (FT7, 48)

„Tehát én igyekszem a hétvégén megtervezni, hogy mit kell csinálnom a héten, tanulást beosztani. Hogy, mit tudom én, ma meg kell tanulni ötven új szót. Például az angolt azt így csinálom. És akkor ez így ad egy kis rendszert is a napomnak. Tehát, hogy nincsen üresjárat [...]. Úgyhogy az aktivitás az nagyon fontos. [Fontos a rendszer, de az is, hogy] az önállóságnak is a néminemű voltát is megőrizzük, hogy mit tehetek én saját magamért. És hát persze nekem ez fontos.” (FT25, 44)

Az idő strukturálásában is megjelenik az egyéni döntés jelentősége, hiszen az, hogy milyen tevékenységekkel tölti a fogvatartott a szabadidejét, „Éjjel-nappal Budapestet nézek vagy Sztárban sztárt vagy egy dokumentumfilmet vagy egy ismeretterjesztő műsort [...], amiből jobban épülhetek” (FT10, 39), teljes egészében rajta múlik. „Úgyhogy, ilyen értelemben, a kezében a sorsa” (FT10, 39).

Fontos az elítéltek számára a rendelkezésre álló idő értelmes tevékenységekkel történő megtöltése, a struktúra iránti igény alapvető szükségletünk (Berne, 2013), néhányan úgy nyilatkoztak, hogy azt a munkát, amit napközben végeznek, akár ingyen is megcsinálnák, „mert valami értelmes dolognak lenni kell” (FT11, 48).

Azok között a megszólalók között, akik inkább a strukturált idő mellett tették le a voksukat, olyan indokokat találhatunk, mint hogy a napirend változása felkavarja a lelkivilágot, vagy amikor tényleg vannak az elítéltek, akkor több idejük van arra, hogy gondolkodjon, vagy másokat unalomból provokálni kezdjen. Természetesen ebből nem következik egyértelműen, hogy a kívülről strukturált idő adja meg egyedül ezt a rendet, ám ezek a fogvatartotti narratívák többnyire arról árulkodnak, hogy van helye a megszokásnak, rendszernek. Az idő és a magatartásbeli kihágások összefüggésére egyébként az egzisztencialista filozófiákban, pszichológiában is kapunk magyarázatokat (Fiáth, 2012; Frankl, 2018):

„[I]gazából nekem itt a napirendjeimnek az elmaradása, vagy a megvonása az én komfortzónámból igencsak kizökkent, hiszen én nagyítéletes ember vagyok, én a megszokott dolgokat szeretem, nem szeretem azt, hogy hol itt, hol ott, és akkor feje tetejére állítunk mindent, ez biztos, hogy nem.” (FT32, 47)

„[E]l kell foglalni magát az embernek, valamivel mindig el kell foglalni. És egyébként azok az időszakok nem jók, amikor nem tudja magát mivel elfoglalni, mert abból lesznek azok, hogy veszekedések a zárkában. Mert nem tudja magát elfoglalni. Akkor hú, valami legyen. Akkor valami legyen, történjen. Az állóvizet forgassuk már fel és akkor kössünk már bele valakibe, hogy valami történjen.” (FT12, 38)

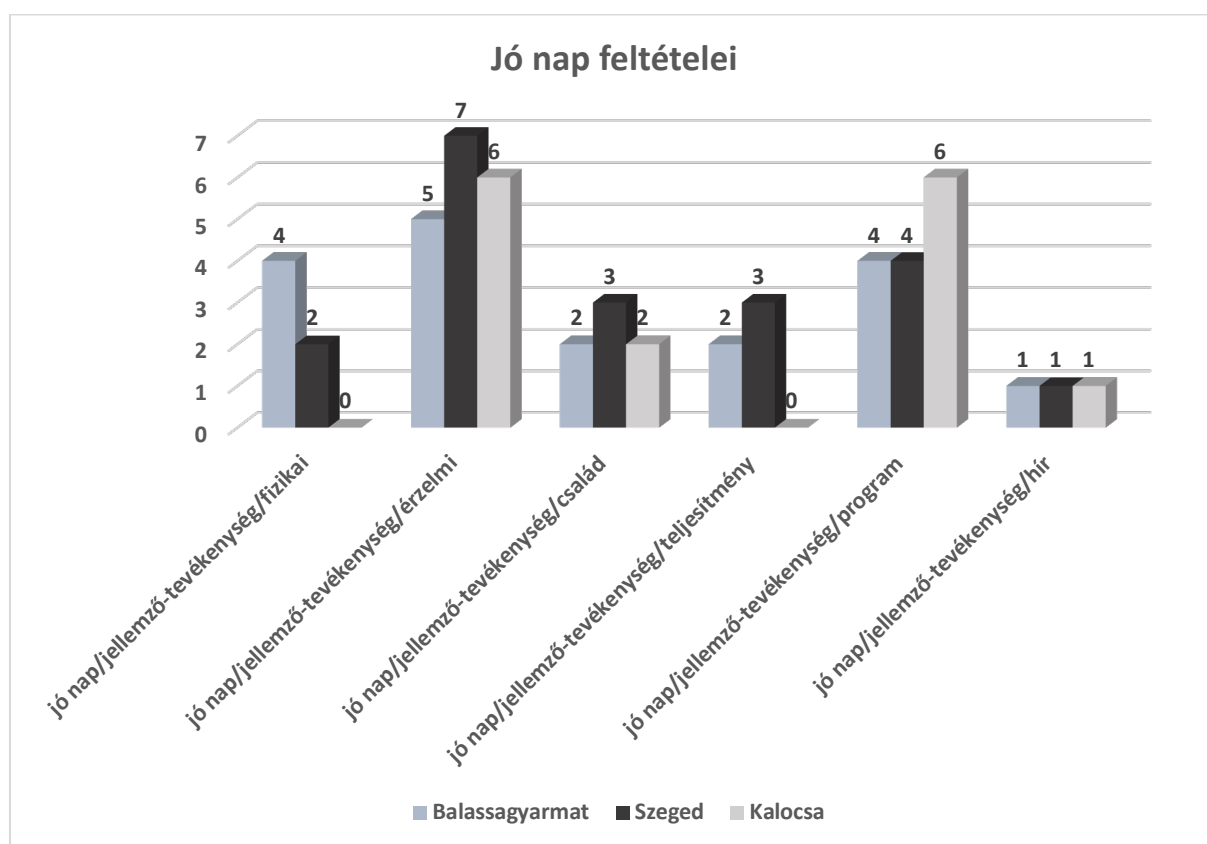
„Hát egy ennyire zárt intézetben most így, hogy börtönről beszélünk, szerintem fontos az, hogy legyenek fix pontok, sőt, az egész napot be kell az embernek tábláznia, mert ha olyan szabadideje van, hogy nem tudja, hogy mit csináljon, akkor az szerintem nem jó. Mert vagy hülyeséget is csinálhat, vagy nem találja a helyét, aztán az meg megint nem jó.” (FT13, 36)

Itt megjelenik az a nézet is, hogy a fegyelmet és alkalmazkodást is sokkal jobban fel lehet tartani – fogvatartottként, nem kívülről –, ha minden a megszokott mederben folyik, hiszen ha minden kiszámítható, a nyugalmat, állandóságot jelent, amiben nem érheti baj, hátrány az egyént.

„Amikor néha valami ötlettől vezérelve áttologatják ezeket a struktúrákat, az kifejezetten rosszul érint. Mert az ember kialakít egy életet magának, és aztán azt teljesen indokolatlanul felborítják, az nem szórakoztató. [...] Én a nyugalmat szeretem, az állandóságot. Hogyha az ember megtalálja a helyét, itt nagyon könnyű rosszabb helyre kerülni. Itt minden változás nagyon nagy valószínűséggel rosszabb irányba viszi a dolgokat, ezért, ha az ember megtalálja a helyét, van egy olyan zárkája, olyan emberekkel van, akikkel úgy kijön, tehát kompatibilis a hülyeségük, az nagyon nagy dolog, és hogyha ebbe belevárnak, akkor az nagyon csúnyán meg tudja ütni az embert.” (FT23, 42)

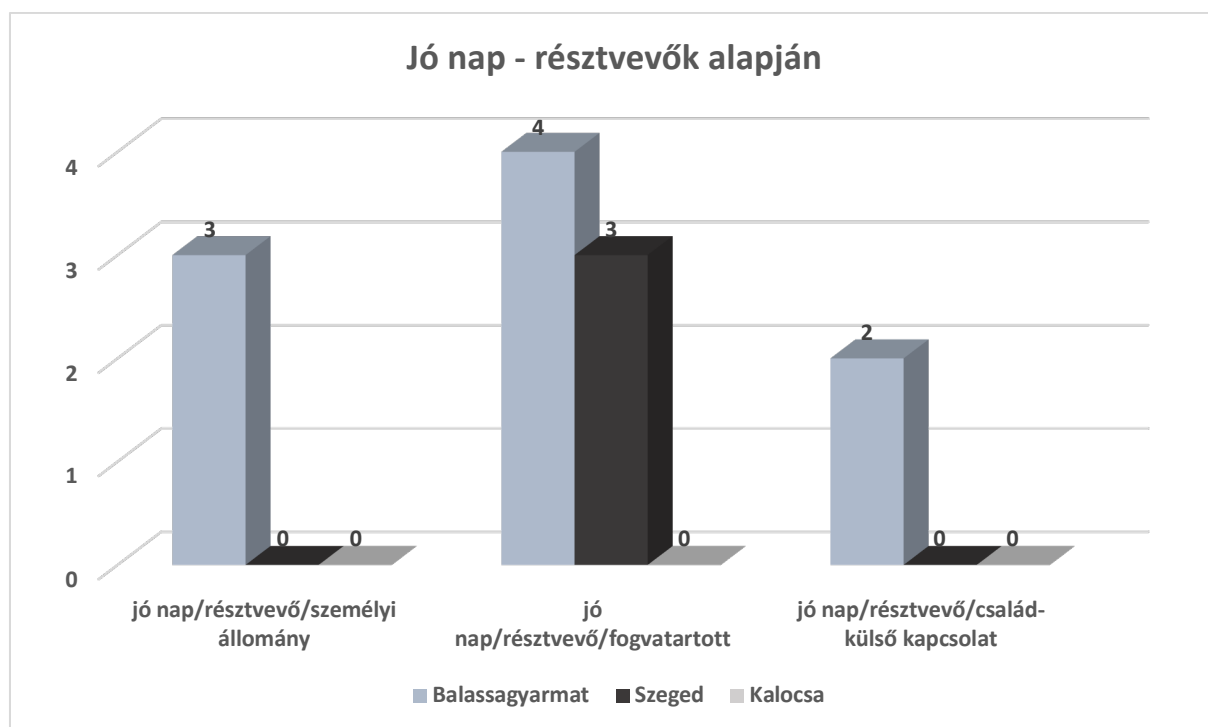
9.1.5.1. Egy jó nap

Az idő múlásához és az én értelmezésemben szorosan kapcsolódik a napok tervezése, a napok múlása, ezért az interjúkban arra is kitértem, hogy mikor értékeli a fogvatartott jónak, értékesnek a napját. Itt két nagyobb elemzési kategóriát határoztam meg: *jó nap feltételei – jellemzők és tevékenységek alapján*, illetve *jó nap feltételei résztvevők alapján*. A 15. és 16. sz. diagramon olvashatók azok a számszerű adatok, melyek ezekhez a kategóriákhoz tartoznak. Ezek alapján a jellemzők és tevékenységek tekintetében kimagaslóan fontos szerepet töltenek be egy jó napban az érzelmi tényezők, illetve a börtön által ígért programok.

15. Diagram: Egy jó nap feltételei a jellemzők és tevékenységek alapján a megkérdezett fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.

A résztvevőket tekintve pedig viszonylag kevés válasz érkezett, ám akiknél szóba került a résztvevők személye, azok esetében elsősorban a fogvatartott társaktól, másodsorban az állománytól értékelődik fel egy nap. Itt a legkevesebben a családot említették, ám valószínűleg ez nem azt jelenti, hogy a család ne lenne ennek része, hanem hogy a kérdést a börtönfalakon belül értelmezték a megkérdezettek. A bentre, aktualitásra fókuszálás a fogvatartotti megküzdésben szerepet játszhat.

16. Diagram: Egy jó nap feltételei a résztvevők alapján a megkérdezett fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.

A jellemzőkkel és tevékenységekkel kapcsolatos narratívákat böngészve előkerülnek olyan alapvető meglátások, mint az étel és a fizikai tevékenység (testedzés) minősége. Viszont ezek több fogvatartotti interjúban is tetten érhetők, tehát bármilyen hétköznapi, alapvető dolgokról van szó, ebben a „magától értetődőségükben” annál fontosabbak. A börtönben az apró dolgok felértékelődnek, ez több narratívában tetten érhető. Fontos egy mosoly, egy beszélgetés, amit kint észre sem vesz az ember: „*Tehát millió apróság, tényleg, egy beszélgetés vagy egy mosoly vagy úgy indul a nap, hogy megkérdezik, hogy hogy van, hogy hogy aludt*” (FT11, 48).

„*Úgyhogy, az én átlagos napomban, ha egy edzést akkor sikerül kezdenem, amikor szeretném, és közben nem zavarjak meg különféle dolgok, események, tényezők, és akkor sikerül befejezni, ahogy szeretném, olyan volt az intenzitása és a többi, és a többi. Ha akkor sikerül lejutnom a boltba és ott mondjuk fél órán belül végzek, és mondjuk nem kell négy és fél órát várnom a sorban állás miatt. Ha van minden, ami kapható. Ha tudom olvasni aznap azt a könyvet, amit szerettem volna. Ezek már mind. És bár önmagában ennél sokkal nagyobb dolgok ritkán adatnak meg, hosszú idő alatt, szép lassan, mint a kamatos kamat, ezek azért nagy dolgokat tudnak összehozni.*” (FT10, 39)

Számos elítelt értékeli a napját érzelmi vagy teljesítmény vonalon. A kettő részben összefügg, hiszen, ha egy kitűzött célt sikerül teljesíteni (teljesítmény), az valamilyen érzelmi kielégülést, megelégedettséget hoz magával, „*[k]icsit olyan, hogy na, picit előrébb mozdítottam a világot,*

és akkor ezzel már nem csináltam hülyeséget” (FT23, 42). Ebben a kategóriában a felelősség érzése és az értelmes tevékenységgel eltöltött nap ténye érhető tetten elsősorban, mint a jó napok adaléka.

„[A]z a sok idő, az nem múlik el értelmetlenül, hanem az megvan, azt magamnak építettem, azt magamévá tudtam, magamévá tettem, és ezáltal több vagyok. Mindenféleképpen több vagyok, ez egy épít, ez egy sikerélmény az embernek, ugyanúgy, ha leérettségizik, elvégzi a doktorátust, disszertációt ír, publikál akármilyen sztorit, attól ő több lesz. És én úgy gondolom, hogy ez a mércéje annak, hogy az ember önmagával szemben, illetve, most nem azt mondom, hogy tőlem ezt elvárták, mert igazából én nem akartam senkinek, meg semmilyenféle normának vagy konvenciónak megfelelni, én ezt saját magamért tettem.” (FT32, 47)

„Én ugye minden este, amikor lefekszem, akkor megpróbálom azt az adott napomat végignézni és hogyha már tudtam valamit tenni annak érdekében, hogy épüljek én, vagy akár segítek másnak, aki fontos, akkor azt a napot én úgy nyugtázom, hogy ez egy jó nap volt. És ebben engem nem tud befolyásolni az, hogy akár összeszólalkoztam valakivel, vagy le lettem akár teremtve, mondjuk nem volt begombolva az ingem, satöbbi, ilyen apró-cseprő dolgok, ezek nem befolyásolnak, ez a két aspektusa van az életnek, a napjaim meghatározza, hogy én épüljek, vagy tudjak segíteni más embernek, aki tényleg, aki nekem fontos.” (FT4, 42)

A résztvevők és a jó nap összefüggésére reflektálva megjelenik a család iránti aggodás. Ha a család rendben van, akkor azt a napot jóként lehet elkönyvelni: „[A]hhoz, hogy jól teljen egy napom ahhoz tudnom kell elsőnek, hogy a családom jól van. Ha ők jól vannak, én is jól vagyok.” (FT15, 43).

A fogvatartott társakkal kapcsolatban megfogalmazott vélemények között előtűnik a támogató, segítő fogvatartott képe, és sok esetben a sorsközösség is, amin a fogvatartottak osztoznak, ezáltal könnyebb elviselni a nehéz időszakokat is:

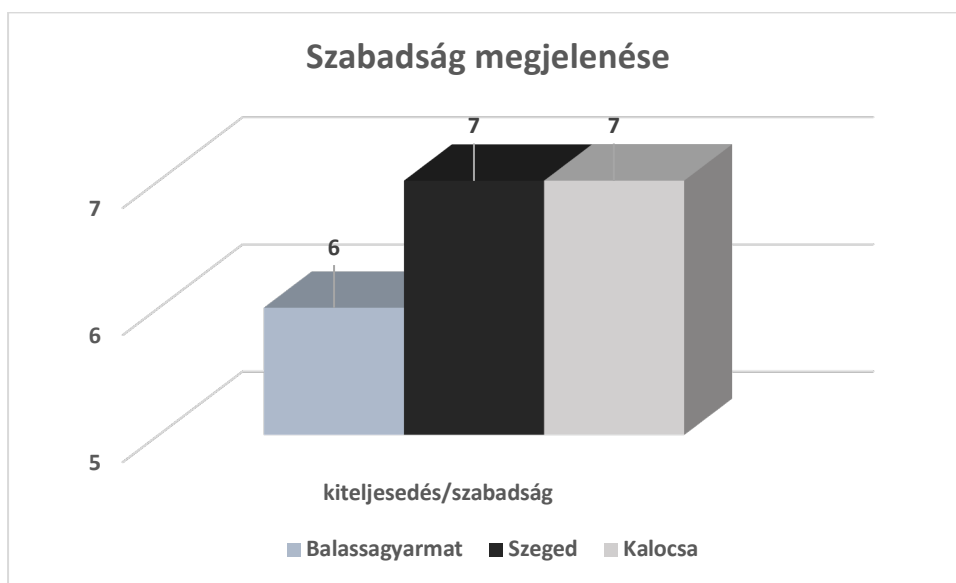
„Vannak ilyen barátaim is bent a falakon belül, akik például, mikor el szoktam gondolkodni a családomon vagy, hogy lesz, mi lehet otthon, amikor ezt lássák, mindig odajönnek, hülyéskednek, mondják, hogy nem sok van már, ne recsegiél, le ne fogyál. Persze, vannak ilyen barátok, akik támogatnak mindenben egyébként. Megkérdezik, hogy van otthon. Ez jólesik, mikor egymás családtagjait kérdezzük, hogy mi van velük, kaptál-e képet, megmutatod-e, mert az ilyen jólesik az embernek. Ha nem egyedül van bent, úgy mondom. Ugye, hogy mondjam, azt mutassák meg, hogy jó barátságban vagyunk, hogy érdekli az én bajom őt is. Hogy ne csak én vigyem a terhet, hanem ő azt mutassa, hogy szeretné velem átélni, vagy segíteni.” (FT21, 32)

9.1.6. Utak a kiteljesedéshez

Az utolsó kérdésblokk feladata a szabadságról, kiteljesedésről alkotott vélekedések, attitűdök feltárása. Arra kerestem a kérdésekkel a választ, hogy milyen alakot vesz fel, milyen formákban jelenik meg a szabadság a zárt intézeti környezetben? Mik a kiteljesedés feltételei? Valakinek

a személye segítheti hozzá a fogvatartottat a saját potenciálja beteljesítéséhez, vagy tárgyakban, eseményekben, programokban értelmezhető ez inkább? A kérdésblokkban jelenik meg a referenciaszemély kérdése, illetve annak azonosítása, hogy mit köszönhet a fogvatartott a börtönnek. Ez utolsó kérdéssel az volt a szándékom, hogy feltárjam, képesek-e az interjúalanyaim a zárt intézet, mint aktuális életterük pozitív hozadékait azonosítani?

A szabadsággal kapcsolatos számszerű adatok a 17. sz. diagramon fellelhetők. Itt látható, hogy Balassagyarmaton 6, Szegeden és Kalocsán 7-7 esetben merült föl a szabadság szó a kódolás alapján. Ez alatt a szabadság megjelenési formáit, a szabadság koncepcióját értem.

17. Diagram: A szabadság koncepciójának megjelenése a fogvatartotti interjúkban. Saját készítésű diagram.

Az elítélti narratívák egy részében a szabadsággal kapcsolatos kérdést nagyon szó szerint vették a fogvatartottak, így ennek megfelelően kaptam olyan válaszokat, amelyek a szabadság érzését azzal azonosították, amikor nem veszi őket körül a négy fal, vagy amikor nem a zárkában kell tölteni a napot (hanem például a munkahelyen, a sétaudvaron).

A válaszadók túlnyomó része azonban mégis elvont értelmében tudta kezelni a szabadság megélésének körülményeit, így válaszként megjelent a család jelentősége, amikor a családtól érkezik levél vagy jó hír, a munka, a munkahely segítő jellege, ahol röptül az idő, a zene, a sport, a közösségi élmények, egy sikeres vizsga. Bár ez utóbbival kapcsolatban megfogalmazza a fogvatartott, hogy ott nem feltétlenül tiszta az öröm- vagy szabadság érzése, hiszen „*egy sikeres vizsga egyrészt ad nekem euforikus élményt, sikerélményt, hogy sikerült, de ugyanakkor véget is ért valami. Eltemettem egy célt, amiért harcoltam. De mindig találok mást.*” (FT9, 36) És az

apró célok, feladatok kitűzése – a korábbi narratívák alapján elmondható – kiemelkedő jelentőségű a fogvatartottak életében.

Megjelent az a vélekedés, hogy a szabadság nem a kézzelfogható dolgok nyomán keletkező érzés, hanem megélhető szellemi szinteken, a tanulás, a szakmaképzés, a művelődés során:

„Igazából az ember gondolataiban tud szabad lenni, nem feltétlenül kellene hozzá fizikálisan kézzelfogható dolgok, én úgy gondolom, hogy ezeket a szabad dolgokat szellemi szinten kell, hogy megélje. Nem feltétlenül fizikai valóságában. Persze, bízik az ember abban, hogy egyszer fizikálisan is el tudja érni ezeket a dolgokat, de úgy gondolom, hogy idebent ezeket szellemi szinten kell megélnie, és szükség lenne arra, hogy az ember minél többet tudná hasznosan eltölteni az idejét, tanulással, művelődéssel, mert ettől is több lenne, és úgy gondolom, ez is egyfajta szabadság érzést adhat az embernek, ha tanulhat, képezheti magát, vagy szakmáskítja magát, teljesen mindegy. Mert ez is egy valamilyen szinten szellemi szabadság. Így is meg lehet élni.” (FT32, 47)

A felelősség a szabadsággal kapcsolatos elképzelések sorában is helyet kapott, hiszen a megszavazott bizalom és az annak nyomán megélt felelősség érzése megnövelheti az egyén mozgásterét, ezáltal szabadságot biztosít neki, és ez akkor is felbecsülhetetlen jelentőségű, ha csak egy bizonyos tevékenység során van lehetőség ezeket átélni: *„rám van bízva egy feladat és nem kell szaladgálnom ötpercenként, hogy most ezt jól csinálom-e, nem jól csinálom, hanem végigvihetem, és megcsinálom” (FT25, 44).*

Valaki számára a szabadság a zárt intézet kontextusában már nem kérdés, nem egy elemzendő probléma: *„[h]át, most már ilyen hosszú idő után én szabadnak érzem magam mindig. Hülyén hangzik, engem már nem..., 21 év felett, itt élek, ennyi. Megszokja az ember. Én nem úgy fogom fel, hogy be vagyok ide zárva, nem így fogom fel. Hát, most itt vagyok, jelen pillanatban” (FT33, 47).* Ez a szövegrészlet is annak a tanúsága, amire a korábbi elemzési kategóriákban már láthattunk egy-egy narratívát, hogy amikor az egyén életében eljön a fordulópont, amikor életét a zárt ajtók mögött kezdi definiálni, onnantól könnyebbé válnak a kihívások.

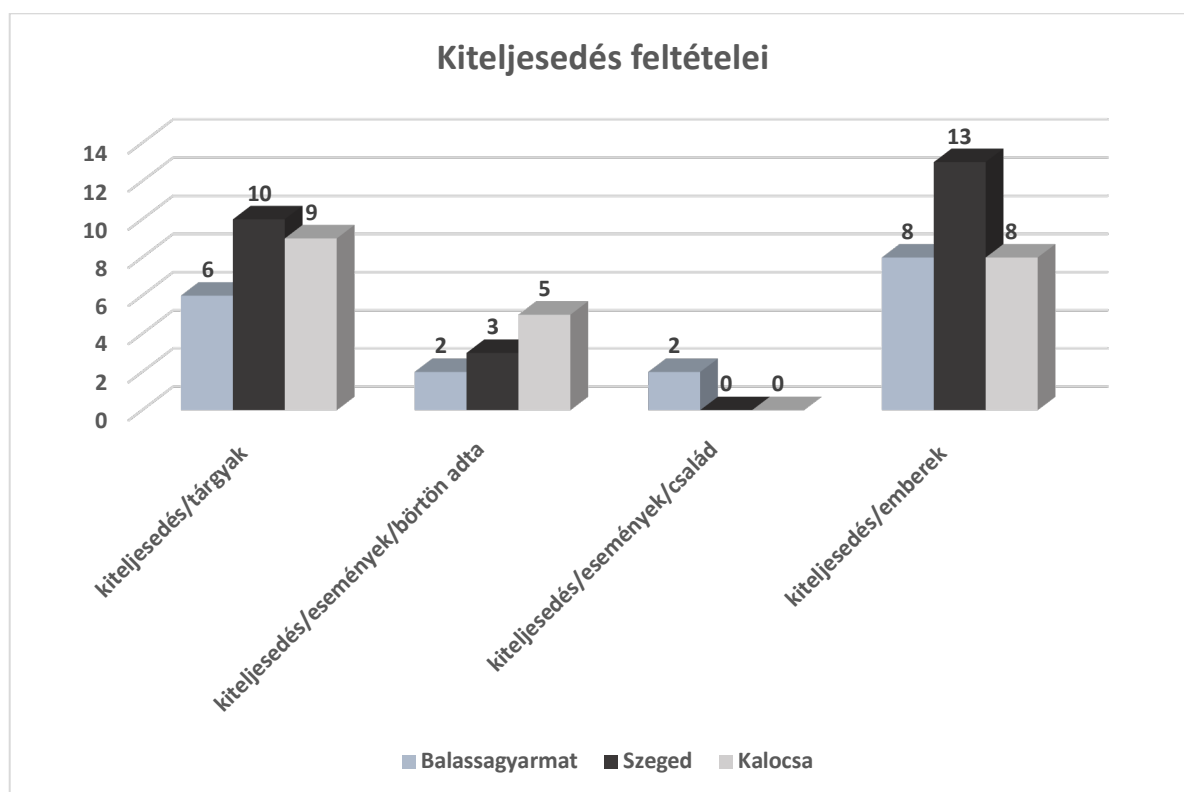
Amíg a bennünket körülvevő dolgok létezéséről a szabad életben nem is veszünk tudomást, a zárt intézeti környezetben ezek hiánya nagyon kézzelfoghatóvá válik. Így van ez az épp aktuálisan megkívánt és mindig elérhető étellel, egy jó filmmel, kényelmi szolgáltatásokkal, és így van a szabadsággal is, ami teljesen mást jelent bent, mint kint:

„Kint [...], ha már ránézésre olyan a dolog, vagy olyan a hely, vagy olyan a közeg, akikkel én nem akarok se azonosulni, se konfrontálódni, akkor átmegyek a másik oldalra. Ezt hívják úgy, hogy szabadság. Amire az ember azt mondja, hogy a világ legtermészetesebb dolga. Nem az. Szabadnak lenni nem természetes. Most már tudom.” (FT11, 48)

„Van egy olyan probléma, amit itt sem értenek meg a vezetők, meg örök sokan, mert nem esnek át rajta, hogy amikor bekerül egy elítélt, főleg nagyobb időre, börtönben éli a napjait, ő átesik egy olyan holtponton, amikor elkezd neki nem hiányozni nagyon sok dolog a civil világból. Tehát én például egy mozira, egy mozi nem fűződik most már olyan erősen hozzám, meg azt mondom, mozi, oké, megnézek egy filmet a tévében, kész. Vagy bármi. Míg kint másnak, azt mondja, uhh, moziba el kell menni, mert most adják a legjobb filmet. Vagy legyen szó egy pizzáról, vagy legyen szó egy tölcséres fagyiról, vagy legyen szó strandról. Kimegyek fürödni. Mintha strandra mentem volna. Tehát, átesünk egy olyan holtponton, hogy azok a körülmények, amik kint vannak, azok elhomályosulnak, és rászocializálódunk erre a közegre, ami körülvesz. És nekünk már az jelenti a világot. [...] Tehát, főleg, aki régebb óta bent van, nem azt mondom, hogy kialakult bennük az intézményfüggőség, mert képesnek tartom magamat intézményen kívüli életre is, viszont rászocializálódtam erre az intézményre, és azt mondom, hogy a szabadság fogalom a kinti ember számára az, hogy most elmegyek az Adriára nyaralni, vagy tavaly összepóroltam a pénzem és most veszek egy repülőjegyet, megnézem a Szabadság szobrot Amerikában. Az nekünk itt..., nem az jelenti a szabadságot. [...] Inkább szabadság érzet, szabadságról nem beszélhetünk. Amikor olyat tehetsz, amit szeretnél. Tehát szeretnék megfogni egy könyvet, elolvasni, szabad vagyok”. (FT43, 41)

9.1.6.1. A kiteljesedés feltételei

A szabadságról alkotott vélekedések feltárása után a fogvatartotti interjúk utolsó nagy témaköre a kiteljesedéshez vezető utak, annak feltételeinek azonosítása. A *kiteljesedés* feltételeiként a *tárgyak*, az *események* (börtön adta program, jutalom vagy családdal összefüggésbe hozható) és az *emberek* alkategóriákat adtam meg kódként az elemzendő szövegrészekhez. A 18. sz. diagramon láthatók az itt kapott eredmények.

18. Diagram: A kiteljesedés feltételeinek azonosítása a vizsgált fogvatartotti állomány körében. Saját készítésű diagram.

Ebből leolvasható, hogy elsősorban az emberekhez, másodsorban pedig a tárgyakhoz kapcsolható motívumok azok, amelyek a kiteljesedéshez vezető utat kövezik ki.

A tárgyakat elemezve megjelenik azoknak a tárgyaknak, relikviáknak a fontossága, melyek az egyén identitásához erősen köthetők. Ilyen például az elítélt kedvenc hazai focicsapatának színeivel és logójával ellátott pohár, törülköző.

A női fogvatartottaknál ugyan hangsúlyosabban, de nemcsak az ő elbeszéléseikből rajzolódik ki az otthon, az otthonosság megteremtésének igénye, ami „*motivál [is], hogy fölkelek és van három virág a zárkában, meg ami lehet*” (FT19, 55).

„*Hát, azért nem mindegy, hogy ha kinéz az ember a fejéből akkor mit lát a nap huszonnégy órájában [...] nem mindegy. Az otthonunkat is nyilván azért díszítjük, mert azt a kevés időt, amit otthon töltünk, akkor azt valami olyan formában szeretnénk vizuálisan is megélni, ami nekünk megfelelő, nem? Most, most hülyén hangzik, amit most mondok, de valamilyen szinten most ez az otthonom átmenetileg. Itt élek, itt lakom. Tehát amikor végzek a munkával akkor így szoktuk mondani, hogy akkor megyünk haza.*” (FT11, 48)

„*[É]s ha az ember úgy érzi, régóta benne van, akkor kicsit megpróbálja maga körül lakájossá tenni, mégis ne csak az a rideg ágy, szekrény, láda, szemetesvödör, fregoli...*” (FT39, 64)

Viszont a tárgyak és a kiteljesedés összefüggésében nagyon hangsúlyosan a nőknél jelenik meg – és ez látható a diagramon feltüntetett számokból is – a nőséghez-nőiességhez, higiéniához, szépségápoláshoz szükséges tárgyak, illetve ezek hiánya. Többen említették azt, hogy szeretnének nők maradni a zárt intézeti környezetben – „*akinek kint [fontos] volt, annak itt is az. Akinek kint nem volt, annak itt sem az*” (FT11, 48) – és főleg, mivel az általam megkérdezett női fogvatartottak véges ítélettel rendelkeznek, ez az igény az esetükben hatványozottan megjelenik, mint a kiteljesedés, az *egész-ség* kulcsa. Ezek között a tárgyak között említették a szemöldökcsipeszt, speciális bőrtípusra alkalmazható krémeket, alsóneműket.

„Én erre ezt tudom mondani, hogy ez alapvető, és akkor szerintem ezzel elmondtam, mondjuk egy szemöldökcsipesz azért tartozzon már az ápoltsághoz, mert ha van azért egy kis bajusz, itt a hormonok sem úgy működnek, szó szerint azért nagyon sokan szőrösödünk, szó szerint, és azért jobb volna...” (FT5, 41)

„[T]ehát kinek mit jelent az, hogy jól érzem magam a bőrömben. Nem ruháról beszélek, mert az adott, hanem hogy ha a tükörbe nézek, hogy hogy áll a hajam, most éppen milyen a szemöldököm. Nem mindegy.” (FT11, 48)

Érdekes módon, a kozmetikumok fontossága egy férfi fogvatartott beszámolójában is tetten érhető, ám esetében elég erőteljesen kirajzolódik az otthoni élet, a korábban birtokolt dolgok, tárgyak duplikálásának igénye a zárt intézeti környezetben.

„[K]értem be Vichy arckrémeket [...], Garnier arckrémeket, ami még maradt, ilyenek vannak, a kinti életemből, pici apró dolgok, de mégis boldogabbá teszik a bentlétet. [...] Hát, a Vichy. Hülyeség, tudom, de ez ilyen... [...] A komfort, kicsit... [...] Olyan focicipőt kértem be, ami kint volt, most megint kértem be, mert elkopott, ilyen apróbb dolgok. Ezek fontosak.” (FT22, 37)

A tárgyakban ezeken kívül a valamiért felelősnek levés, a valamiért gondoskodás ténye is megjelenik, így fontos helyet foglalnak el a fogvatartottak életében a zárkában tartható virágok, vagy egy férfi fogvatartott esetében az általa gondozott tengerimalac is.

Ha a kiteljesedés feltételeit az emberek összefüggésében vizsgáljuk, akkor egyértelműen három kategória különíthető el a fogvatartotti válaszok alapján: a leginkább hangsúlyosan a személyi állományi tagokat (köztük elsősorban a reintegrációs tisztet és a munkáltatót) említették a megkérdezettek, de megjelenik a fogvatartott társ, mint mentor, és a család jelentősége is. De egyébként „*[m]indenki komfortosabbá teszi az ittlétet, akivel egy jó szót lehet váltani. Akivel egy jót lehet, akivel csak egy pár mondatot, egy pár értelmes mondatot lehet váltani. Aki valamiben segít, aki kedves, akitől jószándékot vélek felfedezni*” (FT10, 39).

A munkáltatóval kapcsolatban nemcsak azt emelték ki a dolgozó fogvatartottak, hogy mivel vele töltik idejük nagy részét, a munkáltató az, aki a leginkább ismeri őket, hanem velük kapcsolatban megfogalmazódik az a vélekedés, „*minthogyha nem is az állományhoz tartoznának*”. (FT11, 48). A reintegrációs tisztt pedig egyértelműen a „*köldökszínór a külvilág és köztü[n]k*” (FT5, 41), tehát a személye egyértelműen magában hordozza a kiteljesedés esélyét. Azonban van olyan narratíva is, melyben a fogvatartott nem „súlyozza” a reintegrációs tisztt jelentőségét és feladatait, hanem a támogatással kapcsolatban a következőképpen vélekedik (és ebben a narratívában egyúttal el is ismeri az egyén az állomány vállalára telepődő felelősséget és terheket azáltal, hogy kimondja, nem vár el tőlük erejükön felüli tetteket):

„Tehát, amikor azt mondom, hogy van egy ember, aki segít neked, akkor nem azt mondom, hogy van olyan ember, aki segít, hogy jól érezzem magam, hanem inkább azt mondom, hogy van olyan ember, aki segít abban, hogy minél kevesebb negatív hatás érjen. Én ezt így tudnám átfogalmazni, és így nem olyan veszélyes.” (FT43, 41)

Hiába a munkáját végzi az állományi tag, azért minden fogvatartott számára feltűnnek az azon felül tett gesztusok, kedvességek, odafigyelés, ezeket reflektálják is beszámolóikban.

„Hát, ha nekem személyes problémám van, és így megyek le reggel dolgozni, akkor ő fogja megkérdezni, hogy mi van magával? Jól van, minden rendben van? Egyrészt, mert kötelessége, mert munkahelyi baleset érhet, ha nekem rossz az általános lelkiállapotom, vagy a közérzetem, vagy fáj a fejem, vagy akármi, másrészt, van olyan empátiás érzéke, hogy erre rá fog tapintani, és akkor addig-addig kérdezget, míg ki nem szedte belőlem. És amikor már kiszedte, volt, hogy ott sírtam, mert olyan gondom volt, amivel egyedül nem tudtam megküzdni, és addig-addig kérdezgetett, amíg ki nem jött. De legalább kijött, és azzal már kicsit könnyebb volt.” (FT17, 32)

„Én szókimondó embernek tartom magam, nem szeretem a mézet meg a mázat, úgy gondolom, hogy nincs a világon olyan dolog, amit egy csipetnyi emberséggel és egy csipetnyi normális hozzáállással ne lehetne kezelni és megoldani.” (FT32, 47)

Ezeken keresztül meg tudják élni a fontosság érzését, hogy valaki az ő ügyükre és életük alakulására gondot fordít, gondolatot szán. Azon fogvatartottak esetében, akik családi háttere, gyermek- és fiatalkora nem volt kielégítő, egy-egy ilyen gesztus nagyon motiváló lehet megküzdésében, kiteljesedni akarásában.

„Az, hogy foglalkozik velem, nem akarja, hogy rossz ember legyek, jó útra próbál terelni, és mivel foglalkozik velem, ezáltal ez jó érzés nekem. Hogy nem csak így vagyok a többiek között, hanem...” (FT2, 34)

Egyes fogvatartott társak a mentor, az összekovácsolni képes „vezető” szerepét töltik be a börtön életében, több elítélt utalt beszámolójában olyan fogvatartott társra, aki átsegítette őt a nehéz helyzeteken, nem hagyta elkallódní, ezáltal ennek a személynek a közelségében megélhető volt az otthon érzése.

„[Jó], hogyha van a zárkán egy ember, akivel az ember meg tudja osztani a bánatát, örömét, valami, mert egyedül nem jó. Egyedül rossz útra is mehet. Nekem, hálát adok a Jóistennek, hogy mindig van mellettem valaki, ha az egyik szabadult, ott volt a másik, mindig hozott az utamba olyan embert, akivel, nem az egész mindenséget, hogy annyira megbíztam, de tudtam azt, ha elmondom neki a problémámat, akkor tud tanácsot adni, és akkor tudok lépni, és jófelé...” (FT37, 43)

Ennek a blokknak a részeként rákérdeztem arra is, hogy a megidézett érzéseken túl mik azok a konkrét tulajdonságaik az említett egyéneknek, amelyek miatt a megelégedettség, a teljesség érzését ébresztik a fogvatartottban. A válaszok között nagyon erőteljes motívumként jelent meg az empátia, odafigyelés, a bizalom, az emberszámba vétel. Tehát mindazok az emberi kvalitások, amikből a fogvatartott azt érzi, hogy nem a rabot, hanem az embert látja benne a vele foglalkozó egyén, *„hisz nem az emberségünket veszítettük el, csak a szabadságunkat” (FT41, 40).*

„Hát, személyi állomány meg tanár, aki..., ebből kettő van, nekem a legfontosabb, ugye, sokszor elmondtam, meg most is el fogom, hogy a nevelőnőt nagyon szeretem, meg tisztetem, mert tényleg mindig segített, meg támogatott, meg az igazgatónőt [iskolaigazgató]. [...] Olyan nyitottan, meg emberként elfogadni itt minket, én nem tudok még példát mondani erre. „ (FT4, 42)

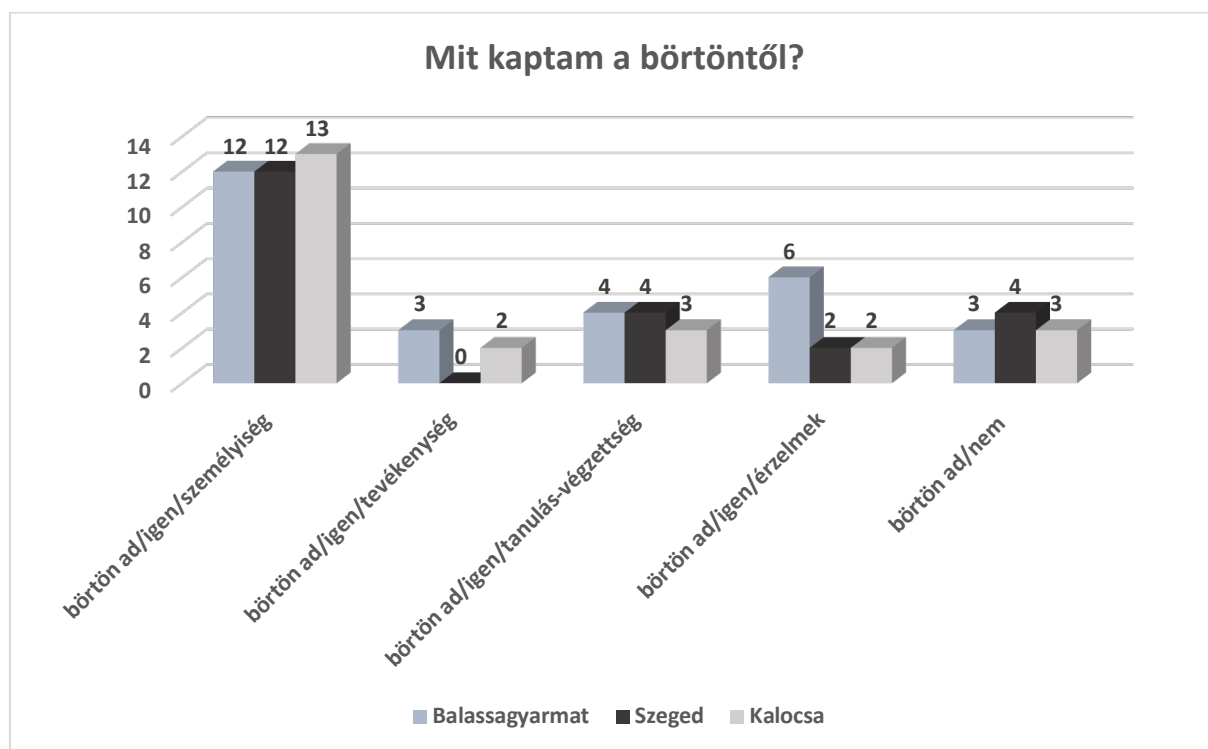
A hiteles, őszinte ember képe is kirajzolódik a személyi állományi kvalitásokat leíró narratívákból:

„Őszinte emberek. Idebent, tudni kell, hogy nem sok az őszinte ember, és ők őszinte emberek, elmondják az őszinte véleményüket és próbálnak segíteni. Nem az, hogy az embert hogyan húzzuk le, hogy tegyünk neki keresztbe, hogy vigyük lejjebb, hanem segítenek, próbálnak segíteni, és ők is őszinte emberek, nagyjából ennyi.” (FT21, 24)

9.1.6.2. Mit adott a börtön?

A kiteljesedés témaköréhez kapcsolódó utolsó elemzendő kategória azt hivatott feltérképezni, hogy vannak-e olyan területek, életesemények, személyiségjegyek, amik megélését-birtoklását a fogvatartott a börtönnek köszönheti. Előzetes feltevésém az volt, hogy leginkább a

személyiségjegyek területén fogok ezzel kapcsolatosan pozitív válaszokat kapni. A 19. sz. diagramon láthatók az elemzési kódkategóriák, ezek pedig: a személyiség, különféle tevékenységek, tanulás-végzettség, érzelmek. Olyan kategóriát is meghatároztam, amikor a fogvatartott azt a választ adta, hogy neki a börtön semmit nem adott. A kategóriák közül az érzelmek csoportja szorul talán magyarázatra: ide azokat a szövegrészleteket kódoltam, melyekben nem jelenik meg konkrétan valamilyen tevékenységre, vagy személyiségfejlődésre utaló megjegyzés, hanem általánosságban beszél a kérdezett a börtönről, mint élettérrel, viszont inkább pozitív előjellel magyarázva. A diagramból jól látható, hogy az előzetes feltevésem igaznak bizonyult, és a fogvatartottak nagy számban azt válaszolták a kérdésre, hogy bizonyos személyiségalakulásukat a börtönnek köszönhetik. Ezeknek a válaszoknak az aránya kimagaslik a többi közül. Felmerült bennem kérdésként, hogy vajon ezek a változások mennyiben a börtönnek, és mennyiben az érettségnek köszönhetők, és bár az életkor nagy szerepet játszik a személyiség érésében, az az élettér, ahol az évek eltöltésre kerülnek, és ennek hatásai egészen biztosan nem vehetők ki a képletből, így a kettőt szerintem kölcsönhatásban kell vizsgálni.

19. Diagram: A „Mit kaptam a börtöntől?” kérdésre adott válaszok aránya. Saját készítésű diagram.

A narratívák bemutatását az eddigiektől eltérően ennek a kérdésnek az esetén az utolsó, a *börtön ad – nem* kategóriával kezdem. A válaszok között sok esetben megjelenik a lemondás érzése,

az afölött érzett elégedetlenség, hogy a fogvatartott az ítéletét aránytalanul hosszúnak, az életét így céltalannak gondolja.

„Hát itt a legtöbb nagyítéletesnek már nincs senkije. Azért mondom, itt azt mondja mindenki, jaj, hát kimegyek, élni fogok: miből, mire? Maguknak se merik bevallani, hogy nincs mire kimenni. Ezt, amikor én meg azt mondom, azt mondják, á, hülyeséget beszélsz. Ők nem gondolnak bele abba, hogy ember, hát 30 év után, ha kimész, mire mész ki? Nincs mire.” (FT36, 44)

„Most itt a bv-ben egyetlen pozitív dolog van, ha ma nem történik semmi negatív. Komolyan.” (FT35, 48)

Van olyan fogvatartotti elbeszélés, ahol a személyiségváltozást negatív irányban határozzák meg a megkérdezettek, például, hogy agresszívakabbak lettek vagy önzőbbek a szoros bezártságtól.

„És nagyon-nagyon kegyetlenné tett és önzővé, csak magammal fogok foglalkozni és kizárom a külvilágot.” (FT31, 49)

„Hm. Énszerintem azokat változtassa meg a börtön, akik nem bírják. Ha kajakra megtörte őket a börtön, azokat meg tudja változtatni. Engem, például engem, engem nem, én még inkább agresszívakabb lettem tőle. Be vagyok zárva, nem látom az embereket, ilyen agresszívakabb lettem. De szerintem ez minden, amúgy ez karakterfüggő, ez a börtön. Ez karakterfüggő. [...] 10 év múlva? Szerintem én ugyanez leszek. Legalábbis én ugyanez akarok lenni. Én úgy vagyok vele, hogy ne itt akarjak már megváltozni. Én nem itt akarok, kint. Azért most bezárva...” (FT27, 22)

E két utolsó szövegrészlettel kapcsolatban magyarázatként hozzátenném, hogy az első fogvatartott beszámolójából egyértelműen kirajzolódott a jogszolgáltatással kapcsolatos elégedetlenség, hiszen az elítélt sokallta a bűncselekményéért rá kiszabott büntetést, és úgy érezte, hogy nem igazságosan került börtönbe (segített és pórul járt), tehát az önzőség kialakulása – véleményem szerint – kevésbé a börtönnek, mint inkább az igazságszolgáltatásba vetett hit megrendülésének a következménye. A második narratíva pedig egy nagyon fiatal férfi beszámolója, akivel a vele felvett beszélgetésből végig érezhető volt, hogy – a legtöbb megkérdezettel ellentétben – ő képes saját magát a börtön hierarchiájában értelmezni, számára fontos az erő, a fizikum, a „börtöncímkék”. Ezért is kérdeztünk rá, hogy hogyan látja magát 10 év múlva, de erre is kategorikusan jelentette ki, hogy ő mindig ugyanez az ember marad. Érdekes lenne látni ennek a személynek az alakulását az elkövetkező években, hiszen hosszú büntetésnek néz elébe, melynek még viszonylag az elején volt beszélgetésünk idején.

A pozitívabb beszámolók azonban változatosabb attitűdöt mutatnak a börtönkörnyezettel szemben. Sok narratívában megjelenik az, hogy az emberismeret erősödött a börtönévek alatt, a fogvatartottnak elég csak ránéznie valakire és már egy sor dolgot megállapít róla. A fogvatartottak bezártságuk során számtalan féle emberrel találkoznak, és igazából sok esetben idejük jelentős részét egymás (és az állomány) figyelésével, megfigyeltével töltik, ezért van is lehetősége ennek a készségnek fejlődni. Említésre került a beszámolókból az emberismeret mellett az „[ő]n ismeret. Igen. A legmélyebb pontoktól a csúcspontokig. Tehát megtanulni, ha valami nem működik, valami rossz, és valami folyamatosan, spirálszerűen visszajön, akkor meg kell keresni azt a pontot, amiért az mindig visszajön” (FT43, 41).

Praktikus nyereségeket is felsoroltak a fogvatartottak, mint például tanulás, végzettség, papír megszerzése, mely jövőt nyithat nekik szabadulásuk utánra.

„Szakmám szobafestő-mázoló, azt végeztem el, szakmunkásképzőt, alapszakmám a kőműves, most csinálom, egy szintén szakmunkás, szárazépítőt, gipszkarton, elvégeztem a keramikus hároméves szakmunkásképzőt.” (FT6, 44)

A tanulással kapcsolatban az intézményi specifikumok is meghatározásra kerültek, hiszen Szegeden nagyon sok felsőfokú végzettségű fogvatartottal beszélgettem, ebben az intézményben nagyon promotálják az oktatást az elítéltek körében. A tanulás ugyan egyrészt menekülési útvonal a valóságból, de egyúttal „[e]szköz a reintegrációhoz. Vagy integrációhoz” (FT9, 36) is.

Vannak különleges és kiemelkedő példák is a *börtön ad – igen* kategóriából: volt olyan fogvatartott, aki a börtönnek köszönheti, hogy a családjának adni tudott egy emléket, élményt. Egy meseíró versenyben részt vevő balassagyarmati fogvatartott a gyermekének írt és megfilmesített²⁰ mese közvetítésével tudta megélni apai szerepét – melyet kevés lehetősége volt odáig gyakorolni –, az ő beszámolójából egyértelműen tetten érhető, hogy úgy véli, ekkora élményt nem tudott volna a gyermekének adni, ha nincs a börtön és az őt támogató személyi állomány.

„Nekem ez olyan volt, hogy tudtam a fiamnak itt bent egy olyan lehetőséget adni, amit kint biztosan nem tudtam volna megadni. És nem lettem volna ilyen helyzetben, nem is tudtam volna egy ilyen helyzetbe kerülni, hogy egy ilyen mesét írjak. Meg se fordult a fejemben soha. Ugye, ez itt... Meg közelebb is hozott a kisfiamhoz, mert amikor leírtam a mesét, kérdeztem, hogy jó lesz ez így? Meg én láttam, mert voltam kint, kaptam plusz egy jutalmat, és voltam fönt a

²⁰ A dokumentumfilm 2020-ban elkészült és a Budapesti Nemzetközi Dokumentumfilm Fesztivál versenyprogramjában is helyet kapott 2021-ben: *Mesék a zárkából* (2020), rendező: Visky Ábel (Proton Cinema).

forogatáson, és nagyon örültem, hatalmas élményeket éltünk át a családommal, párommal, kisfiammal. Együtt ez a munka... Pfü. Nekem nagyon..., nagyon jó érzés.” (FT21, 32)

A korábbi fejezetekben szó esett arról, hogy mennyire képes megtanítani a börtön az elítélteket arra, hogy az odáig egyértelmű dolgokat ne alapértelmezettként várják el, hanem megtanulják ezeket értékelni: egy meleg vacsorát, egy könyvet, egy cserepes virágot, egy kedves köszönést.

„Minden olyan apróságot, amit kint észre se vettem volna, nem tudom, volt olyan, hogy kint eldobtam egy almát, mert nem kellett, aztán volt úgy, hogy itt bent a fogdán, sírva ettem meg, volt egy ekkora hagymám, meg egy szelet kenyerem és azt ettem meg vacsorára. Soha nem fogom elfelejteni. Úgyhogy, milyen jó lett volna akkor az az alma. Úgyhogy megtanultam értékelni a dolgokat, sok mindent. Ez most csak egy a sok közül.” (FT13, 36)

Természetesen az apró dolgok mellett az élet értékelésének képessége is kirajzolódik: *szerintem a börtön, mint élettér az alatt a több, mint másfél évtized alatt szerintem eljuttatott, nagyon a kapujába tett annak, hogy megtanuljam értékelni magát az életet, meg az abban betöltött szerepemet” (FT4, 42).*

Több fogvatartotti beszámolóból kiderül, hogy az elítélt úgy véli, ha nem kerül be a börtönbe, nem indul el benne az a változás, amely – meglátása szerint – megtartja a jelenben, és meg fogja tartani őt a jövőben is. *„Ha én nem kerülök be a börtönbe, én leszakadtam volna, az tuti” (FT2, 34)* – fogalmaz az egyik életfogytiglani börtönbüntetését töltő elítélt, és ez másoknál is felmerül, női és férfi fogvatartottaknál egyaránt:

„Hát, ez érdekes dolog, mert ugye egyrésről, egyszer ezt egy mesekörös megbeszélésen mondtam, hogy lényegében az életemet köszönhetem a börtönnek. Mert amilyen életvitelt éltem kint, ha nem kerülök be, akkor most valószínűleg nem beszélgetnénk. Kaptam a feleségemet, a családomat, akik most tényleg maximálisan mellettem vannak, meg egy olyan erős célt tűztem ki ömiattuk magam elé, hogy senki nem tántoríthat el.” (FT6, 44)

„Hát, azt gondolom, ha nem lennék itt a börtönben, már halott lennék. Mert akkor megölt volna a férjem, valóra váltotta volna, hogy elvágja a torkomat. Egyrészt, másrészt egy olyan emberre találtam, akiről nem is gondoltam, hogy az létezik. És ez én vagyok. Én annyit fejlődtem úgy szellemileg, lelkieg, emberileg, és a börtön közössége annyi jót kihozott belőlem, ami nem is tudtam, hogy bennem van.” (FT39, 64)

A bezártság „szélsőségességének” köszönhetően el tudnak indulni az arra nyitott egyénben azok a változási folyamatok, amelyek aztán jobb irányba alakítják életét, és amelyek olyan tudást eredményeznek, melyek tartósak is mondhatók a jövőben. Ebben pedig az ítélet hossza, mint sokkhatás, is nagy szerepet játszik, ahogy az az utolsó narratívában is kimondásra kerül. Számos nagyítéletes fogvatartott fogalmazott úgy, hogy annak ellenére, hogy a kapott évek

számát nehezére esik feldolgozni, sokszor elfogadni, ám ha nem lenne ekkora ítélete, akkor nem tudna ekkora változást sem felmutatni:

„Ez egy ilyen nagy tanulási folyamat, az egész létezésünk. És amikor a kinti, egoista, felszínen vergődő valakiből ezt így megértettem, azért volt egy-két rossz éjszakám. De lehet, hogy ez is a személyiségem fejlődéséhez kellett. Nemrég beszélgettem egy sráccal, és ő is azt mondta, hogy ha mit tudom én, egy autólopásért került volna be, nem biztos, hogy változik ekkorát. És én is azt érzem, hogy lehet nekem szükség volt ahhoz, hogy ide bekerüljek, hogy megváltozzon az életem. Bár ez túl nagy pofon, még mindig azt mondom, ez inkább ilyen baseball ütővel tarkón vágás. De ha, mit tudom én, ha most így kitennék a szűrőmet, teljesen más minőségben tudnék élni. És ez nem egzisztenciális, hogy milyen kocsival járok, hanem hogy hogy élem meg az érzelmeket a feleségemmel.” (FT25, 44)

9.2. Narratívák a személyi állománnyal felvett interjúkból

A személyi állományi interjú kérdéssor struktúráját tekintve igen hasonló a fogvatartotti interjú kérdéseihez. A beszélgetések során feltárássra kerültek:

- a pályaválasztás jellemzői: mi indította el ezen a pályán a válaszadót;
- a munkával kapcsolatos kérdések: pályaszocializáció, kezdeti nehézségek, kihívások, a beilleszkedés folyamata;
- a munkahelyen elfoglalt hely: elsősorban a munkavégzési stílusra, „hitvallásra”, pedagógiai/módszertani kultúrára fókuszál ez a blokk;
- a személyes erőforrások: feltöltődési lehetőségek, előnyös és hátrányos tulajdonságok;
- berendezkedés: sikeres és kudarcos helyzetek értékelése, reflektálása.

A kérdésekre adott válaszokat is ezeknek a kategóriáknak a mentén csoportosítom és elemzem. A 12 db személyi állományi interjú között szerepelt reintegrációs tiszt (3 fő), körletfelügyelő (2 fő), főfelügyelő (2 fő), biztonsági tiszt (1 fő), felügyelő (1 fő), osztályvezető (1 fő), tanár (1 fő), munkáltató (1 fő). A munkahelyen elfoglalt hely, a munkahelyi „hitvallás” a kutatási téma szempontjából az egyik legjelentősebb, ezért erre a blokkra nagyobb hangsúlyt helyezek.

Az interjúk felvétele és különösen az elemzése során a személyi állománynak a munkához és a fogvatartotthoz való hozzáállása élesen elkülönül a reintegrációs, és a biztonsági terület narratíváiban. A reintegrációs tisztek, tanárok beszámolóiban sokkal nagyobb mértékben érvényesül a munka szociális/segítő jellegéről alkotott vélekedés, míg a biztonsági oldalon a szabályok betartása és betartatása dominál, és ezek a beszélgetés fonalát is az adott irányba billentik az interjúkban.

9.2.1. A pályaválasztás jellemzői

A 12 interjúból nagyon eltérő pályaválasztási motívumok rajzolódnak ki. Van olyan megkérdezett, aki „családi hagyományként” választotta a büntetés-végrehajtást, mint munkahelyet, és olyan is, akinek a családja nem nézte jó szemmel, hogy erre a pályára lépett. Volt, akit egyszerűen vonzott az egyenruha, „*tetszett a 'katonásdi', tetszett a parancsuralmi rendszer*” (SZ42), ahogy megjelenik annak az egyénnek a képe is, aki kisgyerekkorától tudatosan készült a pályára: „*nekem mindig az volt a célom, gyerekként is, hogy fogvatartottakkal...*” (SZ412). Az egyik megkérdezett inkább rendőr szeretett volna lenni, aztán egy vargabetűvel mégis bv-s lett belőle, és ma már egyáltalán nem bánja ezt a cserét:

„[Mo]ndjuk én rendőr akartam lenni, csak akkor nem volt felvétel, apum azt mondta annak idején, hogy amíg ő él, smasszer nem leszek, mert ő innét ment nyugdíjba, a végén azért csak elintézte, hogy legyek, mert akkor azt mondtam, hogy elmegyek Pestre, mert Pesten volt rendőrségi felvétel, akkor maradj itthon, de lesz belőled smasszer. Jó, akkor. És így. [...] Jobb így, jobb smasszernak lenni. [M]ert a rendőr az csak addig foglalkozik velük, amíg meg nem fogja. Az egy vadász. Kihívás az is, ugyebár, persze, éjszakákat virrasztani, megfogni, vagy bármi, de itt meg közöttük, velük lenni, megismerni, teljesen más. Ezt az oldalt.” (SZA1)

Egy másik válaszadó arról számolt be, hogy eleinte nem szimpatizált azzal, hogy a férje a büntetés-végrehajtásban találta meg a hivatását, ám aztán őt is elragadta ez a világ:

„[E]mlékszem, hogy a legelső nap, amikor az egyenruháját hazahozta, elkezdtem megszagolgatni az egyenruháját. Kérdezte, hogy mit szagolgatok, mondtam, hogy nem tudom [nevet]. Valamit kerestem, amit eléggé gyűlölhettek, vagy félhetek tőle vagy nem tudom micsoda. De aztán végül is azt gondolom, hogy ő is hivatásszerűen, rövid időn belül, ez így, mint egy gépszíj, elkap ez a büntetés-végrehajtás egyáltalán. Ha valaki ezt nem hivatásnak éli meg, akkor nem tud itt maradni. És ugye én ezt feltételeztem, vagy ezt láttam rajta és akkor ettől kezdtem én is belefeledkezni ebbe.” (SZA3)

Letagadhatatlan a börtönnek a zárt, titkos, összetartást tükröző jellege, mely egy fiatal munkavállaló számára szintén nagy vonzerőnek számít: „Szeretem azt, hogy egy ilyen zárt intézet, nem sokan tudják elképzelni, hogy mi van itt, kicsit ilyen titkos, meg ez a második családunk szerintem a kollégákkal” (SZA8).

Megjelenik az anyagi biztonság és az akkor még elérhető korkedvezményes nyugdíj is a pályaválasztás indokai közt, ahogyan az is említésre kerül az egyik női munkavállaló által, hogy vidéki viszonylatban és nőként úgy gondolta, hogy ez egy nagyon jó, biztos megélhetést nyújtó munkahely a számára. Az egyik megkérdezett pedig a tanulási-továbbtanulási lehetőséget emelte ki, és az ő pályáíve igazolja is ezt a lehetőséget:

„Mindig tudtam tanulni. [...] Ezt le is tudtam, eddig, amikben voltam pozíciók, körletfelügyelő, szociális ügyintéző, annak idején volt még ilyen, hogy írnok, írnokosdi, úgymond, az is voltam. Aztán ügyintéző nevelők mellett, nevelő, reintegrációs tiszt, ugyebár, aztán biztonsági tiszt...” (SZA7)

9.2.2. Pályaszocializáció, kezdeti nehézségek és a beilleszkedés folyamata

A beilleszkedéssel és a kezdeti időszak nehézségeivel kapcsolatban egyrésről megfogalmazódik a munka felelős jellege. Ebben benne van a munka presztízs értéke (fontos és felelős munka), és meg kell dolgozni azért, hogy valakit elfogadjanak, azonban ha ez sikerül,

az önbizalmat, a szakmai kompetencia érzését adja: „*Kérlek szépen az, hogy bekerüljön az ember körletre, ahhoz bizonyítani kellett*” (SZA6).

Maga a börtön-jelleget is egyfajta kihívásként festette le több megkérdezett a beszámolójában: akár volt előtte más munkahely, akár első munkahelyük volt a zárt intézet, annak speciális jellege komoly alkalmazkodást kívánt meg:

„Meg kellett tanulnom azt, hogy börtön. Mindenben. Az, hogy vannak a kollégák, vannak a fogvatartottak. Én még a régi nevelést kaptam a régi felügyelőktől, az még összehasonlíthatatlan, nemcsak a mostanival, hanem az 5 évvel, 10 évvel, 15 évvel ezelőttivel. [...] Például, amikor jöttem ide, akkor még ment, hogy forduljon a fal felé. Meg akkor köszön, amikor engedélyt kap köszönni. Teljesen más világ, és ezt megszokni... Viszont ez teljesen más összetartást is kialakított a kollégák között, tehát sokkal inkább volt összetartás, mint mondjuk most.” (SZA7)

A börtön-jelleghez szorosan kapcsolódik az a „kliensi” kör, akivel a munkavállaló foglalkozik. Tudni kell elfogadni azt, hogy akikkel ők dolgoznak, azok jogsértő állampolgárok, akik sok esetben nagyon komoly bűncselekményekért töltik nem rövid büntetésüket. Ahhoz, hogy a munkát az elvárásoknak megfelelően tudja végezni egy büntetés-végrehajtási dolgozó, egyszerre kell tudni elfelejteni és észben tartani ezt a tényt.

„Azt gondolom, az egyik nehézség az, hogy félre kell tenni azt, vagy meg kell tanulni megpróbálni félretenni azt, hogy ő bűnöző. Tehát őt elítélték, valamiért itt van, és az a része, úgymond félretéve, hanem az embert. Ahhoz, hogy segíteni tudjak, én azt gondolom, nekem az embert kell látnom. Ezt volt nehéz megtanulni, illetve azt, hogy elfogadjanak.” (SZA4)

A fenti narratívából azért már szépen kirajzolódik egyfajta hitvallás a munkavégzéssel kapcsolatban: az embert kell látni.

Akik a beszélgetés idejében pályakezdő fiatalok voltak, vagy azokban a beszélgetésekben, ahol a válaszadó visszaemlékezett fiatalabb éveire a börtönben, több ízben megemlítették azt, hogy fiatalon nehéz ezt a munkát jól végezni. Ez főleg a fiatal nők esetében jelent kihívást, és főleg egy felnőtt férfi börtönben.

„Hát az eleje huszonnégy évesen, az nehéz. Tehát, hogy kár volna azt hinni, hogy nem. Az nehéz, az a folyamata nehéz, amíg te elfogadtatod magad emberként, és nem nőként. Ugye ez 'speckó' helyzet, hiszen egy férfi börtönben vagyunk.” (SZA5)

Ez a meglátás nemcsak a fogvatartottak körében történő elfogadtatási folyamatban jelenik meg, hanem összességében, mint dolgozó is. Az alábbi narratívában tetten érhető az a

professzionizmus és tudatosság, mellyel ez a dolgozó képes volt eloszlatni a vele szemben a munkatársak részéről megfogalmazott sztereotípiákat.

„Akkor én még, ugye, nagyon fiatal voltam, végzős főiskolásként, afro fonással, ekkora piros körmökkel, mert 15 évig versenytáncoltam, tehát az a nagyon latinos, nagyon minden, és akkor nyilván ebből leszűrtek azt, hogy én nem lehetek jó szakember, mert veszélyes vagyok a körleten, meg nem tudom, milyen vagyok. De hát én meg tudtam, milyen vagyok, és pontosan tudtam azt is, hogy egyrészt nem érdekelnek ezek a vélemények, másrészt azt is tudtam, hogy ha akarok, meg tudok felelni az elvárásoknak, tehát én már második munkanapon levágott hajjal, meg franciakörmökkel jöttem. És azt is tudtam, hogy mit tudok elérni, meg azt is, hogy mit tudok szakmailag, meg azt is, hogy mit fogok megtanulni szakmailag, úgyhogy nem voltak ilyen aggályaim.” (SZA12)

Megjelenik annak a dolgozónak is a képe, akinek nem kellett különösebb nehézségekkel szembesülnie a beilleszkedése során, és ez bevallása szerint annak köszönhető, hogy a régebb óta bent dolgozó és a tiszteletet magának már kivívó férje kikövezte számára az utat.

„Szerintem én egy nagyon jó helyzetben voltam, mert hogy a tekintélyt nem kellett a nulláról kezdenem kiharcolni, mert akárhogy is, itt hogyha nem tisztelnék, akkor ird le magad. Fogvatartottak is, meg kollégák is. Tehát ez abszolút mértékben két oldalra működik. Az, hogy nekem van, vagy lett valamicske tekintélyem, az nagyrészt a férjem tekintélyének köszönhető.” (SZA3)

Ahogy a fogvatartottak esetében, a dolgozók között is pozitívként emelte ki az egyik megkérdezett a katonasági múltat. Az ezirányú tapasztalat segíthet elfogadni a parancsuralmi rendszert és a börtön speciális berendezkedését.

„Nem volt ilyen probléma, mert voltam katona. Annak nehéz, aki nem volt katona. Nekik nehéz megtanulni a parancsuralmi rendszert. Parancs, kopogni belépéskor. Nekem könnyű volt a rendfokozatok megtanulása. Aki becsöppen, az vagy nagyon elhivatott és utánanéző. Aki úgy kerül be, akinek semmi rálátása nincs, hogy mi az egyenruha, azoknak tök nehéz a beilleszkedés. Én kötelezővé tenném a katonaságot, megtanulná a fegyelmet, a rendet, az alapvető rendet. Én olyan rendre gondolok, ami a rendvédelmi rendszer.” (SZA2)

9.2.3. A munkahelyen elfoglalt hely: munkavégzési stílus, pedagógiai kultúra

Hogy miként tekint saját munkájára és szerepére az elítélttel dolgozó, az fontos részét képezi a narratívák elemzésének. Számos, munkával kapcsolatos attitűd tetten érhető a személyi állományi beszámolókból, ám ami egyértelműen közös pontnak tekinthető, amikor a fogvatartottal végzett munkáról van szó, az a következetesség. A narratívák tanúsága alapján a képzeletbeli gyeplőt soha nem szabad elengedni, „mert mindig úgy vagyok vele, hogy ha egy

napot eleresztem, akkor 2-3 napig szedem össze magam” (SZA8). A következetesség akkor is az egyik legfontosabb módszer a zárt intézetben, „amikor mondjuk a lelkem vagy a szívem az mást diktált volna, az megengedőbb lett volna. Nem lehetett...” (SZA10). A következetesség és egybehangoltság nemcsak az egyén, hanem a csapat szintjén is nagyon fontos.

„Csapatmunka ez. Összetartás, egységes követelés van. Ha egységes követelés van, a fogvatartottnak sem lesz „kedvenc”: ettől tartok, ennél ezt lehet, ennél ezt nem lehet. A fogvatartottak ugyanúgy feltérképeznek minket, mint mi őket. Ha egységesen vannak követelve, nem véletlenül vannak utasítások, sokkal egyszerűbb végrehajtani a feladatokat. [...] Következetesnek, határozottnak kell lenni a fogvatartottal, nagyon fontos a visszaellenőrzés. Befolyásolják a munkavégzésemet. Ha tudják, hogy mit követelek, akkor egyszerűbb lesz. Vannak határok, amiből jogszabályi kereteken belül lehet engedni, nem mindig az a célravezető, hogy fenyítsünk, a jutalmazás is fontos szerepet tölt be.,, (SZA2)

A fogvatartotti narratívákban is kirajzolódott annak a személyi állományi tagnak a képe, aki konzekvensen működik, nem „Janus-arcú”, hiszen az elítéltek ezt egy pillanat alatt megérik, hogy ki a gyenge, kinél lehet esetleg trükkökkel próbálkozni. Emellé társul a hiteles, őszinte dolgozó képe, és ez a személyi állományi beszámolókból is említésre kerül:

„Következetességgel. Kizárólag következetességgel. Meg, azt gondolom, hitelességgel. Tehát, ha én azt mondom valamire, hogy elintézem, akkor elintézem. Ha azt mondom nekik, hogy nem intézem el, de utánajárok, akkor nem intézem el, de utánajárok. Amire azt mondom ma neki, hogy nem, az holnapután is nem, meg azután is nem, meg azután is nem. Én azt gondolom, így vagyok hiteles.” (SZA4)

Egyes meglátások szerint a kíméletlenül őszinte véleményt nem mindig értékelik a fogvatartottak, ezért az azzal szembeni első reakciójuk a harag, a sértődöttség. Az ezt említő reintegrációs tiszt szerint idő kell ahhoz, hogy a fogvatartott rájöjjön, az őszinteség nem elsősorban bántó, hanem segítő szándékkal érkezik a dolgozótól.

Egyértelműen a reintegrációs tiszt beszámolóiban érhető dominánsan tetten a munkának az emberséges, empátiát és odafigyelést igénylő, segítő jellege: „az ő életüket próbáljuk segíteni” (SZA12); „próbálok az emberi részét előszedni és segíteni, hiszen azért vagyok itt” (SZA4), ám egy korábban munkáltatóként, majd körletfelügyelőként, dolgozó női személyi állományi tag, és egy munkáltatásban dolgozó férfi is kiemelte a tevékenységi körének ezt jellegzetességét.

„Én azt gondolom, hogy az emberség, mindenhova. Hogy merjél egy ember lenni magad is. Persze egy kereteken belül, merd megmutatni az érzéseidet, mert akár harag, akár elfogultság, akár szeretet, akár meghatottság, nem tudom. Tehát, hogy [...] valahogyan így kell szerintem, mint egy ilyen hatalmas nagy gyökerű fa, ami ugye, ha kell, oda beülsz és hűsölsz alatta, vagy

megvéd az esőtől [...]. Tehát, hogy így egy ilyen, tudják, hogy te ott vagy és emberségesen állsz minden helyzetbe bele.” (SZA3)

A következő idézet egy olyan dolgozótól származik, akinek a hozzá rendelt fogvatartottjaival szintén beszélünk a kutatási időszakban. Az ő kapcsolódásukból nagyon markánsan tűnik elő az egymásra hatásnak a jelentősége. A fogvatartottak nagyon elismerően beszéltek a „főnökről”, aki az igazi támogató vezető szerepét tölti be a mindennapjaikban. Volt olyan fogvatartott, aki a katonásságát, határozottságát emelte ki pozitívként, és olyan is, aki az általa képviselt hitéletre nyitott, így szívesen vesz részt a reggeli igeolvasásban, fogadja a bibliai útmutatást a vezetőtől. Egy nagyon karakteres és hiteles ember képe rajzolódott ki mind a vele készített beszélgetésből, mind pedig a hozzá kapcsolható fogvatartotti beszámolókból, amelyek alapján elmondható, hogy egy ilyen tiszteleten alapuló, de mély kapcsolódásban minden bizonnyal nagyon erőteljesen tud érvényesülni és lenyomatot képezni a fogvatartott életében mindaz az értékrend, amit ez a dolgozó képvisel.

„Bizalmukba tudsz..., tehát ha az ember..., elmondom, hogy mi: szeretet. Nem az a fajta szeretet, ha úgy ülsz ki hozzájuk, hogy egyenrangú félként közeledsz, persze azért tudnod kell, hogy te vagy a főnök, te vagy itt a munkáltató, de ha leülsz közéjük és beszélgetsz velük a mindennapi életéről, kérnek tanácsot és tudsz válaszolni, kivéve, tehát nem korrumpálódasz, tehát megtartod a szabályokat, és látják, hogy te..., tehát az a lényeg, hogy felnézzenek rád. Ehhez az kell, hogy betartassad a szabályokat, mert egyébként ők szeretik, ha be van tartva a szabály, szeretik, meg akkor tudják, hogy ma fekete, akkor holnap is fekete. Ha kétkulacsos egy kolléga, vagy bárki, akkor ennél változtat és ők sincsenek biztonságban. Ő tudja, hogy ez meg van követelve, hogy ez fekete, akkor ez az ember holnap is ugyanezt fogja követelni, nem kell félnünk, mert akkor beállunk abba a sorba. És akkor ezzel így megnyílnak. És szépen beszélnek. Elmondják mindennapi életüket, kint mi volt, kérdezősködök, és akkor az ember, így, szemlélődik. Minden reggel imával kezdünk, mert kettő, három, kettő hívő van közöttük, azoknak fölolvassom az útmutatót, a napi igét, imádkozunk egyet, és akkor kérjük az Úr áldását a napra. Természetesen azt szoktam nekik mondani, hogy azért azt ne felejtsek, hogy ha neadjisten úgy áll a dolog, hogy szemtől szemben kell állni, akkor én katona vagyok. Tehát olyankor nem mindig van Biblia. Tehát ott azért én másképp viselkedem. Azért azt tudják. Mert ugye énnekem nem az a feladatom, hogy lelkizsek velük, hanem az, hogy munkáltassam.” (SZA1)

Érdekes kettősség rajzolódik ki az alábbi narratívából, amelyben a megkérdezett a saját hatalmi szerepére reagál olya módon, hogy azt összekapcsolja a segítség motívumával. A segítő odafordulásban mindig benne van egyféle alá-fölérendeltség, hiszen a segítő van abban a pozícióban, hogy megengedhesse magának, hogy támogassa a másikat, ez feltételez valamilyen hatalmi struktúrát. És így a segítség aktusa egyfajta gratifikációt is hordoz magában: felelős vagyok ezért az emberért, fontos vagyok, szükség van rám. Megvannak az eszközeim arra, hogy támogassam őt, és meg is teszem.

„És ugye ezt beszélgettük viccesen [a pszichológussal], hogy több kollégának, aki régebb óta itt van, látjuk, hogy valamiféle kettője van [nevet]. És akkor ezt kértem a pszichológustól, hogy ha megtalálja a kettőmat, akkor szóljon már. De még nem szólt. De nem tudom egyébként, hogy mi az, ami, ami itt tart. Illetőleg, hogy ha rosszhiszemű vagyok magammal szemben, akkor azt mondom, hogy a hatalom. Hogy hatalommal bírok itt, mit tudom én, X számú fogvatartott között. De szerintem nem. Hanem valami módon mégis csak azt gondolom, hogy baromi nagy segítségre van szükségük és valahol az a segítő, ami miatt anno mégiscsak ott maradtam a szociálpedagógus képzésben, hogy ezt gondolom. Vagy amikor a gyerekem, a kisebbik, amikor általános iskola első vagy második osztályában anyukákról kellett írni Anyák napjára egy szösszenetet és akkor a gyerekem azt írta, hogy az anyukám mindenkinek segíteni akar. És ez úgy nagyon bennem maradt. Nem tudom, lehet, hogy ez. Azért a mostani neveltjeim között, ugye a reintegrációs csoportom tagjai között is, sok olyat látok, akinek nem itt lenne a helye. Hogy ilyen nüánsznyi dolgokon múlik az, hogy meg tud maradni a törvényes úton, vagy nem tud megmaradni. Meg eleve vannak olyan családok, ahol nem is kérdés, hogy hova kerül. Tehát ott az a, szerintem sokkal nagyobb erőfeszítés, hogy ha meg tud maradni a törvényes úton. De hát általában olyan, mint a víz: a kisebb ellenállás felé.” (SZA3)

Az odafordulni képesség fontosságára több narratíva is rávilágít, és ez lehet jól felfogott érdek is az állományi tag részéről, hiszen sokszor egy pár percnyi odafigyelés sokszorosán térül meg: *„Aztán a későbbiekben már én is azt tapasztaltam, hogy igen, saját magamnak is megkönnyítem a munkát, ha szánok rá 5 percet, hogy meghallgatom, csírájában le van fojtva a feszültsége, és akkor szépen, nyugodtan visszavonul, és csinálja, amit kell” (SZA10).* És főleg a női fogvatartottaknál hangsúlyos ez, hiszen a *„nőknél a szeretethiány, a gyermekek hiánya, ez sokkal jobban fokozódik, mint a férfiaknál” (SZA10)*

Azt azért szelektálni kell, hogy kinek segít az ember, hol van rá szükség, hiszen egyrészt mindenkin segíteni nagyon sok teher lenne, nem is lehet, és az sem ritka, hogy a fogvatartottnak „mondvacsinált”, apró gondja van csak – fogalmazódik meg egyes beszámolóiban.

A fogvatartotti beszélgetések során több ízben meglepődve hallottam, hogy az elítéltek az állományt „személyzetnek” hívják. Elgondolkodtatott, hogy ebben az elnevezésben vajon benne szerepel-e a kiszolgáló jelleg, ahogyan a dolgozóra tekint az elítélt, vagy egyszerűen ez az egyszerűbb, rövidebb elnevezés? A személyi állományi tagok közül volt olyan, aki megjegyezte, hogy sokan az elítéltek körében csak közvetítőként, kiszolgálóként tekintenek rájuk, és ez főleg akkor jelenik meg nagyon hangsúlyosan, amikor például egy reintegrációs tiszt egyszerre lát el nevelői feladatokat, miközben nyitja-csukja a zárkát, engedi fürdeni a fogvatartottat. Ez pedig hosszútávon nem kedvez a megítélésnek. A végrehajtó kifejezés is előjött a munkavégzési krédóra reflektálandó az egyik narratívában:

„Hát, mi a végrehajtók vagyunk az ő szemükben, ez az első, és mindig egy áldott ellenség leszünk. Nem ellenfél. Áldott ellenség. Az egyenruha miatt. Viszont erre elmondok neked történetet is, a fogvatartott csak addig fogvatartott, míg itt van bent. Ha én az utcán találkozom

vele, letöltötte az ítéletét, odajön kezét fogni, én kezét fogok vele, semmi bajom. És számtalan fogvatartott odajön, jó napot kívánok, hogy van, köszönöm szépen, nem hiszitek el. De van olyan is, aki messziről elkerül.” (SZA11)

Az „áldott ellenség” szókapcsolatban benne van az a kettősség, ami a büntetés-végrehajtási dolgozó lényé: egyszerre hajtja végre a kiszabott büntetést, és segíti hozzá a fogvatartottat egy jobb élet eléréséhez. A fenti szövegrészletből kiderül, hogy ha ez a négy fal között „macska-egér” barátság is elítélt és dolgozó közt, amikor a falak már nincsenek ott, akkor a szerepekhez kapcsolt „kötelező” érzések is jó eséllyel leomlanak.

Az oktatás és az oktatói szerep speciális a zárt intézetben, ahogyan erről az egyetlen tanár interjúalany is vall. Ha a fogvatartott az iskolapadba ül, mindennél fontosabbá válik az oktató személye, sokkal fontosabbá, mint adott esetben a tananyag, a 8 osztály, vagy az érettségi.

„Itt sokkal nagyobb szerepe van, véleményem szerint, a nevelésnek. Tehát mondjuk itt nem feltétlenül az a dolgod, hogy a szemben ülő Pistike vissza tudja bírálni, hogy hányban született és hányban halt meg Petőfi Sándor, hanem itt az a legfontosabb, hogy azon a tanórán is tanuljon valamit a tananyagon kívül. Tehát, hogy tudjál úgy tanítani, hogy hozzád olyan helyzeteket, szituációkat, példákat, amiből ő okul. Tehát nem feltétlenül az az elsődleges, hogy ezt a tananyagot megtanulja, hanem az, hogy a látóköre, a gondolkodásmódja változáson essen át. Nyilván tudom, hogy a gyerekeket is nevelik közoktatásban. Viszont, ott még mindig ott van a szülő, aki ugyanezt kell, vagy kellene, hogy csinálja. Itt pedig a börtönben nincsen másik, nincs másik szereplő. Itt te vagy. Itt a tanár van és a tanulás.” (SZA5)

Azzal kapcsolatban, hogy mi tud hatni a fogvatartottra, a szakember meglátása is az, hogy egyrészt egy „jól működő”, sokat változott, sokat elért fogvatartott társ, másrészt pedig a velük dolgozó egyén személye.

„Hát egyrészt vannak példák. Tehát ugye vannak azok a fogvatartottak, akik már előttük járnak, előttük már megcsinálták. Látják, ismerik őket. Látják, hogy az az ember mennyit változott saját magához képest, négy év alatt, öt év alatt, hét év alatt. Másrészt pedig a személyiség ereje az, amivel tudsz rájuk hatni. Nincsen sajnós más eszköz a kezében. Neked kell hitelesnek lenned, hogy elhiggyék azt, amit te mondasz és fontos legyen a te dicséreted, vagy akár a szidás. Hogy értéke legyen annak, amit te mondasz. Ezért kell a szemükben hitelesnek lenni, egy referenciaszemélynek, akire odafigyel, akire felkapja a fejét. Gyakorlatilag ezen kívül más nincs. Ugye, az eredmények, amiket produkálnak azok a srácok, akik már tanulnak. A nyolc osztály elvégzése, az érettségi letétele, a felsőfokú szakképzés elvégzése, a főiskolás fogvatartottjaink. Ezek mind olyan példák, amiket ők látnak, tapasztalnak, kézzelfogható. És akkor nyilván ez egy nagy húzóerő. Más ezen a két dolgon kívül nincs.” (SZA5)

Az oktatási folyamatban tehát kevésbé a módszer, mint a tanár személye a meghatározó. A fenti gondolatot megosztó tanár több „diákjával” is volt lehetőségem interjúzni a börtönben, és ő volt még az a dolgozó, akit nagyon hangsúlyosan referenciaszemélynek tekintettek a fogvatartottak,

elismerően beszéltek róla: azért, mert nyitott feléjük, és kijárja nekik-értük a lehetőségeket, ezzel egy új, jobb élet perspektíváját nyitva azoknak, akik ezekkel élni tudnak.

A munkavégzési stílus nemcsak a fogvatartottakkal való kapcsolódásban, hanem a középvezetői narratívában is megjelenik, ahogy a vezető a beosztottjait „kezei”. Az alábbi sorokból kitűnik a korábban már többször említett felelősség kérdésköre, amikor a dolgozónak lehetősége nyílik egy feladatot önállóan, saját módszereivel elkészíteni. Bizonyos elemeiben nagyon hasonló a vezető és a dolgozó közti együttműködés a fogvatartott és a személyi állomány közti együttműködéshez, hiszen itt is megjelenik az autonómia, a bizalom, az egymásra hatás ténye és ezek nyomán születő pozitív érzések, eredmények.

„Szabad kezet adok a beosztottaknak akkor is, ha határidős munka van, bizalomra épül [...]. Elmondom a beosztottnak, hogy mit várok, és akkor örülök, ha minél többször azt tudom mondani, hogy ez a te feladatod, ha kérdésed van, kérdezzél, de ha ellenőrzés van, nem bukhatok meg. Mondom ezt én. Mert azért mondom ezt, hogy ha én nem bukom meg, az azt jelenti, hogy te jól dolgozol. Ha te jól dolgozol, az azt jelenti, hogy te megkérdezted azt, amivel nem voltál tisztában, viszont, ha nekem minél kevesebb kontrollt kell gyakorolnom fölötted, minél kevesebb munkádat kell megnéznem, az azt jelenti, hogy te önmagadra igényesként meg tudod csinálni a feladatot, ahogy azt elvárja a rendszer. Tehát én nem hiszek az ellenőrzésben.” (SZA7)

9.2.4. Személyes erőforrások és feltöltődés

A legépelte személyi állományi szövegekből az erőforrások tekintetében meglehetősen egységes válaszok születtek, és ezeket két csoportra lehet osztani: egyrészt vannak olyan tulajdonságok, erősségek, melyek a fogvatartottakkal való bánásmódhoz kapcsolhatók, és vannak azok, melyek a kollégákról, a munkavégzésről szólva tekinthetők pozitívnak. Sokszor a kettő közt nincs egyezés. Az alábbi narratívában a dolgozó erősségeként határozta meg gerinccességét és egyenességét, mely az elítélte állomány körében az esetek többségében tiszteletet vív ki a számára, a munkatársak körében viszont nem mindenki üdvözlí ezeket a karakterjellemzőket egyformán.

„Az egyenesség, meg a gerinccesség? A fogvatartottakkal való bánásmódban a fogvatartott látja ezt, érzi ezt, tapasztalja ezt, és tisztel. Tisztelet. A kollégák részéről nem mindig.” (SZA1)

A munkatársakkal és munkával szemben pozitívnak értékelt tulajdonságok között több beszámolóban is megjelenik az, hogy a megkérdezett szeret dolgozni, munkál benne a tenni akarás, lendületesen végzi a dolgait (a nagy munkateher mellett ez kifejezetten előnyös tulajdonságnak számít). Inspiráló és motiváló számára, ha másokat segíthet, ösztönözhet.

Megjelenik az emberszeretet az említett motívumok között, a pozitív életszemlélet, a kíváncsiság, a jószívűség (kollégával és nem a fogvatartottal szemben). A túlon túl kedves jellem a fogvatartottakkal összefüggésben nem mindig előnyös a fegyelmi-fegyelmezési szempontokat figyelembe véve, illetve azért, hogy a dolgozó érzelmileg képes legyen magát távol tartani az elítéltektől.

„Kíváncsi vagyok, szóval van, amikor ha úgy ketten vagyunk egy rabbal, azért rákérdezek erre-arra, szerintem ez nem mindig jó, utána gondolkodok, hogy ezt lehet, hogy nem kellett volna, most nem a bűncselekményre gondolok, hanem hogy miért ennyit kapott, miért ül, ezt szerintem nem kéne. Bár lehet, hogy meg tudnám nézni, de lehet, hogy abban a pillanatban megkérdezem, ez nem olyan pozitív. Mert szerintem ez nem tartozik rám. Mert ha ebbe gondolok bele, hogy miért, akkor el kell ezt hessegetnem, mert ha egyedül vagyok 90 nővel és látom a fejeket és tudom, hogy ez ezért, ez azért, ez azért, akkor egyre nehezebb. Azt érzem, hogy ez így fojt, és egyre nehezebb lesz a kiállításom. És ezt nem érzem, nem érzem azt, hogy jó. Szóval akkor mindig valamire gondolok, gyors próbálom, hogy kiszálljon, és megint úgy nézek rá, hogy darab-darab, csináljuk, aminek mennie kell. Nem. El szoktam olvasni, hogy tudjak az ítélet dolgokról, vannak, ami nyílt titok, mert most a tényekből is össze lehet kötni, de azt mondom, hogy amikor ilyen tömeges mozgatások vannak, vagy egyedül vagyok vele, szerintem az feszélyez és fojt, és inkább azt mondom, hogy nem.” (SZA8)

Egyszerre előnyös és hátrányos tulajdonság a maximalizmus. *„A munkahelynek ez nagyon jó, de nekem nem.” (SZA3).* Az ezt a gondolatot megosztó elsősorban arra utal itt, hogy kell egyfajta távolságot tartani a munkától, le kell tudni tenni, hiszen ha mindig mindenhova viszi magával az ember, az a lelki-mentális egészsége kárára mehet.

A fogvatartottakkal kapcsolatos működésben pozitívnak számító tulajdonságok között elsősorban a segítő-szociális jellegzetességek érhetők tetten, *„meg az emberi oldal, hogy próbálok feléjük emberként közelíteni” (SZA4).* Ilyen például az empátia *„az benne van az első háromban, nem tudom, hogy ez-e az első, de az empátiás készségem azt gondolom, hogy kell, hogy magas fokon pörögjön ezen a munkahelyen” (SZA5).* A tolerancia, az őszinteség, az egyenesség, melyek hozzásegíthetik a dolgozót ahhoz, hogy nagyobb tiszteletet vívjon ki a fogvatartotti állomány körében.

„Én azt gondolom, hogy amit, amire talán rá merném mondani, hogy én eddig a hasznát láttam, az a határozottságom. Talán az, hogy nagyon-nagyon egyenes vagyok velük, nagyon. Hogy én gátlástalanul megmondom azt is, ha valamit nem lehet, mert nagyon sokan hitegetik őket. Persze, elintézzük, adja be, meg akármilyen, én meg kerek-perec meg szoktam mondani, hogy figyeljen ide, nem fog menni. Lehet vele köröket futni, játszani, megcsinálom, akármilyen, de nem fog menni. És mikor beigazolódik, mert ugye elmennek előbb máshoz, mert máshol azt mondták, hogy ú, persze, lehet, csináljuk, adjam, és mikor beigazolódik, hogy nekem volt igazam, akkor meg úgy mindig nővök egy kicsit a szemükben, hogy... És az jobb, mint a hitegetés. A biztos rossz az mindig jobb, mint a bizonytalanság, szerintem. Itt meg nekik nagyon fontos, hogy a biztosat tudják.” (SZA12)

Nagyon fontos elemként jelenik meg a nyugodtság, kiegyensúlyozottság, a jó kommunikációs készség, melyek adott esetben falakat dönthetnek le.

„Talán a kiegyensúlyozottság, én azt gondolom. Mindenképpen. Ezt egyébként tapasztalom is, talán a mások véleményére alapozom, hogy ezt gondolják ők is rólam, és nagyon nehezen gurul el a gyógyszerem, tehát azért elő szokott nagyon ritkán fordulni, de én azt gondolom, hogy alapjáraton egy kiegyensúlyozott ember vagyok. Szépen beszélek. [...] szeretem magam úgy kifejezni [...], tehát mindenkinek meg kell keresni a jó oldalát. Ha úgy beszélsz vele, akkor az előbb-utóbb meghozza az eredményt.” (SZA9)

A narratívákból kirajzolódnak az inkább biztonsági szempontból értelmezhető és előnyösnek mondott jó tulajdonságok is: *„Határozottság, megbízhatóság, pontosság. Egy biztonsági tisztnek nagyon fontos” (SZA2)*. Ebben a munkakörben más szempontok érvényesülnek, és egy tiszt beosztásában az alárendelt kollégáknak való példamutatás fontossága is előtűnik.

A feltöltődési lehetőségekről és szokásokról kérdezve a kollégákat feltűnt, hogy mindenkinek jól bevált módszere van a rekreációra, megpihenésre. Annak fontosságát is a legtöbben aláhúzták, hiszen a munka nagyon sokat kivesz az emberből, és ezért a biztos családi bázis és a fix feltöltődési lehetőségek elengedhetetlenek az egyén életében, hogy elkerülje a kiégést.

„[N]em lehet csak egy dologra koncentrálni, mert akkor elúszol. Főleg, mert vannak olyan helyek, hogy 5-6 felé kell figyelni. És komolyan kell figyelni. Viszont ez rengeteget kivesz az emberből, nagyon sokat. Ha nincs feltöltődés, én ezt tapasztaltam a L-nek a kollégáinál [...] 10 évvel ezelőtt, meg még 5 évvel ezelőtt is, ezért lett az állomány fele alkoholista. Nagyon sok, mert nem tudták másképpen levezetni, az, hogy láncdohányosok voltak, egyértelmű. Hálistennek én nagyon szerencsés vagyok a férjemmel, mert a bulikban ő is megissza, meg rá is gyűjt, de neki [...] az a bázis, a család, az egy olyan erőt ad, hogy őneki erre nincs szüksége. És amelyiknek nem volt ilyen háttérük, azok mind elcsúsztak.” (SZA9)

Többen említették a nagy kertet, ahol kertészkednek, vagy a kiterjedt baráti társasággal rendeznek sütögetést, említésre került a sport: foci és horgászat elsősorban (ez utóbbi, meglepő módon, a női válaszadóknál is). Többen a családon belüli vállalkozásban vállalnak szerepet, és ezek többnyire teljesen más előjelű tevékenységek, mint amit a büntetés-végrehajtásban tapasztal a dolgozó (fizikai munka, fakitermelés, kereskedelem), tehát más kompetenciák kiaknázására nyílik a végzésük közben lehetőség. Pozitívként emelték ki az ezeket végző válaszadók a munka nagyon eltérő jellegét.

A család szerepe, ahogy az egyik korábbi narratíva megosztásával már utaltam rá, kiemelődött a feltöltődési lehetőségeket listázva: egy támogató társ, szupportív családi háttér felbecsülhetetlen értéket jelent a dolgozó életében. Az sem hátrányos, ha a társ, vagy bármelyik

családtag ismeri a büntetés-végrehajtás rendszerét, hiszen akkor vele lehetőség nyílik megbeszélni, ábeszélni a mindennapokat vagy a kihívást jelentő helyzeteket. Ez az együttműködés, útmutatás mind a rutinosnak számító kollégák beszámolójából pozitívként rajzolódott ki, mint a kezdeti időszakban, amikor a pályakezdő fiatal még csak ismerkedik a munkával. A második idézett szövegrészletben az egészséges munka-élet egyensúly kialakításában is hathatós segítséget nyújtott a bv-világban már rutinos társ.

„[M]ikor a Gy-vel megbeszéljük a dolgokat, sok mindenben nem tudunk pont ugyanazt, tügyenesen előre [...], de a végeredmény mindig ugyanaz.” (SZA11)

„Hát nekem utána lett egy barátom, bent megismertem a barátomat, akivel már 3 éve együtt vagyok. Ő akkor ment el innen, mint körletfelügyelő. És igazából ő tudott egy csomót tanácsolni, hogy mit hogyan, meg kivel hogyan, jobban kit fogok megismerni, akár a kollégákat. [...] Ő így segített, hogy ne vigyem haza, ne vigyem haza a dolgomat, vagy otthon ne készüljek rá, mert volt, amikor otthon, mittudomén, amit tudtam, hazavitem megcsinálni, hogy minél többet előrébb legyek. És ő segített. [É]s amúgy így van olyan rab, akire ő is emlékszik, meg úgy, na, el tudom neki mondani, és ezt megérti. Könnyebb hazamenni, hogy most elmondom, hogy ez volt, nem is tudnám amúgy elképzelni, hogy valaki nem ebben van. Nem tudnám megbeszélni.” (SZA8)

Az elengedés és az egészséges határszabás képességének szükségessége szintén több beszámolóban megjelenik, hiszen a lelki egészség megőrzése érdekében tudni kell letenni a munkát. Ez mind a munka „adminisztratív” jellegével, mind pedig a kliensi kör életével, sorsával szemben elvárás: *„nem cipelem magammal a sorsokat azóta. Mert hogy nem az én problémám, azt hiszem. [...] Szerintem így ez az, amihez hozzá kellett szokni, hogy úgy legyél közel, hogy közben távol vagy.” (SZA3)*

„Az én férjem mindig azt mondja, hogy kell egy nagyon erős bástya körbe [...], ami úgy, mint az aurád, és oda nem szabad beengedni senkit, az nem az övéké. Onnan le kell, hogy pattanjanak, mert különben nem bírsz itt dolgozni. Nem bírod el lelkileg.” (SZA9)

„Szerencsés természet vagyok, amikor kilépek a börtönből, magam mögött hagyom, ami bent van, tudok hirtelen váltani, 180 fokban. Pont emiatt gyorsan fel is tudok töltődni. De ha itt vagyok, akkor ide fókuszálok. Szeretem, ha kapok feladatot, azt akkor maximálisan megcsinálom.” (SZA2)

Az erre való képesség feltételez egy nagyon speciális, reziliens karaktert, aki beválik és jól tud működni a büntetés-végrehajtás zárt világában. Természetesen ezen túl egy nagyon komoly

önismereti, tanulási folyamat is állhat a határszabásra, elengedésre vonatkozó jellemzők kialakítása mögött.

Van, amikor a munkát önmagában feltöltődésként éli meg az arról valló egyén. Ez utóbbi idézetben a fogvatartottakra való utalás is megjelenik, hogy az állományi tag szeret az embereivel együtt dolgozni, őt ez is átsegíti a mindennapokon.

„Én szeretem csinálni ezt, nem hazudok, vagy nem akarok a diktafonba szépeket mondani. Jó kedvvel jövök be, hajnal 3.20-kor kelek, régen leedzettem reggel, reggeliztem, rendbe raktam magam, most nem edzek, mert most a betegség az megfogott, de úgy jókedvvel jövök be. Tehát ilyen hobbiszerű az egész. Velük is jó bánni, tehát, megmondom őszintén.” (SZA1)

9.2.5. Sikerek és kudarcok: egy jó nap

Az egyik korábban közölt fogvatartotti beszámolóból kiderült, hogy akkor sikerül jól egy nap, ha nem történt semmi rendkívüli. Ezt az állományi interjúk alapján is meg lehet erősíteni, hiszen több beszámolóban utalnak rá a megkérdezettek, hogy ha egy nap eseménytelenül, nyugodtan telik el, az már sikeresnek számít. Ebből is látszik, hogy a sikerélményeket milyen apró léptékekben lehet mérni a zárt intézetben. Az egy-egy nap sikerességét reflektáló beszámolókból ismét élesen elkülönül egymástól az, hogy a biztonsági területen és a reintegrációs területen dolgozó egyének számára mi jelenti elsődlegesen a sikerélményt. Az alábbi két narratíva biztonsági területen/körleten dolgozóktól származik, és jól kirajzolódik belőlük a munkaterület prioritása.

„Eseménymentes nap, ahol nem kell intézkedni. Nem véletlenül mondjuk, 'Nyugodt szolgálatot! Eseménymentes szolgálatot!'. Az a jó hír, ha nincs esemény, mert akkor nincs vele munka. A napirendben leírtak alapján zajlik a nap, az történik, ami előre be van tervezve.” (SZA2)

„Itt már az is sikeres, ha este leírom, hogy B.H. mondjuk 8 órakor távozott, nem 10-11-or, mikor baj van [...]. Jobb az, ha egy nap eltelik.” (SZA11)

Egy nap jónak történő értékelésében jelentős szerepet játszik az, ha a dolgozó megold egy nagy, nehéz, vagy odáig ismeretlen feladatot, és eközben nem pánikol be, hanem sikerrel megugorja a kihívást. Ezekben a narratívákban megjelenik a vezetőtől érkező bizalom motívuma is, ami előreviszi a dolgozót.

„[É]s ez jól is esett, hogy átadta a lantot, engedte, hogy csináljam, tényleg beálltak a sorba [a fogvatartottak] és 90 emberrel ott álltam, és tényleg azt éreztem, hogy most síri csönd van, és még lehet, hogy egy kis mosoly is kiült az arcomra, mert éreztem, hogy erőben vagyok. És ez

tényleg ilyen pozitív volt, szóval nem is tudtam lefeküdni rögtön aludni, éjszaka után, mert ez járt a fejemben, hogy na, most lehet, hogy valamit elértem. Ez jutott eszembe.” (SZA8)

„Engem beraktak már szállítványvezetőnek. Ott is rám bíztak egy olyan feladatot, ami felelősséggel jár. Beraktak erre a helyre, ahol most vagyok, ez is rohadt nagy felelősség. Úgy gondolom, hogy nem véletlenül adják ezt az embernek, nem véletlenül bízzák rá a felelősséget, mert valamilyen szinten tudják, hogy jól végzi a dolgát, meg fogja csinálni, ami rá van bízva és megbízható abban a beosztásban.” (SZA6)

Az oktatás-nevelés területén dolgozók esetében ehhez az eseménytelenséghez hozzáadódik még egy szempont, mégpedig a segítség oldala, a hasznosság érzése: az, ha a dolgozó tud adni, tud segíteni a fogvatartottnak, vagy látja azt, hogy az ő segítségével az valamit elért. Itt is gyakran kis lépésekben mérhető a siker, egy minden karácsonykor érkező képeslapban, vagy egy utcán odaköszönésben. Azonban már sokkal inkább jellemző ezekben a beszámolókbán, hogy a sikereket tudják nemcsak rövid-, de hosszútávon is kezelni, tehát esetükben ennek a mércéje nem feltétlenül egy nap, hanem hónapok, akár évek.

„Hát a visszajelzéseknél egy-egy képeslap mindenképpen pozitív megerősítést, van egy fogvatartott, aki 5-6-8 éve szabadult, és a mai napig jön karácsonykor a képeslap, köszöni a munkámat. Ez sikerélmény. Meg az, azt gondolom, sikerélmény, ha a környékeliekkel találkozok az utcán, akkor nem az van, hogy elfordítja a fejét és nem ismer meg, hanem mindegyik jó szívvel odaszól, jó napot nevelőnő, én meg visszaköszönök, hogy jó napot. Sikerélmény, azt gondolom, hogy valakinek szabadulás után volt fogvatartott, akinek nem volt senkije, és itt néztük a hajléktalanszállót, elintéztük, hogy legyen itt, sok-sok évek alatt összegyűlt a pénze, legyen neki bankkártyája, megkerestük a családját, hogy megy haza, tudnak-e neki segíteni, és ezek sikersztorik. Apró dolgok, de ezek sikerek.” (SZA4)

Sikerélmény egy verseny, vagy ha egy fogvatartottat ki lehet vinni, ahogyan az is, ha sikerül őt megszeli, sikerül elérni nála, hogy engedelmeskedjen.

„Hát, büszke az, ha valakit kijuttatunk, tudod. Jó, voltunk szakmai versenyen, másodikok, harmadikok országos kétéves versenyeken, ami kétévente van. De figyelj, volt itt nekem egy olyan fogvatartottam a B.V., nem tudom, ismerős-e a neve [...], ő itt volt nálam. És ő kezesbárány. Van egy másik fogvatartott, ő azt mondta, azért akar jönni [az általam vezetett munkahelyre], mert tudja, ha megszegi a szabályt, akkor kikap. És őneki ez kell. Hihetetlen, de igen. Hát a V. az azért volt jó, mert szabadult, és azóta se került vissza, és ez azért siker valahol. Mondjuk nehéz volt vele, senkinek nem fogadott szót, csak nekem.” (SZA1)

Nagyobb sikerélménynek számít az, ha azt látja a dolgozó, hogy az évekig általa vezetett, „mentorált” egyén az életében eljut valahova.

„Akit látok a mai napig is kint, nem vagyunk vele kapcsolatban, de tudom, hogy mit csinál, hogy gyönyörű szép életet él, sikeres vállalkozása van, hívő, mert ugye ők mindig hívők lesznek valahogy, amivel szintén nincsen baj, mert ezt is tiszteljük, becsüljük, csak..., na igen, van egy kis kérdőjel az emberben. Szóval vannak ilyenek, akiket látok, meg tudok, hogy nagyon szép életet élnek, és ha valaki kint megkérdezi őket, akkor tudom, hogy nagyon, tehát bele fogja szőni a mondandójába, hogy sokat köszönhet nekem. És ezt viszont jó érzés visszahallani, meg itt bent is egyébként, amikor igen, azért van siker. Itt mondjuk pici, nehezen mérhető itt bent, hogy... Én például sikernek élem meg azt, amikor az előbb elmondtam a történetet, hogy 8-tól délután 4-ig küzdenek vele 72-en, míg nekem három mondatomra megteszi, ez nagyon nem mindegy az embernek, hogy kitől kap egy utasítást, milyen típusú, hogy ezt hogy mondja el, hogyan kezeli őt, mint partnerként kezeli, nem partnerként kezeli, hegynek fölfelé beszél, vagy magas lóról beszél. Azért nagyon nem mindegy ez, és akkor azt szeretem, amikor mondjuk egy ilyen eset után azt mondják a kollégák is, hogy kösz, hogy lejöttél.” (SZA12)

„[N]ekem nagyon sokat dob egy napon, ha megköszönik a munkám. [H]a azt mondják, köszönjük a munkádat, jó pihenést. És én ezt próbálom mindig átadni a többieknek [...], mindig megköszönöm, köszi, hogy segítettél, hogy itt voltál, mert azt veszem észre, hogy szívesebben jönnek be így dolgozni.” (SZA8)

A fenti szövegrészekből is látható, hogy a fogvatartott segítségével túl egy nehéz helyzet megoldása következményeként keletkező kompetencia érzés is nagyon előrevivő lehet a dolgozó mindennapjaiban, és főleg, ha ezért a kollégáktól is elismerő szavakat kap.

A reintegrációs területen nagyon nem elhanyagolható szempont a hatásgyakorlás képessége, hogy azzal, amit az egyén tesz, nagyon nagy változásokat tud elindítani az elítéltek életében. És a tettekben az elsődleges motiváció nem az elköteleződés kivívása, hanem egyszerűen a segíteni akarás motívuma, hogy jól esik jól tenni másokkal.

„Kihívás rengeteg sokféle van. Egy kihívás az, hogy hogy tudsz ember maradni szerintem itt egyáltalán. Egy konkrét eset erről is. Egyik fogvatartott a televízióból, ez nem régi történet, a fogvatartott a televízióból értesült arról, hogy a nevelőapja a két öccsét megölte, az anyját meg megsebesítette. Nézte a híreket. Szó szót követett. És tehát történt egy csomó minden, aztán a fogvatartott társak sem maradtak így elhatárolódva az eseményektől, hanem így indítottak egy gyűjtést a család számára. Összejött X összeg, na, hogyan kerüljön sor az átadásra. És a fogvatartott ideadta azt a telefonszámot, amin el tudom érni a testvérét [...]. És dumáltam a fogvatartottnak, hogy még nem sikerült elérnem, még nem sikerült elérnem. Ő telefonálni ugye nem annyira tudott neki. És egyszer csak szóltam a fogvatartottnak, illetve hívtam a fogvatartottat, hogy akkor jöjjön lefele. Az ügyvédi tárgyalóba, természetesen parancsnok úr engedélyével, odahívtam. [...] Meg volt ijedve, és akkor egyszer csak beléptem az ajtón a testvérével, akit két éve nem látott. Hát ott én is bőgtem. Onnantól kezdve, az a fogvatartott is, hogy ne legyen lekenyerezve, meg lekötve nekem? De hát, nem azért csináltam. Hanem ronda önző módon, az nekem olyan jól esett, hogy örömet okozok. Tehát szerintem ezek azok, amik így visznek egyik napról a másikra előre. Amikor ilyenek az elismerések, hogy nem tudom, kis cigánygyerek odaszalad hozzám és megpuszil, hogy köszöni szépen, hogy az apukáját... [...] Elismerés, mert a gyerek őszinte. Tehát ilyenek azok, amik azt gondolom, hogy nagyon-nagyon tudnak segíteni.” (SZA3)

10. Kutatói reflexió

Az interjúk felvételére 2019. júniusában és júliusában került sor. A Balassagyarmati Fegyház és Börtön, a Kalocsai Fegyház és Börtön és a Szegedi Fegyház és Börtön voltak a kutatási helyszínek, az intézetek kiválasztásánál nem volt elsődleges szempont a távolság és megközelíthetőség, alapvetően arra helyeztem a hangsúlyt, hogy mely intézetek felelnek meg a leginkább a kutatási mintában meghatározottaknak. A felsorolt intézetek közül a balassagyarmatival és a kalocsaival korábbi közös munkáknak köszönhetően már volt kiépített szakmai kapcsolat.

Nagyon intenzív volt ez a nagyjából egy hónapnyi idő, amit az interjúfelvételre szántam, és részben szándékos is volt, hogy így alakítottam. Egyrészt, időgazdálkodási oka volt ennek, hiszen semmiképpen nem szerettem volna a kutatást halogatni, hogy ezzel azt kockáztassam, a későbbiekben, akár ősszel, nem lesz lehetőségem az intézetekbe ellátogatni. Másrészt, előzetesen úgy gondoltam, hogy ha nem sporadikusan, hanem egymásutániségében érnek az impulzusok a fogvatartottak gondolatai, a feltett kérdések, a börtön világa nyomán, akkor sokkal intenzívebben és mélyebben meg tudom élni magát a kutatási folyamatot. És bár sok kutató óvakodik az érzelmek túlzott megélésétől a kutatásokban, azért én mégis inkább azok mögé állok be a sorba, akik úgy vélik, hogy az érzelmek és tudatosításuk inkább segítők a kutatási folyamatban, mint akadályozók (Bosworth et al, Buda, 2012; 2005; Damasio, 2000; Ferrell, 1998; Jewkes, 2011; Liebling, 1999; McLaughlin, 2003). Utólag visszagondolva, arra nem biztos, hogy fel voltam készülve, hogy milyen mértékben fognak hatni rám ezek a könnyednek egyáltalán nem mondható impulzusok, és ezt mennyire lesz bonyolult vagy egyszerű feldolgozni, hiszen hiába a részben irányított beszélgetés és a meghatározott téma, azért egy zárt intézeti kutatás esetén mégis elkerülhetetlen, hogy emberi sorsokkal, nehéz élethelyzetekkel, tragédiákkal találkozunk a kutató.

Az interjúk felvételét a következő napokra rögzítettük az intézetekkel:

- 2019. június 5-én Balassagyarmaton volt az első kutatási nap;
- 2019. június 12. Balassagyarmat;
- 2019. június 13. Szeged;
- 2019. június 25. Balassagyarmat;
- 2019. június 27. Balassagyarmat;
- 2019. július 2. Kalocsa;
- 2019. július 3. Kalocsa;
- 2019. július 8. Szeged;

- 2019. július 17. Szeged.

Tehát 9 kutatási napra osztottuk el az összesen 60, egyenként nagyjából egyórásra tervezett interjút.

Az interjúkra témavezetőm, Hegedűs Judit is elkísért. Ennek egyik oka az volt, hogy teljesüljön a Denzin által triangulációnak hívott kitétel (Denzin, 1970, 2018), amely módszertani elv azt teszi lehetővé, hogy ugyanazon jelenséget többféle perspektívából is meg tudjuk vizsgálni. A triangulációnak négy területe van:

- az adatok háromszögelése;
- az elméletek háromszögelése;
- a módszerek háromszögelése;
- *a kutatók háromszögelése.*

Ezen belül esetemben az utolsó, a kutatók háromszögelése feltétel teljesült az interjúkra készülve és a felvételek napján is. Előzetesen, az interjúkra történő szisztematikus és tudatos felkészülési és szervezési munkákban, másrésről pedig az interjúk felvételének napján.

Ezekén a napokon majd' minden esetben ketten voltunk kutatótársammal, aki általában a megfigyelői szerepet végezte, ám többször fordult elő az is, hogy magam vonultam háttérbe és vettem föl a megfigyelői szerepet, míg ő készítette az interjúkat. Néhány résztvevő esetében készültek önállóan felvett interjúk is, különösen a kutatási folyamat végén, amikor már mindketten rutinosabban mozogtunk a kérdések között.

Arra, hogy két kutató vegyen részt a folyamatban, egyrészt a fent említett objektivitás megőrzése miatt is volt szükség. Ám azt is be kell ismernem, hogy az egy napra betervezett 5-6 interjú felvétele nagyon intenzív munkát és személyes elkötelezettséget jelentett, ezért számolni kellett azzal is, hogy ha nem tudjuk a figyelmet fenntartani, kimerülünk, testileg-lelkileg fáradunk, akkor mindig legyen kitől segítséget kérni, kinek átadni a munkát. Jó volt megtapasztalni a háttérbe vonult segítő-megfigyelő szerepét is, hiszen ez teljesen más kutatói attitűdöt kíván meg. Eleve az interjú felvétele maga, hiába hasonlít a hétköznapi beszélgetéseinkhez (Bodonyi, 2008; Héra – Ligeti, 2014), mégis nagy önfegyelmet követel meg a kutatótól, akinek a beszélgetés folyamatában el kell nyomnia saját magát, meggyőződését, azt a vágyát, hogy a véleményét beszélgetőpartnerével megossza. A megfigyelő szerepe ennél még inkább korlátok közé szorított, hiszen ő kizárólag a háttérből figyeli az eseményeket, jegyzeteket készít, illetve, amennyiben hangfelvételre nincs lehetőség, a beszélgetés szöveghű jegyzeteit igyekszik elkészíteni. Tehát esetében beleszólásra, vélemény megosztására még kevesebb lehetőség van, ha egyáltalán van. Ugyanakkor nagyon hasznos munkát tud végezni az „apróságok” megfigyelésében, mint például annak feljegyzésében, hogy hogyan ül le az

alany, tartja-e a szemkontaktust a kérdezővel, mennyire hezitál egyes válaszadások esetében, egyáltalán, hogyan vesz részt a beszélgetésben. Erre egyébként mindketten törekedtünk kutatótársammal, hogy amennyire lehet, alapos feljegyzéseket készítsünk a beszélgetőpartnerekről.

A kutatótárs jelenléte egy másik szempont miatt is nagyon fontosnak bizonyult utólag. Ahogyan Liebling is utal rá, több, börtönben végzett kutatása során lelki kimerültséget vélt felfedezni saját magán, ezért jellemző volt rá és munkatársaira, hogy többet dohányoztak, vagy csúnyábban beszéltek egy-egy kutatási nap után, hogy a feszültséget levezzék (Liebling, 1999). A mi esetünkben leginkább az egyes interjúk utáni rövid reflexiók és a kutatási napok végén, a hazaúton az elhangzottak feldolgozása, megbeszélése, a koncepció módosítási irányainak – ha erre szükség volt –, meghatározása volt nagyon fontos része a kutatási folyamatnak. Egyrészt, mert a testi-lelki fáradtságot így meg tudtuk osztani egymással, másrészt pedig az esetlegesen eltérő kutatói meglátásaink is inspirációul szolgáltak, amikor azon frissiben megosztottuk egymással ezeket.

Arra kifejezetten figyeltem az előzetes engedélyeztetési és kapcsolatfelvételi folyamat során, hogy az intézetek ne kijelölés, hanem önkéntesség útján bocsássák rendelkezésre a kutatásban résztvevőket, hiszen semmiképpen nem szerettem volna azt, hogy valamiféle kötelező körként éljék meg a fogvatartottak és a dolgozók a látogatásunkat. Az volt a benyomásom, hogy a fogvatartottak egyébként szívesen vettek részt a beszélgetésben, osztották meg véleményüket a megkérdezettekről, önmagukról. A kutató jelenléte a zárt intézeti környezetben önmagában is kellő kockázatot és plusz terhet, tervezést jelent a személyi állomány számára (Trulson – Marquart – Mullins, 2004), így minden esetben törekedtem arra, hogy a kutatói asszertivitás és fókuszált munkavégzés mellett kellően alkalmazkodó is legyek mind a fogvatartottakkal, mind pedig az intézet dolgozóival.

Az első kutatási helyszínünk Balassagyarmat volt, és külön öröm volt számomra, hogy ebbe az intézetbe tudtunk menni először, hiszen egy már otthonosnak mondható épületbe, ismerős arcok közé mentünk. Ez biztonságot adott akkor, amikor még bizonytalan voltam abban, hogy működni fog-e a kérdéssor, fel tudom-e építeni a bizalmat a fogvatartottakkal és a dolgozókkal, megtalálom-e a kutatói pozíciómát ebben a helyzetben. Hegedűs Judit is felhívja a figyelmet arra, hogy fontos a kutatónak meghatároznia a szerepét: tekintélyelvű, vagy segítő résztvevői pozíciót szeretne felvenni a kutatási folyamat során? (Hegedűs, 2007) Esetemben ez nem volt kérdéses, hogy inkább a segítő, egymás mellé rendelt kutató szerepét fogom magamra vállalni – és ez a szemlélet kolléganőmre is érvényes volt. Fontos azonban a kutatónak tudatosítani azt magában, hogy bármilyen nehéz helyzetekkel kerül szembe, bármilyen nehéz történeteket hall

a fogvatartottaktól és fogvatartottakról, szerepe nem a terapeuta megértő és segítő szerepe kell, hogy legyen, hanem igyekeznie kell megőriznie kutatói identitását. Ez részben az érzelmek viaszorításával és kordában tartásával is együtt jár. Egyes beszélgetések esetén nagyon nehéz volt nem a szabadságát vesztett, segítségre, megértésre szoruló embert látni a velem szemben ülő alanyban, nagyon nehéz volt nem azonosulni az általa megélt étellel, és különösen igaz volt ez akkor, amikor velem egyidős emberek léptek be a szobába, hogy a kutatásban részt vegyenek.

A kutatói identitás meghatározásának egy másik fontos eleme volt a *nőségem* kezelésének kérdése. Korábban említettem, hogy a kutató jelenléte önmagában rizikót jelenthet a zárt intézeteknek, és az nem kerülhette el a figyelmemet, hogy nagyítéletes férfi fogvatartottak között két nő megjelenése még plusz kérdéseket vethet föl. A kutatási napok listájából látható, hogy meleg nyári napokon vettük föl az interjút, és ezért az öltözkézés kérdése igen hangsúlyosan megjelent a női mivoltunk viselésének dilemmájában. Minden napra olyan ruhát kellett választani, ami kényelmes, lehet benne utazni, egész nap ülni, kellően szellős, de nem túl nyitott, nem túl szűk, nem túl feltűnő. Apróságnak tűnő kérdés ez, ám a komfortérzet megteremtésében, és a megfelelő bizalmi kapcsolat kialakításában mégis alapvető kitétel véleményem szerint. Fontos volt továbbá, hogy az interjúk felvétele közben a női oldalamat félretegyem, és egy nemtelen emberként jelenjek meg a kutatási helyzetben. Meggyőződésem, hogy alapvetően nem csak a női kutatókat, hanem egy más helyzetben a férfi kutatókat is érintő kérdés ez. Illetve alapvetően emberi kategóriának gondolom a kutatói viszonyulást, hiszen sokszor az embert is ki kell tudni kapcsolni a kutatóból, az anyát, az apát, a testvért.

Úgy vélem, hogy a fenti kérdés az etikai dilemmák témaköréhez is kapcsolódik, hiszen érvényesül benne a „ne árts” alapvetése. Egyéb etikai dilemmákkal is szembe kellett nézni a kutatási folyamat során. Egyrészt, tisztában voltam vele, hogy megjelenésünkkel és a feltett kérdéseinkkel adott esetben nagyon személyes terekbe tolakodunk be. Erre Earl Babbie is felhívja a figyelmet (2001). Így folyamatosan ott zakatolt a kérdés, hogy:

- Van-e jogom ennyire betolakodni egy ember életébe? Ha nem tolakodok be, nem vagyok elég asszertív, akkor érvényes lesz-e a kutatásom?

Tehát valamilyen szinten túl kellett lépni saját magamon, és azon az óvatosságon a személyes véleményekkel, élettörténetekkel, az ebbe való betolakodás érzéssel kapcsolatban, ami egyébként magánemberként engem nagyon is jellemez. További kérdésként merült föl az, hogy:

- Tudok-e előítéletektől mentesen a fogvatartottakra nézni?

Mivel a megszólítottak köre nagy valószínűséggel erőszakos bűncselekményért tölti a büntetését, kérdéses volt, hogy tudok-e egy vonalat húzni a személyes emberi vélekedésem és

a kutatói attitűdöm között? Szét tudom-e választani az embert és a kutatót? Számos olyan fogvatartott ült velünk szemben, akikről a médiából ilyen vagy olyan előjellel magyarázva, már hallhattunk. Akkor, amikor „ismerős” arc ült le a szemben elhelyezett székre, nagyon kellett igyekezni prekonceptióktól mentessé tenni mind a kérdéseinket, mind a válaszaik nyomán születő gondolatainkat.

A harmadik kérdés pedig a következő volt:

- El tudom-e fogadtatni magam, mint kutató?

Korom, nemem okán gyakran ott zakatolt bennem a kérdés, hogy komolyan tudom-e vetetni magam, képes leszek-e önmagam számára is átlendülni azon a határon, amikor már nem magánemberként, nőként, tanárként, doktoranduszként, hanem kutatóként tekintek saját magamra. Azt gondolom, hogy meg kell, hogy szülessen a kutatóban ez az identitás ahhoz, hogy érvényes felmérést tudjon készíteni. Úgy vélem, hogy ezt nekem nagyjából a 3. napra sikerült kialakítanom és keretbe helyeznem, amikor már, a napok sűrűsége okán, viszonylag rutinosan érkeztünk meg a zárt intézetbe. Egy alkalommal éreztem úgy, hogy nem vagyok bizalomgerjesztő egy női fogvatartott számára, és az interjú első pár percében benne volt a levegőben annak a lehetősége is, hogy az interjú nem valósul meg. Utólag azt gondolom, az erőviszonyok méricskélése folyt ebben a pár percben, amit igyekeztem derekasan, asszertíven, de rugalmasan és megértően kezelni. Végül, amikor az alany belement a beszélgetésbe, az egyik legjobb interjú kerekedett ki az együtt töltött egy órából: úgy éreztem, hogy türelemmel és nem tolakodó nyitottsággal sikerült végül a fogvatartottat a mi oldalunkra állítani.

Az önmagam elfogadtatásának fontossága a bizalomépítés miatt is igen kikerülhetetlennek bizonyul. A korábbiakban utaltam arra, hogy a kutatónak szükségképpen úgy kell közösséget vállalni a börtön személyi állományával, hogy az ne építsen falat közte és a fogvatartott között (Fox – Zambrana – Lane, 2011). Esetünkben azért is volt kiemelkedő fontosságú ennek a kérdése, mert mi a személyi állományt is megcéloltuk az interjúinkkal, így velük is, és a fogvatartottakkal is ki kellett építeni egy biztonságot jelentő kapcsolódást, keretet. Úgy érzem, hogy ezen a téren nem volt gond, és leginkább azért gondolom ezt így, mert a személyi állományi tagok többsége nagy tiszteletben van tartva a fogvatartottaknál, így egyáltalán nem volt kontraproduktív, hogy velük érkeztünk, a két interjú közti szünetben velük kávéztunk, vagy akár ismerősként köszöntöttük őket. Sőt, gyakran még segítő dinamikaként is részt vett a kutatásban: a személyi állományi tagok nem ritkán, egy-egy nehezebb interjút követően, segítettek véleményükkel, meglátásukkal elhelyezni az adott fogvatartottat az értelmezési térképünkön, így mélyítették a mi meglátásainkat is.

A kutatási folyamatban nemcsak maguk a beszélgetések és szövegek voltak kiemelt fontosságúak, melyekért a börtönökbe mentünk, hanem a kontextusok, vélekedések elemzése, és mindaz a megfigyelés, ami a beszélgetések közben zajlott, akárcsak a felvételeket követő kutatói reflexiók, kérdések – akár sikerült őket megválaszolni, akár nem. Így volt lehetőség arra, hogy egy komplex kép kerekedjen bennem a kutatásra szánt napok végeztével, és mindezek a jegyzetek nagyon gazdag értelmezési tárházat, plusz adatokat biztosítottak a komprehenzív elemzési folyamatban.

Összefoglalás és végkövetkeztetések

Doktori értekezésem témája a zárt intézeti neveltek és a zárt intézetben dolgozók motivációs bázisának elemzése és értékelése. Kutatásom alanyai a hosszútételes fogvatartottak és a velük foglalkozó személyi állomány, és az ő motivációs bázisuk felmérése. Az ezzel kapcsolatos szakirodalmi áttekintést és vizsgálatot 9 fejezeten keresztül mutattam be. A dolgozat első harmadában az elméleti beágyazottságra fókuszáltam, bemutatva és részletesen elemezve választott értelmezési keretemet, ezt követően a kutatás módszertani háttérét és az ahhoz kapcsolódó szakirodalmat mutattam be, majd pedig a konkrét kutatás eredményeit és körülményeit osztottam meg az értekezés harmadik részében.

Az dolgozat legtágabb elméleti keretét az **egzisztencialista filozófiákat és pszichológiát** választottam. Az ezzel kapcsolatos szakirodalom feltárása során arra kerestem a választ, hogy milyen módokon hasznosíthatók az egyénben rejlő **erőforrások** az extrémnek tekintett élethelyzetek árnyékában. Hogyan lehetséges a benne rejlő **potenciál** kiaknázása, hogyan érhető el, hogy **önteremtő képessége** a nehéz életkörülmények vagy kilátástalan helyzet ellenére se csorbuljon? Az egzisztencialista filozófiai és pszichológiai szakirodalom áttekintése során különös hangsúlyt fektettem a fentiekén túl a **jelenben levés**, a **felelősség** és a **döntések**, az **idő** és a **szabadság** megfogalmazásának fontosságára, a **kreatív** energiáknak az értelmes élet felépítése érdekében történő becsatornázására. Ebben a fejezetben vezetem be a **prizonizáció** koncepcióját, és az azzal kapcsolatos kihívásokat is listázom. Az egzisztencialista magyarázatokhoz elsősorban Jean-Paul Sartre, Martin Heidegger, Erich Fromm, Irvin D. Yalom, Viktor E. Frankl, Csíkszentmihályi Mihály gondolatait hívtam segítségül.

A dolgozat második fejezetében a **büntetés-végrehajtási nevelést** vettem górcső alá, és azon belül is a **konstruktivista pedagógiai paradigma** értelmezési lehetőségeit tekintettem át, ahogyan ez a zártintézeti környezetben megjelenhet. Ebben a fejezetben azokat az elméleti magyarázatokat soroltam fel, amelyekben megvalósul az **interakció**, az **együttműködés**, a **rendszer szemlélet**, hiszen több szakirodalom is rámutat arra, hogy a fogvatartottak jóllétére elsősorban a személyi állomány tud hatást gyakorolni. A klasszikusnak számító büntetés-végrehajtási nevelési eszközök áttekintésén túl azokat a dinamikákat tekintettem át ebben a fejezetben, melyek nem kimondott módszerként, hanem mintegy észrevétlenül munkálnak a fogvatartott és a személyi állomány kapcsolódásában, így képesek hosszan ható változást hozni. Dolgozatom harmadik fejezetében a motivációs elméleteket tekintettem át. Többféle motivációértelmezés létezik, és a motivációval, motiválással kapcsolatos alapvető fogalmak és elméletek (**intrinzik** és **extrinzik** motiváció, **Maslow** motivációs elmélete) bemutatásán túl a

Ryan-Deci-féle **öndeterminációs elmélet (SDT)** volt az, melyet témám megértéséhez és megközelítéséhez elsősorban alkalmaztam. Ebben megjelenik a motiváció hiánya mellett a **kontrollált** és az **autonóm** motiváció, amely listában a legutolsó a belülről jövő, **internalizált** motiváció, mely véleményem szerint az egzisztencialista filozófiákban jól értelmezhető motivációmegközelítés. A **motiváció facilitálásának** lehetőségeire is kitértem a fejezetben. Ebben a fejezetben ezen kívül segítségül hívtam a **Herzberg**-féle motivációs elméletet is, mely ugyan elsősorban munkahelyi motivációval kapcsolatos, ám megjelenik benne a **felelősség**, mint abszolút motivátor kérdésköre, és ennek megjelenési formáit és esélyeit kerestem meg a később elvégzett zárt intézeti kutatásomban.

A disszertáció 4. fejezetében kifejezetten a nagyítéletes fogvatartottakat érintő problémakörökre fókuszáltam a nemzetközi és a hazai szakirodalom áttekintésének segítségével. Ebben a fejezetben szó esik a börtönártalmakról, az **adaptációs kihívásokról**, a **depriváció** koncepciójáról és megjelenési formáiról, melyekre aztán a későbbi kvalitatív kutatásban is rákérdezek. Feltárássra kerültek a fogvatartottakat érintő lehetséges **károsodások (mentális és kognitív)**, a **kapcsolatok** alakulása és az előlött érzett félelmek, és az **öngyilkosság** is. A nemzetközi irányok meghatározása után áttekintettem a hazai, nagyítéletes fogvatartottakkal kapcsolatos szakirodalmakat

Az 5. fejezet a személyi állománnyal kapcsolatos attitűdökre koncentrál, a velük kapcsolatos **percepciókra, érzelmekre** és az őket érő **kihívásokra, stresszre**. A fejezetben a szakirodalom segítségével elemeztem a személyi állomány megjelenését a **hatalom megtestesítőjeként**, majd ennek ellenpólusaként a személyi állományt, mint **támogatót** is elemeztem. Ezeken az oldalakon egyértelműen kirajzolódik a **börtönkapcsolatok dialogikus jellege**, mely a kutatásomnak az alapját képezi. Szó esik arról a személyi állományt érintő kihívásról is, hogy hogyan lehetséges a támogató-segítő szerepet betölteni úgy, hogy közben a határok nem sérülnek fogvatartott és állományi tag között. Áttekintettem a jó nap kitételeit a zárt intézeti környezetben, majd a munka jellegének, kihívásainak, a stressz észlelésének a **nemek közötti eltérését** vizsgáltam meg a rendelkezésre álló szakirodalom segítségével. Ebben a fejezetben tértem ki a stressz és a **kiégés** területeinek áttekintésére – specifikusan a büntetés-végrehajtásban –, illetve a prevencióra is tettem ajánlást a szakirodalom alapján.

A dolgozat 6. fejezete a **módszertani keret** bemutatása és meghatározása. Kutatási stratégiámul a **kvalitatív stratégiát** választottam, ezen belül pedig **interjúmódszerrel** dolgoztam. A fejezetben a különféle kutatási metódusok rövid bemutatása után egy hosszabb elemzést szenteltem az interjúnak, mint módszernek. Ezen belül külön fókuszot helyeztem az **etikai kérdésekre**, a zárt intézetben igen hangsúlyosan jelen lévő „mi és ők” kettősségére a

kutatás során, illetve az **érzelme**k kezelésének módjaira is, latolgatva azt a kérdést, hogy megkerülhetők-e az érzelmek egy kvalitatív kutatásban?

Az értekezésnek az ezt követő fejezetei már a konkrét **kutatással** kapcsolatosak. A 7. fejezettől annak **megtervezéséről** számoltam be, külön kitérve a **mintaválasztás** szempontjaira, a kutatási eszköz, az **interjú kérdéssor** megszületésének szempontjaira és körülményeire. Mivel egy kvalitatív kutatás érvényességéhez – véleményem szerint – nagyban hozzájárul a kutatás körülményeinek megismerése, így részletesen beszámoltam az **adatifelvétel** kontextusáról és dilemmáiról, az ebben a folyamatban tapasztalt, számomra tanulságos elemekről. A fejezet részét képezi az interjú kérdéssor bemutatása, ahol a kérdéseimet egy táblázatba foglalva **módszertani megjegyzésekkel** láttam el. A kutatásban **60 interjút** vettem fel három hazai büntetés-végrehajtási intézetben, 48 fogvatartotti és 12 személyi állományi felvétel készült. Ezeket legépelttem, majd **manuális kódolással** elemeztem. A kódolás folyamata és szempontjai is ebben a fejezetben kerültek bemutatásra.

A 8. és a 9. fejezet az interjúk **elemzésének körülményeit** és a **narratíváinak bemutatását** és ezek reflektálását tartalmazza. A kódolásnak köszönhetően a narratívaelemzéseken túl számszerű adatok kinyerésére is volt lehetőség a rendelkezésre álló szövegek alapján. A fogvatartotti interjúk elemzése került előre, és ezt követte a személyi állományi interjúk bemutatása és értelmezése. A kutatási kérdéseket és az azzal kapcsolatos gondolatok összegzését alább teszem közzé.

Az első és második kutatási kérdésem az volt, hogy **milyen erőforrásokkal bír a fogvatartott és a személyi állomány?** Az ennek megválaszolására hivatott kérdésekben azt kerestem, hogy milyen **külső-belső kapaszkodókat** tud felmutatni mindkét csoport? **Külső erőforrásként** mindkét megkérdezett csoport körében megjelent a **támogató családi háttér**, aki jelen van, odafigyel, akivel meg lehet osztani a problémákat. A fogvatartottak esetében fontosak a rendszeres látogatások és **kapcsolattartások**, érdekes eredmény rajzolódott ki az interjúk elemzése során a **levelezéssel** kapcsolatban, amely, bár régimódinak tekinthető, mégis egy nagyon fontos kapcsolattartási forma: megjelenik terápiás minősége. Azonosításra kerültek a **tehetséggel, kompetenciával** kapcsolatos vélekedések, elsősorban a fogvatartotti interjúkban, itt a megkérdezettek többek között a **kreatív tevékenységeket**, a **sportot**, a **művészeti tevékenységeket** említették, melyeken keresztül megélhetik a **szabadság** érzését.

A második és harmadik kutatási kérdésem azt hivatott feltárni, hogy **milyen módszerekkel támogatható a fogvatartott, és ehhez a személyi állomány milyen pedagógiai és módszertani kultúrával rendelkezik?** Ennek a kérdésnek a megválaszolása során egyértelműen kirajzolódik a klasszikus oktatási folyamatokon túlmutató **nevelésnek** a

jelentősége. A börtönben a tanteremben sem az a fontos, hogy hogyan tudja a diák visszamondani a kötelező évszámokat, megoldóképleteket, hanem a **tanár személye** az, ami valamilyen hatást tud gyakorolni rá. Nevelési „módszer” tehát a tanár, a személyi állomány személyisége, és ezzel kapcsolatban kigyűjtésre kerültek a fogvatartotti preferenciák: ezek többsége olyan **szükségletek**, melyek már a kisgyermekkorban is elengedhetetlenek: **odafigyelés, empátia, odafordulás, elfogadás**. Több fogvatartotti beszámolóban rajzolódik ki **nevelési deficit**, az **elhanyagoló család** képe, tehát ezeknek az igényeknek a kielégítésére irányuló elvárás talán nem meglepő. Természetesen a narratívák között megjelentek a **fegyelmeléshez** szükséges eszközök is, és ezeket is várják a fogvatartottak: a **kiszámíthatóságot**, a **határozottságot**, **következetességet**. A személyi állományi interjúk is azt tanúsítják, hogy ezek a karakterjellemzők a legkíváncsabbak a zárt ajtók mögött. Az állomány ennek a résznek az elemzése során reflektál a **határok** megtartásának fontosságára és módjaira is.

A 4. kutatási kérdésem az volt, hogy **hogyan hat a büntetés-végrehajtási intézetekre jellemző speciális berendezkedés a fogvatartottakra, és hat-e a személyi állományra?** A **prizonizáció** jelenléte, a **depriváció** érzése egyértelműen tetten érhető az elítélti szövegeket olvasva, azonban azt vettem észre az elemzés során, hogy a nagyítóesetű fogvatartottak esetében eljön az a pont (kinél előbb, kinél később), amikor az életét elkezdni tudni a zárt ajtók mögött értelmezni. És amikor ez a **fordulópont** megtörténik, onnantól nem kifele tekint, hanem arra az életre koncentrál, ami az ő aktuális élete. Ha valakinek véges ítélete van, ott természetesen könnyebb ezt alkalmazni, mint olyanok esetében, akik tényleges életfogytiglani szabadságvesztésre ítéltettek, de a fogvatartotti beszámolók alapján elmondható, hogy aki az ítélete elején van, az sokkal többször van **tagadásban**, nyilatkozik **haraggal**, mint az, aki már megbékélt ezzel az élettel. És amint ez a **megbékélés** eljön, onnantól lehet valós **önismereti munkáról**, épülésről-építkezésről beszélni. A személyi állomány esetében kevésbé volt tetten érhető az **institucionalizáció** ténye, ám több esetben elhangzott a beszámolókból, hogy amennyiben az ember nem képes függetleníteni magát az emberi sorsoktól, nem képes a határt megszabni, letenni a munkát, vagy nincsen támogató családi-baráti háttere, megtartó hobbija, amiből töltekezhet, ott a **kiégés** felé sodorhatja őt mindaz a munkateher és hatás, ami a börtönben éri. Tehát ennek kialakítása és balanszba helyezése minden dolgozó esetében fontos feladat.

Az 5. kutatási kérdésem volt a **motiváció fenntartásának lehetőségei és módszerei mindkét vizsgálati csoportban**. Ami nagyon hangsúlyosan megjelent az elemzés során, hogy mennyire fontosak a **visszajelzések**: az állomány esetében a kollégáké és a vezetőké, de a fogvatartottak

visszajelzései is motiváló erővel hathatnak a mindennapokra, a fogvatartottak pedig egyértelműen a **bizalom** „odaítélése”, az **odafordulás**, az **elfogadás** motiváló erejét emelték ki beszámolóikban. A fogvatartottak esetében nagy motiváló erővel hat a **felelősség**, a bizalom megítélése, amikor az egyén egy olyan feladatot kap, hogy abban megélheti a **kompetencia** érzését. De ugyanerre a személyi állományi interjúkban is volt utalás. Azonosításra is kerültek azok a területek, ahol ez a felelősség a kontrollált, fegyelmező közegben manifesztálódhat: egy szintfelelősi megbízásban, egy bizalmi pozícióban, vagy amikor egy kreatív munka (például színházi előadás) során a fogvatartottak közös alkotási folyamatban merülhetnek el, amely az övék. A zárt intézetekben **apró eredmények**ben lehet mérni a sikert mindkét oldalon, ám ezek elementáris ereje letagadhatatlan, ez derül ki a szövegek elemzéséből.

A dolgozat 10., záró fejezete a **kutatói reflexiókat** tartalmazza, mindazok, a kutatási folyamat közben észlelt **dilemmák** és **tanulságok** kerültek itt összegyűjtésre, melyet a törzsszövegben nem szerettem volna külön közölni. Szó esik a **betolakodással** és az **önmagam elfogadtatásával** kapcsolatos dilemmákról, a „**ne árts**” kutatói alapvetésről és ennek megjelenési formáiról, és az **előítéletektől mentes kutatói attitűd** jelentőségéről.

Az elemzés folyamata, és az elemzés során megfogalmazott következtetések és összegzések önálló kutatásom eredményei.

A szakma számára megfogalmazott javaslatok, ajánlások:

1) A reintegrációra vonatkozó következtetések:

- *Tárgyak és tárgyi környezet:* a fogvatartottak megküzdésében jelentős szerepet játszik az otthonosság érzése, hogy aktuális életterületüket a sajátjukká alakíthassák. Ezért a tárgyi környezet lehetőségeinek bővítése (személyes, identitást kifejező tárgyak, nőiességet/férfiasságot megőrizni segítő tárgyak) kívánatos szempontként rajzolódik ki a narratívákból.
- *A kapcsolattartás lehetőségeinek megtartása/bővítése:* a társas erőforrások a fogvatartottak számára három területen érhetők tetten, a fogvatartott társakkal, a személyi állománnyal és a családdal fenntartott kapcsolaton keresztül. Ez utóbbi érdekében a kapcsolattartás lehetőségeinek folyamatos bővítése, modernizálása fontos szempontként rajzolódik ki a narratívák alapján.
- *Szülői szerep megőrzése:* erre alkalmas csoportfoglalkozásokon, találkozókön keresztül.

- *Képzések, foglalkozások bővítése:* a különféle foglalkozások, képzések nagy értéket képviselnek a fogvatartottak szemében, akár kézműves-, akár kulturális, akár oktatással-képzéssel kapcsolatos elfoglaltság hozzásegíthet a fogvatartotti megküzdéshez. A kognitív hanyatlás lassításában is ez a leghatékonyabb eszköz.
- *Felelősség, felelős munkakör:* az autonómia és a kompetencia érzését erősíti, ha a hosszúítéletes fogvatartott időről-időre megbízást kap valamilyen bizalmi, felelősséget hordozó munkakör betöltésére (szintfelelős, korrepetitor az iskolában).
- *Rövidtávú célok megfogalmazása és kitűzése:* akár az oktatáson/képzésen, akár egy felelős munkakör biztosításán keresztül lehetőség nyílik a fogvatartottnak „benti” léptékben mérni az időt, apróbb célokat kitűzni és elérni, amely rövidtávon motivátorként jelenik meg az életében.

2) Személyi állományra és a képzésre vonatkozó következtetések:

- *A kutatott fogvatartotti csoporttal kapcsolatos módszertan kidolgozása:* személyi állomány módszertani felkészítése külön erre a speciális csoportra fontos, akár a korábban javasolt Life Space Crisis Intervention módszertan kipróbálása a nagyítéletes fogvatartottakkal történő foglalkozásokban.
- *Határok fenntartásának tudatosítása:* az eredmények alapján a megkérdezettek körében ez nem hiányosság, ám kihívásként tekintenek rá. Ezért elsősorban önismereti-, konfliktuskezelési- és kommunikációs tréningek nagyobb óraszámú történő integrálása a büntetés-végrehajtási szakemberek képzésébe előnyös lehet.
- *Hatalom megtestesítője vagy segítő:* a felvett interjúkból nagyon hangsúlyosan segítő funkciót „látnak el” a reintegrációs tisztek és a munkáltatók, nemcsak a fogvatartotti, de a személyi állományi narratívák tanúsága szerint is. Ezek éles elkülönítésének fontossága (konkrét feladatokban is) szempontként jelenik meg az interjúban.

3) A tudomány számára megfogalmazott eredmények, javaslatok:

- *Kevéssé kutatott csoport:* a hosszúítéletes fogvatartottakkal kapcsolatosan gazdag empirikus anyag született, melynek további elemzése lehetséges.
- *Elméleti megközelítés:* amely ötvözi a filozófiai, pszichológiai és pedagógiai magyarázatokat, egy újfajta értelmezési keretet biztosítva.
- *Rendszerszemlélet:* a fogvatartotti és a személyi állomány vizsgálata a kettő összefüggésében, a börtönkapcsolatos dialogikus jellegét aláhúзва.
- *Lehetséges további kutatási irányok:*

- az interjúkból kinyert szövegek további elemzése kvantitatív módszerrel lehetséges, például szógyakoriság-elemzés végezhető az egyes témaköröknél;
- az elméleti keretre és az empirikus adatokra reagáló módszertan kidolgozása lehetséges (lásd képzésre vonatkozó javaslatok);
- a hierarchia értelmezési lehetőségeinek mélyítése, a hierarchia kialakításának eszközei a nagyítéletes fogvatartottak körében;
- az időhöz való viszony és az idő strukturálásának lehetőségei adott intézményi specifikumok (napirend) ismeretében;
- személyi állomány, mint a hatalom képviselője, vagy mint segítő – percepciók feltárása;
- női és férfi munkavállalók munkával kapcsolatos percepcióinak további feltárása (pl.: nők egyenjogúsodási törekvései hogyan hatnak a speciális környezetben végzett munkához való viszonyukra);
- referenciaszemély és példakép percepciója a személyi állományban (kollégában vagy vezetőben), mint motivátor tényező, ennek feltárása.

HIVATKOZOTT IRODALOM:

- [1] ADAMS, K. (1992): Adjusting to Prison Life. *Crime and Justice*, 16., 275-359.
- [2] ALBERT, F. (2015, szerk): *Életkeretek a börtönön innen és túl. Szubjektív reszocializációs esélyek*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet)
- [3] ALLEN, B. – BOSTA, Diana (1981): *Games Criminals Play*. Susanville: Rae John
- [4] ANTAL, Sz. – NAGY, L.T. – SOLT, Á. (2009): Az életfogytig tartó szabadságvesztés empirikus vizsgálata. In: VIRÁG György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok* 46. OKRI, Budapest, 2009, 54-94. o.
- [5] ANTAL, Sz. – SOLT, Á. (2013): A tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés-büntetésre ítélték longitudinális vizsgálata. *Börtönügyi Szemle* 2013/1., 65-70.
- [6] BABBIE, E. (2001): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó
- [7] BALÁZS, I. (1995): Mentálhigiénia. Kiegész, közöny, szerepzavar. (Az őrszemélyzet pszichés állapotáról.) *Börtönügyi Szemle*, 1995/3., 39-43.
- [8] BANISTER, P.A. – SMITH, F.V. – HESKIN, K.J. – BOLTON, N. (1973): Psychological Correlates of Long-term Imprisonment. Cognitive Variables. *The British Journal of Criminology Vol.13.No.4.*, 312-330.
- [9] BARKOW, J.H. (1989): *Darwin, Sex and Status. Biological Approach to Mind and Culture*. Toronto: University of Toronto Press
- [10] BAUMRIND, D. (1971): Current Patterns of Parental Authority. *Developmental Psychology Monograph*, 4(1), 1-103.
- [11] BECKETT, S. (1995): *Godot-ra várva: színmű két felvonásban*. Szentendre: Interpopulart Könyvkiadó
- [12] BEIGEL, A. – RUSSELL, H. (1973): Suicidal Behavior in Jail: Prognostic Consideration. In: DANTO. B. (ed): *Jail House Blues*, 107-118.
- [13] BELLER, B. (2014): Herzberg-féle motivációelmélet vizsgálata egy empirikus kutatás során. *Hadtudományi Szemle*. VII/4. 210-232
- [14] BERNE, E. (2013): *Emberi játszmák*. Budapest: Háttér Kiadó
- [15] *Beszámoló a büntetés-végrehajtás pszichológiai kiválasztási rendszerének fejlesztését szolgáló kutatásról* (2009). Kézirat, BVOP
- [16] BIRÓ M. (2009): A stressz és kiegész vizsgálata a büntetés-végrehajtási dolgozók körében. *Börtönügyi Szemle*, 2009/1., 11-30.
- [17] BODONYI I. (2008): *A rendészettudomány kutatás-módszertana*. MA-jegyzet. Budapest: Rendőrtiszti Főiskola.

- [18] BORBÍRÓ A. (2016): Problémafelvetés: mivel foglalkozik a kriminológia? In: BORBÍRÓ - GÖNCZÖL – KERESZSI – LÉVAY (szerk.): *Kriminológia*. Budapest, Wolters Kluwer, 29-54.
- [19] BOROS J. – CSETNEKY L. (2002): *Börtönpszichológia*. Budapest: Rejtjel
- [20] BOSWORTH, M. – CAMPBELL, D. – DEMBY, B. – FERRANTI, S.M. – SANTOS, M. (2005): Doing Prison Research: Views from Inside. *Qualitative Inquiry*, 11. 249–264.
- [21] BOTTOMS, A.E. – TANKEBE, J. (2012): Beyond Procedural Justice: A Dialogic Approach to Legitimacy in Criminal Justice. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 102., 119-170.
- [22] BOTTOMS, A.E. (1999): *Interpersonal Violence and Social Orders in Prisons*. Chicago: University of Chicago Press
- [23] BOWLBY, J. (1965): *Child Care and the Growth of Love*. Middlesex: Penguin.
- [24] BOZSÓ, Z. – PAPPNÉ BARANYI, E. – SASVÁRI, F. (2018): A hosszú időre elítélt fogvatartottak vizsgálata. *Börtönügyi Szemle 2018/2.*, 5-20.
- [25] BREEN, L. (1986): *The Forgotten Keepers: Stress and the Correctional Employee*. Canada: Ministry of the Solicitor General
- [26] BROWN, K.W. – RYAN, R.M. (2003): The Benefits of Being Present: Mindfulness and its Role in Psychological Well-Being. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol.84. No.4. 822-848.
- [27] BUDA B. (2012): *Empátia. A beleélés lélektana. Folyamatok, alkalmazás, új szempontok*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan.
- [28] BUDA, B. (2001): *Az öngyilkosság. Orvosi és társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest: Animula Kiadó.
- [29] BURTCH, B.E. – ERICSON, R.V. (1979): *The Silent System: An Inquiry into Prisoners who Suicide*. Toronto: Centre of Criminology, Uni of Toronto.
- [30] CARLSON, J.R. – ANSON, R.H. – THOMAS, G. (2003): Correctional Officer Burnout and Stress. Does Gender Matter? *The Prison Journal*, Vol. 83. No. 3. 277-288., September 2003
- [31] CARTWRIGHT, D. (2019): Jean Paul Sartre a tudatról és a szabadságról. In: KÖVÁRY, Z. (szerk.): *Egzisztenciális pszichológia egykor és ma*. Budapest: Oriold és Társai, 122-139. o.
- [32] CENTERS, R. – BUGENTAL, D.E. (1966): Intrinsic and Extrinsic Job Motivation Among Different Segments of the Working Population. *Journal of Applied Psychology* 50, 193-197.
- [33] CHRISTIANSON, S. (1974): In Prison. Contagion of Suicide. *Nation* 219. 243-244.
- [34] CLARK, A. (1996): Job Satisfaction in Britain. *British Journal of Industrial Relations* 34, 189-217.
- [35] CLEMMER, D. (1940): *The Prison Community*. Boston: Christopher Publishing Company
- [36] CLEMMER, D. (1940/1958): *The Prison Community*. New York: Rinehart and Co.

- [38] COCHRAN, J. J. (2012): The Ties that Bind or the Ties that Break: Examining the Relationship Between Visitation and Prisoner Misconduct. *Journal of Criminal Justice* 40, 433-440.
- [39] COOPER, H.H.A. (1976): Suicide in Prison. The Only Way out for Some. *Chitty's Law Journal* 24. 58-64. *Justice Quarterly*
- [40] CRAWLEY, E. (2004): Emotion and Performance. Prison Officers and the Presentation of Self in Prisons. *Punishment and Society*, Vol.6(4), 411-427.
- [41] CRAWLEY, E. (2004): Release and Resettlement: The Perspectives of Older Prisoners. *Criminal Justice Matters* 56:1. 32-33.
- [42] CRAWLEY, E. (2005): Institutional Thoughtlessness in Prisons and Its Impacts on the Day-to-Day Prison Lives of Elderly Men. *Journal of Contemporary Criminal Justice* Vol.21.No.4., 350-363.
- [43] CREWE, B. – HULLEY, S. – WRIGHT, S. (2016): Swimming with the Tide: Adapting to Long-Term Imprisonment. *Justice Quarterly*, 1-25.
- [44] CREWE, B. (2005): Codes and Conventions: The Terms and Conditions of Contemporary Inmate Values. In: LIEBLING, A. and MARUNA, S. (eds.): *The Effects of Imprisonment*. Cullompton, Devon: Willan Publishing, 177–208
- [45] CREWE, B. (2006): Male Prisoners' Orientations Towards Female Officers in an English Prison. *Punishment and Society*, Vol.8(4), 395-421.
- [46] CREWE, B. (2007): Power, Adaptation and Resistance in a Late-Modern Men's Prison. *The British Journal of Criminology* 47, 256-275.
- [47] CREWE, B. (2009): The orientations of male prisoners towards female officers in an English prison. *Punishment and Society* 8: 395–421.
- [48] CREWE, B. (2011): Depth, Weight, Tightness: Revisiting the Pains of Imprisonment. *Punishment and Society* 13(5), 509-529.
- [49] CREWE, B. (2011): Soft Power in Prison: Implications for Staff-Prisoner Relationships, Liberty and Legitimacy. *European Journal of Criminology*, 8(6), 455-468.
- [50] CSÍKSZENTMIHÁLYI, M. (2019): *Flow. Az áramlat. A tökéletes élmény pszichológiája*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- [51] CSÓTI, A. (1993): Kérdőívvel. *Börtönügyi Szemle*, 1993/3. 24-27.
- [52] CZENCZER, O. (2006): A büntetés-végrehajtási intézetek történetisége: a büntetések végrehajtásának egyes módozatai és intézményei a kezdetektől a rendszerváltásig (1989). *Collega. Szakmai folyóirat joghallgatók számára*, 10: 2-3, 84-93.

- [53] CZENCZER, O. (2008): *Fiatalok részocializációs nevelése a szabadságvesztés büntetés alatt*. Doktori (PhD) disszertáció.
- [54] DAMASIO, A.R. (2000): *The Feeling of What Happens*. London, Vintage.
- [55] DANIEL, A.E. (2006): Preventing Suicide in Prison: A Collaborative Responsibility of Administrative, Custodial and Clinical Staff. In: *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, Vol. 34. No. 2. 165-175., 2006
- [56] DANIEL, A.E. (2006): Preventing Suicide in Prison: A Collaborative Responsibility of Administrative, Custodial and Clinical Staff. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, Vol. 34. No. 2., 165-175.
- [57] DECI, E.L. – CONNELL, J.P. – RYAN, R.M. (1989): Self-Determination in a Work Organization. *Journal of Applied Psychology* 74(4), 580-590.
- [58] DECI, E.L. – EGHRARI, H. – PATRICK, B.C. – LEONE, D.R. (1994): Facilitating Internalization: The Self-Determination Theory Perspective. *Journal of Personality* 62, 119-142.
- [59] DECI, E.L. – RYAN, R.M. (1985): *Intrinsic Motivation and Self Determination in Human Behavior*. New York: Plenum.
- [60] DECI, E.L. – RYAN, R.M. (2008): Self-Determination Theory: A Macrotheory of Human Motivation, Development and Health. *Canadian Psychology*. Vol. 49. No.3. 182-85
- [61] DECI, E.L. – VALLERAND, R.J. – PELLETIER, L.G. – RYAN, R.M. (1991): Motivation and Education: The Self-Determination Perspective. *Educational Psychologist* 26(3&4), 325-346.
- [62] DENZIN, N.K. (1970): *The Research Act*. Chicago: Aldine
- [63] DENZIN, N.K. (2018): *The Qualitative Manifesto: A Call to Arms*. Routledge Education Classic Edition
- [64] DETTBARN, E. (2012): Effects of Long-term Incarceration: A Statistical Comparison of Two Expert Assessments of Two Experts at the Beginning and the End of Incarceration. *International Journal of Law and Psychiatry*, 35. 236-239.
- [65] DIEKTSRA, R.F.W. – HAWTON, K.E. (eds, 1987): *Suicide in Adolescence*. Springer
- [66] DiLULIO, J. (1987): *Governing Prisons*. New York: Free Press
- [67] ERAN, M. (1966): Relationship Between Self-Perceived Personality Traits and Job Attitudes in Middle Management. *Journal of Applied Psychology* 49, 424-430.
- [68] FAZEL, S. – CARTWRIGHT, J. – NORMAN-NOTT, A. – HAWTON, K. (2008): Suicide in Prisoners: A Systemic Review of Risk Factors. *Journal of Clinical Psychiatry* 69(11), 1721-1731.
- [69] FEINMAN, C. (1980): *Women in the Criminal Justice System*. New York: Prager Publishers

- [62] FEKETE, A. – SOMOGYVÁRI, M. (2016): Időskorú fogvatartottak. *Börtönügyi Szemle*, 35(4), 20-49.
- [70] FEKETE, M. (2017): Erasmus+ CITI-VAL Citizenship Values projekt felmérésének eredménye. *Kézirat*
- [71] FEKETE, M. (2021): A család jelentősége a hosszúútéletes fogvatartottak megküzdésében. In: ENGLER Á. - BOCSI V. (szerk): *Új Kutatások a Neveléstudományokban. Család a nevelés és az oktatás fókuszában*. Debrecen: MTA Pedagógiai Bizottság, Debreceni Egyetem BTK Neveléstudományok Intézete. 161-175.
- [72] FEKETE, M. (2021): Dilemmák, nehézségek, lehetőségek a börtönkutatásban. *Neveléstudomány: Oktatás, Kutatás, Innováció*. 9:1., 29-35.
- [73] FERRELL, J. (1998): Criminological Verstehen. Inside the Immediacy of Crime. In: FERRELL, J. – HAMM, M. (eds.): *Ethnography at the Edge*. Boston, MA: Northeastern University Press. 20–42.
- [74] FIÁTH, T. (2012): *Börtönkönyv. Kulturális antropológia a rácsok mögött*. Budapest: Háttér Kiadó
- [75] FIBINÉ BABOS, B. (2020): A közszolgálati alapkompenciák megjelenése a büntetés-végrehajtásban. *Belügyi Szemle*, 2020/3. 68. évf., 7-18.
- [76] FINSZTER, G. (2013): *A rendészet elmélete és a rendészeti eszközrendszer*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem.
- [77] FINSZTER, G. (2014): *Rendészetelmélet*. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar.
- [78] FLANAGAN, T.J. (1980): The Pains of Long-term Imprisonment. A Comparison of British and American Perspectives. *British Journal of Criminology*, 20.148-156.
- [79] FLANAGAN, T.J. (1981): Dealing with Long-Term Confinement. Adaptive Strategies and Perspectives Among Long-Term Prisoners. *Criminal Justice and Behavior*, Vol. 8. No. 2. 201-222., June 1981.
- [80] FLIEGAUF G. – RÁNKI S. (2008): *Fogva tartott gondolatok*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- [81] FORGÁCS, J. (2020): A reintegrációs tisztek rendészeti képzésének fejlődési íve. *Magyar Rendészet*, 2020/4., 71-83.
- [82] FOUCAULT, M. (1990): *Felügyelet és büntetés: A börtön története*. Budapest: Gondolat Kiadó
- [83] FOX, K. – ZAMBRANA, K. – LANE, J. (2011): Getting In (And Staying In) When Everyone Else Wants to Get Out: 10 Lessons Learned from Conducting Research with Inmates. *Journal of Criminal Justice Education*, Vol. 22. No. 2., 304–327.

- [84] FÖLDEVÁRI J. (1987): *Kriminálpolitika*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- [85] FRANGIONE, A. – BRACALI, L. – ROSI, L. – MANCINO, M. – MESCHI, M. – NANTE, N. – TROIANO, G. (2017): Prevention of Suicide behind Bars: First Italian Results. *Egyptian Journal of Forensic Sciences* 7:28.
- [86] FRANKL, V.E. (2018): *Mégis mondj igent az életre! Logoterápia dióhéjban*. Budapest: Európa
- [87] FROMM, E. (1993): *Menekülés a szabadság elől*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- [88] FRY, L.J. – GLASER, D. (1987): Gender Differences in Work Adjustment of Prison Employees. *Journal of Offender Counseling, Services and Rehabilitation*, Vol.12(1), 39-52.
- [89] GAGNÉ, M. – DECI, E.L. (2005): Self-Determination Theory and Work Motivation. *Journal of Organizational Behavior* 26, 331-362.
- [90] GARAMI, L. (1999): Élő halottak? A tényleges életfogytiglani szabadságvesztés végrehajtásának fő problémái. *Börtönügyi Szemle*, 1999/2. 56-63.
- [91] GARLAND, B. (2004): The Impact of Administrative Support on Prison Treatment Staff Burnout: An Exploratory Study. *The Prison Journal*, Vol.84(4), 452-471.
- [92] GASKÓ, K. (2006): Mi a tanulás? A tanulás pszichológiai értelmezése. In: NAHALKA I. (szerk.): *A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése – Hatékony tanulás*. Budapest, Bölcsész Konzorcium HEFOP Iroda, 20-40.
- [93] GIORDANO, P.C. – CERNKOVICH, S.A. – RUDOLPH, J.L. (2002): Gender, Crime and Desistance: Toward a Theory of Cognitive Transformation. *American Journal of Sociology*, Vol.107. No.4., 990-1064.
- [94] GLASERSFELD, E. von (1993): Konstruktivista diskurzusok. Fordította: Szijj Ferenc. *Helikon Irodalomtudományi Szemle. A konstruktivista irodalomtudomány*. 1., 76-90.
- [95] GOFFMAN, E. (1959): *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday
- [96] GOFFMAN, E. (1967): *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behaviour*. New York: Basic Books
- [97] GOFFMAN, E. (1974): *Asylums. Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd.
- [98] GOLNHOFFER, E. (2001): *Az esettanulmány*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó
- [99] GORARD, S. (2004): *Combining Methods in Educational and Social Research*. Berkshire: Open University Press.
- [100] GRIFFIN, E. (2003): *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Budapest, Harmat Kiadó
- [101] GRUNINGER, W. (1975): Criminal Maturity, Prison Roles and Normative Alienation. *Free Inquiry* 3(1), 38-63.

- [102] GYÖRY, Csaba (2016): Címkezéselméletek. In: BORBÍRÓ – GÖNCZÖL – KEREZSI – LÉVAY (szerk.): *Kriminológia*. Budapest, Wolters Kluwer, 167-175.
- [103] HACIN, R. – MESKO, G. (2018): Prisoners' Perception of Legitimacy of the Prison Staff: A Qualitative Study in Slovene Prisons. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 1-19.
- [104] HADHÁZI, É. – TAKÁCS, Sz. – CSIKÓS, G. – HOMOKI, A. – CZINKÓCZI, A. – TÖRÖ, K. – KÖVESDI, A. – F. FÖLDI, R. (2021): A szülői nevelői stílus azonosítására alkalmas Parenting Styles and Dimensions Questionnaire hazai alkalmazásával szerzett tapasztalatok. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*. 22 (2021) 2, 147-206.
- [105] HAGYMÁSI, K. (2009): Végtelen idő a rácsok mögött – avagy mennyiben van ma létjogosultsága Magyarországon a tényleges életfogytig tartó szabadságvesztésnek. *Börtönügyi Szemle* 2009/6. 61-76.
- [106] HARENSTAM, A. – PALM, U.B. – THEORELL, T. (1988): Stress, Health and the Working Environment of Swedish Prison Staff. *Work and Stress*, Vol.2(4)., 281-290.
- [107] HARRISON, R. (1992): The Equality of Mercy. In: GROSS, H. – HARRISON, H. (eds): *Jurisprudence: Cambridge Essays*, 107-125. Oxford: Clarendon Press
- [108] HAY, W. – SPARKS, R. (1991): What is a Prison Officer? *Prison Service Journal*, Spring, 2-7.
- [109] HAYES, L.M. (1989): National Study of Jail Suicides: Seven Years Later. *Psychiatric Quarterly*, Vol. 60. No.1., 7-28.
- [110] HEGEDŰS, J. – FARKAS, J. – FEKETE, M. – IVASKEVICS, K. – MOLNÁR, K. – SIPOS, Sz. (2016): Bűnelkövetők családi háttere. In: FÖLDVÁRI Mónika – TOMPOSNÉ Hakkel Tünde (szerk.): *Riport a családokról. A Család-, Ifjúság- és Népesedéspolitikai Intézet kutatási eredményei 2015*. Budapest: L'Harmattan, 351-386.
- [111] HEGEDŰS, J. – FEKETE, M. (2022): *Módszertani alapelvek az interjúk vizsgálat lefolytatásához, a Beregsurányi Határrendészeti Kirendeltségen végzett interjúk vizsgálat eredményeinek összefoglalása*. Kézirat.
- [112] HEGEDŰS, J. (2019): Szemléletformálás a rendészeti képzésben. In: HEGEDŰS (szerk.): *A magatartástudomány helye és szerepe a rendészeti képzésben*. Budapest: Nemzeti Közszerológati Egyetem, 5-18. o.
- [113] HEGEDŰS, J. (2020): Magatartástudományi kutatások a rendészetben. In: HEGEDŰS J. (szerk.): *Magatartástudományi kutatások a rendészeti képzés megújítása érdekében*. Budapest: Nemzeti Közszerológati Egyetem, 19–31

- [114] HEGEDŰS, J. (2007): *Fiatalkorú bűnelkövetők gyermekkoruk és a javítóintézetben töltött éveik pedagógiai vizsgálata*. Doktori (PhD) disszertáció. Budapest: ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Neveléstudományi Doktori Iskola
- [115] HEIDEGGER, M. (2019): *Lét és idő*. Budapest: Osiris Társadalomtudományi Könyvtár
- [116] HEPBURN, J.R. (1985): The Exercise of Power in Coercive Organizations: A Study of Prison Guards. *Criminology*, Vol.3. No.1., 145-164.
- [117] HÉRA, G. – LIGETI, Gy. (2014): *Módszertan. A társadalmi jelenségek kutatása*. Budapest: Osiris.
- [118] HERZBERG, F. – MAUSNER, B. – BLOCH SNYDERMAN, B. (2017): *The Motivation to Work*. New York: Routledge
- [119] HOBBS, G.S. – DEAR, G.E. (2000): Prisoners' Perceptions of Prison Officers as Sources of Support. *Journal of Offender Rehabilitation* Vol.31., 1/2, 127-142.
- [120] HOLT, N. – MILLER, D. (1972): *Explorations in Inmate Family Relationships*. Research Report No.4., Sacramento: California Department of Corrections
- [121] HOUSE, R.J. – WIGDOR, L.A. (1967): Herzberg's Dual Factor Theory of Job Satisfaction and Motivation: A Review of the Evidence and a Criticism. *Personnel Psychology* 20(4), 369-389.
- [122] HUGHES, G.V. – ZAMBLE, E. (1993): A Profile of Canadian Correctional Workers. *International Journal Offender Therapy and Comparative Criminology*, 37(2), 99-113.
- [123] HURLEY, W. (1989): Suicide by Prisoners. *The Medical Journal of Australia*, Vol.151., 188-190.
- [124] HUSSON, P. – BUTTS, J.D. (1979): Jail and Prison Deaths: A Five-Year State-wide Survey in 223 Deaths in Police Custody. North Carolina, 1972-1976. *Popular Government*, Spring
- [125] HUSZÁR, L. (1995): Alkalmazkodás. Hosszúidős elítéltek börtön-adaptációja. *Börtönügyi Szemle*, 14(2)., 21-34.
- [126] IVANOFF, A. – JANG SJ. (1991): *The Role of Hopelessness and Social Desirability in Predicting Suicidal Behaviour: A Study of Prison Inmates*. In: Journal of Consulting Clinical Psychology: 59. 394-99.
- [127] JAMIESON, R. – GROUNDS, A. (2005): Release and Adjustment: Perspectives from Studies of Wrongly Convicted and Politically Motivated Prisoners. In: LIEBLING, A. – MARUNA, S. (szerk.): *The Effects of Imprisonment*. Cullompton: Willan Publishing
- [128] JASCHKE, H.G. (2008): Rendészettudomány – Egy európai megközelítés. CEPOL. Elérhető: https://www.cepola.europa.eu/sites/default/files/PGEAPS_summary_hungarian.pdf (A letöltés dátuma: 2021. 02. 11.)

- [129] JEWKES, Y. (2011): Autoethnography and Emotion as Intellectual Resources: Doing Prison Research Differently. *Qualitative Inquiry*. 18(1) 63-75
- [130] JOUKAMA, M. (1995): Psychiatric Morbidity Among Finnish Prisoners with Special Reference to Socio-Demographic Factors: Results of the Health Survey of Finnish Prisoners (Wattu Project). *Forensic Science International*, 73. 85-91.
- [131] JURIK, N. – HALEMBA, G.J. – MUSHENO, M.C. – BOYLE, B.V. (1985): *Educational Attainment, Job Satisfaction and the Professionalization of Correctional Officers*. Midwestern Sociological Association Annual Meeting
- [132] JURIK, N. – WINN, R. (1987): Describing Correctional-Security Dropouts and Rejects. An Individual or Organizational Profile? *Criminal Justice and Behavior*, Vol. 14. No. 1. 5-25., March 1987
- [133] JURIK, N. (1985): An Officer and a Lady: Organizational Barriers to Women Working as Correctional Officers in Men's Prisons. *Social Problems*, Vol.32(4), 375-388.
- [134] KERKHOF, J.F.M. – BERNASCO, W. (1990): Suicidal Behavior in Jails and Prisons in The Netherlands: Incidence, Characteristics and Prevention. *Suicide and Life-threatening Behaviour*, Vol. 20:2. Summer. 123-137.
- [135] KING, R.D. – MCDERMOTT, K. (1990): My Geranium is Subversive. Some Notes on the Management of Trouble in Prisons. *The British Journal of Sociology* Vol.41. No. 4., 445-471.
- [136] KISS, E.CS. (2019): Sorsanalízis és egzisztencialista filozófiák. In: KÖVÁRY, Z. (szerk.): *Egzisztenciális pszichológia egykor és ma*. Budapest: Oriold és Társai, 139-145. o.
- [137] KISSEL, P.J. – KATSAMPES, P.L. (1980): The Impact of Women Corrections Officers in the Functioning of Institutions Housing Male Inmates. *Journal of Offender Counseling, Services and Rehabilitation*, 4., 213-231.
- [138] KORINEK, L. (2002): *A kriminológiai kutatási módszerek. Tanulmányok Erdősy Emil professzor tiszteletére*. Pécs: PTE ÁJK.
- [139] KORMOSÓI, L. (2000): A munka öröme. Stresszhatások a személyi állomány körében. *Börtönügyi Szemle*, 2000/4., 95-102.
- [140] KOVÁCS, F. (1992): Börtönártalom. A személyi állomány lelki egészségi állapota. *Börtönügyi Szemle*, 11/2., 23-30.
- [141] KOZÉKI, B. (1975): *A motiválás és motiváció*. Budapest: Tankönyvkiadó
- [142] KÖVÉR, Á. (1994): *A büntetésről és a börtönről*. Kandidátusi értekezés, Budapest
- [143] KREAGER, D. A. – KRUTTSCHNITT, C. (2018): Inmate Society in the Era of Mass Incarceration. *Annual Review of Criminology*. Vol. 1.

- [144] LAPORNIK, R. – LEHOFER, M. – MOSER, M. – PUMP, G. – EGNER, S. – POSCH, C. – HILDEBRANDT, G. – ZAPOTOCZKY, H.G. (1996): Long-term Imprisonment Leads to Cognitive Impairment. *Forensic Science International*, 82. 121-127.
- [145] LAWRENCE, R. – MAHAN, S. (1998): Women Corrections Officers in Men's Prisons: Acceptance and Perceived Job Performance. *Women and Criminal Justice*, Vol.9(3)., 63-86.
- [146] LEBUJOS I. (2012): Resztoratív módszerek a büntetés-végrehajtási intézetekben. (Utópia vagy valóság?). *Börtönügyi Szemle* 2012/4. 33-52.
- [147] LEHOCZKI, Á. – SZUCSÁKI, M. (2017): A kiégés és a fogvatartottakkal kapcsolatos attitűdök vizsgálata a büntetés-végrehajtás személyi állományának körében. *Börtönügyi Szemle*, 2017/1, 53-70.
- [148] LEIGEY, M.E. – RYDER, M.A. (2015): The Pains of Permanent Imprisonment: Examining Perception of Confinement Among Older Life Without Parole Inmates. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 59(7), 726-742.
- [149] LEVI, P. (1988): *If This Is A Man / The Truce*. Little, Brown Book Group
- [150] LIEBLING, A. – ARNOLD, H. (2004). *Prisons and their moral performance: A study of values, quality and prison life*. Oxford, UK: Clarendon Press
- [151] LIEBLING, A. – KRARUP, H. (1993): *Suicide Attempts and Self-injury in Male Prisons*. Cambridge: Cambridge University, Institute of Criminology
- [152] LIEBLING, A. – PRICE, D. – ELLIOTT, C. (1999): Appreciative Inquiry and Relationships in Prison. *Punishment and Society*, Vol.1(1), 71-98.
- [153] LIEBLING, A. (1992): *Suicides in Prison*. London: Routledge
- [154] LIEBLING, A. (1993): Suicides in Young Prisoners: A Summary. *Death Studies*, 17. 381-409.
- [155] LIEBLING, A. (1999): Doing Research in Prison: Breaking the Silence? *Theoretical Criminology*, 3. 147-173.
- [156] LIEBLING, A. (2013): Moral and Philosophical Problems of Long-Term Imprisonment. *Studies in Christian Ethics* 27(3), 258-273.
- [157] LIEBLING, A. (2000): Prison Officers, Policing and the Use of Discretion. *Theoretical Criminology*, Vol.4(3), 333-357.
- [158] LIEBLING, Alison (2011): Distinctions and Distinctiveness in the Work of Prison Officers: Legitimacy and Authority Revisited. *European Journal of Criminology*, 8., 484-499.
- [159] LINCOLN, Y. S. – GUBA, E. G. (1985): *Naturalistic Inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage
- [160] LOFLAND, J (1971): *Analyzing Social Settings*. Belmont, CA: Wadsworth

- [161] LOGAN, R. (1985): The „Flow Experience” in Solitary Ordeals. *Journal of Humanistic Psychology* 25/4. 79-89.
- [162] LOHNER, J. – KONRAD, N. (2006): Deliberate Self-harm and Suicide Attempt in Custody: Distinguishing Features in Male Inmates’ Self-Injurious Behavior. *International Journal of Law and Psychiatry* 29:5., 370-385.
- [163] LOMBARDO, L.X. (1989): *Guards Imprisoned. Correctional Officers at Work* (2nd ed.). Cincinnati: Anderson Publishing Company
- [164] LONG, N.J – WOOD, M.M. – FECSE, F.A.: *Life Space Crisis Intervention: Talking with Students in Crisis Situations*. Austin: PRO-ED, 2003
- [165] MACKENZIE, D.L. – GOODSTEIN, L. (1985): *Long-Term Incarceration Impacts and Characteristics of Long-Term Offenders. An Empirical Analysis*. In: Criminal Justice and Behavior. Vol. 12. No. 4. 395-414., December 1985.
- [166] MACKENZIE, N. – KNIPE, S. (2006): Research Dilemmas: Paradigms, Methods and Methodology. *Issues in Educational Research*, 16(2). 1–13.
- [167] MALCOLM, B.J. (1975): Today’s Problems in Penology. *New York State Journal of Medicine* 75. 1812-1814.
- [168] MALÉSZ-SZABÓ, E. – HEGYI, H. – HEGEDŰS, J. – SZÉLES, E. – IVASKEVICS, K. (2018): Rendőri alapkompenciák az egységes közszolgálati alapkompenciák tükrében. *Rendőrségi Tanulmányok* 1, 15-74.
- [169] MARUNA, S. (2001): *Making Good: How Ex-Convicts Reform and Rebuild Their Lives*. Washington DC: American Psychological Association
- [170] MASLOW, A. (2019): Mit tanulhat a pszichológia az egzisztencialistáktól? In: KÖVÁRY, Z. (szerk.): *Egzisztenciális pszichológia egykor és ma*. Budapest: Oriold és Társai, 40-49.
- [171] MATOVICS, Cs. (2009): A Szegedi Fegyház és Börtön hosszútávú speciális rezsimű (HSR) körletének működési tapasztalatai. *Börtönügyi Szemle*, 2009/2. 99-108.
- [172] MAXWELL, J. A. (1996): *A Qualitative Research Design: An Interpretive Approach*. Thousand Oaks, CA: Sage
- [173] MAY, R. (2019): Az egzisztencialista pszichológia felbukkanása. In: KÖVÁRY, Z. (szerk.): *Egzisztenciális pszichológia egykor és ma*. Budapest: Oriold és Társai, 15-39.
- [174] McDERMOTT, K. – KING, R.D. (1988): Mind Games: Where the Action is in Prisons. *British Journal of Criminology* 28(3), 357-377.
- [175] McLAUGHLIN, C. (2003): The Feeling of Finding Out: The Role of Emotions in Research. *Educational Action Research*, Vol. 11. No. 1. 65–78.
- [176] MENNING, É. (1992): Veszélyes üzem. *Börtönügyi Szemle*, 11/2, 17-22.

- [177] MERTENS, D.M. (2005): *Research Methods in Education and Psychology: Integrating Diversity with Quantitative and Qualitative Approaches*. (2nd ed.) Thousand Oaks, Sage.
- [178] MESKO, G. – HACIN, R. – TANKEBE, J. – FIELDS, C. (2017): Self-Legitimacy, Organizational Commitment and Commitment to Fair Treatment of Prisoners: An Empirical Study of Prison Officers in Slovenia. *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 25., 11-30.
- [179] MIKLÓSI, M. (2014): A fogvatartottak kulturális jogainak érvényesülése és közösségi művelődése a hazai büntetés-végrehajtási rendszerben. *Kulturális Szemle*, 1.
- [180] MIKLÓSI, M. (2016): A büntetés-végrehajtási szervezet reintegrációs tevékenységeinek új rendszere. *Iskolakultúra*, 26: 5. 48-62.
- [189] MOLNÁR, Cs. (2016): Szövegkódolás a gyakorlatban: kézi, géppel támogatott és gépi megoldások. In: SEBŐK M. (szerk.): *Kvantitatív szövegelemzés és szövegbányászat a politikatudományban*. Budapest: L'Harmattan, 24-38.
- [190] MOLNÁR, J. (1999): *A büntetés-végrehajtás területén dolgozó, hivatásos állomány körében végzett felmérés eredményei. A büntetés-végrehajtási munkakörök (őr, felügyelő) pszichológiai alkalmasságvizsgálatának követelményrendszere*. Kézirat. Budapest: BM Kórház és Intézményei
- [191] NAHALKA, I. (1997): Konstruktív pedagógia – egy új paradigma a láthatáron (III.). *Iskolakultúra* 7/4., 3-21.
- [192] NAHALKA, I. (2006): Mi a tanulás? A tanulás pedagógiai értelmezése. In: NAHALKA (szerk): *A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése – Hatékony tanulás*. Budapest, Bölcsész Konzorcium HEFOP Iroda, 9-19.
- [193] NIX, G.A. – RYAN, R.M. – MANLY, J.B. – DECI, E.L. (1999): Revitalization through Self-Regulation: The Effects of Autonomous and Controlled Motivation on Happiness and Vitality. *Journal of Experimental Social Psychology* 35, 266-284.
- [194] NOON, N. – DELBRIDGE, R. (1993): News from behind My Hand: Gossip in Organizations. *Organization Studies*, 14(1), 23-36.
- [195] OHRY, A. – SOLOMON, Z. (2013): Dr. Adolf Lukas Vischer (1884-1974) and 'Barbed-wire Disease'. *Journal of Medical Biography* 22(1), 16-18.
- [196] OLÁH, A. – BUGÁN, A. (2000): *Fejezetek a pszichológia alapterületeiből*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó
- [197] OLÁH, A. (2005): *Érzelmek, megküzdés és optimális élmény*. Budapest: Trefort Kiadó
- [198] PALMER, W.R.T. (1984): Programming for Long-term Inmates: A New Perspective. *Canadian Journal of Criminology* 26, 439-457.

- [199] PAPP, G.: *A prizonizációs jelenség elméleti háttere – kritikai megközelítésben*. In: Börtönügyi Szemle 2009/2. 29-60.
- [200] PARISI, N. (1984): The Female Correctional Officer: Her Progress Toward and Prospects for Equality. *Prison Journal*, 64., 92-109.
- [201] PATERLINE, B.A. – ORR, D. (2016): Adaptation to Prison and Inmate Self-Concept. *Journal of Psychology and Behavioural Science*. Vol. 4. No. 2., 70-79.
- [202] PETERSEN, C.B. (1982): Doing Time with the Boys: An Analysis of Women Correctional Officers in All-Male Facilities. In: PRICE, B. – SOKOLOFF, N. (eds) *The Criminal Justice System and Women*. New York: Clark Boardman, 437-460.
- [203] PETRI, H. – GOVERN, J. (2013): *Motivation. Theory, Research and Application*. Belmont: Wadsworth.
- [204] PETROVEC, D. - MESKO, G. (2006): Back to the future: Slovenia's penological heritage. *Varstvoslovje*, 8, 356-376.
- [205] PRETI, A. – CASCIO, M.T. (2006): Prison Suicides and Self-Harming Behavior in Italy 1990-2002. *Medical Science and Law Journal* 46(2)., 127-134.
- [206] QUINA, K. – GARIS, A.V. – STEVENSON, J. – GARRIDO, M. – BROWN, J. – RICHMAN, R. – RENZI, J. – FOX, J. – MITCHELL, K. (2008): Through the Bullet-Proof Glass: Conducting Research in Prison Settings. *Journal of Trauma&Dissociation*. Oct. 2008.
- [207] RASCH, W. (1981): The Effects of Indeterminate Detention. A Study of Men Sentenced to Life Imprisonment. *International Journal of Law and Psychiatry*, vol.4., 417-431.
- [208] REASON, P. (1981): Methodological Approaches to Social Sciences. In: REASON, P. – [188] ROWAN, J. (eds.): *Human Inquiry*. New York: Wiley, 43-51.
- [209] RICHARDS, B. (1978): The Experience of Long-term Imprisonment: An Exploratory Investigation. *British Journal of Criminology*, 17. 162-169.
- [210] ROGERS, C. (2004): *Valakivé válni. A személyiség születése*. Budapest: Edge 2000 Kiadó
- [211] ROOD DE BOER, M. (1978): Children's Suicide. In: EEKELAAR, J.M. – KATZ, S.M.: *Family Violence: An International and Interdisciplinary Study*. 441-459. Toronto: Butterworths.
- [212] RUTKAI, K. – SÁNTA, L. (szerk., 2020): Börtönstatisztikai Szemle, 2020. Budapest: Büntetés-Végrehajtás Országos Parancsnoksága
- [213] RUZSONYI, P. (1997): Új megközelítés. A konstruktív életvezetés megalapozásának korrekciós-pedagógiai rendszere. *Börtönügyi Szemle* 4, 82-95.
- [214] RUZSONYI, P. (2004): A konstruktív életvezetés megalapozásának korrekciós nevelési koncepciója. In: BÁBOSIK I. (szerk.): *Nevelésemélet*. Budapest, Osiris Kiadó, 380-396.

- [215] RYAN, R.M. – DECI, E.L. (2000a): Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions. *Contemporary Educational Psychology* 25, 54-67.
- [216] RYAN, R.M. – DECI, E.L. (2000b): The Darker and Brighter Sides of Human Existence: Basic Psychological Needs as a Unifying Concept. *Psychological Inquiry*, 11, 319-338
- [217] RYAN, R.M. – DECI, E.L. (2006): Self-Regulation and the Problem of Human Autonomy: Does Psychology Need Choice, Self-Determination and Will? *Journal of Personality*, 74:6, 1557-1586.
- [218] RYAN, R.M. – WILLIAMS, G.C. – PATRICK, H. – DECI, E.L. (2009): Self-Determination Theory and Physical Activity: The Dynamics of Motivation in Development and Wellness. *Hellenic Journal of Psychology* Vol.6., 107-124.
- [219] SÁNTHA, K. (2020): Abdukció a kvalitatív tartalomelemzésben. *Neveléstudomány*. 2020/2. 26-36.
- [220] SÁNTHA, K. (2006): *Mintavétel a kvalitatív pedagógiai kutatásban*. Budapest: Gondolat Kiadó
- [221] SARTRE, J.P. (2006): *A lét és a semmi*. Budapest: L'Harmattan
- [222] SCHLOSSER, J.A. (2008): Issues in Interviewing Inmates: Navigating the Methodological Landmines of Prison Research. *Qualitative Inquiry*, 14. 1500–1525.
- [223] SCHUMAN, D. (1982): *Policy Analysis, Education and Everyday Life*. Lexington, MA: Heath
- [224] SCHWARTZ, B. (1971): Pre-institutional versus Situational Influence in a Correctional Community. *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science* 63., 532-543.
- [225] SEEMAN, M. (1959): On the Meaning of Alienation. *American Sociological Review*, Vol. 24. No. 6. pp. 783-791., December 1959
- [226] SEIDMAN, I. (2002): *Az interjú, mint kvalitatív kutatási módszer*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó
- [227] SHAPIRA, R. – NAVON, D. (1985): Staff-Inmate Cooperation in Israeli Prisons: Towards a Non-Functionalist Theory of Total Institutions. *International Review of Modern Sociology*, 15., 131-146.
- [228] SINGH, T.M. – BAUMGARTEL, H. (1966): Background Factors in Airline Mechanics' Work Motivations. *Journal of Applied Psychology* 50, 337-339.
- [229] SMITH, P.C. – KENDALL, Lorne M. (1963): Cornell Studies of Job Satisfaction. *Kézirat*.
- [230] SULLIVAN, E. – MINO, M. – NELSON, K. – POPE, J. (2002): *Families as a Resource in Recovery from Drug Abuse: An Evaluation of La Bodega de la Familia*. New York: Vera Institute of Justice

- [213] SYKES, G.M. (2007): *The Society of the Captives. A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton: Princeton University Press
- [232] SZABOLCS, É. (2001): *Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó
- [233] SZY, Á. (2019): Az egyén alapvető egzisztenciális krízisei: „A színtelen Tazaki Cukuru és zarándokévei” című regény elemzése az egzisztenciális pszichológia szemszögéből. In: KÖVÁRY, Z. (szerk.): *Egzisztenciális pszichológia egykor és ma*. Budapest: Oriold és Társai, 393-399. o.
- [234] TANKEBE, J. (2013). Viewing things differently: The dimensions of public perceptions of police legitimacy. *Criminology*, 51, 103-135.
- [235] TASHAKKORI, A. – TEDDLIE, C. (2003): Issues and Dilemmas in Teaching Research Methods Courses in Social and Behavioural Sciences: US Perspective. *International Journal of Social Research Methodology*, Vol. 6. No. 1. 61–77.
- [236] TAXMAN, F.S. – GORDON, J.A. (2009): Do Fairness and Equity Matter? An Examination of Organizational Justice Among Correctional Officers in Adult Prisons. *Criminal Justice and Behaviour*, Vol. 36. No. 7., 695-711.
- [237] TAYLOR, A.J.W. (1961): Social Isolation and Imprisonment. *Psychiatry*, 24:4., 373-376.
- [238] TEWKSBURY, R. (2009): Qualitative versus Quantitative Methods: Understanding Why Qualitative Methods are Superior for Criminology and Criminal Justice. *Journal of Theoretical and Philosophical Criminology*, 1(1). 38–58.
- [239] TILLICH, P. (1952): *The Courage to Be*. New Haven: Yale University Press
- [240] TOCH, H. (2009): „I Am Not Who I Used to Be Then”: Risk Assessment and the Maturation of Long-Term Prison Inmates. *The Prison Journal* 90(1), 4-11.
- [241] TOPP, D.O. (1979): Suicide in Prison. *The British Journal of Psychiatry*, 134. pp. 24-27.
- [242] TRACEY, F.J. (1972): Suicide and Suicide Prevention in New York City Prisons. *Probation and Parole* 4, 20-29.
- [243] TRULSON, C.R. – MARQUART, J.W. – MULLINGS, J.L. (2004): Breaking in: Gaining Entry to Prison and Other Hard-to Access Criminal Justice Organizations. *Journal of Criminal Justice Education*, 15(2). 451–478.
- [244] TYLER, T.R. (2010). Legitimacy in corrections: Policy implications. *Criminology & Public Policy*, 9, 127-134
- [245] VALLERAND, R.J. (1983): The Effects of Differential Amounts of Positive Verbal Feedback on the Intrinsic Motivation of Male Hockey Players. *Journal of Sport Psychology*. 5, 100-107

- [246] VALLERAND, R.J. (2000): Deci and Ryan's Self-Determination Theory: A View from the Hierarchical Model of Intrinsic and Extrinsic Motivation. *Psychological Inquiry* Vol.11. No.4., 312-318.
- [247] VALLERAND, R.J. – PELLETIER, L.G. – KOESTNER, R. (2008): Reflections on Self-Determination Theory. *Canadian Psychology*, Vol.49. No.3, 257-262.
- [248] VIG D. – FLIEGAUF G. (2016): A szabadságvesztés és az elkövetők reintegrációja. In: BORBÍRÓ – GÖNCZÖL – KEREZSI – LÉVAY (szerk.): *Kriminológia*. Budapest, Wolters Kluwer, 953-983.
- [249] VISCHER, A.L. (1918): *Die Stacheldracht-Krankheit: Beitrage zur Psychologieder Kriegsgefangenen*. Zürich: Rascher & Cie.
- [250] WHEELER, S. (1961): Socialization in Correctional Communities. *American Sociological Review*, Vol. 26. No. 5. pp. 697-712., October 1961
- [251] WHITEHEAD, J.T. – LINDQUIST, C.A. (1986): Correctional Officer Job Burnout: A Path Model. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, Vol.23. No.1., 23-42.
- [252] WORLEY, R.M. – CHEESEMAN, K. (2006): Guards as Embezzlers: The Consequences of 'Non-Shareable' Problems in Prison Settings. *Deviant Behaviour*, 27, 203-222.
- [253] WORLEY, R.M. – TEWKSBURY, R. – FRANTZEN, D. (2010): Preventing Fatal Attractions: Lessons Learned from Inmate Boundary Violators in a Southern Penitentiary System. *Criminal Justice Studies*, Vol23., No.4., 347-360.
- [254] YALOM, I.D. (2017): *Egzisztenciális pszichoterápia*. Budapest: Park Könyvkiadó
- [255] YEWKES, Y. (2011): Autoethnography and Emotions as Intellectual Resources: Doing Prison Research Differently. *Qualitative Inquiry*, 18(1). 63–75.
- [256] ZAMBLE, E. (1992): Behavior and Adaptation in Long-term Prison Inmates. Descriptive Longitudinal Results. *Criminal Justice and Behavior* Vol.19. No.4, 409-425.
- [257] ZIMMER, L.E. (1986): *Women Guarding Men*. Chicago: The University of Chicago Press
- [258] ZUPAN, L.L. (1986): Gender-Related Differences in Correctional Officers' Perceptions and Attitudes. *Journal of Criminal Justice*, Vol.14., 349-361.
- [259] ZUPAN, L.L. (1992): Men Guarding Women: An Analysis of the Employment of Male Correction Officers in Prisons for Women. *Journal of Criminal Justice*, Vol.20., 297-309.

ONLINE FORRÁSOK:

2013. évi CCXL törvény (Bv. kódex). <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300240.TV>
(Letöltés dátuma: 2021. február 20.)

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100425.ATV> (Letöltés dátuma: 2021. február 20.)

Mellékletek

1. sz. melléklet: Ábrák, táblázatok és diagramok jegyzéke

1. Ábra: A kriminálpedagógia elhelyezkedése a neveléstudományok rendszerében (Forrás: Ruzsonyi, 2006)	38
2. Ábra: A zárt intézeti korrekciós pedagógia részterületei (Forrás: Ruzsonyi, 2004)	40
3. Ábra: Preferált nevelési területek (Forrás: Ruzsonyi, 2004)	40
4. Ábra: Motiváció az öndeterminációs kontinuum folyamatában szemléltetve, kezdve az amotivációtól, a belülről jövő, autonóm motivációig, a fokozatokat, és az azokat jellemző viselkedéseket és érzéseket jelölve. Saját szerkesztésű ábra Gagné – Deci (2005). alapján. ..	47
5. Ábra. Maslow-piramis. Saját szerkesztésű ábra Oláh – Bugán (2000) alapján.	53
6. Ábra: A Herzberg-féle kéttényezős elmélet felosztása: higiénés és motivátor tényezők az elégedettség – elégedetlenség kontinuumban. Saját szerkesztésű ábra Herzberg – Mausner – Bloch Snyderman (2017) alapján.	55
1. Táblázat: Richards (1978) és Flanagan (1980) kutatásának eredményei összehasonlítva. A táblázatban kiemelve és dőlt betűvel jelöltem azokat a faktorokat, melyek azonosak és ugyanazt a fontossági helyet is töltik be, míg dőlt betűvel az azonos jelenségeket jelöltem. Saját szerkesztésű táblázat.	68
2. Táblázat: Egyetemi- és börtönkutatások összehasonlítása. Saját szerkesztésű táblázat Quina et al. (2007: 127.) alapján.....	120
3. Táblázat: Fogvatartotti és személyi állományi interjúk aránya a résztvevő intézetekben. Saját szerkesztésű táblázat.	128
4. Táblázat: Fogvatartotti kérdéssor tematizálva, kutatói megjegyzésekkel. Saját szerkesztésű táblázat.	134
5. Táblázat: Személyi állományi kérdéssor tematizálva, kutatói megjegyzésekkel. Saját szerkesztésű táblázat.	140
1. Diagram: Kutatásban résztvevő fogvatartotti állomány eloszlása nemek és intézetek alapján. Saját készítésű diagram.....	146
2. Diagram: Kutatásban résztvevő személyi állomány eloszlása nemek és intézetek alapján. Saját készítésű diagram.	146
6. Táblázat: A fogvatartotti minta, adatok és kutatói megjegyzések. Saját szerkesztésű táblázat.	151
7. Táblázat: A személyi állományi minta és a hozzájuk tartozó adatok. Saját szerkesztésű táblázat.	152
8. Táblázat: Az elemzés kód kategóriái. Saját szerkesztésű táblázat.....	156
3. Diagram: Családi nevelési elvek megjelenése a megkérdezettek körében. Saját készítésű diagram.....	160
4. Diagram: Kapcsolattartás (családi és baráti) megléte a vizsgált fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.	164
5. Diagram: Beilleszkedési nehézségek, illetve azok hiánya, és ezek okai a vizsgált fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.....	170
6. Diagram: A beilleszkedési nehézségekben az erőforrásokkal kapcsolatos számszerű adatok a megkérdezett fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.	175
7. Diagram: A fogvatartottak hierarchiával kapcsolatos nézetei. Saját készítésű diagram...	182
8. Diagram: A saját fogvatartotti szerep percepciója a vizsgált fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.	185
9. Diagram: Mások véleményének figyelembe vétele a megkérdezett fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.	187

10. Diagram: Kit tart a megkérdezett fogvatartotti állomány referenciának? Saját készítésű diagram.....	189
11. Diagram: Erőforrások és akadályok azonosítása a megkérdezett fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.	192
7. Ábra: Szófelhő a leggyakrabban felmerülő jó tulajdonságokból. Saját készítésű ábra. ...	193
8. Ábra: Szófelhő a leggyakrabban felmerülő rossz tulajdonságokból. Saját készítésű ábra.	194
12. Diagram: A tehetség és kompetencia azonosítása a megkérdezett fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.	195
13. Diagram: Az idő, mint tényező és az idő múlásával kapcsolatos narratívák megjelenése a vizsgált fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.	198
14. Diagram: A saját idő jelentőségével kapcsolatos nézetek a megkérdezett fogvatartottak körében. Saját készítésű diagram.	199
15. Diagram: Egy jó nap feltételei a jellemzők és tevékenységek alapján a megkérdezett fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.....	202
16. Diagram: Egy jó nap feltételei a résztvevők alapján a megkérdezett fogvatartotti állományban. Saját készítésű diagram.	203
17. Diagram: A szabadság koncepciójának megjelenése a fogvatartotti interjúkban. Saját készítésű diagram.	205
18. Diagram: A kiteljesedés feltételeinek azonosítása a vizsgált fogvatartotti állomány körében. Saját készítésű diagram.	208
19. Diagram: A „Mit kaptam a börtöntől?” kérdésre adott válaszok aránya. Saját készítésű diagram.....	212

2. sz. melléklet: A kutatáshoz tartozó adatkezelési tájékoztató csomag

Felkérés kutatásban való részvételhez

Információk a kutatásról

Ön egy tudományos kutatásban vesz részt, amelynek vezetője **Fekete Márta, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Doktori Iskolájának doktorandusz hallgatója**. Jelen vizsgálat célja a hosszúítéletes fogvatartottak és a velük foglalkozó személyi állomány erőforrásainka feltérképezése, a “Zárt intézeti neveltek és zárt intézetben dolgozók motivációs bázisának elemző vizsgálata, különös tekintettel a hosszú ítéletet töltő fogvatartottakra” munkacímű doktori értekezéshez.

A kutatás vezetője: FEKETE MÁRTA, doktorandusz, NKE-RDI

MIVEL JÁR A KUTATÁSBAN VALÓ RÉSZVÉTEL?

A kutatás során Önnel egyszer, egy félig strukturált interjú felvétele során találkozunk. Az interjú felvétele nagyjából 60 percet vesz igénybe. A vizsgálat elvégzésének káros következménye nincs. A vizsgálatban való részvételért anyagi javadalmazás nem jár.

ADATVÉDELEM

Az, amit megoszt velünk, adatvédelmi szabályok alá esik, azaz azonosítható módon senki más nem ismerheti meg. Az információkat kizárólag névtelenül, tudományos módszerekkel összegezve dolgozzuk fel. A kutatás részletes adatvédelmi szabályait Ön is megkapja.

VÉLEMÉNYE ÉS TAPASZTALATAI NAGYON ÉRTÉKESEK SZÁMUNKRA, KÖSZÖNJÜK, HOGY MEGTISZTEL BENNÜKET A RÉSZVÉTELÉVEL ÉS VÁLASZAIVAL.

Tisztelt Válaszadó!

Köszönjük megtisztelő részvételét a kutatásban! Az Ön adatait az alábbi elvek védik a kutatás során. Az adatkezelés részletes szabályait az Adatkezelési Tájékoztatóban találja.

1. A kutatásban való részvétel önkéntes. Ön bármikor, következmények nélkül dönthet úgy, hogy a továbbiakban nem kíván részt venni a kutatásban. Ugyanakkor az Ön véleménye, tapasztalatai rendkívül fontosak számunkra, ezért reméljük, hogy végig vállalni tudja az együttműködést velünk.
2. A kutatás során megszerzett információkat bizalmasan, kizárólag névtelenül, tudományos kutatási célú elemzésre használjuk fel. Azokat az adatokat, amelyek alapján Ön azonosítható, vagy amelyek az Ön személyéhez köthetők, semmilyen körülmények között nem engedjük át hatóságok vagy más harmadik személy számára,

sem a kutatás alatt, sem azt követően. Ezért a kutatás vezetője jogi felelősséget vállal.

3. A kutatás során megszerzett információkat szigorúan védett rendszerben tároljuk és kezeljük annak érdekében, hogy ne kerülhessenek illetéktelenek birtokába. Ezért a kutatás vezetője felelősséget vállal.
4. A kutatás során minden alkalommal tájékoztatjuk Önt arról, hogy milyen védelem illeti meg a tudomásunkra hozott információkkal összefüggésben.

ADATKEZELÉSI TÁJÉKOZTATÓ a “Zárt intézeti neveltek és zárt intézetben dolgozók motivációs bázisának elemző vizsgálata, különös tekintettel a hosszú ítéletet töltő fogvatartottakra” munkacímű kutatáshoz.

Az adatkezelés alapjául szolgáló jogszabályok

- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 Rendelete a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról (továbbiakban: GDPR)
- 1995. évi CXIX. törvény a Kutatás és közvetlen üzletszerzés célját szolgáló név- és lakcímadatok kezeléséről
- 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról (továbbiakban Info. törvény).

Az adatkezelés célja és a kezelt adatok köre

Az adatkezelés célja a “Zárt intézeti neveltek és zárt intézetben dolgozók motivációs bázisának elemző vizsgálata, különös tekintettel a hosszú ítéletet töltő fogvatartottakra” munkacímű, a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Rendészettudományi Doktori Iskola által támogatott kutatás (a továbbiakban: Kutatás) megvalósítása. Az adatkezelés az ebben foglalt kutatási kérdésekhez és célokhoz kötődik, a kezelt adatok köre így kiterjed különösen

- a) kapcsolattartást lehetővé tevő adatokra (például név);
- b) a kutatás szempontjából releváns demográfiai és szociológiai adatokra (például nem, életkor);
- c) a kutatás szempontjából releváns, a zárt intézeti környezetben történő berendezkedéssel kapcsolatos adatokra (például idő strukturálása, hasznos időtöltések a zárt intézeti környezetben).
- d) az érintettnek a Kutatás tárgya szempontjából releváns véleményére, attitűdjére, tapasztalataira vonatkozó adataira.

Az adatkezelő személye és tevékenysége

A személyhez köthető adatokat kizárólag a Kutatás megvalósításában közvetlenül részt vevő munkatársak, valamint az adatot rögzítő személyek ismerhetik meg. Az adatok kezeléséért a kutatás vezetője (?), Fekete Márta felel (továbbiakban Kutatásvezető).

Az Adatkezelő tudományos kutató, a Kutatás tudományos kutatásnak minősül.

Az adatkezelés jogalapja

Az adatkezelés jogalapja az érintett hozzájárulása. Az Adatkezelő az érintettek adatait kizárólag az érintett adatszolgáltatása és az érintett hozzájárulása alapján kezeli. A hozzájárulás önkéntes, az érintett a hozzájárulását a jelen tájékoztató mellékletét képező adatvédelmi nyilatkozat aláírásával adja meg. Az érintett a hozzájárulását bármikor visszavonhatja.

Az érintett bármikor kérheti adatai megváltoztatását, vagy adatai kezelésének megszüntetését. Az Adatkezelő a kérelem benyújtásától számított legrövidebb idő alatt, legfeljebb 30 napon belül módosítja vagy törli az érintett adatait.

Az adatkezelés folyamata

1. Az adatok felvétele

Az adatok felvétele egy félig strukturált interjú alkalmával történik. Az interjú célja az interjúban résztvevők saját története, véleménye, attitűdje alapján, és azok felhasználásával az egyéni integritás és biztonsági tudatosság erősítése a hivatásos szolgálatot teljesítők, valamint a közsféra tisztségviselői, munkatársai számára integritási és biztonsági érzékenységet, tudatosságot növelő, tájékoztató programok, képzések szakmai megalapozásának előkészítése.

2. Az adatok tárolása, adatbiztonság

A kutatás során a NKE belső, védett informatikai rendszerében, és ezen belül is egymástól elkülönítve tároljuk az elérhetőségre vonatkozó adatokat, az interjúk leiratát. Az elérhetőségre vonatkozó adatokat a Kutatók jelszóval védett, zárt adatbázisban rögzítik. Az interjúk leiratait a Kutatók erre létrehozott, jelszóval védett elektronikus környezetben helyezik el. Az adattároló egységek jelszavait kizárólag a kutatásban résztvevő Kutatók ismerhetik meg, azokat másnak nem adhatják át. A Kutatásvezető az interjú jegyzeteket elkülönítve helyezi el szigorúan elzárt helyre, és őrzi az adatok megsemmisítésének időpontjáig.

3. Adattovábbítás, nyilvánosságra hozatal

A Kutatók nem jogosultak személyes azonosításra alkalmas módon harmadik személy vagy a nyilvánosság számára tudomásra hozni a Kutatás során megismert adatokat.

4. Adatfeldolgozás

Az adatokhoz a kutatás céljaihoz igazodó feldolgozhatósága érdekében a két adatbázis összetartozó elemeit (elérhetőségre vonatkozó adatok, interjúkból származó adatok) egy azonosítószám kapcsolja össze. Az adatfeldolgozás az interjúkból származó adatokra terjed ki, amelyeket kizárólag az azonosítószám jelöl, így biztosítva az anonimitásukat. Az adatok

feldolgozását a Kutatók végzik a Kutatásvezető instrukciói alapján. Az adatfeldolgozás jelszóval védett adatelemző rendszerekben történik.

5. Az adattárolás időtartama

Az Adatkezelő a személyhez köthető adatokat legfeljebb 2022. december 15-ig A nevezett napon azok a jegyzőkönyv felvétele mellett, két tanú jelenlétében megsemmisítésre kerülnek. A személyhez nem köthető tartalmú adatokra ez a korlátozás nem vonatkozik.

Mellékletek:

- 1. sz. melléklet: Adatvédelmi és adatkezelési tájékoztató
- 2. sz. melléklet: Titoktartási nyilatkozat

Adatkezelési nyilatkozat

Alulírott (név),
született (hely, idő):
anyja neve:
lakcím:

nyilatkozom, hogy a „Kapacitásfejlesztés és szemléletformálás a korrupciós esetek nagyobb arányú felderítése, illetve megelőzés érdekében” című kutatáshoz kapcsolódó adatvédelmi tájékoztatást megértettem.

Jelen nyilatkozat aláírásával hozzájárulásomat adom, hogy a Kutatásban történő részvétel érdekében az Adatvédelmi Tájékoztatóban megjelölt személyes és különleges adataimat a Kutatás végrehajtásáért felelős szervezet (NVSZ) az adatvédelemre vonatkozó szabályok betartásával kezelje. A személyhez köthető adatokat kizárólag a Kutatás megvalósításában közvetlenül részt vevő munkatársak, valamint az adatot rögzítő személyek ismerhetik meg, de ők sem jogosultak harmadik személy vagy a nyilvánosság számára tudomására hozni az ilyen megismert adatokat. Az adatok kezeléséért a Kutatás vezetője felel.

Az adatkezelés a kutatás megvalósíthatóságához szükséges kapcsolattartás, illetve a kutatási kérdések megválaszolása érdekében történik. A Kutatás során gyűjtött adatok kizárólag tudományos célokra, csak anonim módon – a beazonosításra alkalmas adatoktól elkülönítve – használhatók fel.

Az adatkezelő az adatokat legfeljebb 2022. december 15-ig kezeli az Info. törvény értelmében, a nevezett napon azok jegyzőkönyv felvétele mellett, két tanú jelenlétében megsemmisítésre kerülnek. A személyhez nem köthető tartalmú adatokra ez a korlátozás nem vonatkozik.

Kijelentem, hogy a fenti kifejezett adatszolgáltatás önkéntes, az erről, illetőleg az adatkezelés céljáról és jogalapjáról, az adatkezelésre jogosult személyről, az adatkezelés időtartamáról, valamint az érintett adatkezeléssel kapcsolatos jogaimról és jogorvoslati lehetőségekről szóló **egyértelmű és részletes tájékoztatást megkaptam.**

Jelen hozzájárulást, illetve nyilatkozatot az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény 5. § (1) b) és d), valamint (2) a) pontjában foglaltak alapján tettem. Az adatvédelmi tájékoztatót megkaptam.

Kelt:....., év hó nap

.....
Nyilatkozatot tevő aláírása

Titoktartási nyilatkozat

Alulírott, (kutató neve), a „Kapacitásfejlesztés és szemléletformálás a korrupciós esetek nagyobb arányú felderítése, illetve megelőzés érdekében” című projektnek kutatója vállalom, hogy:

- A kutatás során a tudomásomra jutott adatokat szigorúan bizalmasan kezelem.
- A tudomásomra jutott információkat, személyes adatokat és az azok rögzítésére szolgáló adathordozókat a tájékoztatóban foglaltakon túl semmilyen célra nem használom fel.
- A kutatás során használt adathordozókról (pl. jegyzetek, névsorok, hanganyagok) másolatot nem készítek.
- Amennyiben a titoktartási nyilatkozat bármely rendelkezését megszegem, minden jogi felelősség engem terhel.

Kelt:

.....
Kutató aláírása

3. sz. melléklet: Interjú kérdéssorok

Interjú vezérfonal - Fogvatartott

1. Technikai részletek ismertetése

2. Tájékoztató és Beleegyező Nyilatkozatok aláírása (elhelyezés zárt borítékban)

„Köszönjük szépen, hogy részt vesznek a kutatásban. A következő, hozzávetőleg 60-70 percben az Ön tapasztalatairól és élményeiről fogunk beszélgetni. Legelőször egy Tájékoztató és Beleegyező Nyilatkozatot adok Önnek. Kérem, hogy olvassa végig és amennyiben elfogadja a bennük foglaltakat, aláírásával jelezze azt.”

„Még egyszer kiemelem, hogy a beszélgetés során bármelyik kérdésre megtagadhatja a válaszadást, illetve következmények nélkül megszakíthatja az interjút. Amennyiben nincs további kérdése, kezdhetjük.”

Az interjúk a beszélgetést követően zárt, jelszóval ellátott számítógépen kerülnek tárolásra. Az interjúkhoz csak és kizárólag a kutató fér hozzá. A feldolgozást követő 5 éven belül a hanganyagok, jegyzetek megsemmisítésre kerülnek.

DEMOGRÁFIAI ADATOK

„Először néhány Önnel kapcsolatos adatot szeretnénk megkérdezni. Ez azért szükséges, hogy jobban megismerhessem Önt, de ezek az adatok, az életkortól és a nemtől eltekintve, nem kerülnek feldolgozásra.”

1. Mi az Ön életkora?.....év

2. Neme: Nő Férfi

3. Hol van az Ön állandó lakhelye?

1. Tanya
2. Falu
3. Község
4. Város
5. Főváros

4. Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége?

1. kevesebb, mint 8 általános
2. 8 általános
3. szakmunkásképző, szakiskola
4. szakközépiskolai érettségi
5. gimnáziumi érettségi
6. főiskolai vagy egyetemi diploma
7. doktorátus
8. egyéb:.....

Interjú vezérfonal

Félig strukturált interjú – figyelembe véve a fogvatartott sajátosságait, aktuális állapotát, nyelvi szocializációját, a kérdések esetenként más megfogalmazásban kerülnek feltevésre

(egyszerűsítés, átfogalmazás, stb.). „Jégtörőként” a beszélgetést vezető feltehet néhány „bemelegítő” kérdést, például: kérem, hogy mondjon magáról néhány dolgot, amit fontosnak tart! (Hány éves? Mióta tölti a büntetését? Mit csinál most? (tanul, dolgozik, hol, mióta, stb.))

1. Gyerekkora jellemzői (Az interjúra való ráhangolódás érdekében feltehetők ezek a kérdések.)

- Családi háttere (szülei foglalkozása, nevelési jellegzetességek)
- Gyermekkorában mik voltak azok a segítő tényezők (személyek, események), melyek hozzájárultak ahhoz, hogy előrejusson, fejlődjön? (tanuljon, megfeleljen bizonyos helyzetekben: szüleinek, tanárainak, barátoknak)

2. Büntetéssel kapcsolatos kérdések (Ezek a kérdések háttérinformációként fontosak, rámutatva arra, hogy a börtönlét percepciójával kapcsolatosan milyen változások jelennek meg az idő előrehaladtával.)

- Mióta tölti a büntetését és milyen hosszú büntetést tölt?
- Beilleszkedése: milyen nehézségekkel kellett megküzdenie azután, hogy bekerült a börtönbe?
- Ha voltak, hogyan küzdötte le az akadályokat?

3. Fogvatartotti lét (Ezek a kérdések a fogvatartottak börtönbeli elhelyezkedésre utalnak.)

- Hol helyezi el magát a hierarchiában? (fogvatartottak között vezető szerepet tölt be, stb)
- „Jó” fogvatartottnak tartja magát, akivel elégedettek? Ha igen, miért elégedettek Önnel?
- Önről mit gondolnak fogvatartott társai? Mennyire tartja fontosnak ezeket a véleményeket?
- Kinek a véleménye számít Önnek a legjobban?

4. Személyes erőforrások (Az alábbi kérdések arra keresik a választ, hogy a fogvatartott milyen erőforrásokkal rendelkezik: erősségek, gyengeségek, stb)

- Sorolja fel 3 legjobb tulajdonságát. Miben/hogyan segítették ezek? Segítik-e most? (Gátolják-e most?)
- Sorolja fel 3 legrosszabb tulajdonságát. Miben gátolták ezek? Gátolják-e most? (Segítik-e most?)
- Van-e valami, amiben ügyesnek, tehetségesnek érzi magát? Ha van, amikor ezt a tevékenységet végzi, az milyen érzéseket kelt Önben? (pl.: erő, kompetencia, önbizalom, kiragad a valóságból)
- Szereti-e a kihívásokat (nehéz helyzeteket megoldani)? Milyen típusú kihívásban érzi a leginkább otthon/erősnek/ügyesnek/tehetségesnek magát? Mit érez akkor, amikor valami jól sikerül? Mit érez akkor, amikor valami nem sikerül jól?
- Ha valami nem úgy sikerül, ahogy szeretné, mit csinál? (tevékenység)
- Mesélje el, mik azok a tényezők, melyek segítik, hogy valamit (jobban) csináljon? (pl.: kihívások, jutalmazó tevékenységek, társak, család)
- Mesélje el, mik azok a tényezők, melyek gátolják abban, hogy valamit (jobban) csináljon?

5. Berendezkedés (A „benti idő” strukturálásával kapcsolatos információk)

- Mesélje el egy napját. Miből áll a napja (mesélje el a napirendjét)? Melyik a leginkább kedvelt elfoglaltsága a napjaiban? Mi az, amit mindig vár a napjaiban?
- Vannak-e ismétlődő tevékenységek a napjaiban, saját egyéni szokások, amikhez ragaszkodik?
- Mesélje el, mik azok a tényezők, melyek közrejátszanak abban, hogy egy napja jól sikerüljön? (egyének, tevékenységek, tevékenységek hiánya, programok, programok hiánya, élmények)
- Mesélje el, mik azok a tényezők, melyek miatt egy napja esetleg rosszul sikerül? (egyének, tevékenységek, tevékenységek hiánya, programok, programok hiánya, élmények)

6. Utak a kiteljesedéshez (Azon erőforrások összegyűjtése, amelyek a hétköznapijaiban segítik.)

- Vannak-e olyan pillanatok, helyzetek, amikor felszabadultnak tudja érezni magát? Melyek ezek?
- Mi kell Önnek ahhoz, hogy jól érezze magát? (tárgyak, egyének, események, elfoglaltságok, kihívások)
- Mik azok a segítő tényezők, tárgyak, események, (rituálék), amelyektől otthonosabbnak érzi a helyét, mintha kint lenne?
- Vannak-e olyan emberek, akik segítik abban, hogy komfortosabban érezze magát bent? Kik ők? Hogyan/milyen módon segítik?
- Ha van ilyen ember Ön körül, mik azok a tulajdonságok/tettek ezekben az egyéneken, melyek erősítik/előhívják az Ön jó közérzetét?

Interjú vezérfonal – Személyi állomány

1. Technikai részletek ismertetése

2. Tájékoztató és Beleegyező Nyilatkozatok aláírása (elhelyezés zárt borítékban)

„Köszönjük szépen, hogy részt vesznek a kutatásban. A következő, hozzávetőleg 60-70 percben az Ön tapasztalatairól és élményeiről fogunk beszélgetni. Legelőször egy Tájékoztató és Beleegyező Nyilatkozatot adok Önnek. Kérem, hogy olvassa végig és amennyiben elfogadja a bennük foglaltakat, aláírásával jelezze azt.”

„Még egyszer kiemelem, hogy a beszélgetés során bármelyik kérdésre megtagadhatja a válaszadást, illetve következmények nélkül megszakíthatja az interjút. Amennyiben nincs további kérdése, kezdhetjük.”

Az interjúk a beszélgetést követően zárt, jelszóval ellátott számítógépen kerülnek tárolásra. Az interjúkhoz csak és kizárólag a kutató fér hozzá. A feldolgozást követő 5 éven belül a hanganyagok, jegyzetek megsemmisítésre kerülnek.

DEMOGRÁFIAI ADATOK

„Először néhány Önnel kapcsolatos adatot szeretnénk megkérdezni.

1. Mi az Ön életkora?.....év

2. Neme: Nő Férfi

Interjú vezérfonal

Félig strukturált interjú – figyelembe véve az interjúalany sajátosságait, aktuális állapotát, a kérdések esetenként más megfogalmazásban kerülnek feltevésre. „Jégtörőként” a beszélgetést vezető feltehet néhány „bemelegítő” kérdést, például: kérem, hogy mondjon magáról néhány dolgot, amit fontosnak tart! (Mióta dolgozik itt? Milyen beosztásban?)

7. Pályaválasztás jellemzői (A ráhangolódás érdekében tesszük fel ezeket a kérdéseket, ezek nem kerülnek feldolgozásra.)

- Pályaválasztása indoklása (szülei foglalkozása, nevelési jellegzetességek)
- Gyermekkorában mik voltak azok a segítő tényezők (személyek, események), melyek hozzájárultak ahhoz, hogy előrejusson, fejlődjön? (tanuljon, megfeleljen bizonyos helyzetekben: szüleinek, tanárainak, barátoknak)

8. Munkával kapcsolatos kérdések (A szocializációban szerepet játszó konkrét helyszínek nem kerülnek megnevezésre az elemzésben, a beazonosítható pontok esetében kiemelten figyelünk a titoktartási- és adatvédelmi kötelezettségekre.)

- Mióta dolgozik a büntetés-végrehajtásban? Milyen lépéseken keresztül jutott jelenlegi beosztásába? (karrier)
- Beilleszkedése: milyen nehézségekkel kellett megküzdenie az első hónapokban/években?
- Ha voltak, hogyan küzdötte le az akadályokat?

9. Munkahelyi berendezkedése (A pályaszocializáció feltérképezésére irányuló kérdések.)

- Hogyan jellemezné magát a büntetés-végrehajtási berendezkedésben? (hierarchia, munkavégzési „stílus”)
- Hogyan jellemezné kapcsolatát kollégáival?
- Kinek a véleménye számít Önnek a legjobban (munkahelyi értelemben)?
- Tegyük föl, hogy a fogvatartottak valamilyen képpel rendelkeznek a személyi állományról és a börtön intézményéről. Mennyire tartja fontosnak ezeket a véleményeket? Befolyásolják-e ezek a vélemények a munkavégzését? Milyen irányban, hogyan?

10. Személyes erőforrások (Az alábbi kérdések arra keresik a választ, hogy az interjúalany milyen erőforrásokkal rendelkezik: erősségek, gyengeségek, stb.)

- Sorolja fel 3 legjobb tulajdonságát. Munkahelyi értelemben, miben/hogyan segítették ezek? Segítik-e most? (Gátolják-e most?)
- Sorolja fel 3 legrosszabb tulajdonságát. Munkahelyi értelemben, miben/hogyan gátolták ezek? Gátolják-e most? (Segítik-e most?)
- Hogyan tud feltöltődni? Amikor ezt a tevékenységet végzi, az milyen érzéseket kelt Önben? (erő, kompetencia, önbizalom, kiragad a valóságból)
- Szereti-e a kihívásokat (nehéz helyzeteket megoldani)? Milyen típusú kihívásban érzi a leginkább otthon/erősnek/ügyesnek/tehetségesnek magát? Mit érez akkor, amikor valami jól sikerül? Mit érez akkor, amikor valami nem sikerül jól?
- Mesélje el, mik azok a tényezők, melyek segítik, hogy valamit (jobban) csináljon? (kihívások, jutalmazó tevékenységek, társak, család)
- Mesélje el, mik azok a tényezők, melyek gátolják abban, hogy valamit (jobban) csináljon?

11. Berendezkedés (A benti és kinti idő strukturálásával kapcsolatos információk)

- Mesélje el egy napját. Miből áll a napja? Melyik a leginkább kedvelt elfoglaltsága a napjaiban? Mi az, amit mindig vár a napjaiban?
- Vannak-e ismétlődő tevékenységek a napjaiban, saját egyéni szokások, amikhez ragaszkodik?
- Mesélje el, mik azok a tényezők, melyek közrejátszanak abban, hogy egy napja jól sikerüljön? (egyének, tevékenységek, tevékenységek hiánya, programok, programok hiánya, élmények)
- Mesélje el, mik azok a tényezők, melyek miatt egy napja esetleg rosszul sikerül? (egyének, tevékenységek, tevékenységek hiánya, programok, programok hiánya, élmények)

12. Utak a kiteljesedéshez (Azon erőforrások összegyűjtése, amelyek a munkájában segítik.)

- Mi kell Önnek ahhoz, hogy jól/kiteljesedettnek/sikeresnek érezze magát? (tárgyak, egyének, események, elfoglaltságok, kihívások, infrastrukturális feltételek)
- Vannak-e olyan emberek, akik segítik abban, hogy komfortosabban érezze magát a munkahelyen? Kik ők? Hogyan/milyen módon segítik?
- Ha van ilyen ember Ön körül, mik azok a tulajdonságok/tettek ezekben az egyéneken, melyek erősítik/előhívják az Ön jó közérzetét?
- Kérem, meséljen el egy olyan helyzetet, mely Ön szerint kudarcra végződött! Hogyan történt ez az eset? Milyen külső vagy belső tényezők voltak hatással az ügy kimenetelére?
- Kérem, meséljen el egy helyzetet, mely Ön szerint sikerrel végződött! Hogyan történt ez az eset? Milyen külső vagy belső tényezők voltak hatással az ügy kimenetelére?

4. sz. melléklet: Tartalomelemzés – kulcsszavak, kategóriák

1. Család
 - 1.1. Család – nevelési elvek
 - 1.1.1. Család – nevelési elvek – azonosítható
 - 1.1.1.1. Család – nevelési elvek – azonosítható – szigorú
 - 1.1.1.2. Család – nevelési elvek – azonosítható – megengedő
 - 1.1.1.3. Család – nevelési elvek – azonosítható – egyéb
 - 1.1.2. Család – nevelési elvek – nem azonosítható
 - 1.2. Család – szülő-gyerek kapcsolat
 - 1.2.1. Család – szülő-gyerek kapcsolat – kielégítő
 - 1.2.2. Család – szülő-gyerek kapcsolat – nem kielégítő
 - 1.3. Család – kapcsolattartás
 - 1.3.1. Család – kapcsolattartás – van
 - 1.3.2. Család – kapcsolattartás – nincs
 - 1.4. Barátok/távoli ismerősök – kapcsolattartás
 - 1.4.1. Barátok/távoli ismerősök – kapcsolattartás – van
 - 1.4.2. Barátok/távoli ismerősök – kapcsolattartás – nincs
2. Beilleszkedés
 - 2.1. Beilleszkedés – nehézségek
 - 2.1.1. Beilleszkedés – nehézségek – van
 - 2.1.1.1. Beilleszkedés – nehézségek – van – szervezet
 - 2.1.1.2. Beilleszkedés – nehézségek – van – önmaga
 - 2.1.1.3. Beilleszkedés – nehézségek – van - kapcsolatok
 - 2.1.2. Beilleszkedés – nehézségek – nincs
 - 2.1.2.1. Beilleszkedés – nehézségek – nincs – előzetes tapasztalat
 - 2.1.2.2. Beilleszkedés – nehézségek – nincs – társas kapcsolat
3. Megküzdés
 - 3.1. Megküzdés – személyes erőforrások
 - 3.2. Megküzdés – társas erőforrások
 - 3.3. Megküzdés – kudarc
 - 3.3.1. Megküzdés – kudarc – van stratégia
 - 3.3.1.1. Megküzdés – kudarc – nekilát újra
 - 3.3.1.2. Megküzdés – kudarc – egyéb
 - 3.3.2. Megküzdés – kudarc – nincs stratégia
4. Hierarchia
 - 4.1. Hierarchia – ismeri
 - 4.1.1. Hierarchia – ismeri – belesorolja magát
 - 4.1.2. Hierarchia – ismeri – nem sorolja bele magát
 - 4.2. Hierarchia – nem ismeri
5. Jó fogvatartott
 - 5.1. Jó fogvatartott – börtön
 - 5.1.1. Jó fogvatartott – börtön – igen
 - 5.1.2. Jó fogvatartott – börtön - nem
 - 5.2. Jó fogvatartott – személyzet
 - 5.2.1. Jó fogvatartott – személyzet – igen
 - 5.2.2. Jó fogvatartott – személyzet – nem
 - 5.3. Jó fogvatartott – fogvatartottak
 - 5.3.1. Jó fogvatartott – fogvatartottak – igen
 - 5.3.2. Jó fogvatartott – fogvatartottak – nem
 - 5.4. Jó fogvatartott – miért?
 - 5.4.1. Jó fogvatartott – miért – okok
 - 5.4.2. Jó fogvatartott – miért - tevékenységek
 - 5.4.3. Jó fogvatartott – miért – személyi állomány felé
 - 5.4.4. Jó fogvatartott – miért – fogvatartott társak felé

6. Mit gondolnak rólam?
 - 6.1. Mit gondolnak rólam? – érdekel
 - 6.2. Mit gondolnak rólam? – nem érdekel
 - 6.3. Mit gondolnak rólam? – jó vélemény
 - 6.4. Mit gondolnak rólam? – rossz vélemény
7. Vélemény – referencia
 - 7.1. Vélemény – referencia – család
 - 7.2. Vélemény – referencia – fogvatartott
 - 7.3. Vélemény – referencia – személyi állomány
 - 7.4. Vélemény – referencia – saját magam
 - 7.5. Vélemény – referencia – nincs
8. Önismeret
 - 8.1. Önismeret – jó tulajdonságok
 - 8.1.1. Önismeret – jó tulajdonságok - tudja
 - 8.1.1.1. Önismeret – jó tulajdonságok – fizikai
 - 8.1.1.2. Önismeret – jó tulajdonságok – személyiségből
 - 8.1.2. Önismeret – jó tulajdonságok – nem tudja
 - 8.2. Önismeret – rossz tulajdonságok
 - 8.2.1. Önismeret – rossz tulajdonságok - tudja
 - 8.2.1.1. Önismeret – rossz tulajdonságok – fizikai
 - 8.2.1.2. Önismeret – rossz tulajdonságok – személyiségből
 - 8.2.2. Önismeret – rossz tulajdonságok – nem tudja
 - 8.3. Önismeret – tehetség
 - 8.3.1. Önismeret – tehetség – van
 - 8.3.2. Önismeret – tehetség – nincs
9. Kihívás
 - 9.1. Kihívás - szereti
 - 9.1.1. Kihívás – típus
 - 9.1.1.1. Kihívás – típus – fizikai
 - 9.1.1.2. Kihívás – típus – szellemi
 - 9.1.1.3. Kihívás – típus - érzelmi
 - 9.2. Kihívás – nem szereti
 - 9.2.1. Kihívás – nem szereti - okai
 - 9.3. Kihívás – előhívott érzelmek
 - 9.4. Kihívás – segítő tényezők
 - 9.5. Kihívás – gátló tényezők
10. Idő
 - 10.1. Idő – saját idő
 - 10.1.1. Idő – saját idő – fontos
 - 10.1.2. Idő – saját idő – nem fontos
 - 10.2. Idő – ismétlődő tevékenységek
 - 10.2.1. Idő – ismétlődő tevékenységek – van
 - 10.2.1.1. Idő – ismétlődő tevékenységek – van – fizikai
 - 10.2.1.2. Idő – ismétlődő tevékenységek – van – szellemi
 - 10.2.1.3. Idő – ismétlődő tevékenységek – van – érzelmi/kapcsolat
 - 10.2.1.4. Idő – ismétlődő tevékenységek – van - spirituális
 - 10.2.2. Idő – ismétlődő tevékenységek – nincs
 - 10.3. Idő – egyéni szokások
 - 10.3.1. Idő – egyéni szokások – van
 - 10.3.2. Idő – egyéni szokások – nincs
11. Jó nap
 - 11.1. Jó nap – jellemzők/tevékenységek
 - 11.1.1. Jó nap – jellemzők/tevékenységek – fizikai
 - 11.1.2. Jó nap – jellemzők/tevékenységek – érzelmi
 - 11.1.3. Jó nap – jellemzők/tevékenységek – család
 - 11.1.4. Jó nap – jellemzők/tevékenységek – teljesítmény

- 11.1.5. Jó nap – jellemzők/tevékenységek – program
 - 11.1.6. Jó nap – jellemzők/tevékenységek - hír
- 11.2. Jó nap – résztvevők
 - 11.2.1. Jó nap – résztvevők – van
 - 11.2.1.1. Jó nap – résztvevők – személyi állomány
 - 11.2.1.2. Jó nap – résztvevők – fogvatartott
 - 11.2.1.3. Jó nap – résztvevők – család/külső kapcsolatok
 - 11.2.2. Jó nap – résztvevők – nincs
- 12. Rossz nap
 - 12.1. Rossz nap – jellemzők/tevékenységek
 - 12.1.1. Rossz nap – jellemzők/tevékenységek – fizikai
 - 12.1.2. Rossz nap – jellemzők/tevékenységek – érzelmi
 - 12.1.3. Rossz nap – jellemzők/tevékenységek – család
 - 12.1.4. Rossz nap – jellemzők/tevékenységek – teljesítmény
 - 12.1.5. Rossz nap – jellemzők/tevékenységek – program
 - 12.1.6. Rossz nap – jellemzők/tevékenységek - hír
 - 12.2. Rossz nap – résztvevők
 - 12.2.1. Rossz nap – résztvevők – személyi állomány
 - 12.2.2. Rossz nap – résztvevők – fogvatartott
 - 12.2.3. Rossz nap – résztvevők – család/külső kapcsolatok
 - 12.3. Rossz nap – résztvevők – nincs
- 13. Börtön ad
 - 13.1. Börtön ad - igen
 - 13.1.1. Börtön ad – tulajdonság
 - 13.1.1.1. Börtön ad – tulajdonság – személyiség
 - 13.1.2. Börtön ad – tevékenység
 - 13.1.3. Börtön ad – tanulás/végzettség
 - 13.1.4. Börtön ad – érzelmek
 - 13.2. Börtön ad – nem
- 14. Kiteljesedés
 - 14.1. Kiteljesedés – szabadság
 - 14.2. Kiteljesedés – tárgyak
 - 14.3. Kiteljesedés – események
 - 14.3.1. Kiteljesedés – események – börtön adta
 - 14.3.2. Kiteljesedés – események - család
 - 14.4. Kiteljesedés – emberek
 - 14.4.1. Kiteljesedés – emberek – tulajdonságaik